EMRAH SAFA GÜRKAN

100

CUMHURİYET'İN 100 İSMİ

100

BÜYÜK DEVRİMİN PORTRELERİ

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

MUNDİ

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET'İN 100 İSMİ

BÜYÜK DEVRİMİN PORTRELERİ

EMRAH SAFA GÜRKAN

Levent Şahverdi Arşivi

Mundi Kitap

Cumhuriyet'in 100 İsmi - Büyük Devrimin Portreleri, Emrah Safa Gürkan
© 2023, Can Sanat Yayınları A.Ş.

1. basım: Mayıs 2023, İstanbul
Bu kitabın 1. baskısı 100000 adet yapılmıştır.

Dizi editörü: Merin Sever
Düzelti: Ebru Aydın
Mizanpaj: Atahan Sıralar

Sanat yönetmeni ve kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)
Görsel arşiv araştırması: Cengiz Yolcu

Baskı ve cilt: Melisa Matbaacılık Yayıncılık San ve Dış Tic. Ltd.
Maltepe Mah. Davutpaşa Çiftehavuzlar Sk. No:16 Acar San. Sit.
Zeytinburnu, İstanbul
Sertifika No: 45099

ISBN 978-625-6377-29-5

MUNDİ KİTAP
Maslak Mah. Eski Büyükdere Cad. İz Plaza Giz, No: 9/25 Sarıyer/İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33
mundikitap.com
bilgi@mundikitap.com
Mundi Kitap, Can Sanat Yayınları Yapım ve Dağıtım Tic. ve San. A.Ş.'nin tescilli markasıdır.
Sertifika No: 43514

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET'İN 100 İSMİ

BÜYÜK DEVRİMİN PORTRELERİ

EMRAH SAFA GÜRKAN

TARİH

MUNDİ

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

PROF. DR. EMRAH SAFA GÜRKAN, Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans çalışmalarını tamamladıktan (2003) sonra, aynı üniversitede Halil İnalcık'ın danışmanlığında Batı Akdeniz'deki Osmanlı korsanlarını incelediği tez ile yüksek lisans diplomasını aldı (2006). Ardından Georgetown Üniversitesi Yeniçağ Avrupa Tarihi kürsüsünde Gábor Ágoston ile yazdığı "Espionage in the 16th century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens and the Ottoman-Habsburg Rivalry" başlıklı tez ile doktor oldu (2012).

Halen İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olan Gürkan, TÜBA Genç Akademi üyesidir. Omnibus, Pena ve Flu TV'de birçok tarih programı hazırlamanın yanı sıra, *Ottoman History Podcast*'in kurucu editörlüğünü yapmıştır.

Kitapları:

Cumhuriyet'in 100 Günü - İnkılabın Ayak Sesleri, Can Yayınları, İstanbul, 2023.

Ezbere Yaşayanlar: Vazgeçemediğimiz Alışkanlıklarımızın Kökenleri, Kronik Kitap, İstanbul, 2022.

Bunu Herkes Bilir: Tarihte Yanlış Sorulara Doğru Cevaplar, Kronik Kitap, İstanbul, 2022.

Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gazâ, Yağma ve Esaret 1500-1700, Kronik Kitap, İstanbul, 2022. Rusça bas. *Корсары султана: Священная война, религия, пиратство и рабство в османском Средиземноморье, 1500-1700 гг.*, çev. Oles Kulçinskıy, *Эксмо*, Moskova, 2021.

Sultanın Casusları: 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağları, Kronik Kitap, İstanbul, 2022. Macarca bas. *A Szultán Kémei: Oszmán hírszerzési módszerek ésügynökhálózatok a 16. Században*, çev. Pál Laura , Gondolat Kiadó, Budapeşte, 2020.

Ödülleri:

2018 Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanı Ödülü (GEBİP)

2018 14. Kadir Has Ödülleri, Gelecek Vadeden Bilim İnsanı Ödülü

2018 Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Bilimsel Telif Eser Ödülü, *Sultanın Casusları*

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Prenses kızım Zeynep Mehveş'e

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 15
Devirenler ve Devrilenler 17
Mustafa Kemal Atatürk (1879/81-1938) 23
Kâzım Karabekir (1882-1948) 64
Enver Paşa (1880-1921) 77
Hüseyin Rauf Orbay (1880-1964) 87
Mustafa İsmet İnönü (1884-1973) 97
VI. Mehmet Vahdettin (1861-1926) 106
Mustafa Fevzi Çakmak (1876-1950) 114
Ali Fuat Paşa (Cebesoy) (1882-1968) 121
Refet Bele (1881-1963) 129
Ali Fethi Okyar (1880-1943) 136
Çerkes Ethem (yak. 1886-1948) 143
Damat Ferit Paşa (1853-1923) 148
Ahmet Tevfik Paşa (Okday) (1845-1936) 153
Mersinli Cemal Paşa (Cemal Mersinli) (1875-1941) 156
Talat Paşa (1874-1921) 161

Levent Şahverdi Arşivi

Kara Kemal (1875-1926) 165
Kara Vasıf (1880-1931) 168
Cemal Paşa (1872-1922) 173
Halide Edib Adıvar (1884-1960) 177
Abdülhak Adnan Adıvar (1882-1955) 183
Ali Şükrü Bey (1884-1923) 186
Cafer Tayyar Eğilmez (1878-1958) 190
Sakallı Nurettin Paşa (1873-1932) 192
Fahrettin Altay (1880-1974) 196
Kâzım Dirik (1881-1941) 199
Kâzım Fikri Özalp (1882-1968) 201
Cevat Çobanlı (1870-1938) 205
Halife Abdülmecit Efendi (1868-1944) 208
Ali Çetinkaya (1878-1949) 213
Deli Halit Paşa (1883-1925) 217
Kılıç Ali (Süleyman Asaf) (1889-1971) 220
Mazhar Müfit Kansu (1874-1948) 223
Rıza Nur (1879-1942) 226
Celalettin Arif (1875-1930) 229
Hüseyin Avni Ulaş (1877-1948) 231
Eyübzade Ömer Fevzi (1884-1952) 234
Nezihe Muhittin Tepedelengil (1889-1958) 237
Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936) 242
Mehmet Rifat Börekçi (1860-1941) 246
Dürrizade Abdullah (1869-1923) 249
Hamdullah Suphi Tanrıöver (1885-1966) 253
Bekir Sami Kunduh (1867-1933) 256
Yusuf Kemal Tengirşenk (1878-1969) 260
Falih Rıfkı Atay (1894-1971) 263

Levent Şahverdi Arşivi

Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957) 266
Yunus Nadi Abalıoğlu (1879-1945) 271
Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974) 274
Ali Kemal (1867-1922) 277
Selahattin Adil (1882-1961) 281
Şükrü Naili Gökberk (1876-1936) 283
Ali İhsan Sabis (1882-1957) 286
Nuri Conker (1881-1937) 289
Salih Bozok (1881-1941) 292
Celal Bayar (1883-1986) 295
Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943) 298
Mehmet Cavit Bey (1875-1926) 301
İsmail Hakkı Canbulat (1880-1926) 304
Ayıcı Arif (Miralay Mehmet Bey) (1883-1926) 307
Tevfik Rüştü Aras (1883-1972) 310
Yusuf Akçura (1876-1935) 312
Ahmet Ferit Tek (1878-1971) 314
Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) 317
Süleyman Nazif (1869-1927) 320
Tunalı Hilmi (1871-1928) 323
Demirci Mehmet Efe (1883-1961) 326
Ahmet Anzavur (?-1921) 328
Topal Osman (1883-1923) 330
Şeyh Sait (1865-1925) 333
Mustafa Sabri Efendi (1869-1954) 337
Refik Halit Karay (1888-1965) 339
Refi' Cevat Ulunay (1890-1968) 341
Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) 343
Şehzade Ömer Faruk Efendi (1898-1969) 345

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Cevat Emre (1876-1961) 348
Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958) 350
Ruşen Eşref Ünaydın (1892-1959) 352
Memduh Şevket Esendal (1884-1952) 354
Ahmet Emin Yalman (1888-1972) 356
Recep Peker (1889-1950) 360
Hasan Saka (1886-1960) 363
Mehmet Şemsettin Günaltay (1883-1961) 365
Mehmet Fuat Köprülü (1890-1966) 367
Necmettin Sadak (1890-1953) 370
Hasan Âli Yücel (1897-1961) 372
Şükrü Kaya (1882-1959) 374
Kuşçubaşı Eşref (Eşref Sencer Kuşçubaşı) (1873-1964) 376
Mustafa Suphi (1882-1921) 378
Şeyh Servet Efendi (Abdullah Servet Akdağ) (1880-1962) 381
Şefik Hüsnü Değmer (1887-1959) 382
Ethem Nejat (1887-1921) 384
Nazım Resmor (1868-1935) 387
Arif Oruç (1893/94-1950) 389
Hakkı Behiç Bayiç (1886-1943) 391
Zümrezade Şakir Ahmet Bey (Şakir Zümre) (1885-1966) 393
Osman Zeki Üngör (1880-1958) 395
Sait Molla (1880-1930) 398
Kara Fatma (Fatma Seher Erden) (1888-1955) 400
Karayılan (1888-1920) 402
Şahin Bey (1877-1920) 404
Çopur Musa 406
Okuma Listesi 409

Levent Şahverdi Arşivi

Teşekkür

Hayatının son beş yılını hep o "ara vermeden önceki nihai kitabı"nı yazmakla meşgul eşine destek vermekle geçiren Elif'e teşekkürlerin en büyüğünü borç bilirim. Gene babalarını boş bir Word dosyası ile paylaşmak zorunda olan çocuklarımdan özür dilemek durumundayım. Aynı babamın bana yaptığı gibi, çok erken yaşlardan itibaren onları kitapların arasını attığım için de özür dilemeli miyim bilmiyorum; ancak beni daha çocukken yakın tarihle tanıştıran babama, Kurtuluş Savaşı'nı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarını konu alan bir kitapta hususi olarak teşekkür etmem gerektiğinin farkındayım. Hadiselere geniş bir açıdan bakmayı ve hayatı kırmızı çizgilerle değil, evrensel kriterlerle okumayı bana öğrettiği için valideme de şükran borçluyum. Son olarak, kayınbiraderim ve dostum Ergun'la kayınvalidem Işık Ertekin'e de en içten teşekkürlerimi sunarım.

Sadece bu eserin yazılması sırasında değil, son yıllardaki tüm projelerimde beni hiç yalnız bırakmayan Bengü Üçüncü'ye minnettarım. Göründüğünden çok daha temkinli olan bu müdebbir yazar, o olmasaydı çok daha steril, "ana akım" bir kariyere sahip olurdu. Kitabın konseptinin oluşturulmasında ve tek tek başlıkların seçilmesindeki katkılarından dolayı Can Soyer'e de ayrı bir parantez açmak isterim. Metni defalarca okumakla kalmayıp arşivlerden görselleri temin eden Cengiz Yolcu'ya ve yorumlarını benden esirgemeyen Fatih Baha Aydın'a da medyun-ı şükranım. Başta Merin Sever, Ali Granit ve Cem Akaş olmak üzere tüm Mundi Kitap ve Can Yayınları ailesine de teşekkür ederim.

İnsanlar üniversitede bilgi edinildiğini sanırlar, hocaların da öğrencilerine yol yordam öğrettiğini düşünürler. Oysa böyle bir eğitim en fazla vasat

Levent Şahverdi Arşivi

bir malumatfuruş üretebilir, gerçek bir entelektüel değil. İyi bir hoca, öğrencisine bilimsel metotlar çerçevesinde araştırma yapmayı öğretir. Halil İnalcık, Gábor Ágoston, Emilio Sola, James B. Collins, John R. McNeill, Feridun Emecen, Kemal Beydilli, İlber Ortaylı, Ali Akyıldız, Faruk Tabak, İsmail Erünsal, Ali Bardakoğlu, İsmail Coşkun ve Oktay Özel gibi isimler bana olaylara eleştirel bakmayı, metinleri tahlil etmeyi, olguları bağlamlar içinde değerlendirmeyi öğretmeseydi, yepyeni bir alanda böyle bir eser vermeye cüret edemezdim.

Saçlarına ak düşmüş bir profesörün beşinci kitabında hâlâ hocalarını anması ilk başta biraz garipsenebilir. Ahkâm kesmenin geçer akçe olduğu, güce tapan statü toplumlarında hazmedilmesi zor bir gerçek belki, ama sergüzeştinin hedefi bilmek değil, öğrenmek olan biri için talebelik ömür boyu süren bir statüdür. Ve insan sadece hocalarından değil, meslektaşlarından da çok şey öğrenir. Belki de yaşlanmanın bir avantajı, bunu kabul edebilme olgunluğuna erişmektir. Kahraman, Michelangelo, Polat, Talip, Kenan, Akın, Kaya ve Eren; provokatif sorularınız ve bitmek bilmeyen merakınız için hepinize çok teşekkür ederim.

Son olarak artık gitgide az görüşsek de arkadaşlarıma müteşekkirim: Erkan Kaderoğlu, Caner Can, Melis Süzer, İlker Demir, Cenk Erkan, Ekin Özbiçer, Nuray Urkaç, Ela Okançay, Gizem Özaydemir, Ediz Can, Burak Bakırcı, Berat Çelikoğlu, Özgür Mumcu, Tolga Karaçelik, Görkem Ergün, Didem Şahin, Helen Hiçbezmez, Chris Gratien, Özgür Sezer, Onur Güneş, Yalın Alpay, Levent Yaşar, Kürşad Karacagil, Özgür Ünal Eriş, Gökhan Yücel, Murat Önsoy, Mehmet Uğur Ekinci, Serhan Güngör, Özgür Sezer, Harun Yeni, Barın Kayaoğlu, Harun Küçük, Esra Karayel, Yunus Uğur, Abdülhamit Kırmızı, Onur Yazıcıoğlu, Ozan Örmeci, Alphan Akgül, Yusuf Burak Gürses, Ali Kibar ve Ekrem Taha Başer.

ESG
23 Mart 2022
Kozyatağı, İstanbul

Devirenler ve Devrilenler

Olayları kişiler üzerinden okumaya meraklı bir toplum için belki biraz çelişkili, ama tarihimizin en belirleyici dönemlerinden birinin baş aktörlerini tanımıyoruz. Siyasi nedenlerle ön plana çıkarılan üç-beş kişi dışında, bugünün Türkiyesi'nin temel taşlarını döşeyenlerin çoğunun fikrî eğilimleri, siyasi gündemleri ve sosyoekonomik arka planları şöyle dursun, isimlerini bile bilmiyoruz.

Elinizdeki kitap, Cumhuriyet'in kuruluşunda rol oynamış yüz portreyi mercek altına alarak toplu bir profil sunmaya çalışıyor. Amacı ansiklopedik bilgileri art arda sıralamak değil. Bunu layıkıyla yapan birçok kaynak zaten var. Esas hedef, istisnai bir tarihsel dönemde rol oynamış figürleri hem zamanının ruhu içinde hem de birbirleriyle etkileşim halinde inceleyerek Cumhuriyet'i şekillendiren sosyal ve kültürel sermayeye ışık tutmak.

Bu aktörlerin arka plan, eğilim ve önceliklerinin analiz edilmesi, nihai sonuca giden yola hangi bileşenler sonucunda varıldığını gösterme potansiyeline sahip. Çoğu zaman insanlar gelinen noktayı varılması en baştan kesin olan bir yer olarak okumaya teşnedirler. Oysa bu yaklaşım tarihte tesadüfün rolünü hiçe indirgemekten ve oyunun en baştan hileli olduğunu kabul etmekten başka bir sonuç doğurmayacaktır. Böyle bir kaderciliğe teslim olursak, o dönem yaşayanlara hiç de imkânsız gözükmeyen alternatif olasılıkları göz ardı etmekle kalmaz, çetin bir iktidar mücadelesinin parametrelerini de ihmal etmiş oluruz.

İlerleyen sayfalarda da görüleceği gibi, Birinci Dünya Savaşı bittiğinde ortada tek bir direniş stratejisi yoktur. İnsanların kafası sonradan anlatıldığı kadar berrak değildir; pozisyonlar, olaylar geliştikçe netleşmiştir. Mustafa Kemal de dahil dönemin siyasi figürleri hâlâ seçenekleri gözden

Levent Şahverdi Arşivi

geçirmektedir. Birbiriyle rekabet halinde birçok alternatif güç odağı vardır ve Mustafa Kemal ile Vahdettin bunlardan sadece ikisidir. 1918'in sonları ve 1919'un başlarında, bu değişik güç odaklarının kendi aralarındaki ilişkiler bile tam anlamıyla belirlenmiş değildir. Örneğin Mustafa Kemal, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a gelip sarayla bağlantı kurarak kendisini harbiye nazırı atatmak istemiş, kamuoyu desteğini arkasına almak için bir gazete çıkartmış ve yakın arkadaşı Fethi Okyar ile bir siyasi parti kurmuştur. Anadolu'ya geçmeye ancak tüm bu çabaları boşa çıktıktan ve Fethi Okyar Malta'ya sürüldükten sonra karar verecektir. O zaman dahi bunu resmî bir görev almadan yapmamaya özen gösterecektir. Gene aynı şekilde İstanbul'un Anadolu'da organize edilecek olası bir direnişe karşı tutumunda da yalpalamalar bulunmaktadır. Harbiye Nezareti'ndeki Fevzi Çakmak ve Cevat Çobanlı gibi paşaların Mustafa Kemal'e destek verdiği, Misak-ı Milli'yi kabul edenin Ankara'daki Büyük Millet Meclisi değil, İstanbul'daki son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı olduğu ve en azından 1920 Martı'ndan önce birçok direniş yanlısı subay ve idarecinin bizzat payitahtta bir şeyler yapmaya çabaladığı unutulmamalıdır. Hepsinden de önemlisi, tüm İstanbul hükümetlerinin Damat Ferit Paşa tarafından kurulmadığı göz ardı edilmemelidir. Ali Rıza ve Ahmet Tevfik gibi sadrazamlar Milli Mücadele'ye açıkça karşı çıkmamışlardır, ki bu ikisi, Damat Ferit'in 13 ayına karşılık toplamda 30 ay iktidarda kalacaklardır.

Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçtikten sonra bile Milli Mücadele içinde yalnızca tek bir siyasi ajanda ve güç merkezi yoktur. Paşa'nın İstanbul'a bayrak açmaktan çekinmemesi ve direnişi tüm memlekete yaymakta ısrarı, Milli Mücadele'yi beraber başlattığı "İlk Beşler"in diğer üyeleri tarafından bile çok radikal bulunmaktadır. Refet Bele Amasya Tamimi'ni imzalarken tereddüt göstermiş, Kâzım Karabekir direnişin tüm yurt yerine ilk başta sadece Doğu Anadolu'ya odaklanması gerektiğini savunmuştur. Vahdettin dize gelip Meclis-i Mebusan'ı toplamaya razı olduğunda da, Heyet-i Temsiliye'nin lağvedilmesi ve inisiyatifin başkente bırakılması yönünde görüş bildirecektir. Oturumlarını İstanbul'da yapan bu son Osmanlı meclisinde, ileride Kurtuluş Savaşı'nın ana kadrolarını oluşturacak birçok isim, Mustafa Kemal'in direktiflerini göz ardı etmekten çekinmeyecektir. Yanında üç-beş kişiyle Ankara'da izole bir şekilde kalan Mustafa Kemal'i Meclis-i Mebusan'a başkan seçmeyip adeta ıskartaya çıkaracaklar ve parlamento gruplarına "Müdafaa-i Hukuk" yerine, padişahın nutkundan aldıkları "Felah-ı Vatan" ismini vereceklerdir. Önceden üzerinde mutabık kalınan Misak-ı Milli metnini değiştirmekten bile çekinmemişlerdir.

Kısacası, karşımızda sabitlenmiş siyasi gündemler değil, sürekli değişen öncelikler ve her dakika yenilenen ittifaklar vardır. Bu kaygan zeminde yaptıkları manevraların sonunda Çerkes Ethem gibilerin kendilerini Yunanların kollarında buldukları bile olacaktır. Şüphesiz bu derece savrulmalar kural değil istisnadır. Ama bizzat bu sıra dışılığı anlamak için dönemin kad-

rolarının arka planlarını ve mensubu oldukları siyasi ve sosyal ağları bilmek elzemdir. Hikâyemizin kahramanlarının fikir dünyalarını ve dolayısıyla kırmızı çizgilerini belirleyen bu arka plan ve ağlardır. Aynı okullardan mezun olmuş, aynı yazarları okumuş, aynı istibdata karşı çıkmış, aynı cephelerde savaşmış ve birçoğu İttihat ve Terakki "tedrisat"ından geçmiş bu kadrolar için vatanın kurtarılması, merkezî devletin ihya edilmesi, başta kapitülasyonlar milli egemenliği kısıtlayıcı faktörlerin ortadan kaldırılması ve altı yüzyıllık bir imparatorluğun çöküşüne yol açan problemlerin köklü reformlarla giderilmesi "olmazsa olmaz"dır. Bu noktalarda ihtilaf yoktur. İhtilaf, bu hedeflere ne hızda, hangi siyasi formatta ve kimin liderliğinde ulaşılacağındadır. Milli Mücadele kadroları arasında mandacı da vardır, saltanatçı da, İslamcı da, Bolşevik de. Bu alternatiflerin güncelliğini yitirip marjinalize olması ancak zamanla, o da Mustafa Kemal'in gücünü pekiştirip kendi siyasal vizyonunu hâkim kılmasıyla mümkün olacaktır. Ve bu, kazananı hiç de öyle baştan belli olmayan çetin bir mücadele sonunda gerçekleşecektir.

Tarihî figürlerin kitaptaki sıralanışı, Milli Mücadele'de rol oynayan değişik çıkar grupları arasındaki rekabete dikkat çekmek için ayarlanmıştır. 1921'den sonra öne çıkarak Cumhuriyet'in muktedir isimleri olacak İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak yerine, Mustafa Kemal'in hemen ardından Kâzım Karabekir ve Enver Paşa'nın gelmesi bundandır. Bu ilk üç madde, üç alternatif siyasi gündemi ve üç ayrı karakteri gündeme getirmektedir. Gene, Kurtuluş Savaşı'na önemli bir katkı sunmamalarına rağmen, Vahdettin altıncı, Damat Ferit 11. ve Ahmet Tevfik Paşa 12. sırada yer almaktadır. Zira Kurtuluş Savaşı'nda ikincil rollerde olsalar da, olayların başka şekilde gelişmesi durumunda isimlerini afişte görmeleri işten bile değildi. Ve savundukları siyaset o dönem birçoklarına pek de mantıksız gelmemiştir. Ortaya çıkan nihai sonucun, yani Türkiye Cumhuriyeti'nin direkt bir ürünü olan bu kitabın yazarı ya da okuyucularının yüz yıl sonraki görüşlerinin bağlayıcılığı yoktur. Yine, 1920 başı itibarıyla Milli Mücadele kadroları üzerindeki etkilerini kaybedecek olsalar da, Talat Paşa, Kara Vasıf ve Kara Kemal tetkik edilen ilk 20 ismin arasındadır. Bu isimlerin planları boşa çıktıysa, bu biraz da beklenmedik hadiseler yüzündendir. Son olarak, Çerkes Ethem de listede 11. sıradadır, zira en azından Büyük Millet Meclisi'nin komutasında düzenli birlikler kurulana, yani 1920 yılının sonuna dek hesaba katılması gereken bir güçtür. Direkt devlet kadroları içinden gelmeyen tek güç odağı da Ethem değildir. İkinci Grup'un muhalif mebuslarının faaliyetleri, ibre tamamen Ankara'ya döndükten sonra bile, Milli Mücadele'nin yekpare bir bütün olmadığını göstermektedir.

İlerleyen sayfalarda karşımıza çıkacak biyografik bilgilerin bir arada değerlendirilmesi, bir imparatorluğu yıkan ve yerine yeni bir devlet kuran kadroların nasıl bir hayat çizgisinden geldiğini gözler önüne serecektir. Örneğin, İttihatçı kadroların büyük bir kısmının Makedonya'da ve hatta Selanik'te doğduğu ya da görev yaptığı gözlerden kaçmayacaktır. Gene, İt-

tihat ve Terakki'nin mirasını reddetmelerine rağmen Cumhuriyet'e egemen olan kadroların eski İttihatçılar olduğu fark edilecektir. Tabii Kurtuluş Savaşı'nda birçok farklı siyasi eğilimden gelenlerin de önemli bir rol oynadığı, ancak bunların daha sonra ekarte olduğu atlanmadan...

Daha ilgi çekici bir başka nokta da, yokluklar içinde ve geri kalmış bir imparatorluk olarak algılanan Osmanlı'nın oldukça eğitimli kadrolar yetiştirebilmesidir. Avrupa'nın en iyi eğitim kurumlarında kendisine yer bulabilen ve modern fikrî akımları yakından takip edebilen bu kadroların dikkate şayan bir başka yönleri de, Batı kültürüne belki de kendilerinden sonraki kuşaklardan bile daha hâkim olmalarıdır. Ayrıca, on yıllık savaş döneminde bu kadrolar hem askerî hem siyasi hem de diplomatik birçok önemli görevlerde bulunmuşlar ve bu sırada kayda değer tecrübeler kazanmışlardır. Sadece Mustafa Kemal ya da Enver Paşa gibi liderlerin değil, ikincil önemdeki karakterlerin kariyerlerine üstünkörü bir bakış bile bunu doğrulamaktadır. Kısacası sadece cepheden cepheye değil, başkentten başkente koşmaktan ve hatta kurumdan kuruma savrulmaktan da bahsediyoruz. Karşımızda tarihî şartların kaotik, zorlu, fakat eğitici bir süreçte yarattığı "altın bir nesil" var.

Bu neslin Batı'ya entegrasyonu üzerine kafa yorup belki de Osmanlı modernizasyonunun o kadar da başarısız bir proje olmadığı kanaatine kapılanlar, Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki devamlılığın da ayırdına varacaklardır. Bunu başardıklarında da, haklılar/haksızlar ve hainler/kahramanlar temelindeki bir tarih okumasının önereceğinden çok daha fazlasını elde edeceklerdir.

Kurtuluş Savaşı denince birçoğumuzun aklına haliyle muharebeler geliyor. Lakin bu kitapta dönemin önde gelen düşünür ve fikir adamlarına da yer vermeye çalıştım. Zira Tanzimat'tan bu yana süren Türk modernleşmesinin en keskin virajına girilen bir dönemi sadece komutanlar ve siyasetçilerle anlamlandırmak, ülkemizin temel taşlarının döşendiği yılları yalnızca muharebe meydanlarına bakarak anlatmak, dar bir bakış açısına hapsolmak olur. İnkılapların kökenini top seslerinde değil, kâğıt hışırtısında aramak daha mantıklıdır. Bu yüzden ilerleyen sayfalarda Nezihe Muhittin gibi kadın hakları aktivistlerinden Mustafa Suphi gibi devrimci Bolşeviklere, Mehmet Âkif gibi gelenekçi entelektüellerden Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura gibi formasyonlarını yurtdışında tamamlamış fikir adamlarına, Fuat Köprülü gibi biliminsanlarından Ahmet Emin gibi Columbia Üniversitesi'nde doktora yapmış gazetecilere, birçok kültür insanına rast geleceksiniz. Ve belki de işte o zaman, Cumhuriyet'imizin hiç de öyle anlık mucizelere dayanan bir başarı olmadığını, nasıl zengin bir kültürel ve sosyal sermayenin ürünü olduğunu fark edeceksiniz.

* * *

Kurtuluş Savaşı'nı ele alan kitaplardaki ilginç bir eğilim, dönemin terimlerinin sadeleştirilmesi ya da modern Türkçeye aktarılması. İşi "Misak-ı Milli"ye "Ulusal Ant", "İngiliz Muhipleri"ne "İngiliz Sevenler" ve "Heyet-i Temsiliye"ye "Temsilciler Kurulu" demeye kadar götüren bu tandans, popüler seviyede karşılık bulan birçok alıntıda da kendini göstermekte. Ben bu yolu izlemedim ve Osmanlıca ifadeleri özgün haliyle aktarmayı tercih ettim. Birkaç örnek vermek gerekirse, bakanlık isimlerinin ve askerî rütbelerin orijinal hallerini, yanlarında modern isimlerini de zikrederek verdim. İlerleyen sayfalarda mirlivanın tuğ ya da tümgeneral, erkân-ı harbiye-i umumiye reisinin genelkurmay başkanı ile beraber kullanıldığı cümlelerle karşılaşacaksınız. Gene bugün de çok sık duyduğumuz tam bağımsızlık ("serbesti-i tamme"), örf ve âdet ("adab u muamelat"), gösteriş ("debdebe ü dârât"), kamuoyu ("efkâr-ı umumiye"), tam bir birlik ("vahdet-i tamme"), yanlış anlama ("suitelakkiyat"), toplumsal düzen ("nizam-ı ictimai"), zamanın ruhuna uygun ("ihtiyacat-ı zamana evfak") ya da çoluğu çocuğu ("evlad u iyali") gibi sözcüklerin Osmanlıca versiyonlarının ve "şahane" kelimesinin aslında "mükemmel" anlamına gelmediği gibi detayların okuyucuya bir an metinden uzaklaşma ve bir soluk alma şansı vereceğini düşünüyorum.

Direkt yaptığım alıntılarda da Osmanlıca orijinallerini, kelimelerin modern Türkçesini köşeli parantez içinde vererek aktardım. Benim kaleme aldığım kısımlarda yer alan tek tük Osmanlıca kelimeleri de, Arapça köklerinden nasıl türediğini belirten etimolojik bir dipnotla açıkladım. Önceki kitaplarımda da uyguladığım bu yöntemle, bu kelimelerin başka formlarda bugün hâlâ dilimizde yaşadığının altını çizmek istedim. Daha da önemlisi, Arapça köklerden kelime türetmenin mantığını gözler önüne sermek istedim. Bu mantık bir kez kavranınca, ilk başta karmaşık gözüken birçok kelimenin manası, hâlâ tedavülde olan sözcüklerle bağlantı kurularak çıkarılabilir. Birkaç örnek vermek gerekirse, italikle gösterilmiş köklerinden m*enfur*, m*evrus*, m*eczub* ve t*ebarüz* gibi kelimelerin *nefret* edilesi, vârisi olunan, *cezbe*ye kapılmış ve *bariz* hale gelmiş demek olduğunu anlamak mümkündür. Bu yolla, günlük hayatımızda karşımıza çıkan m*üreffeh* (*refah* içinde), t*efekkür* (*fikir* yürütmek, düşünmek) ve t*ebyiz* (*beyaza*, temize çekme) gibi kelimelerin manası da bulunabilir.

Alıntıların orijinal halini korumayı tercih etmemin birden fazla nedeni var. İlki, üsluba dair bir endişe. Kelimelerin sadece matematiksel bir mantıkla ele alınamayacağını ve eşanlamlı sözcüklerin arasından seçimlerin bile insanların algısında değişik etkiler yarattığını düşünüyorum. Kelime seçiminin ve hatta daha da önemlisi, bu kelimeyi dillendiren kişinin aksanı, tavrı ve toplumsal statüsünün algıyı nasıl etkilediğini daha detaylı bir şekilde, Bourdieu, Bernstein ve Labov'un teorileri eşliğinde *Ezbere Yaşayanlar*'da işlemiştim. Burada aslında eşanlamlı iki kelime olan ilim ile bilim arasındaki farkı örnek vermekle yetineceğim. Kısacası, bir dönemin ruhu-

nun en güzel o zaman kullanılan sözcüklerle ifade edilebileceği kanaatindeyim. Özellikle, Mustafa Kemal'in Osmanlıcasını oldukça renkli bulacağınızı düşünüyorum, ki piyasadaki *Nutuk*'ların büyük kısmının sadeleştirilmiş olduğu (ve inanmayacaksınız ama, bazı kısımlarının "Atatürkçü düşünce açısından önem taşımadığı" gibi garip bir bahaneyle atıldığı) göz önüne alınırsa, birçoklarınızın "Ey Türk Gençliği!" dışında bu dille ilk kez karşılaşacağını düşünüyorum.

Osmanlıcada ısrar etmemin bir ikinci nedeni de, sadeleştirilmelerde yapılan hataları düzeltme şansını elde etmek. Bir örnek vermek gerekirse, bazı akademik metinlerde bile, Halide Edib Adıvar'ın "Yarın bu korkunç geceyi yırtıp müşaşa [parlayan] bir sabah yaratacağız," ifadesi modern Türkçeye, hangi saiklerle bilinmez, "mutlu bir sabah" olarak çevrilmiş. İtalyanların "*Traduttore, traditore*,"[1] demesi boşuna değilmiş anlayacağınız.

Son olarak, dilin sadeleştirilmesinin fakirleştirilmesi anlamına geldiğini düşünüyorum. Bunun bir uzman görüşü değil, birden fazla yabancı dilde eser kaleme almış bir insanın yaptığı karşılaştırmalar sonucu vardığı kişisel bir yargıdan ibaret olduğunun altını çizmeliyim. Kanaatime göre, amacı muğlak ve demode bir dil milliyetçiliği, bir milletin tarihî tecrübelerinin üstüne bir örtü çekmekten, ona yeni kökler uydurmaktan başka bir şey değil. Entelektüel olmaktan çok siyasi bir duruş. Lakin Osmanlı tarihçilerinde sıkça görülen, hemen her yerde eski kelimeler kullanmak huyundan da pek hazzetmediğimi ve bu tip aşırı çabaları sakil bulduğumu da belirtmeliyim. Derdimi en kısa ve berrak şekilde aktarmaya özen gösterdim. Kelimelerimi daha geniş bir havuzdan seçmekte ısrar ettiysem de, şatafatlı cümlelerin arkasına sığınmadan rahat okunabilir bir metin oluşturmaya çalıştım. Artık Akdeniz ya da dünya tarihinden bahsetmediğim için, önceki kitaplarıma nazaran yabancı kelimelerin kullanımını da sınırlı tutmayı başardım.

Kitabın bir başka iddialı yanı ise görsel zenginliği. İlerleyen sayfalarda birçoğuyla muhtemelen ilk kez karşılaşacağınız görsellerle metni zenginleştirmeye çalıştım. Bu fotoğrafları, Frenklerin deyimiyle illüstratif değil analitik bir şekilde kullanmaya özen gösterdim. Bir başka ifadeyle, bir nostalji havası yaratmak yerine, bu karelerdeki görsellik gücüyle iddialarımı kuvvetlendirmeye, metinde açıklayabildiklerimden fazlasını hissettirmeye çalıştım. Bu yüzden altlarındaki açıklamalarla birlikte ele alındığında bu fotoğrafların metnin kendisiyle dinamik bir ilişki içinde olduğunu göreceğinizi umuyorum. Ve hepinizi sayfayı çevirmeye davet ediyorum.

1. (İt.) *Traduttore*: Tercüman; *traditore*: Hain.

Mustafa Kemal Atatürk

(1879/81-1938)

Kurtuluş Savaşı'nın en önemli şahsiyeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, ilk cumhurbaşkanı ve iki mareşalinden biri olan Mustafa Kemal Atatürk, Selanik'te orta halli bir Osmanlı ailesinde doğdu. Doğum tarihi genelde 1881 olarak geçse de, Osmanlı dönemindeki kayıtlarda 1879 ve 1880 gibi tarihlere de rastlanmaktadır. 1922 yılında, saltanatın kaldırılmasından iki hafta önce hazırlanan ve bugün hâlâ Şişli'deki Atatürk Müzesi'nde sergilenen hüviyetinden ve annesi Zübeyde Hanım'ın verdiği Rumi 23 Aralık tarihinden harekete geçerek, Necdet Sakaoğlu'nun önerdiği 4 Ocak 1879 en isabetli tahminlerden biri olarak durmaktadır.

Mustafa Kemal'in babası gümrük memuru Ali Rıza Bey, annesi ise Zübeyde Hanım'dı. Ali Rıza Bey bir ara kereste ticareti ile haşır neşir olsa da, sonunda iflas edecek ve yedi yaşındaki Mustafa'yı ve kız kardeşi Makbule'yi yetim bırakacaktı. Babasının vefatı üzerine ilk önce okulu bırakan Mustafa, eğitim hayatına verdiği kısa bir aradan sonra, Selanik'teki halasının yanına yollanacak ve burada tekrar okula başlayacaktır. İlk durağı Selanik Mülkiyesi'dir; ancak onun gönlünde yatan bürokrat değil, asker olmaktır. Annesinden gizli girdiği sınavı kazanıp Selanik Askerî Rüşdiyesi'ne kaydolduğunda, hem kendisinin hem de ülkesinin kaderini sonsuza dek değiştirdiğinin muhtemelen farkında değildir.

"Türk Cumhuriyeti'nin büyük banisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri"

Dönemin Selanik'i, Osmanlı İmparatorluğu'nun en modern şehirlerinden biridir. II. Abdülhamit'i meşrutiyet ilan etmeye zorlayacak ve ardından imparatorluğun kontrolünü ele geçirip onu Cihan Harbi'ne sokacak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de merkezi konumunda bir yerdir. Dolayısıyla, genç Mustafa –ya da adaşı matematik hocasının ona verdiği ismi kullanmaya başlarsak genç Mustafa Kemal– imparatorluğun geleceğinin belirleneceği şehirde, o geleceği tayin edecek genç subaylardan biri olma yolunda ilerlemektedir.

Her ne kadar asker olmak istemesinin nedenini üniformalı bir komşusuna özenmesi olarak ifade etse de, askerî okul orta sınıf bir Osmanlı genci için görece rahat bir yaşam sürmenin ve belki de sınıf atlamanın en emin yollarından biridir. Zira bu okullar sadece asker

yetiştirmekle kalmaz, aynı zamanda yabancı dil eğitimini de içeren modern bir eğitim verirlerdi. Askerî rüşdiyelerde okuyan subay namzetleri bu eğitimle ileride başka alanlara da kayabilirlerdi, ki Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Ali Fethi gibiler üniformalarını çıkarıp diplomatlığa ve siyasete adım atmaktan çekinmeyeceklerdi.

Bazı ailelerin bu okullara birden fazla üyesini yollamalarından bizim bugün göremediğimiz başka sosyal ağların da devrede olduğu spekülasyonu yapılabilir. Örneğin, Enver Paşa'nın hem kardeşi Nuri hem de kendisinden küçük olan amcası Halil kendisi gibi askerî okul mezunudur. Gene Mustafa Kemal'in de uzaktan da olsa üç akrabası, Salih Bozok, Nuri Conker ve Fuat Bulca benzer şekilde askeriye mensubudur. Hayatının sonuna kadar en yakınındaki kişiler olarak kalmalarından, bu akrabalık bağlarının hiç de azımsanamayacağı sonucuna ulaşmak mümkündür. Mustafa Kemal için askerî okula gitmeyi mantıklı kılan bir son neden de, yetim bir çocuk için devletin en müşfik baba olmasıdır. Askerî mektep hem yatılı okuma imkânı vermekte hem de ilerisi için bir iş garantisi sunmaktadır.

Mustafa Kemal, 1896 yılında Selanik Askerî Rüşdiyesi'nden dördüncülükle mezun olur. Ardından gene Balkanlar'daki bir başka şehre geçecek ve Manastır Askerî İdadisi'ne kaydolacaktır. Burayı da ikincilikle bitirir. İleriki hayatında önemli rol oynayacak Ali Fethi Okyar ve Kâzım Özalp ile de gene bu okulda tanışmıştır. İdadi yılları, Mustafa Kemal'in Batı kültürüne de merak saldığı yıllardır. Okuldaki derslerin yetersiz olduğunu anladığında, Frerler Mektebi olarak bilinen Collège des Frères de la Salle'a gidip Fransızca dersleri almayı ihmal etmemiştir. Bu yabancı dil merakı, Atatürk'ün ilerleyen yaşamında da kendisini gösterecektir. Harbiye yıllarında Fransız bir hocadan özel ders almıştır. Gene Sofya ve Karlsbad'da da kendisine bir Almanca hocası tutmaktan geri kalmayacaktır. Mustafa Kemal'inki kendisini geliştirmeye çok hevesli bir kuşaktır. Örneğin, İsmet İnönü cumhurbaşkanlığı döneminde köşke özel hoca çağırıp İngilizce, fizik ve kimya dersleri almayı ihmal etmeyecektir.

Orta ve lise seviyesindeki bu okullardaki başarılarından dolayı, Mustafa Kemal İstanbul'daki Mekteb-i Harbiye'ye gitmeye hak kazanır. 1899 yılında geldiği okulda apolet numarası 1283'tür ve kayıt defterinde enteresan bir şekilde "uzun boylu" olarak kaydedilmiştir. Mustafa Kemal'in payitahta gelmesiyle siyasi olarak bilinçlen-

Levent Şahverdi Arşivi

mesi bir olur. Diğer akranları gibi o da memleketin gidişatını iyi görmemekte ve gençliğin verdiği acelecilikle bunu pervasızca dile getirmekten çekinmemektedir. Bu okullarda okuyan genç subay namzetleri için II. Abdülhamit saltanatı meşruiyetini yitirmiş bir rejimdir. Bu modern eğitimden geçmiş gençler, sadakatin liyakatin çok önüne geçtiğinin en çok farkında olanlardır. Kabiliyetsiz yandaşların üst rütbelere atanmasından ve orduyu kifayetsiz dalkavukların yönetmesinden en çok onlar rahatsızdır. Mustafa Kemal de

Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal

birçok akranı gibi arkadaşlarına nutuklar atmakta, imparatorluğun geleceği için kurtuluş reçeteleri önermektedir. İşi bir ara arkadaşlarıyla bir gazete çıkarmaya bile götürmüştür. Okul yönetiminin bu gazeteden haberi olması uzun sürmediyse de, Rıza Paşa'nın olayı örtbas etmesi sayesinde sicillerine bir leke gelmeden gazeteyi kapatarak yakalarını kurtaracaklardır.

Harbiye'nin ilk senesinde 700 öğrenci arasında 27. olan Mustafa Kemal, ikinci senesini 11. son senesini ise sekizinci olarak tamamlamıştır. Bu, onun Mekteb-i Erkân-ı Harbiye'ye gitmeye, yani kurmay olmaya hak kazanması demektir. 1902 yılında bu okula başladığında sınıfında imparatorluğun diğer topçu ve süvari mekteplerinden de gelen toplam 43 öğrenci bulunmaktadır.

Harbiye yıllarında bu Selanikli gencin yaşlı Osmanlı payitahtını tanımaya da fırsatı olmuştur. Hafta sonları şehrin modern semtlerinde dolaşmakta, yakalanmamak için limonata bardağına koydurttukları içkilerini yudumlayarak arkadaşlarıyla memleket meseleleri konuşmaktadır. Bir gün, talihsiz bir şekilde okul müdürü Ali Rıza Paşa ve Abdülhamit'in namlı jurnalcilerinden Fehim Paşa'ya denk gelince enselerinden soğuk terler akmış olmalıdır. Paşalar da aynı limonatadan sipariş edince daha da bir panik yaptılarsa, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını suçlayamayız. Ancak, tüm meşruiyetini kaybetmiş rejimler gibi, Abdülhamit'in adamları da yaptıkları işe inanan insanlar değillerdir. Ufak haşarılıkları cezalandırmaya kimsenin niyeti yoktur.

Mustafa Kemal'in Ali Fuat'la yakın bir dostluk kurması da gene bu döneme denk gelir. Ali Fuat'ın babası, daha sonra Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında da önemli bir rol oynayacak İsmail Fazıl Paşa'dır. Abdülhamit tarafından sürgüne yollanmış ve terfii uzun süre engellenmiş muhalif bir komutan olan İsmail Fazıl Paşa, oğlunun bu yetim arkadaşını kendi evladı gibi kollamaktadır ya da en azından yıllar sonra Ali Fuat Cebesoy böyle düşünmemizi istemektedir. Kesin olan şudur ki, İstanbul'da kalacak bir yeri olmayan Mustafa Kemal, izin günlerinde Ali Fuatların Kuzguncuk'taki evine sıkça gitmektedir. Hafta sonları geldiğinde, ikili İstanbul'u baştan sona arşınlamakta ve gençliklerinin tadını çıkarmaktadır.

Mustafa Kemal, Mekteb-i Erkân-ı Harbiye'den 1905 yılında mezun olur. Artık kıtaya çıkması gerekmektedir. Birçok arkadaşı gibi

onun da gönlünde Makedonya yatmaktadır. Burası hem kendi memleketidir hem de hürriyet sevdalısı genç subayların örgütlenmelerinin merkezi konumundadır. Ancak mezuniyetine az kala başından geçen bir olay, daha kariyerinin başında sürgün yollarının kendisine gözükmesine yol açacaktır. Şişli'de arkadaşlarıyla bir apartmanda gizli toplantılar yapan Mustafa Kemal ve arkadaşları, aralarına giren bir muhbir tarafından saraya ihbar edilmiştir. Genç Harbiyeliler hemen sorguya alınır ve muhtemelen biraz da hırpalanırlar. Ancak İsmail Fazıl Paşa'nın araya girişi, kendilerini daha kötü bir sondan kurtarmış gibidir. Birkaç hafta hapis yattıktan sonra nihayet serbest bırakılacaklardır. Ancak, gene de bir kere fişlenmişlerdir. Kıtaya çıkmaları gerektiğinde Mustafa Kemal kendisini Makedonya'da değil, çok uzaklarda, Suriye'deki V. Ordu'da bulur. Bu atama onun kariyerinde önemli bir rol oynayacaktır; zira İttihat ve Terakki'nin serpildiği yıllarda oyunun uzağında kalmıştır. Gene de boş durmayacak, arkadaşlarıyla Vatan ve Hürriyet adında bir gizli cemiyet kuracaktır. Hatta Suriye'de pek etkili olamayacağını anladığı bu örgütü yaymak için izinsiz olarak görev yerinden ayrılıp Selanik'e gelecek ve kaçak olarak şehirde kaldığı dört ay boyunca burada da bir şube açacaktır.

Bu noktada bir parantez açarak, o dönem Mustafa Kemal'in de içinde bulunduğu genç subayların imparatorluk için taşıdığı önemi ve bu önemin sağladığı hareket alanını anlatmak gerekir. İnsanların ağır bir kariyerizme sürüklendiği günümüzün aksine, 20. yüzyıl başında Osmanlı askerî okullarından mezun olanların pazarlık payı oldukça yüksektir. İmparatorlukta eğitimli insan sıkıntısı çekildiğinden, Osmanlı subayları kuralları esnetme ve yeri geldiğinde üstlerine rest çekme konusunda oldukça rahattırlar. Mustafa Kemal'in dört ay boyunca izinsiz olarak görev yerinden uzaklaşması, birçok kez üstlerini eleştiren raporlar yazıp kabineye ve hatta padişaha yollaması, kendisine teklif edilen görevleri reddetmesi ve son olarak da defalarca istifa etmesi ya da istifa tehdidi savurması da ancak böyle bir hareket alanı ile açıklanabilir.

Mustafa Kemal'in Selanik'te kurduğu şube pek başarılı olamayacak ve en nihayetinde 1907 Eylülü'nde İttihat ve Terakki'ye katılacaktır. Gene aynı sıralarda nihayet Mustafa Kemal kendisine Makedonya'da bir görev bulabilmiştir. Hemen o da İttihat ve Terakki

saflarındaki yerini almıştır; ancak bu iki yıllık gecikme kendisinin Enver Paşa gibi akranları tarafından ekarte edilmesine yol açacaktır.

II. Meşrutiyet'in 1908'deki ilanıyla birlikte kendilerini bir anda siyasetin göbeğinde bulan Cemiyet'in önde gelen liderleri ile Mustafa Kemal arasında hep bir fikir ayrılığı olmuştur. Mustafa Kemal'e göre, ordu siyasete direkt olarak angaje olmamalıdır. Bu eleştirilerini 1909'da toplanan İttihat ve Terakki Kongresi başta olmak üzere birçok yerde açık bir şekilde dile getirmekten de çekinmemektedir. Bu, bazen başını belaya da sokacaktır. Selanik'teki kongre çıkışı kendisini öldürmek için yanına gelen iki İttihatçı "kardaş"ını ancak tatlı dille yola getirebilmiş ve olası bir çatışmayı son anda önlemiştir. Falih Rıfkı'ya göre bu iki kişi, Enver Paşa'nın amcası Halil[1] ile sonradan Ankara valiliği yapacak Abdülkadir'dir.[2] Gene ileride, 1917'de Sirkeci'de Bahr-ı Sefid Oteli'nde subayların hem asker, hem mebus, hem de akçeli işlerin içinde bulunmasını "ordunun inzibatına muvafık bulmadığı"nı söylemesi, Yakup Cemil ve Silahçı Tahsin gibi İttihat ve Terakki fedaileriyle arasında sert bir münakaşa çıkmasına neden olmuştur. Cemiyet'in umumi kâtibi, yani genel sekreteri Eyüp Sabri Bey, Fethi Okyar'a arkadaşını dizginlemesini tavsiye etmektedir. Üzücü hadiseler meydana gelmeden kendisinin İstanbul'dan ayrılması gerektiği fikrindedir.

Hakikaten Eyüp Sabri Bey'in de dediği gibi Mustafa Kemal "hislerini açıkça ve pervasızca ifade eden" biridir. Kariyeri boyunca birçok kez düşündüğünü söylemekten çekinmemiştir. Her vizyoner gibi, o da uyumsuz ve inatçıdır; karşıt görüşleri bir yere kadar dinlemekle birlikte, bir kez karar verdikten sonra eleştiriye tahammülü yoktur. Kariyerinin ilk on senesinde sürekli geride kalmak zorunda olması, kendisine hazır olmayan toplulukların arka plana ittiği birçok benzerleri gibi, onun da oldukça canını sıkmış olmalıdır. Ancak dönem savaş dönemidir ve parlak bir kumandan gerçek değerini muharebe meydanlarında ispatlama şansına sahiptir. Zaten kariyerini de kurtaran muhtemelen bu olacaktır; olası bir barış döneminde

1. Halil Paşa yıllar sonra Atatürk'ün Çankaya'daki sofrasının müdavimlerinden biri olacaktır. Mustafa Kemal bir gece kendisine bu olayı sitemkârane bir şekilde hatırlatmaktan kendini alamayacaktır. Halil Kut'un cevabı ise "kendisini çok sevdiği için bu suikast işini üstüne aldığı" şeklindedir.
2. Abdülkadir Bey daha sonra İzmir Suikastı sanıklarından biri olarak idama mahkûm edilecektir.

Mustafa Kemal gibi rahatsız edici fikirlere sahip insanların çevrelerinin müdebbir vasatlığına yenik düşmemeleri tasavvur edilemez. Aksiyon adamlarının en büyük düşmanının atalet olması boşuna değildir. Çanakkale'de maharetlerini sergilendiğinde, en büyük rakibi Enver bile onun vazgeçilmez olduğunu anlayacaktır; gene, Birinci Meclis'teki azılı muhaliflerinin bile derdi, kendisini alelacele cepheye yollamaktır. Mustafa Kemal'i ekarte etmek isteyen bu mebuslar için tek olumlu senaryo Sakarya Muharebesi'nin kaybedilmesidir, ki bu, Ankara düşeceği için muhtemelen onların da işinin bitmesi demektir. Tarihte bireysel yeteneğin toplumsal ağlar ve kişisel bağlantıların önüne geçtiği anlar da az değildir.

Mustafa Kemal'in Cemiyet içinde en önemli rakibi Enver Paşa'dır. Bu iki parlak subay adeta birbirlerinin zıddıdır. Enver'in romantizmine ve tez canlılığına karşılık, Mustafa Kemal'in kuru bir gerçekçiliği ve bazen sinir bozucu bir sakinliği ve kararlılığı vardır. Hürriyet için dağa çıkan bir Enver ile Kurtuluş Savaşı'nın ilk aylarında istifa etmek zorunda kalıp üniformasından olunca büyük bir psikolojik sıkıntıya düşen Mustafa Kemal arasında, bir maceracı ile bir stratejisyen arasındaki o büyük tıynet farkı vardır.

Enver Paşa, Mustafa Kemal'in kariyerinin bu ilk on yılında hemen her aşamada onun önünü kesmiş, sahneye çıkıp parlamasını önlemiştir. 1909'da Hareket Ordusu II. Meşrutiyet'i korumak için İstanbul'a yürüyüşe geçtiğinde, ordunun başında Selanik Redif Komutanı Hüsnü Paşa vardır ve kurmay başkanı genç kolağası Mustafa Kemal'dir. Enver ise Berlin'de ateşemiliter olarak görevlidir. Ancak, tam İstanbul önlerine geldiği sırada, Yeşilköy'de orduya yetişecek ve kurmay başkanlığını Mustafa Kemal'den devralacaktır. Selanik'teki İttihat ve Terakki merkezinden gelen talimat kesindir; ordunun komutası Mahmut Şevket Paşa'ya devredilmelidir. Onun da kurmay başkanı Enver'dir. İsmini koyduğu ordu, Mustafa Kemal'in elinden işte böyle alınmıştır.

Ve bu sadece ilk raunttur. Balkan Savaşları'nda da benzer bir köşe kapmaca yaşanacaktır. Bab-ı Âli Baskını'nı haklı çıkarmak için bir zafere ihtiyacı olan Enver Paşa'nın Edirne'yi kurtarmak için yaptığı plana göre, bir koldan Şarköy'e asker çıkarılacak, öteki koldan da Bolayır Cephesi'nden taarruz edilecektir. Amaç Bulgarları iki taraftan sıkıştırmaktır. Mustafa Kemal ve Fethi, Bolayır Kolordusu'nun

kurmaylarıdır. Harekâtın başarılı olabilmesi için tam bir senkronizasyon gereklidir; ancak bu sağlanamaz. Sonuç tam bir hüsran olmuş, geriye de Enver ve Ali Fethi-Mustafa Kemal arasında gerçekleşen bir propaganda savaşı kalmıştır. Harekâtı en başından beri onaylamayan Ali Fethi ve Mustafa Kemal ikilisi, Genelkurmay ve Harbiye Nezareti'ne direkt bir rapor yazmayı ve bu raporda Bab-ı Âli Baskını'nı eleştirmeyi de ihmal etmemiştir. "Bab-ı Âli'ye tecemmü eden bir cemaat tarafından nümayiş yapılarak" bir "darbe-i hükümet" yapıldığını yazmaktadırlar.

Askerî harekâtın fiyasko ile sonuçlanmasının ardından karşılıklı suçlamalar da birbirini izlemiştir. *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk?* adlı bir kitap, suçu Bolayır Kolordusu'na atmaktadır; üstü kapalı bir şekilde Ali Fethi ve Mustafa Kemal, zaferi tek başına elde etmek için harekâtı sabote etmekle suçlanmaktadır. Ali Fethi Bey'in buna cevabı ise *Bolayır Muharebesinde Adem-i Muvaffakiyetin Esbabı* adlı bir kitapçıkla olur.

Taraflar bu şekilde birbirlerini suçlarken, ikinci bir rekabet alanı da Edirne'nin kurtarılışı sırasında açılacaktır. Bulgarların, şehri kaybedeceği anlaşıldığında, genç İttihatçılar arasında kente ilk birliği sokmak için adeta bir yarış başlamıştır. Edirne, gazi akıncıların şehridir ve Rumeli'nin evlad-ı fatihan ethosu içinde şekillenmiş İttihat ve Terakki zihniyeti için buranın fatihi olmak büyük bir olaydır. Mustafa Kemal'in kolordusu şehrin on kilometre yakınlarına geldiğinde, Enver gene son anda yetişmesini ve "Edirne Fatihi" unvanını kimseye kaptırmamayı bilmiştir. Tozu dumana katarak yaklaşan bir otomobille belirmiş ve şehre ilk giren birliklerin komutanı olmuştur. Olayı aktaran İsmail Hakkı Okday yıllar sonra bile kızgındır; Enver'e "Edirne'nin Fuzuli Fatihi" demekten kendisini alamamıştır. Olayın hakikaten böyle gelişip gelişmediğini bugün tam olarak bilmek zordur. Zira mücadelenin nihai kazananı Mustafa Kemal'dir ve galiplerin insanların hafızalarında ufak iltimaslara mazhar olduğu örnekler çoktur. Ancak Mustafa Kemal ile Enver arasında kıyasıya bir rekabet olduğu kesindir.

Gerçi Bab-ı Âli Baskını ile bu rekabet kesin bir şekilde Enver lehine sonuçlanmıştır. O, artık bir Osmanlı prensesi ile evlidir; bir "damad-ı şehriyari"dir. Rütbeleri birer ikişer alıp paşa olmuş, bununla de yetinmemiş, harbiye nazırlığına getirilmiştir. Mustafa Ke-

mal ile Ali Fethi'nin payına ise diplomatik bir görevle Sofya'ya sürgüne gönderilmek düşmüştür.

Bu noktada bir parantez açmakta yarar var. Bu yıllarda Mustafa Kemal ile Ali Fethi ikilisi arasında daha ön planda olan ikincisidir; Ali Fethi, Mustafa Kemal'in aksine İttihat ve Terakki'de daha aktif bir role sahiptir. Meşrutiyetin ilanından bir gün önce, Selanik'te Manyasizade Refik Bey'in evinde yapılan toplantıda Talat Bey'in teklifiyle Cemiyet'in neden meşrutiyet istediğini açıklayan beyannameyi bizzat kaleme alan odur. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin ardından kendisini zorunlu ikamet yeri olan Selanik'e götürmek de ona düşmüştür. Bab-ı Âli Baskını'ndan önce İttihat ve Terakki'nin umumi kâtibi, yani genel sekreteri de bizzat kendisidir. 1912 yılından beri aynı zamanda mebustur. Gene aynı yıl, Meclis-i Mebusan'da Trablusgarp'taki faaliyetlerinden dolayı "İttihat ve Terakki Cemiyeti erkân-ı asliyesinden olan Enver, Halil, Fethi ve Aziz (Mısırlı) beylerle, Kumandan Neşet Paşa'ya ve diğer zatlara" teşekkür edilirken, Fethi'nin adı üçüncü sırada yer almıştır. Mustafa Kemal "diğer zatlar"dan sadece biri olarak anılmıştır. İkili arasındaki hiyerarşi, birinin büyükelçi, diğerinin ataşemiliter olarak Sofya'ya atanmasından da bellidir. Mustafa Kemal'in Çanakkale'de kazandığı prestij bu dengeyi yavaş yavaş değiştirecektir. Cihan Harbi'nin ilerleyen yıllarında Suriye'de ve Doğu Cephesi'nde Kâzım Karabekir ve İsmet İnönü gibi isimlere komutanlık yapmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın gelecekteki kurmayları, kendisini lider olarak görmeye bu sırada alışmış olmalılar. Ali Fethi'nin İngilizler tarafından tutuklanıp Malta'ya götürülmesi Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarını kaçırmasına yol açtığı için, ibre artık kesin bir şekilde Mustafa Kemal'e dönmüştür.

Mustafa Kemal'in Enver Paşa hakkındaki kanaatinin oldukça negatif olduğunu biliyoruz. Vahdettin, Almanya seyahatleri boyunca Mustafa Kemal'in sürekli Enver'i çekiştirdiğini ifade etmekte, ancak detay vermemektedir. Bu detaylar diğer kaynaklardan çıkarılabilir. Mustafa Kemal, Enver'in hayalperest olduğunu düşünmekte, onu "fikir ve kararlarının tatbikatını düşünmeyi teferruat saymak"la suçlamaktadır. Bunun nedenini de hiçbir birlik yönetmeden sırf siyasi bağlantılarla komuta kademesine yükselmesine bağlar; öyle Makedonya'da iki eşkıya ile savaşmak koskoca bir ordunun kaderine karar vermek için yeterli bir tecrübe değildir. 1913'te Edir-

حرب مجموعه‌سی

« خاطرهٔ جلادت » طوپی

"Hatıra-i celadet topu. Bayezid Meydanı'na vaz olunan topun resm-i küşadında Başkumandan Vekili [Enver Paşa] tarafından nutuk irad olunurken."

ne'deki manevralarını da saymaz; zira bunların dağılmış bir ordu karşısında alınan başarılar olduğu kanaatindedir. Görüldüğü gibi, Enver'i affetmeyen sadece İsmail Hakkı Okday değildir.

Mustafa Kemal'in eleştirileri bazen sertleşebilmekte, hatta açıkça hakaretamiz bir hal alabilmektedir. Yıldırım Ordular Grubu komutanı iken 7 Ekim 1918'de İstanbul'a çektiği telgrafta Cihan Harbi'nin kaybedilmesinin kabahatini Enver'e yıkarken bakın nasıl ifadeler kullanmıştır: "Enver Paşa gibi bir ahmak, müdir-i harekât-ı umumiye olmasaydı..." Bundan birkaç ay önce Enver Paşa ile Harbiye Nezareti'nde yaptığı görüşmede de benzer sertlikte ifadeler kullanmış olmalıdır ki, iş ikilinin tabancılarına sarılmasına kadar gitmiştir. Ama İttihatçılıkta bunlar olağan şeylerdir. Daha birkaç sene önce, kendisini Kuruçeşme'deki yalısına davet ettiğinde Mustafa Kemal bir suikasta kurban gideceğinden şüphelenmemiş midir?

Mustafa Kemal'in Enver Paşa'nın canını sıktığı bellidir, ancak onu ne kadar tedirgin edebildiği şüphelidir. Zürcher gibi tarihçiler Mustafa Kemal'i ekarte etmemesinden Enver'in kendisini kaale almadığı sonucunu çıkarmışlardır; ancak, bu, o dönemin ruhunu anlayamamaktan kaynaklanan aceleci bir yorumdur. Karşımızda, sadece kendisini düşünen, pragmatist bir kariyerizm içinde boğulmuş insanlar değil, aynı okullardan çıkmış idealist subaylar vardır. Bu subaylar, en güçlü gözüktükleri anlarda bile, kendi arkadaşları gözündeki itibarları kadar muktedirdirler. En acımasız zamanlarında bile, "vatanı kurtarmak" olarak tanımladıkları bir ülkü çerçevesinde hayatlarını riske atmaktan çekinmeyeceklerdir. Dolayısıyla, Enver'in Mustafa Kemal'i bir kalemde harcaması sanıldığı kadar kolay bir şey değildir. Böyle bir hareket, hem ordunun hem de Cemiyet'in içinde huzursuzluk yaratacaktır; kendisi bir kenara atılmış olsa bile Mustafa Kemal'in Cemiyet'in üst kesimlerinde hatırlı dostları vardır. Ayrıca Enver'in de böyle bir tasfiyeyi arzuladığını gösteren bir emare yoktur. Bu kitabın yazarının şahsi kanaati, Enver Paşa'nın en azından Çanakkale'deki başarılarından sonra Mustafa Kemal'den tedirgin olmak için nedeninin olduğudur. Bu tedirginliği, Mustafa Kemal'in resmini *Harp Mecmuası*'nın kapağından çıkarttırmasında ve kendisini paşa yapmak zorunda kaldığında söylediklerinde görmek mümkündür: "Mustafa Kemal'in mirlivalığa terfi iradesi cebimdedir. Ama siz onu bilmezsiniz. O hiçbir şeyle memnun olmaz.

Mirliva olur, feriklik ister, ferik olur, müşirlik ister. Müşir yaparsınız, bununla da yetinmez, padişahlık ister."

Kaldı ki Mustafa Kemal'in adı Enver Paşa'ya karşı hazırlanan bir suikast girişiminde de geçmiştir. İttihat ve Terakki'nin silahşorlarından Yakup Cemil'in aklındaki, kendisine ihanet ettiğini düşündüğü Enver'i öldürüp yerine harbiye nazırlığına Mustafa Kemal'i getirmektedir. Kendisinin dahli olmadığı kesin olan bu girişime Mustafa Kemal gibi birinin onay vermeyeceğini tahmin etmek çok zor değildir. Zaten 1926'da *Hâkimiyet-i Milliye*'ye verdiği demeçten de Yakup Cemil'i hor gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak isminin böyle bir komploda geçmesi bile, Enver'e alternatif bir güç olarak ne kadar tehlikeli olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal ile Enver arasındaki rekabete yönelik değişik bir bakış açısı da Şevket Süreyya Aydemir'den gelmiştir. Aydemir'e göre, Mustafa Kemal'in Enver ile sürtüşmesi, karakterlerinin farklılığından kaynaklanmaktadır. Aslında Mustafa Kemal, Enver'le arasını iyi tutmak istemekte, bunu başaramadığında da büyük hayal kırıklığına uğramaktadır. Çanakkale ziyareti sırasında Enver Paşa'nın kendisini ziyaret etmemesine kızıp istifa etmesinde böyle bir sükût-ı hayalin izlerini görmek mümkündür. Enver'den gelen her yakınlaşma ve iltifattan duygulanan Mustafa Kemal, Aydemir'e göre bazen böyle iltifatları aşırı değerlendirerek kendisine daha büyük hizmetlerde bulunmayı teklif etmekten geri durmamıştır. Mustafa Kemal'in Enver ile iyi geçinmek istemesinin rasyonel bir mantığı da vardır; yeteneklerini sergileyebileceği görevlere gelmesi ancak harbiye nazırının lütfuyla mümkündür. Fakat iki subay arasındaki kişilik farkları bir arada çalışmayı bir türlü mümkün kılmamıştır. Enver de Mustafa Kemal'in takdirini kazanmak istemektedir. Kendisini Napoléon'a benzeten birinin herkesin beğenisini kazanmak istemesi anormal olmasa gerek... Ama sanki, kendisini sürekli eleştiren Mustafa Kemal'in takdirine karşı ayrı bir hassasiyeti vardır. Kâzım Özalp, Enver'in, Mustafa Kemal'in kendisine yazdığı övgü dolu bir mektuptan çok duygulandığını yazmaktadır; genç meslektaşının sözleri o kadar hoşuna gitmiştir ki amcası Halil Paşa'ya mektubu diğer İttihatçılara göstermesini söylemiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde aradığını bulamasa da, Mustafa Kemal subaylık meziyetlerini sergilemekte gecikmeyecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal yeniçeri kostümüyle. Sofya, Mayıs 1914.
Fotoğraf altı: "Kardaşım İsmail ve hemşirem Zübeyde Hanım'a Sofya'da *Bal Kostüme* hatırası. Bulgaristan ve Sırbistan Ateşemiliteri Kaymakam Mustafa Kemal"

Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgali üzerine, bölgeye gidip bir gerilla savaşı örgütleyen subaylar arasında Enver gibi o da vardır. Ardından Balkan Savaşı'na katılmış, ancak yukarıda da anlatıldığı gibi, Edirne'yi kurtaracak birliklerin başında olacakken son anda zaferden edilmiştir. Cihan Harbi çıktığında, Sofya'da diplomatik görevdedir. Enver Paşa'ya ve imparatorluğun Almanya ile savaşa girmesine karşı olduğu bilinen birine görev vermekte pek acele edilmemiştir. Lakin Mustafa Kemal'in bir köşede oturmaya pek niyeti yoktur. Muharebe meydanlarında yerini almak için İstanbul'da birçok girişimde bulunmaktan geri durmamıştır. En sonunda aktif göreve dönmenin bir yolunu bulacak ve Çanakkale'nin yolunu tutacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini belirleyen bu muharebedeki faaliyetlerine odaklanınca, Mustafa Kemal'in ileride de karşımıza çıkacak iki özelliği gözümüze çarpacaktır. İlk olarak, muharebe boyunca, başta Liman von Sanders olmak üzere Alman komutanların aldığı yanlış kararları sorgulayacak ve inisiyatif almaktan çekinmeyecektir. Bu subayların Osmanlı ordusunda bu kadar söz sahibi olmasını, egemenlik açısından doğru bulmamakta ve açıkça eleştirmektedir; ona göre, Almanlar kendi ülkelerinin çıkarlarını ön planda tutmaktadır. İkinci olarak, yaptığı tüm tahminler doğru çıkmış ve askerî zekâsını göstermeyi başarmıştır. Çıkarmanın ilk gününde Arıburnu'ndan Conkbayırı'na ilerleyen düşman birliklerini durduran da odur, dört ay sonra Anafartalar'da onlara ağır kayıplar verdiren de. Daha sonra kamuoyu nezdinde bir "Mustafa Kemal personası" inşa etmek gerektiğinde, bunu burada kazandığı askerî başarılar sayesinde yapacaktır.

Çanakkale'den sonra Suriye ve Doğu Anadolu da dahil olmak üzere birçok cephede kumandanlık yapmıştır. Kendisinden esirgenen paşa rütbesine de mirliva atandığı 1916 yılında ulaşacaktır. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında, Yıldırım Orduları Grubu kumandanı olarak en prestijli görevlerden birindedir. Ancak, elindeki artık savaşma kabiliyeti olan bir ordu değildir. Herkes gibi o da bir mütarekenin kaçınılmaz olduğunu teslim etmektedir. Ancak bu, mütarekenin şartlarına karşı olmasını engellemez.

Mondros Mütarekesi'nden haberdar olur olmaz, İstanbul'u telgraf yağmuruna tutup tavsiyelerini paylaşmaktan geri durmaya-

caktır. Yeni askere alımlarla ordu güçlendirilmeli, askerî teçhizatlar Toroslar'ın güneyine taşınmalı, Mondros'taki kısıtlamalardan etkilenmeyen jandarma kuvvetlendirilmelidir. Mütarekenin 7. maddesinin kötüye kullanımına karşı da silaha sarılmakta tereddüt etmeyecektir. İngilizler kendisinden İskenderun'u boşaltmasını istediğinde askerlerine ateş emri vermiş ve ancak İstanbul'dan gelen net bir talimatla bu kararından dönmüştür. Nezaret ile çatışması da İstanbul'a çağrılmasına yol açmıştır. Ancak bu, aslında işine gelen bir durumdur. Zira esas mücadele artık cephelerde değil, siyasi dengelerin her gün değiştiği yorgun payitahtta verilmelidir.

Resmî tarihyazımı, Mustafa Kemal'in en başından beri İstanbul'u ekarte ederek Anadolu'da bir direniş örgütlemeyi kafasına koyduğunu iddia etmektedir. Ancak bu iddia hem yanlıştır hem de Mustafa Kemal gibi birinin stratejik kıvraklığına haksızlık eden bir argümandır. O, tüm seçenekleri gözden geçiren ve araziye hep uyum sağlayan başarılı bir taktisyendir. Clausewitz'in, "Hiçbir plan düşmanla ilk temastan sağ çıkamaz," nazariyesini gerçekten benimsemiş biridir. Şüphesiz, bu esnekliği gösterirken taviz vermediği bazı temel noktalar da vardır. En başından beri kadim düzeni ya da Frenklerin deyimiyle *ancien régime*'i demode bulduğu bellidir; onu olabildiğince köklü bir şekilde değiştirmek istemektedir. Bu değişimin bir kültürel ayağı olmasını istediği de bellidir; Sofya Operası'nda Bizet'nin *Carmen*'ini dinledikten sonra böyle bir eser üreten bir toplumun yıkılmayacağını söyleyen birinden bahsediyoruz. Gene, yabancıların askerî ve idari olarak müdahil olmasından rahatsızlığını Çanakkale'de Liman von Sanders'e ve Suriye'de von Falkenhayn'a karşı tavırlarıyla göstermiştir. Kurtuluş Savaşı'nda da Moskova'ya hoş gözükmek için bir komünist parti kurduracak kadar esnek, ancak uluslararası antlaşmalarda tam egemenlik haricinde hiçbir seçeneği muhatap almayacak da prensiplidir. Özetlemek gerekirse, modernite, bağımsızlık ve egemenlik gibi belirli kırmızı çizgiler çerçevesinde, hedeflerinde ufak rötuşlar yapmaktan imtina eden biri değildir Mustafa Kemal. İleride de görüleceği gibi hamlelerini günün şartlarına göre yapmasını, doğru zamanda doğru ittifaklar kurarak gücünü artırmasını bilmiştir. İyi komutan, doğru zamanı kollayandır.

Anadolu'ya gitmeden önce şansını İstanbul'da denemesine de çok şaşırmamak gerekir. İttihatçıların iktidardan düşmesi ve En-

ver-Talat-Cemal üçlüsünün kaçmasıyla ortaya çıkan güç boşluğunda kendisinin (ve dostu Ali Fethi'nin) şansı az değildir. Çanakkale'de imparatorluğu ipten almış bir generaldir, ki hemen gelir gelmez Ruşen Eşref'e verdiği bir röportajla bu kahramanlık hikâyesini daha geniş kitlelerle paylaşmasını bilmiştir. Yeni padişahın fahri yaveridir ve kendisiyle bir Almanya yolculuğuna çıkmasının üstünden daha bir yıl bile geçmemiştir. Memleketi Cihan Harbi'ne sürükleyen İttihatçı yoldaşlarıyla arasındaki fikir ayrılıkları bilinmektedir. Kendi kuşağındaki en kıdemli komutan da odur.

Mondros'u takip eden kaos ortamında komutanların askerlerini terhis etmesinin ve silah ve teçhizatlarını düşmana teslim etmesinin önüne geçmek için Harbiye Nezareti'nin kontrolü özellikle önemlidir. Bu yüzden bizzat ordunun başına geçmesi gerektiğini düşünmektedir. 14 Ekim 1918'de Vahdettin'in yaveri Naci Eldeniz'e çektiği telgrafta Tevfik Paşa yerine Ahmet İzzet Paşa'nın sadrazam olması gerektiğini belirtecek ve yeni oluşturulacak kabinede Ali Fethi, Rauf, İsmail Canbulat, Tahsin Uzer ve Azmi beylerle birlikte kendisinin de yer almasını önerecektir. Tabii ki harbiye nazırı olarak...

Bu ilk telgraftan bir şey çıkmayınca, İstanbul'a dönüp başka girişimlerde de bulunmuştur. Örneğin, Tevfik Paşa Kabinesi'nin güvenoyu almasını engellemek için Ali Fethi ile beraber Meclis-i Mebusan'da lobi yapmaktan çekinmemiştir. İstanbul'da kaldığı süre boyunca dört kere görüştüğü Vahdettin'den pek bir şey beklememesi gerektiğini hemen anlamıştır. Madem saraydan istediğini alamamıştır, bir de şansını Meclis'te denemelidir. Bu sırada Ali Fethi Bey de Hürriyetperver Avam Fırkası ismiyle yeni bir parti kurmuştur; ikili *Minber* adında bir gazete de çıkararak kamuoyu üzerinde etkili olmaya çalışacaklardır. Ancak Vahdettin'in Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ı dağıtması, bu çabalarını da sonuçsuz bırakacaktır.

O zaman, belki de taktik değiştirmek gerekmektedir. Mustafa Kemal, İstanbul'da Ali Fuat, Kâzım Karabekir, İsmet gibi diğer subaylarla sürekli temas halinde, olası bir direniş için nabız yoklamaktadır. Bu genç ama yorgun subaylar toplantı üstüne toplantı yapmakta, plan üstüne plan kurmaktadır. Bu toplantılarda kesin bir karar almak mümkün olmamıştır belki, ama ileride Anadolu'da bir direniş hareketi başladığında bunun önderlerinin arasında en azından temel noktalarda fikrî bir mutabakat oluştuğu kesindir.

İngilizlerin aralarında Ali Fethi Bey'in de olduğu bazı Osmanlı asker ve siyasetçilerini tutuklaması, İstanbul'da yapılacak bir şey kalmadığının göstergesidir. Direniş için Anadolu'ya gitmek gereklidir, ama nasıl? Fiilen işgal altında olan İstanbul'dan ayrılmak için resmî bir neden lazımdır. Daha da önemlisi, taşrada bir direniş örgütleyebilmek için yetki lazımdır. İleriki sayfalarda da görüleceği gibi, yerel direniş örgütleri ise İstanbul'dan gelen, pek de tanımadıkları bir paşayı hiç de öyle kollarını yana açıp bağırlarına basmayacaklardır.

Ali Fuat ve Kâzım Karabekir paşalar, kendilerini Anadolu'daki iki kolordunun başına atatmayı başarmışlardır. Mustafa Kemal'in de benzer bir göreve getirilmesi lazımdır. İşte bu sırada İngilizlerden gelen bir talep, kendisine gerekli fırsatı sağlayacaktır. İtilaf Devletleri'nin ardı ardına Osmanlı şehirlerini işgal etmesi Doğu Karadeniz halkında infial yaratmış, Rum bir Pontus devleti kurulması ihtimali bölgede direniş için bazı yerel girişimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Birçok yerde ortaya çıkan şuralar, mütareke şartları gereği İtilaf kuvvetlerine teslim edilmesi gereken silahları halka dağıtmaktadır. İtilaf Devletleri, hükümete bir nota verip bu "karışıklık"ların önlenmemesi ve "asayiş-i dahili"nin sağlanamaması halinde, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi gereğince bölgenin işgal edileceğini tebliğ etmiştir. "Yurdunuzu siz işgale hazır hale getirmezseniz biz kendimiz işgal ederiz," gibi bir tehdit saçmadır belki, ama her daim tavizkâr Damat Ferit Paşa hükümeti üzerinde işe yarayacaktır. İşlerin daha da sarpa sarmasından korkan hükümet, bölgeye gönderecek bir komutan aramaya başlayınca akıllara Mustafa Kemal gelmiştir.

Peki, neden Mustafa Kemal? Damat Ferit, neden tüm planlarını altüst edecek bu genç ve hırslı kumandanı kendi eliyle Anadolu'ya yollamış, üstelik tüm askerî ve sivil makamlar üzerinde geniş yetkilerle donatarak kendisinin ülke çapında bir milli direniş örgütlemesinin önünü açmıştır? Altı yüzyıllık bir saltanatı ve 13 yüzyıllık hilafeti gözünü kırpmadan kaldıracak, tüm hanedanı sınır dışı edecek birinin Anadolu'ya geçmesine Vahdettin neden izin vermiştir? Yoksa hakikaten, bazılarının iddia ettiği gibi, kendisine gizli bir görev yüklenmiş ve Anadolu'da bir direniş örgütlemesi talimatı mı verilmiştir?

Tabii ki hayır. Vahdettin'in Mustafa Kemal'e asıl şimdi yapacağı hizmetin bundan öncekilerden çok daha önemli olduğunu belirt-

tiği ve, "Paşa, devleti kurtarabilirsin," dediği doğrudur. Ancak, kastı, İngilizlerin suyuna giderek daha büyük felaketleri önlemektir. Asayişi sağlaması yeterlidir. Zaten kendisinin ve favori sadrazamı Ferit Paşa'nın tüm eylemleri de bir Milli Mücadele fikrine temelden karşı olduklarına işaret etmektedir. Bir direniş örgütleyeceğini anlar anlamaz Mustafa Kemal'i Anadolu'dan geri çağırmışlardır. İleride idamı için fetva çıkaracaklardır. İstanbul resmen işgal edilip son Osmanlı meclisi dağıtıldıktan sonra dahi bir ordu toplayıp Ankara'nın üzerine yürümekten çekinmeyeceklerdir. Büyük Millet Meclisi –en azından Sakarya Meydan Muharebesi'ne kadar– Vahdettin'le uyumlu çalışma isteği sergilemiş, ancak son Osmanlı padişahı bu meclisi tanımaktan bile imtina etmiştir.

Mustafa Kemal'in Anadolu'da bir göreve getirilmesinde Harbiye Nezareti'nin de önemli bir rolü bulunmaktadır. Cevat Çobanlı ve Fevzi Çakmak paşalar ile Kâzım İnanç Bey, Mustafa Kemal'in atamasını hızlandırmışlar, hatta ordu müfettişi olarak görev ve yetkilerine ilişkin belgeyi bizzat onun direktifleri doğrultusunda hazırlamışlardır. 9. Ordu kıtaatı müfettişinin yetkileri o kadar geniş tutulmuştur ki, Harbiye Nazırı Şakir Paşa ilk başta tereddüt etmiş, metni imzalamak yerine mühürlemeyi yeğlemiştir.

Mustafa Kemal ismi o şartlarda bu görev için ideal gözükmektedir. Genç, dinamik, Çanakkale'de kendisini ispatlamış, prestijli bir komutandır. Her ne kadar İttihatçılarla sınıf arkadaşı olsa da, aktif olarak siyaset yapmaktan kaçınmış ve hatta askerlerin siyasete girmemesi gerektiğini defalarca belirtmiştir. Enver Paşa ile arasının iyi olmadığı ve onunla çatışmalarının kendisini defalarca istifa noktasına getirdiği bilinmektedir. Kısacası, birçoğunu mahkeme önüne çıkarmaya hazırladıkları eski rejimin muktedirlerinden biri değildir. Padişahın da güvendiği bir isimdir; 1918'deki Almanya seyahatinde ona refakat etmiştir. Fahri yaveridir. Bu kadar geniş yetkilerle Anadolu'ya gönderilmesine karşı çıkan adliye nazırı ve şeyhülislama, Damat Ferit padişahın Mustafa Kemal'e teveccühünü hatırlatacaktır. Mustafa Kemal'in araya aracılar koyduğu da bilinmektedir. Ali Fuat Paşa, babası İsmail Fazıl Paşa'nın ahbabı olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın önde gelen isimlerinden Mehmet Ali Bey'in de Mustafa Kemal'e referans olduğundan bahseder. Son olarak, kişisel karizmasını ve diplomasi yeteneğini de konuşturmuş ve Samsun'a hareket etme-

den önce, 14 Mayıs akşamı baş başa yemek yediği Damat Ferit Paşa'yı kendisine güvenebileceği konusunda ikna etmeyi başarmıştır.

Anadolu'ya geçer geçmez, ordu müfettişliği unvanın verdiği yetkileri de kullanarak bir direniş örgütlemeye koyulur. Savaştan yorgun düşmüş bir halkı ulusal çapta bir direnişe ikna etmek öyle kolay değildir. Memleketin birçok yerinde düşman işgaline, özellikle Yunan askerlerinin Anadolu'ya çıkmasına karşı bir tepki oluştuğu doğrudur. Ancak, direniş çabaları ilk başta yerel boyutta tezahür etmiştir. Birbirinden kopuk bu mahalli direnişlere ulusal bir nitelik kazandıran Mustafa Kemal olacaktır. Denebilir ki, kendisinin alamet-i farikası da aslında budur. Kâzım Karabekir başta, Milli Mücadele'ye katkısı büyük olan birçok komutanın aksine, kendisinin tüm ulusu kapsayan bir vizyonu vardır. Mustafa Kemal'den başka hiç kimse İstanbul'dan yönetilmeyen bir ulusal direnişi tahayyül etmemiştir; herkes kendi bölgesinde silahlanıp direnmeyi, ardından da İstanbul'dan gelecek direktifleri beklemeyi düşünmektedir. Ancak Mustafa Kemal, İstanbul'dan pek bir şey umulamayacağını erken çözmüştür. Ayrıca birçok yerde, halkta da ilk reaksiyon kendi bölgesinin derdine düşmek olmuştur, ki bunu en güzel Ankaralı kadınların Halide Edib'e dediklerinde görüyoruz: "Fakat niçin Ankara'da, İstanbul İngilizlerin elindedir diye ümitsiz bir savaşa giriştik? Biz onları yenip dışarı atabilir miyiz? Ankara'nın yarısı Çanakkale'de şehit oldu. Ne faydasını gördük? Bırakın her yer kendi hesabına dövüşsün."

Bu noktada tüm Kurtuluş Savaşı boyunca kendisini gösterecek bir örüntüden bahsetmezsek, Mustafa Kemal'i Milli Mücadele'nin diğer paşalarından ayıran özelliği anlatmakta zorlanırız. Burada sadece liderlik ya da vizyonerlik gibi kulağa hoş gelen, ancak tanımı yapılamayan bir kavramdan bahsetmiyoruz. Mustafa Kemal'i Milli Mücadele'nin başına getiren, radikal bir siyasi programı, yeri geldiğinde tavizler verip geçici ittifaklar kurmayı da bilerek uygulamaya koyabilmesidir. Diğer kumandanların aksine Mustafa Kemal, başkentin ataletinin en başından beri farkındadır. Damat Ferit'i de Vahdettin'i de çok iyi tanımaktadır. Onun vizyonu Anadolu'dan yeni bir hareket çıkarmak, ülkeyi kurtarmayı başarabilirse yeni bir düzen kurup imparatorluğun kronik problemlerini çözmektir. O yüzden en cesurca hamleleri yapmaktan çekinmez. Bu hamlelerin her

birinde yanındakilerin şerhiyle karşılaşması, işte Milli Mücadele boyunca karşımıza çıkan örüntüdür. Gerek Erzurum ve Sivas kongrelerinde gerekse ardından son Osmanlı meclisinin toplanmasına yol açan süreçte Mustafa Kemal, başta Kâzım Karabekir olmak üzere yanındakilerin kendisine olan desteğinin hep şartlı olduğu gerçeği ile karşılaşacaktır. Zaten Milli Mücadele'nin ilk etabında yanında bulunan Rauf, Kâzım, Ali Fuat ve Refet paşalarla ilerleyen yıllarda yollarının ayrılmasının nedeni biraz da budur. Mustafa Kemal, bu paşalara göre daha radikal fikirlere sahiptir. Bu fikirleri uygulama zamanı geldiğinde bunu hiç tereddüt etmeden ve gerekirse yanındakilerin onayını almaya gerek görmeden uygulama konusunda da ısrarcıdır.

Anadolu'ya çıkar çıkmaz yaptığı ilk iş, bölgedeki üst düzey komutanlarla bir araya gelerek bir yol haritası çizmek olmuştur. Amasya'da gerçekleşen buluşmada alınan kararlar (Amasya Mukarreratı) bir tamim şeklinde açıklanmış ve Milli Mücadele'nin temel prensipleri ortaya konmuştur. Bu kararlar, vatanın bütünlüğü (o günkü ifadeyle "tamamiyet"i) ve milletin istiklalinin tehlikede olduğundan ve işgal altındaki İstanbul'da hükümetin görevini yapamayacağından dem vurmakta, milletin istiklalini gene milletin kurtaracağını ifade etmektedir. Belgeye, Amasya'ya gelemeyen Kâzım Karabekir ve Mersinli Cemal paşalarla Miralay Cevdet ve Selahattin beyler gibi diğer kuvvet komutanları da imzasını koymuştur. Kararlardaki bir diğer önemli nokta da, mülki ve askerî amirlere görevlerinin başında kalmalarının emredilmesidir. "Kumanda, hiçbir suretle terk ve ahara tevdi" olunmamalı, yani bırakılıp İstanbul tarafından gönderilen başka birine devredilmemelidir. Batı Anadolu'daki Kuva-yı Milliye hareketini tasfiye etme derdindeki İstanbul, bu bölgede de direniş karşıtı atamalar yapmaya çalışacaktır elbet. Böyle bir zamanda vilayetlerin ve kolordularının kontrollerinin Milli Mücadele'ye sempati ile bakan insanların elinde olması elzemdir. Milli Mücadeleciler ile İstanbul hükümeti arasında bir köşe kapmaca başlamıştır.

21 Haziran'da alınan altı maddelik mukarreratın ilk üç maddesi, bir sonraki gün bir tamim olarak yayımlandı. Diğer üç maddenin gizli tutulmasının nedeni, mukarreratın tatbikinde kimlerin yardımına başvurulacağı meselesi ve kumandanlıkların terk edilmemesi

gibi kamuoyuna açıklanması sıkıntı yaratabilecek hususlar içermeleriydi. Bu genelge, memleketin her yerinde birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkan direniş örgütlenmelerini bir çatı altında toplayıp koordine etmek adına atılmış ilk adımdır. Mustafa Kemal imzasıyla İstanbul'daki ekâbire yollanan mektupta da zaten açık bir şekilde, "Yalnız mitingler vesaire gibi tezahürat, büyük gayeleri hiçbir vakitte kurtaramaz," denmektedir; bunlar ancak sine-i milletten doğan ortak bir kuvvete, bir "kudret-i müştereke"ye dayanırsa başarılı olur. Gene aynı mektupta, İstanbul'da Kuva-yı Milliye aleyhtarı cereyanlardan şikâyet ediliyor ve payitahtın işgali sona erene kadar Milli Mücadele'nin Anadolu'dan organize edilme zorunluluğunun altı çiziliyordu. "Bir ferd-i millet gibi çalışacağım," sözleriyle Mustafa Kemal, İstanbul'u devreden çıkarmayı kafasına koyduğunu bir kez daha vurgulamadan duramamıştı.

Yol haritası çizildiğine göre, şimdi Mustafa Kemal'e gerekli olan şey meşruiyettir; tek başına hareket eden bir komutandan daha fazlası olduğunu, "görevden alınıp padişaha isyan etmiş" pozisyonuna düşmeden ispatlaması gerekmektedir. Kafasındaki, Sivas'ta memleketin dört bir köşesinden gelecek delegelerin katılacağı umumi bir kongre toplamaktır. Ancak bu sırada, Kâzım Karabekir'den Erzurum ve Trabzon'daki direniş örgütlerinin Erzurum'da bir kongre toplama kararı aldıklarını öğrenmiş ve Paşa'nın da ısrarıyla Sivas'tan önce buraya gitmeyi kabul etmiştir.

Zaten, Sivas'taki durumu da pek garanti değildi. O sırada şehirde bulunan Harput Valisi Ali Galip ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Sivas mümessili Halit beyler, bölgeye yeni atanan Vali Reşit Paşa'ya Mustafa Kemal'i tutuklaması yönünde baskı yapmaya başlamışlardı. İstanbul'dan henüz bir tevkif emri gelmediyse de, Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, valiye Mustafa Kemal ile temas kurmayı yasaklamıştı. Reşit Paşa şimdilik bunlara kulak asmıyordu belki ama yarının ne getireceği de bilinmezdi. Durum o kadar netameli bir hal almıştı ki, Mustafa Kemal, Sivas'a doğru yola çıktığını son güne kadar validen gizlemek zorunda kalmıştı. Gelişini bildiren telgrafı da tam şehre geldiği sırada yollatacaktı ki, kendisine karşı bir önlem alınamasın. Kendisini karşılamaya gelen Reşit Paşa'nın bizzat otomobiline binmesinde ısrarcı olmuştu; bir pusu girişimine karşı aldığı basit bir önlemdi bu. Her halükârda Sivas'ta kalmayı

güvenli saymayan Mustafa Kemal Paşa hemen yola koyuldu ve 3 Temmuz'da Erzurum'a vardı.

Trabzon vilayetinde bir Pontus devleti kurulması ve Vilayât-ı Sitte'nin Ermenilere verilmesi ihtimali karşısında toplanan kongrenin hazırlıkları esnasında Mustafa Kemal, İstanbul'la köprüleri atmak zorunda kalacaktı. İngilizlerin de baskısıyla İstanbul bir müddettir kendisini geri çağırmaktaydı. "Maiyet-i âliyelerindeki istimbotlardan biri ile buraya teşrifi" "rica" edilmekteydi. Mustafa Kemal bir müddet yakıt yokluğu gibi bahanelerle İstanbul'u oyalamayı başarmıştır. Ancak, en sonunda 23 Haziran'da görevden alınacaktır. Kısacası, Erzurum'a vardığında herhangi bir resmî görevi bulunmamaktadır. Bu noktada Kâzım Karabekir'in oynadığı rol, Kurtuluş Savaşı'nın geleceği için hayati önemi haizdir: Karabekir Paşa sadece Mustafa Kemal'i tutuklamayı reddetmekle kalmaz; aynı zamanda kendisinin emrinde olduğunu açık bir şekilde ifade ederek en güçsüz ânında ona destek çıkar. Bu destek, askerlikten istifa etmek zorunda kaldığı 8 Temmuz tarihinden sonra daha da ehemmiyet kazanacaktır.

Ömrünü askeriyede geçirmiş bir paşanın apoletlerini kaybeder kaybetmez nasıl bir buhrana sürüklendiğini anlamak bugün bizler için zor olabilir. Müstafi bir komutan, emrinde tek bir birlik olmayan, tüm gücünü kaybetmiş biridir. Artık sıradan bir vatandaş olmuştur. Karabekir kendisine biat etmezse Mustafa Kemal'in bölgede faaliyet göstermesi mümkün değildir. Kendisini tutuklaması halinde, İngilizler tarafından Malta'ya yollanacağı kesindir. Bu, Kurtuluş Savaşı'nın tarihinin komple değişmesi ve belki de bu tarihin son sayfalarında hüsranın bizi beklemesi demektir.

Kâzım Karabekir ile Mustafa Kemal arasındaki kompleks ilişki konusunda da iki çift laf etmek elzemdir. 1919 yazında verdiği destekle Mustafa Kemal'in kariyerini ve belki de ülkenin bağımsızlığını kurtaran Kâzım Karabekir, ilerleyen tarihlerde onun birçok kararına şerh düşmekten geri durmayacaktır. İkili, olaylara hep farklı yaklaşmaktadır. Mustafa Kemal tüm ulus çapında bir direniş kurmak isterken, Erzurum'daki kolordusunun başındaki Kâzım Karabekir'in esas derdi doğu sınırını güvence altına almaktır. Mustafa Kemal, İstanbul ile arayı bozmaktan çekinmezken, Kâzım Karabekir gerekli uyarıları yaptıktan ve Damat Ferit Paşa hükümetini düşürdükten sonra inisiyatifin tekrar payitahta geçmesinden herhangi bir sıkıntı duymamak-

tadır. Kısacası, Mustafa Kemal daha radikaldir. Bunun nedeni, biraz sınıfsal biraz da durumsaldır. Sınıfsaldır, zira bir paşa çocuğu olan Kâzım Karabekir'in aksine Mustafa Kemal orta sınıf bir aileden gelmektedir. *Ancien régime* ve temsilcisi saray, Selanikli bir gümrük memurunun oğlu için pek bir şey ifade etmemektedir. Durumsaldır; zira Mustafa Kemal artık müstafi bir askerdir. Görevde olan Karabekir'in tersine daha radikal kararlar alabilir. Hatta böyle kararlar almakta çıkarı bile vardır. Tarık bin Ziyad'ın gemileri yakmasının nedeni askerlerine artık geri dönüş olmadığını göstermek değil midir?[1]

Örneğin, Kâzım Karabekir Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ın batısına geçmesine karşı çıkacaktır. Sivas Kongresi'nin ardından Mustafa Kemal'in İstanbul'un bölge ile telgraf iletişimini kesmesine de muhalefet etmiştir, ki Vahdettin'i anayasaya aykırı bir şekilde toplamadığı meclisi toplamaya ikna eden aslında bu zeki hamledir. Mustafa Kemal'in yazışmalarda kendi ismini kullanmasını da yadırgayacak ve telgrafların Heyet-i Temsiliye namına gönderilmesini isteyecektir. Mustafa Kemal son Osmanlı meclisinin Anadolu'da bir yerde toplanmasını istediğinde de, Karabekir İstanbul seçeneğine daha yakın gözükmektedir. Bu, İstanbul'a gidemeyecek olan Mustafa Kemal'in etki alanının daralması demektir. Karabekir'in aykırı fikirleri bu kadarla da kalmayacaktır; İstanbul'da bir meclis toplandığı vakit, Heyet-i Temsiliye'nin ve Kuva-yı Milliye birliklerinin artık görevini tamamladığını bile savunmuştur.

Esas şaşırtıcı olan nokta, tüm bu faaliyetlerine rağmen Karabekir'in kendisi için bir liderlik hayal etmemesidir. Birçok kararda Mustafa Kemal'e karşı gelmiştir; ancak, bunu kişisel ikbal için yapmadığı bellidir. Şüphesiz, daha sonraları birçok kez ifade edeceği gibi, Doğu'daki kuvvetlerin komutanı olarak kendisine her şeyin danışılması gerektiğini düşünmektedir ve karar alma mekanizmalarının dışında kaldığında gücendiğini belirtmekten hicap duymaz. 1920 yılının başlarında Baha Sait'in Karakol Cemiyeti adına Bolşeviklerle antlaşma imzalaması üzerine sarf ettiği, "Hususiyle ben Doğu'nun kumandanıyım, benden habersiz neye muvaffak olunabilir?" cümlesi bu hissiyatla verilmiş bir tepkidir. Gerçi birliklerini bırakınca da hissiyatı pek değişmişe benzememektedir.

1. İdrisi'de geçen bu hikâye muhtemelen doğru değildir, ancak hikâyenin anafikri gene de değerlidir.

Sivas Kongresi. Ortada Mustafa Kemal ve Rauf Bey'i, en solda Bekir Sami ve Alfred Rüstem Bey'i görmek mümkün.

Tüm bunlara rağmen Karabekir'in açık bir liderlik kavgası yürütmediği de ortadadır. Kendisini tutuklamaya yeltenmemiş, Erzurum Kongresi sırasında başkan seçilmesine muhalefet eden Trabzon delegelerini ikna ederek adeta Mustafa Kemal'in önünü açmıştır. Onu kızdıran şey, alınan her kararda kendi fikrinin sorulmamasıdır daha çok. İstediği tek başına hükmetmek değil, verilen kararlarda kendi görüşünün dikkate alınmasıdır. Meclis çalışmalarına katılmaya başladığı 1922 Eylülü'nden sonra bile açık bir muhalefet bayrağı açmaktan imtina edecektir. 1919 yazının kumandanlarıyla Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisini kurduğunda, bunu biraz da şartların dayatmasıyla yapacaktır.

8 Temmuz tarihi gelip askerlikten ayrılmak zorunda kaldığında, Mustafa Kemal "sine-i millete iltica" ettiğinden bahsetmiştir. Peki, ama bu iltica nasıl olacaktır? Halkın desteğini arkasına nasıl alacak, daha da önemlisi bu desteği tüm ülkeye nasıl gösterecektir? İşte Erzurum ve Sivas kongreleri kendisine bu fırsatı verecektir. Burada seçilecek bir Heyet-i Temsiliye'nin reisi olması, telgraflarını müstafi bir general olarak değil, arkasında milli irade olan bir lider olarak çekebilmesi anlamına gelmektedir.

Bu noktada bir başka parantez açıp Milli Mücadele'de Mustafa Kemal'in rolü ile ilgili bir yanlış anlaşılmayı düzeltmek şarttır. Öyle sanıldığı gibi, Mustafa Kemal'in liderliği en başından herkes tara-

fından benimsenmiş değildir. Zaten Mustafa Kemal'in taktik zekâsı da burada devreye girmektedir. Gücünü kademe kademe artırmış ve bunu da belirli kırmızı çizgileri geçmeden sürekli araziye uyarak başarmıştır. Etki alanını genişletmek için büyük bir çoğunluğu geçici nitelikte ittifaklar kurmaktan da çekinmemiştir. Kafasındaki radikal reformları pratiğe dökme ve vites yükseltme zamanı geldiğine inandığında bunu kararlılıkla yapmış olması, dikensiz bir gül bahçesinde olduğu ya da fikirlerini en baştan açık ettiği anlamına gelmemektedir. Karşımızda ince eleyip sık dokuyan realist bir stratejisyen vardır; yıllar sonra Cumhuriyet'in ilk yıllarını romantize eden acemi ideologların görmekte zorlandıkları budur.

Erzurum Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye reisi seçilmiştir, fakat kongre onun inisiyatifiyle toplanmamıştır. Ayrıca, özellikle Trabzon delegelerinin kendisine sıcak bakmadığı bellidir. Zaten halk arasında da memleketi bir maceraya sürükleyen İttihatçılara karşı bir tepki vardır; bir Enver değilse bile, Mustafa Kemal gene de eski bir İttihatçıdır. Hayalperest subaylara karşı tepki o kadar büyüktür ki, Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'ne üniformasıyla katılması bile tepki çekmiştir. Bu İttihatçılık suçlaması, ileride saray tarafından da halkı galeyana getirmek için kullanılacaktır. Sivas Kongresi'nde delegelerin "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma ve mevcut furuk-ı siyasiden [siyasi fırkalardan] hiçbirinin emel-i siyasiyesine hâdim olmayacağıma vallahi billahi" şeklinde yemin etmeleri boşuna değildir.

Şimdi sıra, Sivas'ta kendi kontrolünde bir kongre toplamaya gelmiştir. Bu kongre sırasında olanlar Milli Mücadele'nin bu ilk aylarında Mustafa Kemal'in ne kadar yalnız olduğuna dair bir işarettir. İlk olarak, "Heyet-i Temsiliye reisliği"nden başka resmî bir görevi olmayan ve ordu müfettişi yetkilerini kaybeden Mustafa Kemal'in tutuklanma ihtimali belirmiştir. Daha Haziran ayında, Paşa istifa etmemişken Harput Valisi Ali Galip'in Sivas Valisi Reşit Paşa'yı Mustafa Kemal'i tutuklaması yönünde kışkırtmaya başlamıştır bile. Aradan geçen zamanda Erzurum Kongresi'nin yapılması ve Mustafa Kemal'in askerlikten istifa etmesi, durumu daha da kritik hale getirmiştir. Kongre esnasında Ali Galip etrafına topladığı Kürt aşiretlerle Sivas'ı basmayı bile deneyecek, ancak XV. Kolordu'nun

üstüne yolladığı birlikleri görünce daha yola koyulmadan kaçacaktır. İstanbul hükümetinin bir diğer hamlesi Ankara Valisi Muhittin Paşa'yı Sivas'ın üstüne göndermektir, ancak bu tehlike Ali Fuat Paşa'nın kendisini tutuklatıp Sivas'a yollamasıyla bertaraf edilmiştir. Kongreye karşı faaliyete geçen sadece İstanbul hükümeti de değildir. İngilizler Batum'dan Samsun'a asker çıkarmışlardır; Fransız zabitler Reşit Paşa'ya kongrenin gerçekleşmesi halinde şehrin işgal edileceğini söylemektedir. Ancak bunlar boş tehditlerdir; kolordu komutanları Milli Mücadele'ye sadık kaldığı sürece birkaç yüz kişilik birliklerle bu işgallerin gerçekleştirilmesi mümkün değildir.

Bir başka problem de kongreye katılımın az olmasıdır. Sivas'a beklendiği kadar çok delege gelmez. İlk problem Doğu Anadolu delegelerinden çıkacaktır. Daha yeni Erzurum'a delege yollanmıştır; şimdi tekrar Sivas'a birini göndermenin manası nedir? Bu sorun, Heyet-i Temsiliye üyelerinin Doğu Anadolu delegesi olarak kabul edilmeleriyle çözülecektir belki ama memleketin diğer bölgelerinden de pek gelen yoktur. İstanbul'un yaptığı asilik propagandası bazılarını korkutmuşa benzemektedir. Ayrıca Trakya işgal altındadır. Batı Anadolu'da ise Balıkesir ve Alaşehir kongreleri gerçekleşmiş, Heyet-i Temsiliye'yi andıran 16 kişilik bir Heyet-i Merkeziye seçilmiştir. Mustafa Kemal'in organize etmeye çalıştığı mücadeleden tamamen bağımsız ve de ondan habersiz bir şekilde örgütlenen Batı Anadolu'daki direniş, Sivas'a delege gönderip göndermeme konusunda bir karar vermesi gerektiğinde, Sivas Kongresi'ni mahalli nitelikte bir kongre olarak görüp önce tereddüt etmiştir. Ancak kongre başkanı Hacim Muhittin'in ısrarıyla, o da onun talep ettiği gibi geniş bir heyetin aksine bir kişi göndermeyi kabul edecektir.

Gelmeyen ya da gelemeyen, sadece delegeler değildir. Erzurum Kongresi'nde seçilen Heyet-i Temsiliye üyelerini bile Sivas'a getirmek problem olmuştur. Dokuz kişilik heyetten sadece Mustafa Kemal, Rauf Orbay ve Hoca Raif Efendi şehre gelmiştir. Gıyabında seçilen Mutki Aşireti reisi Musa, sabık Bitlis Mebusu Sadullah ve eski Beyrut Valisi Bekir Sami, zaten Erzurum'a gelip kongreye bile katılmamışlardı; kalan üç üye ise memleketlerine dönmüşlerdi. Çoğunluk ancak Şeyh Fevzi Efendi'yi Erzincan'dan ve Bekir Sami Bey'i Tokat'tan çağırarak sağlanmıştı.

Mustafa Kemal'in kongreye başkan olmasına da bir itiraz gelecektir. Ali Fuat Cebesoy'un babası İsmail Fazıl Paşa, başkanlığın bi-

rer günlüğüne dönüşümlü yapılmasını teklif edecekti; Mustafa Kemal'e göre, bir önceki gece Bekir Sami Bey'in evinde gizli bir toplantıya katılan Rauf Bey de işin içindeydi. Ancak, Erzurum'dakinin aksine, Sivas'ta ipler artık Mustafa Kemal'in elindeydi ve kongrede yapılan oylamada bu tasarı reddedildi. Kongrenin reisi Mustafa Kemal Paşa oldu.

İstanbul'daki Damat Ferit Paşa hükümetine Mustafa Kemal işte bu unvanla son darbeyi indirecektir. Telgrafhanelere yolladığı bir emirle, İstanbul'un Anadolu ile tüm haberleşmesini kesmiştir. Bu, İstanbul'da hükümetin düşmesi demektir. Köşeye sıkıştığını anlayan Vahdettin, Kanun-ı Esasî'yi hiçe sayarak aylardır toplamadığı meclis için seçimlere gitmek zorunda kalmıştır.

İnisiyatif artık sarayda değildir. Mebus seçimlerinin yapılması üzerinde anlaşılmıştır; peki, bu yeni meclis nerede toplanacaktır? İngiliz kontrolündeki başkent, işgal altındaki bir devleti kurtarma gibi zorlu bir görevi üstlenecek bir meclis için ideal bir yer midir? Mustafa Kemal'in buna cevabı kesindir: Hayır! İngilizlerin nasıl birer birer subayları tutukladığını bilmektedir; Lloyd George'un Yunan sevdasından da haberi olmalıdır. İlk başta diğer kumandanları da buna ikna etmişe benzemektedir, ancak İstanbul'un ısrarı ve arkadaşlarının geri adım atması sonucunda yenilgiyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Son Osmanlı meclisi İstanbul'da toplanacaktır.

Yurdun dört bir köşesinden İstanbul'a gidecek olan mebusların aklındaki tek fikir, memleketi düşman işgalinden kurtarmaktır. Ancak, bunu nasıl yapacakları konusunda ortak bir plan ya da programa sahip değillerdir. Birçoğu yerel Müdafaa-i Hukuk ya da Redd-i İlhak cemiyetlerinin mensubudur. Lakin birbirlerini ve hatta Mustafa Kemal'i tanımamaktadırlar. Bunların belirli bir koordinasyon içinde çalışmasını sağlamak lazımdır. Özellikle, İngilizlerin kendisini tutuklayacağına emin olan Mustafa Kemal'in İstanbul'a gidemeyeceği düşünüldüğünde, kontrolün elden kaçması an meselesidir. Bu koordinasyon problemini çözmek için mebusların İstanbul'dan önce Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi şehirlerde kısım kısım toplanarak Meclis-i Mebusan'da yapılması gerekenler hususunda bilgilendirilmelerine karar verilmiştir.

Mustafa Kemal için de İstanbul'a daha yakın bir yerde mekân tutmanın zamanı gelmiş gibidir. Tren yolu hattı üzerinde bulunan

Ankara ideal bir şehir olarak gözükmüştür; Milli Mücadele'ye sempatiyle baktığını saltanat yanlısı valisini kovarak da ispatlamıştır. Aynı zamanda Ali Fuat Cebesoy'un kolordusu da buradadır. Aralık ayında yakın çalışma arkadaşlarıyla birlikte bu fakir Anadolu şehrine geldiğinde, Mustafa Kemal ömrünün büyük bir kısmını burada geçireceğinden muhtemelen bihaberdir.

Bu sırada İstanbul'da son Osmanlı meclisi çalışmalarına başlamış ve Mustafa Kemal'in korktuğunun başına geleceği hemen anlaşılmıştır. Rauf Bey'in liderliğinde Meclis-i Mebusan'da örgütlenen Kuva-yı Milliyeci vekiller, kendisini Meclis'e başkan seçmeyeceklerdir. Mustafa Kemal bu hususta oldukça ısrarcıdır; zira Meclis'in İngilizler tarafından kapatılması durumunda reislik sıfatı kendisine büyük bir hareket alanı sağlayacak, meşru bir biçimde Anadolu'da yeni bir parlamento toplama imkânı verecektir. Rauf Bey'in tüm ısrarlarına rağmen kendisini seçmeyen İstanbul'daki vekillerin bazı haklı gerekçeleri de yok değildir. Peki, burada toplanan grubun adını Mustafa Kemal'in istediği gibi "Müdafaa-i Hukuk" değil, "Felah-ı Vatan" koymalarına ne demek gerekmektedir? Sarayı zorlayarak açtırdıkları bir mecliste, daha dün kendilerini "asi" ilan eden bir padişahın, şahsen vermeye bile gelmediği nutkundan alınan bir tamlamayı kendilerine grup ismi seçmenin ne manası vardır? Birkaç yakın arkadaşıyla Anadolu'nun göbeğinde, Ankara'nın kara kışında, siyasetten izole bir biçimde olanları izlemekte olan Mustafa Kemal kim bilir kendisini ne kadar yalnız hissetmiştir? Bunu bilmek zor; ancak yıllar sonra *Nutuk*'ta kullandığı, "İmansız idiler, cebin (korkak) idiler, cahil idiler," ifadelerinden oldukça sinirlendiği sonucuna varmak mümkündür.

Bu son Osmanlı meclisi hiçbir iş yapmamış da değildir. Zaten öyle olsaydı İngilizlerin Meclis'in önde gelenlerini tutuklamasının bir mantığı olmazdı. Üç ay gibi kısa süren ömründe, Meclis'in Milli Mücadele için yaptığı en önemli şey Misak-ı Milli'nin ilan edilmesi olmuştur. İlk kez Amasya Tamimi'nde ortaya konan, ardından Erzurum ve Sivas kongrelerinin kararlarıyla genişletilip detaylandırılan Milli Mücadele programı, işte şimdi imparatorluğun en üstün yasama makamı tarafından da onaylanmıştır. Misak-ı Milli, 1914 yılındaki Osmanlı topraklarının bölünmez bir bütün olduğunu söylüyor, mütareke hattının dışında kalan Arap vilayetlerinin kaderi-

nin bölge halkları tarafından belirleneceği ilkesini kabul ediyordu, ki aslında bu konuda yapabileceği fazla da bir şey yoktu. İşin enteresan yanı, Erzurum ve Sivas kongrelerinde ve Mustafa Kemal'in Ankara'dan yolladığı metinde hep mütareke imzalandığı sıralarda Osmanlıların elinde kalan toprakların bütünlüğünden bahsedilip *uti possidetis* prensibi vurgulanırken, Misak-ı Milli'de mütareke hattının hem içinden hem dışından bahsedilmiştir. Böyle bir hüküm, geri alınması imkânsız topraklara göz konduğu imajı vermesi açısından aslında sakıncalıdır. Milli Mücadele'nin barış görüşmeleri öncesi elinde tutmaya çalıştığı toprakları belirleyen metinde, tartışmalı bölgelerde halka gidilmesi prensibi uygun bulunmuş, Batı Trakya ile Elviye-i Selâse, yani Kars, Ardahan ve Batum'da bir plebisit yapılması öngörülmüştür. Boğazların ticarete açık olacağı belirtilmiş, azınlıkların haklarına antlaşma hükümleri doğrultusunda saygı duyulacağının altı çizilmiştir. Hepsinden de önemlisi, "istiklal ve serbesti-i tamme"nin, yani bağımsızlığın kırmızı çizgi ("hayat ve beka") olduğu belirtilmiş ve diğer ülkelerden gelecek siyasi, adli ve mali kısıtlamalara karşı olunduğu açıklanarak manda ve kapitülasyonlar konusunda net bir negatif tavır takınılmıştır.

17 Şubat'a kadar kamuoyundan gizli tutulan Misak-ı Milli, açıklanır açıklanmaz büyük rahatsızlık yaratacaktır. Milli Mücadele'nin yol haritası olacak bu metnin, İngilizler başta, İtilaf Devletleri'ni huzursuz etmesi anlaşılabilir; ancak metne Milli Mücadele'ye her daim muhalif İstanbul basınından da sert eleştiriler gelmiştir. Bu sırada Kuva-yı Milliyecilerin Gelibolu'da bulunan ve Fransızların kontrolünde olan Akbaş cephaneliğini basıp içindeki silahları ele geçirmeleri ve Fransızları Maraş'tan kovmayı başarmaları, İtilaf Devletleri'nin sabrını taşırmıştır. Zaten padişah da Meclis'e pek sıcak bakmamaktadır; Vahdettin anakronik bir mutlaki hükümdardan başka bir şey değildir. Nihayet 16 Mart 1920'de İngilizler zaten fiilen kontrol ettikleri İstanbul'u işgal edip Meclis-i Mebusan'ı dağıtmaya karar verdiğinde pek de itiraz etmeyecektir.

Bu karar, İngilizler açısından büyük bir stratejik hatadır. Zira ılımlı çizgide olanların radikalleşmesine yol açmaktan ve hamle sırasının Ankara'da izole bir şekilde bekleyen Mustafa Kemal'e geçmesinden başka bir işe yaramamıştır. Mustafa Kemal'in İstanbul'dan hayır gelmeyeceği savının geçerli olduğu artık görülmüş-

tür. Ayrıca Rauf Bey ve Kara Vasıf gibi bazı önemli siyasi figürler tutuklanıp Malta'ya sürülse de, Meclis'teki birçok mebus gizli yollarla Ankara'ya kaçmayı başarmıştır. Yeni bir seçimle 23 Nisan'da burada bir meclis toplandığında, artık ibre Mustafa Kemal'e dönmüştür. Milli Mücadele'nin tek merkezi bundan böyle Ankara'dır ve buranın kontrolü kendisindedir. Meclis-i Mebusan'ın dağıldığını duyar duymaz gerekli önlemleri uygulayıp telgrafhaneleri kontrol altına almış ve İstanbul'un taşra ile iletişimini bir kez daha kesmiştir. Kurtuluş Savaşı aynı zamanda bir haberleşme savaşıdır ve Geyve Boğazı işgal edilip demiryolu köprüsü bozularak İstanbul'un Anadolu ile iletişimine bir darbe daha vurulmuştur. Kısacası, payitaht artık sadece düşman işgali altında değildir; başı olduğu kentler de kendisinden koparılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis başkanlığı mührü: "Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal"

Yeni açılan Meclis, sanıldığı gibi yeni bir devletin meclisi değildir. Eskisinin olağanüstü şartlar nedeniyle Ankara'da toplanmış halidir. O, Meclis'ten kaçabilenlerle yeni seçilen mebusların bir araya gelmesinden oluşturulmuştur ve özellikle ilk başta tam bir Osmanlı meclisi gibi davranmıştır. Ancak muharebe meydanlarında başarı kazanıldıktan ve bu süre zarfında padişahın ısrarla Milli Mücadele'ye düşman bir tavır takınmasından sonra yeni bir devletin kurulması yolu seçilmiştir. O zaman dahi bu bağımsız yola, biraz da Mustafa Kemal'in zorlamasıyla girilecektir.

Tam da bu yüzden tarihçi Mahmut Goloğlu, Birinci Meclis'in faaliyetlerinin ilk senesine "Üçüncü Meşrutiyet" ismini vermiştir. Meclis zabıtları dikkatli incelenirse görülecektir ki, Vahdettin'le bir problemi olsa da, bu Meclis'in henüz saltanat ve hilafetle bir problemi yoktur; ona bağlıdır. Mesela, 5 Eylül 1920 tarihli 18 sayılı Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 1. maddesi, "Büyük Millet Meclisi hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlas ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şerait-i âtiye dairesinde müstemirren inikat eder," diyerek sadece vatan ve milletin değil aynı zamanda hilafet

ve saltanatın da kurtuluşunu hedeflediğini ilan eder. Gene, Bakanlar Kurulu önüne gelen ilk geçici bütçe kanununun gerekçesinde devlet daireleri listesinin başında "Zat-ı Hazret-i Padişahi ve Hanedan-ı Saltanat" ifadesini görmek mümkündür. Gerek hükümet programında, gerekse 22 ve 23 sayılı kanunlarda vatan yerine "Memalik-i Osmaniye" ifadesi kullanılırken resmî dairelerin "Meclis Hükümeti" yerine "Osmanlı Hükümeti" ifadesini tercih ettiği de olmaktadır. 19 Ağustos 1920 tarihli hükümet kararnamesi pulların üzerinde "Devlet-i Aliyye" yazılmasını kararlaştırırken, 7 Ekim kararnamesi "Türkiye" yerine "Memalik-i Şahane" ifadesini kullanmıştır. Bu muğlaklık 1921 Ocakı'nda 85 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilan edilmesine kadar sürecektir.

Eskiden beri kafasında cumhuriyet ilan etmek fikri olan Mustafa Kemal bile bu konuda aceleci davranılmasına karşı gibidir. Öncülüğünü Celalettin Arif'in yaptığı bir grubun anayasalı fakat monarksız bir rejim istemesine, böyle bir rejimin cumhuriyete benzediği ve halkı ürküteceği gerekçesiyle karşı çıkacaktır ki haklıdır. Aynı günlerde, Afyon Mebusu Mehmet Şükrü de halk arasında Mustafa Kemal'in reisicumhur olacağı yönünde kara propaganda yapıldığını bizzat Meclis kürsüsünden ilan etmektedir. Mustafa Kemal için zamanlama çok önemlidir. Anadolu'nun her yerinde isyanlar çıktığı bir dönemde, saltanata hâlâ sadık birçok mebusun bulunduğu bir mecliste aceleci davranmanın âlemi yoktur.

Pratikte de, padişah ve hanedanla köprüler hemen atılmış değildir. 1920 yılında, ileride halife olarak karşımıza çıkacak Şehzade Abdülmecit Efendi'nin Ankara'ya gelmesi konuşulmaktadır. Yümni, Hamdullah Suphi ve Cami beylerin şehzade ile yaptıkları görüşmeden bir şey çıkmamıştır. Bir yıl sonra, Abdülmecit'in oğlu Faruk Efendi sahte belgelerle Ankara'ya gelmeye çalıştığında ise İnebolu'dan geri yollanacaktır; Osmanoğulları her zaman olduğu gibi gene geç kalmıştır. Büyük Millet Meclisi defalarca padişaha kendisini tanıması ve hükümetten elini eteğini çekmesi çağrısında bulunmuştur. Eğer bu teklifleri kabul etseydi, Vahdettin'in sembolik kalacak bir saltanatı kurtarma ihtimali vardı. Ancak, Sakarya Meydan Muharebesi kendisine karşı bakışın tamamen negatifleşmesiyle sonuçlanmıştır. Meclis zabıtlarına üstünkörü bir bakış bile, padişahın ihanetinden ve milletin artık saltanat istemediğinden sıklıkla bahsedildiğini görmeye

yetecektir. Spesifik bir örnek istenirse, 1922 Şubatı'nda, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in Avrupa'ya giderken uğradığı İstanbul'da kimseye haber vermeden Vahdettin'le görüşmesine Meclis kürsüsünden getirilen ağır eleştirilere başvurulabilir.

Ankara'da yeni bir meclis toplanırken Damat Ferit hükümeti de boş durmamakta, özellikle İstanbul'a yakın bölgelerde Milli Mücadele aleyhinde birçok isyan çıkarmaktadır. Yıllardır süren savaşlardan bıkmış bir halk, karşısında gene İttihatçıları görünce irkilmiştir. Yokluk, hastalık ve eşkıyalık her yerdedir. İstanbul'dan gelen Milli Mücadele karşıtı "Katli vaciptir" fetvaları da cabasıdır. Özellikle Düzce, Hendek, Bolu, Bursa, İzmit ve Adapazarı yörelerinde çıkan karışıklıklar, düzenli orduların daha tam olarak kurulmadığı ve milislere dayanıldığı bu yıllarda büyük sıkıntı çıkaracaktır. Ancak bu isyanlar bastırıldıktan sonra Yunanlara karşı harekete geçmek mümkün olacaktır.

Ankara'nın kendisi de aslında pek güvenli bir yer değildir. Yozgat'ta çıkan bir isyan, ancak Batı Anadolu'dan Çerkes Ethem getirilerek bastırılabilecektir. Gene, Meclis'in ilk aylarında bir gün şehrin eteklerinden gelen silah sesleri Ankara'dakilerde panik yaratacak, ancak bu seslerin Miralay Refet Bey'in yanında getirdiği zeybeklerin tüfek atışı olduğu anlaşılınca rahat bir nefes alınabilecektir. Mebusların yere yatak yapıp tabldot yediği, Ankara'ya ilk geldiğinde cebinde metelik olmayan Heyet-i Temsiliye'nin vekilharcı Mazhar Müfit Kansu'nun masrafları karşılayabilmek için Ocak soğuğunda kürkünü satmak zorunda kaldığı ve kendisine Ankara halkının verdiği 1.000 liranın sevinciyle çorba ve bulgurun yerine bir kereliğine on kıyye pirzola ve irmik helvası aldırdığı bir ortamda bunlar olağan şeylerdir.

Bu sırada, Cihan Harbi'nin galip devletleri kendi hayal dünyalarında kaybolmuş durumdadır. 10 Ağustos 1920'de Osmanlılara empoze ettikleri Sèvres Antlaşması, kaldıysa eğer, Vahdettin ve Damat Ferit'in memleketteki son kredisini de tüketmiş gibidir. Sadece Arap vilayetlerini değil, Anadolu'da geniş bir toprak parçasını da Osmanlılardan alan bu antlaşma, imparatorluğu ekonomik bir sömürge haline getirmekle kalmamakta, aynı zamanda ordusuna da sınır koymaktadır. Böyle ağır şartların diplomasiyle hayata geçirilmesinin imkânsız olduğu ortadadır. Silaha sarılmak gerekmektedir.

Ancak, Fransız ve İtalyanların buna pek niyeti, niyeti olan İngiltere'nin ise takati yoktur. Geriye bir tek Yunanlar kalmıştır.

Bu sırada Ankara'da toplanan yeni Meclis hummalı bir şekilde faaliyetlerini sürdürmektedir. İlk yapılması gereken, İstanbul'un çıkardığı isyanları bastırmak ve olası bir Yunan ilerlemesini durdurmaktır. Bunun için ilk başta Çerkes Ethem gibi çetecilere başvurulmuşsa da, bunun geçici bir çözüm olduğu ortadadır. Düzenli birlikler kurmak için zamana ihtiyaç vardır. Meclis'in ilk zamanlarında Ankara'da bile doğru düzgün bir kuvvet yoktur. 1920 Mayısı'nda Yozgat'ta çıkan ve bir ara başkenti tehdit eden Çapanoğlu İsyanı'nı bastırmak için bile önce güneydoğudan birlikler getirmek, bunlar başarısız olunca da Batı Cephesi'nden Çerkes Ethem'i çağırmak zorunda kalınmıştır.

Ankara'nın çektiği zorluklardan haberdar olan Yunanlar, Milli Mücadelecilere toparlanma fırsatı vermeden saldırıya geçecektir. Ocak ve Mart 1921'de Birinci ve İkinci İnönü muharebelerinde alınan zaferler Mustafa Kemal ve ekibinin rahat bir nefes almasını sağlamıştır. Hızla düzenli birlikler oluşturulmakta, Kuva-yı Milliye'nin düzensiz birlikleri de buna katılmaya zorlanmaktadır. Bunu reddeden Çerkes Ethem gibiler etkisiz hale getirilmiştir. Ancak tüm bunlar, yaz aylarında başlayan Yunan taarruzunu durdurmaya yetmeyecektir.

Kütahya-Eskişehir hattında başlayan taarruz, Türk kuvvetlerini çok zor durumda bırakmıştır. Düşman kuvvetleri hem sayı hem de teçhizat olarak üstündür. Kütahya, Eskişehir ve Afyon gibi şehirler ardı ardında düşünce, Ankara ile Konya'nın irtibatı kopmuştur. Düşmanın sol taraftan Türk ordusunu çevirme ihtimali belirince, Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilerek doğal bariyerlerin arkasına sığınmaktan başka çare kalmamıştır. Amaç, ikmal hatlarını zaten zorlayan Yunanların tükenmesini beklemek için zaman kazanmaktır.

Askerî olarak mantıklı bir hareket olan bu ricatın siyasi sonuçları ağır olmuştur. Düşmanın Ankara'nın kapısına dayanması Meclis'i karıştırmaya yetmiştir. Birinci Meclis herhangi bir parti disiplinine sahip olmayan ve çok değişik sosyal ve mesleki arka planlardan gelen oldukça heterojen bir yapıdır. Ayrıca, Ocak 1921'de ilan edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çok güçlü bir yasama öngörmüştür; karar alıcılar, mebuslar önünde sıkça terlemektedir. Muharebe zamanında yürütmenin bu güçsüzlüğü tam bir karmaşa ortamı yaratmaktadır.

Mebuslar en ufak bir hatada bakanları düşürmekte, ilk olumsuzlukta en ağır eleştirileri pervasızca yapmaktadır. Normal şartlarda belki de arzulanabilecek bir durum olan bu çokseslilik, düşman kapıya dayandığında bir arada hareket etmeyi önlemektedir.

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal mimarı olduğu Meclis'te eleştiriden azade değildir. Meclis içinde, daha sonra "İkinci Grup" adını alacak 30-40 civarında vekil, kendisini acımasızca tenkit etmekten geri durmamaktadır. Orduya ricat emri gelince muhalif mebuslar üstü kapalı bir şekilde hezimetten onu sorumlu tutmaya ve "bedbinane [umutsuz, pesimist] nutuklarla feryada başla"mışlardır: "Ordu nereye gidiyor; millet nereye götürülüyor? Bu harekâtın elbette bir mesulü vardır, o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü elim halin feci vaziyetin âmil-i hakikisini ordunun başında görmek isterdik."

Bu muhalif mebuslar konuşmaktan fazlasını da yapmaktadır. Bakanlara gensoru verilmesi ya da bütçe görüşmeleri gibi oylamalarda Mustafa Kemal taraftarlarından oluşan Müdafaa-i Hukuk Grubu'ndan da kendilerine taraftar bulup etkili sonuçlar alabilmektedirler. Zaten Müdafaa-i Hukuk grubu içinde de Mustafa Kemal'in tam kontrolünde olmayan mebus çoktur. İkinci Grup'un amacı, Mustafa Kemal'in siyasal olarak gücünü artırmasına engel olmaktadır. Ancak kapıya dayanan düşman, kumandan olarak Paşa'ya ne kadar ihtiyaç duyduklarını da hatırlatmıştır. Meclis kürsüsünden attıkları ateşli nutuklarda kendisini ordunun başına geçmeye davet etmektedirler. Bu, muhalif mebuslar açısından çok akıllıca bir hamledir. Başarılı olması durumunda Meclis düşmandan, aksi takdirde İkinci Grup, Mustafa Kemal'den kurtulmuş olacaktır. Madem ordu "mün*hezim*" [*hezim*ete uğramış] olacaktır; mümkünse yanında Mustafa Kemal'i de götürmelidir.

Fakat Mustafa Kemal de usta bir siyasetçi ve diplomattır. Böyle büyük bir sorumluluğu, karşılığında hiçbir şey almadan kabul edecek kadar saf değildir. "Bu vazifeyi üstlenmesinden doğacak faydaları hızla ortaya çıkarması, ordunun maddi ve manevi kuvvetini en kısa sürede en yüksek seviyeye çekmesi, sevk ve idaresini bir kat daha güçlendirebilmesi"[1] için "Meclis'in haiz olduğu salahiyeti fii-

1. "Bu vazifeyi, şahsen deruhde etmekten tahassul edecek fevaidi, azami süratle istihsal edebilmek ve ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami süratte tezyid ve ikmal ve sevk ü idaresini bir kat daha tarsin için..."

len istimal etme"si, yani Meclis'in yetkilerini şahsen kullanabilmesi gereklidir. Kısacası, istediği bir başkomutanlık yetkisidir. Roma Senatosu'nun savaş zamanında altı aylığına seçtiği *dictator*'lar gibi, tüm yetkinin kendisinde toplanması, muharebe zamanında hızlı karar alınabilmesi için şarttır. Cephede vereceği emirler, memleketin tüm kaynaklarını ilgilendirecek olsa da, sürekli dönüp hükümetten onay istemesi imkânsızdır; kayıtsız şartsız emir verebilmesi, bunun için de Meclis'in yetkilerini kendisine devretmesi adeta bir *condicio sine qua non*'dur.

İstediği yetkiyi büyük bir oy farkıyla alan Mustafa Kemal'i şimdi kariyerinin en zor muharebesi beklemektedir. Olası bir mağlubiyet durumunda, Ankara'nın düşmesi işten bile değildir. Bu, bin bir güçlükle örgütlediği Milli Mücadele'nin belki de sonu demektir. Ayrıca o sırada Batum'da bekleyen Enver Paşa da liderlik için hâlâ bir rakiptir. Şu âna kadar yanındakiler birçok kez kararlarını sorgulamışlardır, ancak açık bir şekilde kendisiyle liderlik yarışına giren pek olmamıştır. Oysa eski hasmı Enver Paşa farklı bir tabiata sahiptir. Milli Mücadele'nin başından beri Berlin, Moskova ve Kafkaslar arasında gidip gelmekte ve bir şekilde Anadolu'ya geçip düşmana karşı direnişi örgütlemek için çareler aramaktadır. Her şeyden de önemlisi, Mustafa Kemal'in kadrolarını da oluşturan İttihatçılar arasında hâlâ çok popülerdir. Olası bir mağlubiyette sınırı geçip özellikle Trabzon gibi şehirlerde konuşlanmış taraftarlarıyla Anadolu'ya geçmesi ve Mustafa Kemal'in yıldızını söndürmesi olasıdır.

Ancak, korkulan olmayacaktır. Yunan taarruzu ilk başlarda başarılı olsa da, Türk kuvvetleri direnmeyi başarmış ve ikmal hatlarının çok ötesinde zorlu bir operasyona girişen düşmanı püskürtmüştür. Ankara kurtulmuştur ve onu kurtaran Mustafa Kemal'dir. Meclis kendisine müşirlik payesi vermeyi de ihmal etmemiştir. Artık liderliğini sorgulamanın imkânı yoktur; memleketin halaskârı belli olmuştur. Enver Paşa'ya da Batum'dan ayrılarak hayallerinin peşinde Türkistan'a doğru yola çıkmaktan başka bir seçenek kalmamıştır.

Bu zafer, aynı zamanda askerî inisiyatifin de Türk ordusuna geçmesi demektir. Bu âna kadar hep savunma pozisyonunda olan Ankara'ya bağlı kuvvetler artık Yunan ordularına karşı taarruza geçebileceklerdir, ki on bir ay sonra yapacakları tam da budur. Taarruz hazırlıkları için de zaman kazanılmıştır; işgalcilerin Ankara'daki di-

renişi daha serpilmeden boğma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Diplomasi sahasında da, artık muhatabın İstanbul değil, Ankara olduğu anlaşılmıştır; Moskova ile 13 Ekim'de imzalanan Kars Antlaşması'nı yedi gün sonra Fransızlarla imzalanan ve Hatay hariç Suriye sınırımızı belirleyen Ankara Antlaşması izleyecektir. Düvel-i İtilafiye'den bir devletin Ankara ile bir muahede imzalaması, Sèvres Antlaşması'nın bir paçavraya dönüşmesinden başka bir şey değildir. İtalyanlar da Anadolu'daki kuvvetlerini çekmeye başlamışlardır. Yunanların arkasında artık bir İngilizler kalmışa benzemektedir ki onlar bile Ankara ile masaya oturmak ve 23 Ekim'de tutsakların takas edilmesi için bir antlaşmaya evet demek zorunda kalmışlardır.

Yurdu düşmandan kurtaracak taarruzun hazırlıkları neredeyse bir yıla yakın sürecektir. Sadece asker sayısını artırmak yeterli değildir; aynı zamanda silah bulmak da gerekmektedir. Bu bekleme, Meclis'teki muhalif mebusların Mustafa Kemal ve komutanlarını eleştirmesine yol açacaktır. Oldukça sıcak geçen tartışmaların sonunda nihayet taarruz günü geldiğinde tüm komutanlar birliklerinin başındadır. 26 Ağustos'ta başlayan harekât başarıyla sonuçlanmış ve 30 Ağustos 1922'de kesin zafer kazanılmıştır. Muharebe bundan sonra bir kaçma ve kovalamaca halini almıştır. 2 Eylül'de Yunan komutanı Trikopis esir düşecek, Türk kuvvetleri 9 Eylül'de ilk hedefleri Akdeniz'e ulaşıp Kurtuluş Savaşı'na noktayı koyacaklardır.

Savaş sona ermiştir. Bu, eğer hayalindeki inkılapları gerçekleştirmek istiyorsa, Mustafa Kemal'in de üniformasını çıkarıp önündeki engelleri artık bir siyaset adamı ve diplomat olarak aşması gerektiğine işarettir. Hakikaten de kurtuluşunun hemen ardından İzmir'e girerken sivil kıyafetledir. Bu, Erzurum Kongresi'nde kendisinden üniformasını çıkarması istendiğinde yanında giyecek sivil kıyafeti olmayan biri için büyük bir değişimdir.

İlk olarak, muharebe meydanlarında kazanılanların diplomasi masasında onaylanması gerekir. Mudanya Mütarekesi ile İtilaf Devletleri'yle bir ateşkes antlaşması imzalanmış ve Lozan Konferansı ile kapitülasyonlar, Osmanlı borçları ve Boğazlar rejimi gibi daha çetrefilli meselelerin görüşülmesine geçilmiştir.

Dışarıda bu gelişmeler yaşanırken, içeride de kalıcı reformlar birbirini takip etmekteydi. İlk önce 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırıldı. Cumhuriyetin ilanı için belki bir yıl daha beklemek gerekecek-

Levent Şahverdi Arşivi

ti ama saltanatın ilga edilmesiyle aslında fiiliyatta bir cumhuriyet rejimine geçilmiş oldu. Ekim 1923'te yapılan, Meclis kürsüsünden de ifade edildiği gibi bu doğmuş çocuğa isim koymaktan ibaretti. Rejimin tam adının konamamasının nedeni, Birinci Meclis'in dağınık yapısıydı. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre, Meclis tüm gücü elinde bulunduruyordu. Lakin herhangi bir fırka disiplini söz konusu olmadığı için yürütmenin alanına giren konularda uzun tartışmalar oluyor ve bir devrimin gerektirdiği hızlı kararlılığın temini mümkün olmuyordu. Bu dağınıklık en başından beri Türk cephesinde ikilik çıkarmaya çalışan İngilizler tarafından da fark edilmiş ve Lozan Konferansı'nın uzamasına neden olmuştu. Konferansın uzamasıyla gittikçe artan ve bir noktada Topal Osman'ın Trabzon Mebusu Ali Şükrü'yü öldürmesine kadar varan gerginlik, Lord Curzon'un işi daha da ağırdan almasına yol açıyordu. İçerideki bu tartışmalar, İsmet Paşa'nın Lozan'da elini zayıflatmaktaydı.

Bu şekilde devam edilemeyeceği ortadaydı. Mustafa Kemal, hem Batılı ülkelere ülkenin patronu olduğunu göstermek hem de köklü reformları gerçekleştirmek için yeni bir meclise ve daha rahat yön verebildiği bir siyasi oluşuma ihtiyacı olduğunu fark etti. Yapılan seçimlerde muhalif mebuslar tamamen tasfiye oldu. Yeni Meclis sadece dikensiz gül bahçesi değildi; Mustafa Kemal kendi taraftarlarını daha iyi kontrol edebilmek için de gerekli önlemleri almıştı. Onları Halk Fırkası adı altında daha organize ve hiyerarşik bir yapıda bir araya getirdi. İşte cumhuriyeti ilan eden bu yeni Meclis ve fırka olacaktır.

Ancak, bu fırka içinde dahi fikir ayrılıkları derindi. Yeni dönemde ortada bir İkinci Grup olmayabilirdi, ancak bu sefer de Mustafa Kemal'le eski müttefikleri arasında çatışma çıkmıştı. Bu ayrılıklar aslında eskiden beri mevcuttu; ancak, düşman kapıdayken gündeme getirilmemişlerdi. Kâzım Karabekir'in nasıl her karara muhalefet ettiğini belirtmiştik. Lozan görüşmeleri sırasında Rauf Orbay'ın da Mustafa Kemal ile arasının açıldığını ekleyelim. Lozan Konferansı'ndaki delegelerin başı olan İsmet Paşa'nın o dönem başvekil olan kendisini atlayarak direkt Mustafa Kemal ile temas kurması, en sonunda Rauf Orbay'ın istifası ile sonuçlanacaktı. Cumhuriyet ilan edildiğinde aynı Rauf Orbay gazetelere demeç vererek, bu kararın aceleye getirildiği ve bir rejim türünün tüm sorunlara çözüm olamayacağı gibi eleştiriler getirmiş, üstüne üstlük bunu düne kadar Milli Mücadele karşıtı olan İstanbul basınına yap-

mıştı. Karşısına geçen sadece Kurtuluş Savaşı'nı beraber başlattığı eski müttefikleri değildi. Mustafa Kemal, eski dostu Ali Fuat'ın bile desteğini kaybetmişti.

Sonradan gelen İsmet ve Fevzi gibilerin karşısında ekarte edildiğini düşünen eski paşalar, Mustafa Kemal'in artan gücüne karşı bir ittifak içine girişmişlerdi. Mustafa Kemal'e göre, bu kendisine karşı bir komployduu. Kâzım ve Ali Fuat paşaların ordudaki görevlerinden istifa edip bir anda Meclis'te belirmelerini olası bir darbe girişimi olarak yorumlayacaktı. Önce ordu müfettişi olarak ordu arasında taraftar toplamışlar, şimdi de işin siyasi ayağını organize etmek için Meclis'e gelmişlerdi. *Nutuk*'taki suçlama budur. Bu olay, Mustafa Kemal'in gücünün hâlâ bizim yıllar sonra farz ettiğimizden çok daha az olduğunu göstermektedir. Bugün görmekte zorlandığımız birtakım şahsi bağlantıların buzdağının görünmeyen yüzünü temsil ettiği açıktır.

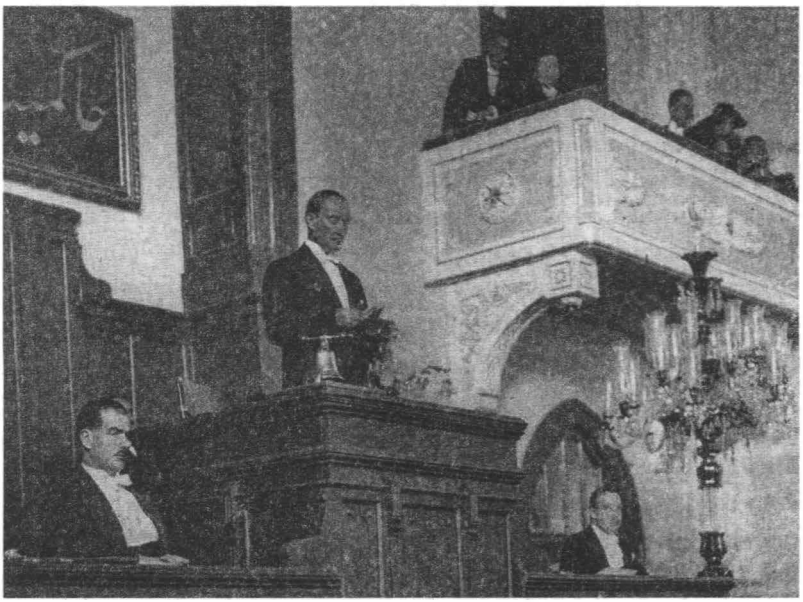
Aradaki tek problem, Mustafa Kemal'in tek başına kararlar vermesi ve yanına İsmet ve Fevzi gibi sadakatlerinden şüphelenmediği görev adamlarını alması değildir. Taraflar arasında, yapılacak reformların radikalliği konusunda bir fikir ayrılığı vardır. Kadim düzenin tüm unsurlarını ortadan kaldırmak ya da köklü bir şekilde değiştirmek isteyen Mustafa Kemal'in aksine, muhalif paşalar hızlı gidildiği kanaatindedirler. Bu, onların ilerici düşüncelere karşı gerici unsurlar olduğu anlamına gelmez; Kâzım Karabekir'in Birinci Meclis'in dualarla açılmasını batıl inanç olarak nitelendirdiğini hatırlatalım. Rauf Orbay'ın "makam-ı saltanat ve hilafete vicdanen ve hissen merbut", yani bağlı oluşunu açıklarken "Çünkü benim babam, padişahın nan u nimetiyle yetişmiş, Osmanlı devletinin ricali sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerratı [zerresi, parçası] vardır. Ben nankör değilim ve olamam," demesinden de anlaşılacağı gibi, ortada kısmen sınıfsal da olan bir vizyon farkı vardır.

Rauf Orbay'ın İstanbul basınına yaptığı açıklamalar sonucu parti grubunda sert eleştirilere uğraması, yeni fırkanın tamamen Mustafa Kemal kontrolünde olduğunu gösterir. Mustafa Kemal'in komutanlara ordudaki görevleri ile mebusluk arasından birini seçmeleri yönündeki emrinin kendilerine yönelik bir güvensizliğin ürünü olduğu belliydi. Bu seçimi yapıp Meclis'e dönmek istediklerinde başlarına daha da sıkıcı bir hadise gelecekti. Kumandalarını teslim etmeden geldikleri gerekçesiyle oturumlara alınmamışlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Tüm bu olayların ardından ayrı bir fırka kurmaya karar verdiklerinde devrim dönemlerinde muhalefete pek tahammül olmayacağını anlamaları uzun sürmeyecekti. 1925'te çıkan Şeyh Sait İsyanı'nın ardından tekrar kurulan İstiklal Mahkemeleri, ayaklanmayı partileriyle ilişkilendirmeyi başarmıştı. Ancak, daha ağır bir darbeyi 1926 yılına gelindiğinde Mustafa Kemal'e karşı İzmir'de tertip edilen bir suikast nedeniyle aynı mahkemeler önüne çıkmak zorunda kaldıklarında yaşayacaklardı. Daha düne kadar kahramanı oldukları bir Kurtuluş Savaşı'nın şimdi sanıkları olmuşlardı. Cumhuriyetlerde görülmezdi, ama karşılaştıkları ağır suçlama Roma hukukçularının *laesa maiestas* dedikleri şeyden başka bir şey değildi. Her ne kadar ordu içerisindeki homurdanmalar nedeniyle beraat etseler de, siyasi hayatları bitmişti. 1927 Seçimleri'nden sonra Meclis dışı kalacaklar, siyasete geri döndüklerinde de bunu, artık etki alanlarını yitirmiş sembolik isimler olarak yapacaklardı.

Mustafa Kemal'in bu dönemdeki ruh hali, eski arkadaşlarının kendi aleyhine dönüşüne duyulan bir tepkiden çok daha fazlasını barındırıyordu. *Nutuk* dikkatli bir şekilde okunduğunda, kongreler

Mustafa Kemal *Nutuk*'u okurken

döneminden beri eski silah arkadaşları ile arasında derin fikir ayrılıkları olduğu görülecektir. Ortak düşmana karşı birleşilip memleketi kurtarmak için bu ayrılıklar bir köşeye konmuş olabilirdi; lakin bu, problemlerin çözüldüğü anlamına gelmiyordu.

Daha gençlik yıllarından beri kafasında modern bir toplum ve devlet modeli olan Mustafa Kemal, bunu köklü inkılaplarla gerçekleştirmek isteyen biriydi. Kariyerinin ilk döneminde fikirleri fazla iddialı bulunup itibar görmemiş, bunları uygulamak için eline geçmesi gereken güç ve yetkiyi bir türlü elde edememişti. Oysa işte şimdi memleketi kurtarmış gazi bir mareşaldi. İlk başta kimseyi ikna edemediği milli bir kongre toplama ve Meclis'i Anadolu'ya taşıma gibi fikirleri en nihayetinde meyvesini vermişti. Tüm bunları başardığına göre, kurtardığı memleketin kaderi üzerinde kendisinin söz sahibi olmasından daha doğal bir şey yoktu. Artık zamanı gelmişti. Onu kimse durduramazdı.

Durduramadı da...

Levent Şahverdi Arşivi

Kâzım Karabekir

(1882-1948)

Kurtuluş Savaşı'nın en enteresan figürlerinden biri olan Kâzım Karabekir 1882 yılında, bir Osmanlı paşasının oğlu olarak Fatih'te dünyaya geldi. Fatih Askerî Rüşdiyesi'nin ardından Kuleli Askerî İdadisi'ni tamamladı ve 1902'de önce Mekteb-i Harbiye'yi, ardından da Mekteb-i Erkân-ı Harbiye'yi bitirdi. Artık kurmay bir subaydı. Sınıf birincilikleriyle ve "Altun Maarif Madalyası" ile süslenmiş oldukça başarılı bir öğrencilik hayatından sonra, subaylığının ilk yılını Manastır'da, tam da İttihatçıların yönetimi el koymak için gizlice örgütlendikleri bir dönemde geçirdi.

İlk başta Cemiyet ile yakın ilişkiler içindeydi; Manastır ve İstanbul şubelerinin örgütlenmesinde görev almıştı. 31 Mart Vakası sırasında, diğer genç ve hırslı İttihatçı subaylar gibi, o da Selanik'ten İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'ndaydı. Ancak, kendisini bundan sonra öne çıkan İttihatçılar arasında göremiyoruz. O da Mustafa Kemal gibi Cemiyet içindeki hâkim görüşe ters bir şekilde, ordunun siyasete bu kadar müdahil olmaması gerektiğini savunmaktaydı.

Arnavutluk İsyanı'nın bastırılmasında görev aldıktan sonra, Balkan Savaşı'nda Edirne'yi müdafaa ederken çetin bir mücadelede esir düştü. Ancak savaşın sona ermesiyle serbest kalabildi. Cihan Harbi'nin başlamasıyla onu da diğer akranları gibi cepheden cepheye koşarken görüyoruz. Marmara ve Karadeniz kıyılarını tahkim etmekle görevlendirildikten sonra Çanakkale Savaşı'nda Kerevizde-

"Ermenistan fatihi, Şark serhaddimizin müdafii ve İstanbul Mebusu Kâzım Karabekir Paşa"

re'de Fransız birliklerine karşı savaştı. Buradaki başarıları genç yaşta miralay rütbesine erişmesine imkân sağladı. Ardından von der Goltz'un kurmay başkanı olarak Irak'ın yolunu tuttu. Buradan da esas askerî maharetlerini sergileyeceği Kafkas Cephesi'ne yollanacaktı. Savaşın bitimine doğru, 1918 yılında I. Kafkas Kolordu komutanlığına atandı ve Ermeni kuvvetlerini bozguna uğratıp Erzurum'u kurtardı. Kendisine ikinci rütbeden Osmanî Nişanı kazandıran bu zaferinden sonra ordusunu daha da ileri sürerek önce Sarıkamış'ı, ardından da Kars, Gümrü, Nahçıvan ve Tebriz'i ele geçirmeyi başardı. Artık mirliva, yani paşa olmuştu.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması, tüm bu kazanımların heba olması sonucunu doğuracaktı. Önce ordularını Nah-

çıvan'a geri çekecek, ardından da aldığı emir üzerine İstanbul'a dönecekti. Tüm subaylar gibi o da, elde kalan toprakların Mondros'un 7. maddesinin verdiği yetkiyle düşman tarafından işgal edilmesine karşı ne yapılması gerektiği üzerine kafa yoruyordu. Kendi hatıralarına inanacak olursak, en başından beri Anadolu'da bir direniş örgütlenmesi gerektiğini düşünenlerdendi. Fiilî bir işgal altında bulunan İstanbul'daki kaosu görünce bu kanaati daha da pekişmişti.

O zaman yapması gereken, tekrar Anadolu'da bir göreve atanmasını sağlamaktı. İstanbul'a döndükten sonra payına düşen Tekirdağ'daki XIV. Kolordu olmuştu. Ancak, Harbiye Nezareti nezdinde yaptığı teşebbüsler başarılı olacak ve XV. Kolordu komutanı olarak atanmayı başaracaktı. Artık, Erzurum'a gidebilir, çok sevdiği birliklerinin başına geçebilirdi.

İstanbul'dan ayrıldığında takvimler 12 Nisan 1919'u gösteriyordu. Aynı ayın 19'unda Trabzon'a, Mayıs'ın 3'ünde ise Erzurum'a varacaktır. Anadolu'ya Mustafa Kemal'den bir ay önce çıkması, ileride bazı tarihçiler tarafından "Anadolu'ya geçen ilk komutan" olarak addedilmesine yol açacaktı. Ancak, Milli Mücadele gibi kompleks bir sürecin lideri olmak, bir yere ilk giden olmaktan çok daha fazlasını gerektireceğinden bu argümanın tartışılmaya değer bir yanı yoktur.

Kuvvetlerinin başına geçer geçmez, Kâzım Karabekir olası bir düşman harekâtı karşısında direnişin yollarını aramaya başladı. İlk yapılması gereken halka mukavemetin önemini anlatmaktı; bunun için İzmir'in işgalini ve Erzurum'daki Ermeni katliamını konu alan piyesler hazırlatıp sahneye koymayı bile akıl etmişti. Ardından da Mondros Ateşkes Antlaşması'na göre teslim edilmesi gereken silahların elde tutulması için dâhiyane yöntemlere başvuracaktı. Kendisinden silahların kama ve mekanizmalarının trenle Tiflis'e ve develerle Trabzon'a gönderilmesini isteyen Albay Rawlinson'u önce rayların bozuk olduğu ve karayolunun karla kaplı olduğu gibi bahanelerle oyalayacaktı. Albay'ın rayları Ermenilere tamir ettirmesi ve silahlar teslim edilmezse mütarekenin bozulacağı tehdidini savurması üzerine de, kama ve mekanizmaları koyduğu treni bizzat kendi tuttuğu eşkıyalara yağmalatacaktı. Kısacası, ne yapıp edip silahları teslim etmemişti. Osmanlı da nihayetinde Bizans'ın mirasçısıydı.

19 Mayıs'ta Samsun'a ayak basan Mustafa Kemal'in de en büyük destekçisi de o olacaktı. Mustafa Kemal ordu müfettişi olarak kendisi de dahil bölgedeki tüm askerî ve sivil yetkililerin üstü konumundaydı; ancak, yetkisi olsa bile, emrinde bir ordusu yoktu. İstanbul'a fark ettirmeden bir direniş örgütleme peşinde olduğu da düşünülürse, bölgedeki idareci ve komutanların kendisine destek vermesi, amaçlarına ulaşması açısından hayati önemi haizdi. İstanbul'la arası beklediğinden erken bozulunca ve hükümet kendisini geri çağırınca, bu idareci ve komutanların tavrı daha da ehemmiyet kazanmıştı. İlerleyen aylarda sadece bu bölgede değil Anadolu'nun birçok yerinde, direnişi savunan komutan ve valilerle İstanbul'un suyuna gitmeyi uygun gören kariyeristler arasında adeta bir köşe kapmaca oynanacaktı. İşte, Kâzım Karabekir'in buradaki dik duruşu ve kendisine koşulsuz destek vermesi, Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'ye liderlik yapmasını mümkün kıldı. Karabekir İstanbul'un emirlerine defalarca karşı gelmekten çekinmeyecekti. Önce kendisine yapılan Mustafa Kemal'in görevini üzerine alması teklifini geri çevirdi, ardından da Paşa'yı tutuklamayı kesin bir dille reddetti. Üstüne üstlük, istifa ettikten sonra Mustafa Kemal'in karşısına çıkıp emrinde olduğunu söylemeyi de eksik etmemişti. Kendi hatıralarından aktarmak gerekirse, Mustafa Kemal'e eskiden olduğu gibi bundan böyle de muhterem kumandanı olduğunu söyleyip, "Hepimiz emrinizdeyiz Paşam," diyerek oldukça moral verici şekilde destek olmuştur.

Bunun ne kadar önemli bir arka çıkma olduğunu, ömrü askeriyede geçmiş genç bir paşanın çok sevdiği mesleğinden ayrılmak zorunda kaldığında nasıl bir yalnızlığa ve bilinmezliğe sürüklendiğini anlamadan ifade etmek olanaksızdır. İstifa etmiş bir kumandan, bölgede hiçbir otoritesi kalmayan biridir. Bir anda tüm gücünü kaybetmiş, sıradan bir vatandaş haline gelmiştir. Emrinde tek bir birlik yoktur; yeni geldiği bölgede kimsenin sadakatinden emin değildir. Daha istifasını verdiği gün, yanındaki subaylardan Miralay Kâzım Dirik, artık asker olmadığına göre kendisinin yanında çalışamayacağını belirtip evrakı kime teslim etmesi gerektiğini sormamış mıydı? En yakınındakilerin bile kendisini terk etmek için bir gün dahi beklemediği bir ortamda Mustafa Kemal kime güvenebilirdi? İşte böyle bir dönemde Kâzım Karabekir'in verdiği destek kendisini bü-

yük bir felaketten kurtarmıştır. Eğer Karabekir, Mustafa Kemal'i tutuklayıp İstanbul'a yollasaydı, bugün bambaşka bir Kurtuluş Savaşı tarihi yazıyor olabilirdik. Hatta belki tarihi yazılacak bir Kurtuluş Savaşı bile olmayabilirdi.

Ancak kendisinin Milli Mücadele için yaptıkları, Mustafa Kemal'e gösterdiği destekle sınırlı değildir. Amasya Tamimi'ni imzalayan komutanlardan biri de odur. Erzurum ve Trabzon'daki direniş örgütlerinin toplamaya karar verdikleri kongreyi Erzurum'da düzenleyen de gene Karabekir'dir. O sırada Sivas'ta bir kongre toplamak için hazırlıklar yapan Mustafa Kemal'i Erzurum'a gelmeye de gene kendisi ikna etmiştir. Trabzon'dan gelen delegeler Mustafa Kemal'in kongre başkanı olmasına direniş gösterdiğinde de araya girip ağırlığını koymaktan geri durmayacaktır. Bu sırada İstanbul'un neden Erzurum'da bir kongre toplanmasına engel olmadığı sorusuna da, kongreyi tertipleyenlerin amacının memleketi kurtarmak olduğunu ve "meşruti ve kanuni olarak teşekkül etmiş" bir kongreye müdahaleye hakkı olmadığını söyleyerek cevap verecektir. Mustafa Kemal gibi gemileri tamamen yakmamış olsa da, kendisinin de açık bir şekilde emre itaatsizlik içinde olduğu artık kesindir.

Kongrenin ardından Mustafa Kemal ve Rauf Orbay, Sivas'a geçerlerken Kâzım Karabekir kuvvetlerinin başında, Erzurum'da kalmıştır. Sivas Kongresi de dahil, Heyet-i Temsiliye'nin bundan sonraki kararlarına telgraf yoluyla katılacaktır. Bu sıralarda görüşlerinin birçok defa Mustafa Kemal ile farklılaştığı dikkat çeker. İlk olarak, Karabekir Paşa, direniş hazırlıklarının Doğu illerine odaklanması gerektiğini düşünmekte ve Mustafa Kemal'in tüm Anadolu'yu kapsayan bir direniş yönünde attığı adımları riskli bulmaktadır. Ona göre, Heyet-i Temsiliye Sivas'ın batısına geçmemelidir; yoksa Doğu illeri örgütsüz kalacaktır. Aynı zamanda, İstanbul ile ilişkileri tam anlamıyla koparmak niyetinde de değildir. İstanbul'daki hükümet, direnişi destekler bir çizgiye gelirse, liderliği ona devretmenin daha doğru olacağı kanaatindedir. Sivas Kongresi'nin ardından Mustafa Kemal'in İstanbul'un bölge ile telgraf iletişimini kesmesine karşı çıkmıştır ki Vahdettin'i Meclis'i toplamaya ikna eden aslında bu zeki hamledir.

Kâzım Karabekir'in daha temkinli politikaları savunmasında, Mustafa Kemal'in müstafi, kendisinin ise muvazzaf olmasının rolü

büyüktür. Gemileri yakan bir komutanın radikal kararlar almasında bir sıkıntı yoktur; hatta bunu yapmakta çıkarı vardır. Karabekir ise hâlâ görevinin başındadır ve kendi emrindeki kuvvetlerle örgütlenecek yerel bir direnişte başrolü oynayacağı kesindir. Mustafa Kemal'le ilerleyen aylarda ters düştüğü diğer noktalarda da bu etki alanı kavgasının izleri görülür. Örneğin, emri altındaki Halit Bey ile Mustafa Kemal'in direkt temas kurup kendisini devreden çıkarmasına içerlemiştir. Bundan daha da önemlisi, Mustafa Kemal'in yazışmalarda kendi ismini kullanmasını yadırgayacak ve telgrafların Heyet-i Temsiliye namına gönderilmesini isteyecektir. Bu, aslında çok mantıklı bir istek de değildir. Zira Mustafa Kemal'in yanında orijinal Heyet-i Temsiliye'den kimse kalmamıştır; Heyet-i Temsiliye Mustafa Kemal'in bizzat ta kendisidir. Ancak, gene de bu uyarıyı yapmaktan geri durmamıştır. Mustafa Kemal'in İstanbul'la haberleşmeyi kesme emrini verdiği telgraftaki "Heyet-i Temsiliye namına" ibaresinin "rasgele konduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın birkaç yaveriyle gelişigüzel yazıp durduğunu herkes söylemeye başladı," derken de muhtemelen kendi fikirlerini genel bir kanaatmiş gibi belirtmektedir.

Gene, Vahdettin nihayet dize getirilip seçimlere gitmek zorunda kaldığında, Mustafa Kemal, Meclis'in Anadolu'da toplanmasını istemiştir. Karabekir'in ise İstanbul opsiyonuna sıcak baktığı görülmektedir, ki bu, tutuklanacağı için İstanbul'a gidemeyecek bir Mustafa Kemal'in etki alanının daralması demektir. Tüm bunlara ek olarak, İstanbul'da bir meclis toplanacağına göre, Heyet-i Temsiliye'nin artık görevini tamamladığını bile savunmuştur. 22 Şubat 1920 tarihli telgrafında "İstanbul'da Meclis-i Milli'de mütehassıl cereyana karşı Heyet-i Temsiliye'nin ve Kuva-yı Milliye'nin makûs ve mütehakkim bir vaziyet almasını hiç muvafık bulmuyorum. Yalnız Heyet-i Temsiliye bu işin içinden vakarlı çıkmak ve işin mesuliyetini ve takdir-i keyfiyeti, Meclis'in uhde-i namus ve hamiyetine bırakmayı mütalaa ediyorum," diyecek ve son Osmanlı meclisinin devamına taraftar olmaması durumunda "Heyet-i Temsiliye'nin artık Meclis-i Milli'ye tevdi-i mukadderat ederek dağılmasını ve mevki-i faaliyetten çekilmesi"ni isteyecektir. İstanbul'da bir meclis toplanmışken kendisi Ankara'da tam anlamıyla izole bir şekilde olayları uzaktan seyretmek zorunda kalan Mustafa Kemal'in bu telgrafı okuduğun-

da neler hissettiğini bilmek zordur. Ancak, *Nutuk*'ta değindiğine göre, yıllar sonra bile bu olayı aklından çıkarmadığı bellidir.

Esas şaşırtıcı olan nokta, tüm bu faaliyetlerine rağmen Karabekir'in kendisi için bir liderlik talebinde bulunmamasıdır. Birçok kararda Mustafa Kemal'e karşı gelmiştir, ancak bunu kişisel ikbal için yapmadığı bellidir. Şüphesiz, daha sonraları birçok kez ifade edeceği gibi, Doğu'daki kuvvetlerin komutanı olarak kendisine her şeyin danışılması gerektiğini düşünmektedir ve karar alma mekanizmalarının dışında kaldığında gücendiğini belirtmekten hicap duymaz. 1920 yılının başlarında Baha Sait'in Karakol Cemiyeti adına Bolşeviklerle bir antlaşma imzalaması üzerine sarf ettiği "Hususiyle ben Doğu'nun kumandanıyım, benden habersiz neye muvaffak olunabilir?" cümlesi bu hissiyatla verilmiş bir tepkidir.

Bir liderlik mücadelesine girmiş olsaydı, tamamen kendi kontrolündeki Erzurum'da yapılan kongrede Trabzon delegelerinin itirazına rağmen Mustafa Kemal'in başkan seçilmesine önayak olmazdı. İlerleyen zamanlarda da, açık ve sistemli bir muhalefete girişmemiştir. Örneğin, mebusu olduğu Meclis'e 1922 Eylülü'ne kadar gelmemiş, onun yerine Erzurum'da kuvvetlerinin başında kalmıştır. Özverili çabaları sayesinde Doğu'daki cephe kapanınca, bu, elindeki kuvvetleri kaybetmesi demektir. Bunlar Batı'ya kaydırılacak, kendisi de Meclis'teki yerini alacaktır. Ancak, burada bile kendi siyasi ikbalini ülkenin çıkarının üstüne koymaktan çekindiği görülmektedir. Bazı muhalif vekiller kendisine Müdafaa-i Hukuk Grubu başkanlığını önerince, sulh yapılamayan bir dönemde siyaset yapmanın doğru olmadığı cevabını vermiştir. Bu söyleminde samimi olduğu bellidir; zira partisini ancak 1924'te kuracaktır. Bunu bile aslında biraz gönülsüz bir şekilde, Halk Fırkası'nda siyaset yapması imkânsızlaştıktan sonra yapacaktır.

Kısacası Kâzım Karabekir'in arzuladığı Milli Mücadele'nin başına geçmek değildir. Ancak Mustafa Kemal'in çok ön plana çıkmasından rahatsız olduğu da bellidir; bunu, yıllar sonra yayımlattığı hatıratında bile saklama ihtiyacını göstermemiştir. Bir örnek için, Sivas'taki III. Kolordu Komutanlığı'na çektiği 17 Eylül 1919 tarihli telgrafa bakmak gerekir. Telgraf, Mustafa Kemal'in Damat Ferit Paşa ile olan haberleşmelerinin broşür halinde Erzurum'daki *Albayrak* gazetesinin matbaasında basılması ve halka dağıtılması yönündeki iste-

ğine cevaben çekilmiştir. Erzurum Kongresi'nin kararlarının basılmasının yerinde olacağını belirten Kâzım Karabekir, ardından esas halet-i ruhiyesini ele veren şu cümleleri sarf edecektir: "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin zati ve şahsi olan muhaberat ve teşebbüsatıyla bunları birbirine karıştırmamak mütalaasındayız." Kastedilen yenilir yutulur bir şey değildir. Ordudan ayrılmasıyla sonuçlanan bir yazışma trafiği Mustafa Kemal'in şahsi meselesidir, devletin işi değildir. Telgrafı okuduğunda Mustafa Kemal bir kez daha müstafi bir komutan olmanın güçsüzlüğünü hissetmiş olmalıdır.

Mustafa Kemal'in kimseye sormadan radikal kararlar almasından rahatsız olan Karabekir, 15 Ekim 1922'de nihayet Meclis sıralarında yerini aldığında da hep dışarıda kaldığı hissine kapılmıştır. Araştırmacıyı şaşırtan bir başka nokta da, itirazlarının hep yarım ağız olmasıdır. Mustafa Kemal kendisiyle birebir görüştüğünde hep geri adım atacaktır. Bu haliyle "karşı çıkan"dan çok "söylenen biri" imajını vermektedir.

Kurtuluş Savaşı deyince okuyucunun aklına hemen Batı Cephesi gelecektir. Oysa düşmanla savaş sadece burada verilmemiştir. Bir de Doğu ve Güney cepheleri vardır. İşte Doğu Cephesi'nin patronu Kâzım Karabekir'dir. Burada Ermenilere karşı harekâta geçmek için Ankara'yı sürekli sıkıştıran, nihayet onay aldığında da bu harekâtı başarıyla yönetip Sarıkamış, Kars, Ardahan, Artvin, Ahıska ve Batum'u kurtaran odur, ki bu başarısı sayesinde ferikliğe, yani orgeneralliğe yükseltilecektir. Kars Konferansı'na da başdelege olarak katılmış, Moskova ile doğu sınırımızı çizen barış antlaşmasını o imzalamıştır.

15 Ekim 1922'de Edirne mebusu olarak Meclis'teki mesaisine başlayan Karabekir'le Mustafa Kemal arasındaki açık siyasi mücadele, ancak İkinci Meclis'in göreve başlaması ve daha önce örgütlü bir birlikteliğe sahip olmayan Birinci Grup'un, prensiplerini Mustafa Kemal'in belirlediği Halk Fırkası çatısı altına alınmasıyla başlamıştır. Doğu'nun muzaffer Karabekir Paşa'sı, Milli Mücadele yıllarının başında en önemli üç-dört kişiden biriyken şimdi kendisini kenara itilmiş hissetmektedir. Milli Mücadele'ye ancak 1920 Martı'ndan sonra katılan İsmet ve Fevzi paşalarla karşılaştırıldığında ikinci plana atılmasına içerlemiştir. Başvekillik ya da meclis başkanlığı gibi bir konumu olmadığı gibi, Lozan'a da kendisinin yerine İs-

Levent Şahverdi Arşivi

met İnönü gönderilmiştir. Hepsinden de önemlisi, Mustafa Kemal'in birbiri ardına aldığı kararlar kendisine haber dahi verilmemektedir. Bu dönemde sadece İzmir İktisat Kongresi'ne oybirliğiyle başkan seçilecektir.

Karabekir'in temkinli yapısının Mustafa Kemal'in kararlılığı ve aceleciliğiyle tam bir kontrast oluşturduğu daha 1919 yılında ortaya çıkmıştır. Hızlı reformlar, hele de kendisine danışılmadan hayata geçiriliyorsa, karşı olduğu bir şeydir. Milli Mücadele'nin ilk yılında önemli rol oynamış Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy gibi isimler de onunla aynı kanaattedir. Hatta kendileri Ankara'da değilken cumhuriyetin ilan edilmesi de bu düşüncelerini pekiştirecektir. Araların a Adnan Adıvar'ı da alan grup, fikirlerini ilk önce fırka içinde dile getirmeye çalışmıştır. Ancak, 15 Nisan 1923 tarihinde yapılan değişiklikten sonra Hıyanet-i Vataniye Kanunu açık bir muhalefeti imkânsız kıldığından, eleştirilerini dolaylı yoldan yapmak zorunda kalmışlardır. Lakin Rauf Orbay'ın cumhuriyetin ilanının aceleye geldiği yönünde İstanbul basınına verdiği açıklamalar fırka grup toplantısında sert bir şekilde eleştirilince, bunun dahi mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır.

Ayrı bir fırka kurmanın zamanı geldiğine hükmeden komutanlar, hesaplaşmak için Meclis'te örgütlenmekte gecikmeyeceklerdir. Ali Fuat ve Kâzım Karabekir, ordu müfettişlikleri görevinden istifa edip Ankara'ya gelmişlerdir. Hakkâri'de bir isyan çıktığı ve İngiltere'nin hükümete ültimatom verdiği bir dönemde kumandanların istifa etmesi, Mustafa Kemal'in kafasında soru işaretleri oluşturmuştur. 18 Ekim'de Ankara'ya geldiğinde kendisini karşılayanlar arasında Rauf ve Adnan beylerin bulunmaması ve Çankaya Köşkü'ne çağırdığı çocukluk arkadaşı Ali Fuat Paşa'nın lütfedip davetine icabet etmemesi, Mustafa Kemal'in bir paşalar komplosu ile karşı karşıya olduğu yönündeki algısını güçlendirmiştir. *Nutuk*'ta eski silah arkadaşlarını memleket çapında gizli bir muhalefet örgütlemekle ve ordu müfettişliği görevini kullanarak kolordu komutanlarını kendi tarafına çekmeye çalışmakla suçlamaktadır. İşte şimdi görevlerini bırakmışlar ve son darbeyi indirmek için Meclis'e gelmişlerdir.

Buna bir önlem almak, askeriye ile Meclis'in irtibatını hemen kesmek gerekmektedir. Tüm kolordu komutanlarına çektiği bir telgrafla, Mustafa Kemal mebusluk görevlerinden istifa etmelerini

ister. Komutanların aynı zamanda mebus olmaları emir-komuta zincirini zedelemektedir. Bu karar Ali Fuat, Refet ve Kâzım Karabekir'i de askerlikle mebusluk arasında bir seçim yapmaya zorlamıştır. Her üçü de mebusluğu seçmiş; ancak bu sırada onur kırıcı bir hadise gerçekleşmiştir. İstifa eden komutanların mebusluğa başlamak için yerine atananların görev yerine gitmesini beklemeleri şart koşulmuştur. Bunu yapmadan Ankara'ya gelen Kâzım Karabekir, 5 Kasım'da Meclis'ten zorla çıkarılacak ve 25 Kasım'a kadar görüşmelere katılması engellenecektir. Bu sırada kendisinin de üyesi olduğu komisyonlardan önemli kararlar geçirilmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 17 Kasım 1924 tarihinde işte bu şartlar içinde kurulmuştur. Parti, Meclis'teki dengeyi değiştirecek mebus sayısına ulaşmanın oldukça uzağında kalmıştır. Zaten, ömrü de çok uzun süreli olmayacaktır. Şeyh Sait İsyanı'nın çıkması, daha birkaç ay önce istifa eden sertlik yanlısı İsmet Paşa'nın tekrar başvekilliğe gelmesine yol açmıştır. Bu kriz ânını fırsata çeviren "şahin"ler, Meclis'ten bir Takrir-i Sükûn Kanunu geçirmeyi ve İstiklal Mahkemeleri'ni ihya etmeyi başarmışlardır. Böyle bir ortamda muhalefet etmek imkânsız hale gelmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Doğu'daki şubelerini Şeyh Sait İsyanı ile iltisaklandıran Ankara İstiklal Mahkemesi 3 Haziran 1925'te partiyi kapatacaktır. Karabekir ve arkadaşlarının muhalefet macerası sadece yedi buçuk ay sürmüştür.

Partileri kapatılsa da vekillikleri düşürülmemiştir. Ancak, bu çok önemli bir şey değildir; zira sistemin dışına itildikleri artık kesinleşen Karabekir ve müttefiki paşalar için etkili bir muhalefet yapma şansı da kalmamıştır. Lakin onları siyasetten tamamen tasfiye eden bir sonraki seçimlerde parlamento dışı kalmaları değil, 1926 yılında çıkan ve İstiklal Mahkemeleri'nin gene başrole soyunacağı bir başka kriz olacaktır. Paşalar, Mustafa Kemal'e karşı düzenlenen başarısız bir suikastın içinde olmakla suçlanacaklardır. Hakikaten de komplocuların başı Ziya Hurşit, ilk başta suikastı Ankara'da yapmayı planladığını söylemiştir. Kendisine para ve yatacak yer sağlayansa Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İzmir Mebusu Ali Şükrü Bey'dir. Suikastı haber alan diğer Terakkiperverci mebuslar Ziya Hurşit'i Ankara'dan uzaklaştırmış ve hemen Rauf Bey'e haber vermişlerdir. Bu, paşaların suikasttan haberdar olma ihtimallerini

güçlendiren bir iddiadır. Belki onları direkt suikastla alakalandırılan bir delil bulunamamıştır, ama bu tip hukuki detayların İstiklal Mahkemeleri'ni durdurmasını beklemek safdillik olur. Mahkemenin "Üç Aliler"i Türk siyasi tarihinde birçok kez olduğu gibi, krizi fırsata çevirmeyi, siyasi bir tehdidi muhalefeti tasfiye için kullanmayı başaracaklardır.

Mahkemede sorulan sorular bile esas derdin böyle bir tasfiye olduğunu göstermektedir. Savcı, suikastla ilgili sualler yerine sanıklara neden yeni bir parti kurduklarını sormakta, onları çetecilikle suçlamaktadır. Karabekir'in suratına karşı, "Benim kanaatime göre bu gibi fırkalara memleketin tahammülü yoktur," demekten bile çekinmemiştir. İhsas-ı rey Türk hukukunda çok köklü bir gelenektir. mahkeme reisi işi, Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra muhalefeti bıraktığını söyleyen Cavit Bey'e, "Demek ki, Takrir-i Sükûn Kanunu olmasaydı, bombayı koyacaktınız, değil mi?" demeye kadar götürür. Hatta "bombayı kendisinin koymayacağını bildiğini, ama fırkasının koyduğu"nu söyleyerek holiganlığı son noktasına vardırır.

Cavit Bey gibi bir sürü eski İttihatçıyı idam sehpasına yollayan mahkemenin gücü, Karabekir, Orbay ve Ali Fuat paşalara yetmemiştir. Davanın görüldüğü Elhamra Sineması'na getirildikleri sırada askerlerin kendiliğinden hazırola geçmesi, paşaların hâlâ orduda nasıl bir prestije sahip olduklarını göstermektedir. İstiklal mücadelesi kahramanlarının, Kel Ali gibi daha geçen yıl Meclis'te kahraman bir askeri, Deli Halit Paşa'yı çekip vurmuş bir adamın önüne, adi suçlular gibi süngüler eşliğinde getirilmesi reva mıdır? Bir zamanlar kendisi de azılı bir İttihatçı olan bu zalim adam, hangi hakla insanların siyasi geçmişini sorgulamaktadır? Böyle hassas bir dönemde ne kamuoyunu kaybetmenin ne de askeri küstürmenin manası vardır. Son savunmasında bunlara karşı hâlâ suçlayıcı bir tavır takınsa da, savcı beraat istemek zorunda kalmıştır. Karar açıklandığında salondan yükselen alkış ve "Yaşasın paşalarımız" tezahüratları, rejim unutsa da halkın kahramanlarını kolay kolay feramuş etmediğini bir kez daha gösterecektir.

Karabekir hapisten kurtulmuştur, ancak siyasi hayatı da sona ermiştir. 1927 Seçimleri'nden sonra hem askerlikten emekliye ayrılmak zorunda kalacak hem de Meclis'teki sandalyesini kaybedecektir. 1931 Seçimleri'nde bağımsız aday olarak geri dönme girişimleri de

Soldan sağa: Refet Bele, Kâzım Karabekir, Hüseyin Rauf ve altta Adnan Adıvar: "Millet Meclisi ikiye ayrıldıktan sonra: Yeni fırka doğarken"

sonuçsuz kalacaktır. Artık Erenköy'deki evinde, polis takibinde hayatını sürmek zorunda kalan dışlanmış bir muhaliftir. Lakin gene de boş durmayacak, anılarını yazıp Kurtuluş Savaşı'nın kendi versiyonunu anlatacaktır. Bu eser, *Nutuk*'a örtülü bir cevaptır. Kendisini bu anıları yazmaya Nisan 1933'te *Milliyet* gazetesinde "Bir Ankaralı'nın Defteri" başlığıyla çıkan ve Milli Mücadele'deki hizmetlerini sorgulayan yazılar yöneltmiştir. Gazeteye gönderdiği tekzip yayımlanmayınca iş başa düşmüştür. Rejimin buna tepkisi çok sert olur. Polis matbaayı basıp kitapları yakmakla kalmaz, bizzat paşanın evini ara-

yıp birçok belgeye el koyar. İstiklal Savaşı'nın bu muzaffer komutanı 1926'dan sonra ikinci kez adi bir suçlu muamelesi görmüştür.

Mustafa Kemal ile eski silah arkadaşlarını barıştırmak için bazı girişimlerde bulunulmamış değildir. Harbiye yıllarındayken hafta sonlarını Kuzguncuk'ta evlerinde geçirdiği, babasının kendisine öz oğlu gibi muamele ettiği Ali Fuat Paşa ile hakikaten barışır da Mustafa Kemal. Ama Karabekir hâlâ kırgın, kırgın olduğu kadar da inatçıdır. Onun siyasete dönüşü, ancak 10 Kasım 1938'den sonra, o da İsmet Paşa'nın girişimleriyle olmuştur. İsmet ile zaten eskiden beri çok samimi arkadaşlardır; Karabekir, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırken başvekil sıfatıyla İsmet Paşa bizzat araya girmeye bile çalışmıştır. Mustafa Kemal'in ölümünün ardından küskünleri rejimin yanına çekme politikası izleyen İsmet Paşa, Karabekir'in tekrar mebus seçilmesini sağlayacaktır. 1946'da meclis başkanlığına da seçilecektir, ancak bu görevi sadece iki yıl sürdürebilmiş, 1948 yılında aramızdan ayrılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Enver Paşa

(1880-1921)

II. Meşrutiyet'in "Hürriyet Kahramanı", Balkan Savaşlarının "Edirne Fatihi", Bab-ı Âli Baskını'nın tertipçisi, Cihan Harbi'nin 34 yaşındaki genç ama muktedir harbiye nazırı, Osmanlı ordularının başkumandan vekili, hanedanın damad-ı şehriyarisi, İttihat ve Terakki'nin üç liderinden biri Enver Paşa, 1881 yılında Divanyolu'nda, Hacı Ahmet Paşa'nın oğlu olarak dünyaya geldi. Sivil bir paşa olan Hacı Ahmet'in evlad ü iyali[1] askerî bir hanedanın temellerini atacaklardı. Enver ve kardeşi Nuri paşalığa kadar yükselecek, Enver'in kendisinden iki yaş küçük amcası Halil ise Kutü'l-Amare kahramanı meşhur Halil Kut Paşa olacaktı. Ailenin kız tarafının durumu da farklı değildir. Enver'in her iki kız kardeşi de komutanlara gelin gitmişti. Hasene Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey ile, Mediha ise cumhuriyet döneminde genelkurmay başkanlığına kadar yükselecek Kâzım Orbay ile evlenmişti.

Manastır Askerî Rüşdiyesi'ni ve İdadisi'ni başarıyla bitirip Mekteb-i Harbiye'ye geçen Enver, içine kapanık, sessiz bir öğrenciydi. Lakin bu, eylemden kaçan biri olduğu anlamına gelmiyordu. Amcası Halil ile birlikte daha Harbiye yıllarındayken tutuklanıp Yıldız'da yargılanmış ve beraat etmişti. Harbiye'den ikincilikle,

1. Evlad ü iyali: Çocukları.

Levent Şahverdi Arşivi

Enver Paşa

erkân-ı harb sınıfına ayrılarak çıkmıştı. Buradan mezun olduğunda artık geleceği parlak bir kurmay subaydı.

O dönem Makedonya'da görev yapan tüm subaylar gibi Enver de komitacılar ve çetelerle dağ başlarında mücadele etmek zorunda kaldı. Bu mücadeledeki başarılarından dolayı Mecidiye ve Osmanlı nişanları alan ve 26 gibi genç bir yaşta binbaşılığa kadar yükselen Enver Bey'in faaliyetleri askerlikle sınırlı kalmamıştı. Selanik'te 12. üye olarak katıldığı Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin (ertesi sene adı İttihat ve Terakki Cemiyeti olacaktı) Manastır'daki örgütünü kurdu. 1908 yılında dağa çıkıp isyan eden ve meşrutiyetin ilanı ile sonuçlanacak

krizi çıkaran üç subaydan biri oldu (diğer ikisi Resneli Niyazi ve Eyüp Sabri Bey idi). O artık, "Hürriyet Kahramanı"ydı.

Padişah dize getirilmiş ve Kanun-ı Esasî tekrar yürürlüğe konmuştu. İttihat ve Terakkici genç subaylar yönetimi direkt ele alacak konumda değillerdi; genç ve tecrübesizdiler. Ancak, eski devrin devlet adamlarının sadrazam olarak imparatorluğu yönetmeye devam ettikleri sırada, Meclis'i ve orduyu kontrolleri altında tutarak meşrutiyetin koruyucusu rolünü üstlenmişlerdi. Bu sırada, Enver ataşemiliter olarak Berlin'e gönderilmişti; Almanlara karşı olan temayülü işte bu yıllarda başladı.

İstanbul'da çıkan meşrutiyet karşıtı isyanı bastırmak için Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu, Selanik'ten İstanbul'a doğru yola çıktığında Enver Bey de Berlin'den hemen geri döndü. Ordu Osmanlı başkentine girmeden biraz önce, hareketin kurmay başkanlığını Kolağası Mustafa Kemal Bey'den devralacak, bir bakıma ona ait olan prestiji kendi hanesine yazdıracaktı.

Hareket Ordusu meşrutiyeti kurtarmıştır, ancak İttihat ve Terakki hâlâ iktidarda değildir. Bu sırada İtalyanlar Trablusgarp'ı işgal edince aralarında Enver, Fethi ve Mustafa Kemal'in de bulunduğu genç subaylar gizlice bölgeye gidip işgale karşı bir direniş örgütlemeye çalıştılar. Gerilla savaşı yaptıkları sırada patlayan Birinci Balkan Savaşı, hepsini geri dönmek zorunda bırakacaktı. Osmanlı ordularının doğru düzgün savaşamadan dağıldığı, Edirne'nin kuşatıldığı, Bulgar kuvvetlerinin Çatalca hattına kadar varıp İstanbul'u tehdit eder hale geldiği bu savaş, askeriyenin genç yıldızlarına eski paşalarla bu işin yürümeyeceğini göstermişti. İttihat ve Terakki, iktidarı direkt olarak ele almalıydı. Edirne'nin Bulgarlara verileceği söylentilerinin çıkması üzerine, Cemiyet bir darbe yapma kararı aldı. Darbenin başrolünü Enver oynayacaktı.

23 Ocak 1913 günü, yanında Talat, Yakup Cemil, Filibeli Hilmi, Sapancalı Hakkı, İzmitli Mümtaz ve Mithat Şükrü Bey gibi önde gelen İttihatçılarla, o zamanın hükümet merkezi olan Bab-ı Âli'ye silahlı bir baskın düzenleyecekti Enver. Nuruosmaniye'den beyaz bir atın üzerinde bir kahraman gibi gelmiş, başka bir koldan ilerleyen Talat Bey öncülüğündeki grupla birleşmişti. Bu sırada İttihatçı hatipler civarda yüksek sesle konuşmalar yaparak Kâmil Paşa hükümetinin Edirne'yi Bulgarlara vereceğini anlatmaktaydı. Hükümet binası, etrafına İttihatçı fedailer yerleştirilerek ablukaya alınmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Binayı korumaya memur Uşak Taburu'nun olaylara seyirci kalması hâlâ gizemini koruyan bir durumdur.

Enver Paşa ve fedaileri Bab-ı Âli'ye girince bir çatışma başlayacak ve mermiler havada uçacaktır. Gürültüleri duyan kabine üyeleri saklanmış, içlerinden bir tek Harbiye Nazırı Nazım Paşa dışarı çıkarak isyancılara sitem edecek cesareti bulmuştur. Bu cesaretinin ve kullandığı "pezevenk" kelimesinin bedelini hayatıyla ödeyecektir, ama bunun müsebbibi her zaman disipline ve ordu adabına inanan Enver değil, Cemiyet'in kontrolü güç fedailerinden Yakup Cemil'dir. İstenmeyen bir şekilde kana bulanan bu olaydan sonra Sadrazam Kâmil Paşa hükümeti istifa etmiştir. Yeni sadrazam Hareket Ordusu'nun komutanı, İttihat ve Terakkicilerin hamisi Mahmut Şevket Paşa'dır.

Edirne'yi kurtarmak için yapılan bir darbe sonrasında kurulan hükümetin ilk işi Edirne'yi Bulgarlara vermek olacaktır. Fakat Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıklar bir ikinci savaşa neden olunca İttihatçılara Edirne'yi geri alma imkânı doğmuştur. Bulgarlar kuvvetlerini Batı'ya çekince Osmanlı orduları taarruza geçmiş ve İttihatçı subaylar arasında Edirne'ye ilk giren kuvvetlerle komuta etmek için adeta bir yarış başlamıştır.

Bu yarışı kazanan da Enver Paşa olmuştur. Artık sadece "Hürriyet Kahramanı" değil, aynı zamanda "Edirne Fatihi"dir. Kimse onun önünde duramıyora benzemektedir.

Birkaç ay sonra Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikasta kurban gitmesiyle İttihat ve Terakki idareyi doğrudan eline alma fırsatını da bulacaktır. Yeni kurulan Sait Halim Paşa hükümetinde Talat dahiliye, Cemal bahriye ve her şeyden önemlisi Enver harbiye nazırı olmuştur. 33 yaşında bir kaymakamın (yarbay) tüm Osmanlı ordularının başına geçmesi uygun olmayacağından, üç hafta gibi kısa bir süre içerisinde iki rütbe alarak bir anda paşa olmuştur. Bu önlemez yükseliş Naciye Sultan'la evlenip saraya damat olarak tamamına erecektir. Bir Napoléon edasıyla Enver Bey gururludur. Aynı yükselişi gibi düşüşünün de hızlı olacağını henüz bilmemektedir.

Tecrübesiz nazırımızın bakanlığı sırasında yaptığı en önemli iş, Balkan Savaşlarında tezahür eden kumanda zafiyetini gidermek için yaşlı ve alaylı subayları emekli edip orduyu gençleştirmektedir. Cihan Harbi ve Kurtuluş Savaşı boyunca karşımıza çıkan kolordu kumandanı albaylar, ordu komutanı mirlivalar (tuğ/tümgeneral) hep onun eseridir. Yıllarca cephelerde pişecek bu genç subay nesli, Sakarya ve Bü-

yük Taarruz gibi muharebelerde rüştünü ispatlayacak, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının en büyük mimarı olacaktır. Enver döneminde ordu modernize ve disipline de edilmiştir. Daha bir sene önce ufak Balkan devletlerinin karşısında darmaduman olan Osmanlı orduları Birinci Dünya Savaşı'ndan alnının akıyla ve bir-iki tane de olsa önemli zaferlerle çıktıysa, bunu Enver Paşa'ya borçluyuz.

Ancak, ona borçlu olduğumuz başka bir şey daha var: Cihan Harbi'ne girmemiz. Bir Osmanlı-Alman ittifakı için canla başla çalışan, ardından *Yavuz* ve *Midilli* zırhlılarının Karadeniz'e açılmasına, Bahriye Nazırı Cemal Paşa dahil kabine üyelerini haberdar etmeden yeşil ışık yakan Enver'dir. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu* adlı kitabının kapağına onun II. Wilhelm karşısında selam duran resmini boşu boşuna koymamıştır.

Enver Paşa başarılı bir harbiye nazırı olabilir, ancak aynısını komutanlığı için söylemek pek mümkün değildir. Ocak ayının ortasında, eksik teçhizatlı bir orduyla, eksi 20 küsur derecede giriştiği ve bizzat cepheye giderek yönetmeye kalkıştığı Sarıkamış Harekâtı on binlerce askerin hayatına mal olacaktır. Savaşın sonunda Suriye Cephesi'nde alınan ağır yenilginin sorumluluğunu da, bizzat Mustafa Kemal, Enver'e yüklemektedir: "Enver Paşa gibi bir ahmak müdir-i harekât-ı umumiye olmasa idi..." 7 Ekim 1918'de Halep'ten bunları yazmaktadır.

Tabii bunlar, objektif bir savaş tarihçisinin yorumları değil, sübjektif bir rakibin değerlendirmeleridir. Mustafa Kemal ile Enver'in yıldızı ilk günden beri barışmamıştır. Mustafa Kemal, ordunun siyasete girmesine karşıdır; bunu İttihatçıların 1909'daki tarihli kongresinde de belirtmiştir. Bab-ı Âli Baskını'ndan sonra Fethi Bey ile birlikte diplomatik bir görevle Sofya'ya bir nevi sürgüne gönderilmesi de bu tutumundan dolayıdır. Cihan Harbi'nde cepheye dönmesi bile kendi ısrarı üzerine olmuştur; komutasına verilen LVII. Alay'ın ilk başta nerede olduğunun Genelkurmaylıkça bile bilinmemesi, atamasının pek de gönüllü yapılmadığının bir kanıtıdır.

Enver'in yıldızının parladığı anlarda Mustafa Kemal'inki sönük kalmaya mahkûm gibidir. Zira iki asker, ayrı tabiatları, ayrı yöntemleri sembolize etmektedir. Mustafa Kemal'in fikirleri daha az popüler, yöntemleri daha çetrefilli, planları daha uzun erimlidir. Arkadaşları üzerinde büyük bir saygı uyandırsa da, Enver'e nazaran onlarda belirgin bir tedirginlik yaratmaktadır. Askerî ve siyasi

kariyeri boyunca defalarca yoldaşları tarafından yarı yolda bırakılmasının nedeni de bu olsa gerektir.

Tüm bu rekabete rağmen Enver Paşa, Mustafa Kemal'i tasfiye etmek için herhangi bir şey yapmamıştır. Sürekli istifa eden, askerî hiyerarşiye uymayacak protesto mektupları yazan Mustafa Kemal'i ordudan tasfiye etmesinin çok zor olmadığını düşünenler olabilir. Fakat bu, dönemin şartlarını iyi değerlendirememek olur. Benzer eğitim kurumlarından geçmiş, ortak bir sosyal çevreye sahip ve müşterek bir devlet adabına sahip olan insanlar arasındaki güç mücadelesi daha incelikli olmak durumundadır. Kaldı ki Mustafa Kemal, Enver kadar popüler olmayabilir; fakat gene de bu, Cemiyet'te çok sayılan biri olduğu gerçeğini değiştirmez. Son ve ehem[1] olarak, Mustafa Kemal'in askerî yeteneklerinin onu vazgeçilmez kıldığı da doğrudur. Enver Paşa'nın yıllar sonra 1921'de Batum'dan Mustafa Kemal'e yazdığı bir mektup da bunu doğrulamaktadır. Amcası Halil Paşa'nın memlekete sokulmamasını protesto eden bu mektupta Enver Paşa, zamanında başına buyruk hareketlerine "askerî kudret ve meziyetlerini düşünerek katlandığı"nı yazacaktır.

Tasfiye etmese de, Mustafa Kemal'in defalarca önünü kesmiştir. Hareket Ordusu Yeşilköy'e vardığında, Cemiyet son anda komutayı Hüsnü Paşa'dan alıp Mahmut Şevket Paşa'ya verince, Hareket Ordusu'nun kurmay başkanlığı Mustafa Kemal'den Enver'e geçmiştir. Şarköy'e çıkıp Fethi ve Mustafa Kemal beylerin kurmaylığını yaptığı Bolayır Kolordusu ile birleşmeleri gerekirken, bunda geç kalan da Enver'in kurmaylığını yaptığı kuvvetlerdir; Mustafa Kemal (ama daha çok Fethi Bey) için bir kez daha kendini gösterme fırsatı kaçmıştır. Enver, birkaç ay sonra Edirne'ye hepsinden önce varıp zaferin tüm şanını elde etmeyi de ihmal etmemiştir. Üstelik bunu Mustafa Kemal'in kuvvetleri şehrin on kilometre uzağındayken, bir arabayla yanlarından geçip yapacaktır.

Nihayet Mustafa Kemal kendini gösterme fırsatı bulduğunda da bunun duyulmasını önleyecektir. Çanakkale'deki kahramanlıklarının ardından *Harp Mecmuası*'nın kapağına onun renkli resminin konması gündeme gelince, "Zafer kimsenin değil, tüm ordunundur," diyecek ve buna engel olacaktır. Kendisine "Edirne Fatihi" dedirten ve mecmuanın o sayısının kapağına amcası Halil Paşa'nın resmini koyduran birinden pek de samimi olmayan bir açıklama...

1. Ehem: En mühim.

Mustafa Kemal'in başarısından rahatsız olan Enver, zaferden sonra Çanakkale'ye yaptığı ziyarette Anafartalar Kahramanı'na uğramayacaktır bile. Buna çok içerleyen Mustafa Kemal'in cevabı istifa etmek olacaktır. Allahtan ordu komutanı Liman von Sanders araya girip Enver Paşa'ya bir mektup yazmıştır da, harbiye nazırı belki istemeye istemeye de olsa Mustafa Kemal'e bir telgraf çekip gönlünü almıştır.

Mustafa Kemal'in Enver Bey'e yönelik eleştirileri 1918'de Halep'ten yazdıklarıyla sınırlı değildir. Askerin siyasete karışmasını, Bab-ı Âli Baskını'nı ve Enver'in harbiye nazırlığını tasvip etmediğini hemen her yerde açıkça söylemektedir. Eminönü'de Bahr-ı Sefid Oteli'nde Silahçı Tahsin ve Yakup Cemil gibi bazı İttihat ve Terakki fedaileriyle bu konuda münakaşaya girmekten çekinmeyince, Cemiyet'in umumi kâtibi Eyüp Sabri Bey, Fethi Bey'e, "Üzülecek hadiseler meydana gelmeden Mustafa Kemal Bey'in bir an evvel buradan [İstanbul'dan] ayrılması iyi olur," demiştir. Kastedilen olası bir suikasttır. Vahdettin de şehzadeliği sırasında kendisiyle Almanya'ya seyahat eden Mustafa Kemal'in sürekli Enver'i çekiştirdiğinden bahsetmektedir.

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçtikten sonra Milli Mücadele'ye önderlik etmek için tek aday olmadığının altını çizmek lazımdır. İlk günlerden itibaren yanındaki paşalar birçok hususta kendisine karşı çıkmışlar, İstanbul'dan bağımsız bir direniş örgütleme ve Ankara'da bir meclis toplama gibi fikirlerinde kendisini hep yalnız bırakmışlardır. Ancak, tüm bu itirazlarına rağmen ne Kâzım ne Rauf ne de Ali Fuat kendisine karşı bir liderlik mücadelesi vermiştir. Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal'e alternatif olabilecek biri varsa, bu da o sırada sürgünde olan Enver Paşa'dır.

Cihan Harbi'nin kaybedilmesinin ardından İstanbul'u terk etmek zorunda kalan Enver, yurtdışında da siyasetten vazgeçmiş değildir. Bir Berlin'de bir Moskova'da, ardından da Bakü'dedir. Bir gün Bolşevik liderlerden Karl Radek'le görüşmektedir, ertesi gün Kamenev'in başkanlığını yaptığı Doğu Halkları Kurultayı'nda katılmaktadır. Eski İttihatçılarla planlar kurmakta, yeni cemiyetler icat etmekte, hapislere düşmekte, kısacası kafasındaki planları gerçekleştirmek için her yola başvurmaktadır. Eğer romanı yazılacak bir son dönem Osmanlısı varsa, bu kesinlikle Enver'dir.

Böyle kabına sığmayan bir karakterin Milli Mücadele'ye müdahil olmak istemesi doğaldır. Bu, olmayacak iş de değildir. Enver

"Anadolu Kapularında Bir Muhavere:

Enver: Müsaade ediniz de içeriye gireyim ve sevgili Anadolu'ya getirdiğim hediyeleri takdim edeyim.

Mustafa Kemal Paşa: Buyurunuz, girebilirsiniz. Esasen Anadolu da size aynı hediyelerden takdim etmek için fırsat bekliyor."

Levent Şahverdi Arşivi

yanlısı birçok subay, Milli Mücadele'nin ilk yıllarında önemli roller oynamıştır. İttihatçı subaylar arasında hâlâ birçok destekçisi vardır. Ancak sıranın nihayet kendisine geldiğinin bilincinde olan Mustafa Kemal tehlikenin farkındadır. Moskova'dan haber gönderip Milli Mücadele'ye katılmayı teklif ettiğinde, Enver'in bu isteğini hiç düşünmeden reddedecektir.

Ancak, Enver "hayır"dan anlayacak biri değildir. Amcası Halil Kut'un Rusya dönüşünde memlekete alınmaması ve Küçük Talat'ın tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesi Enver destekçilerinin özellikle Trabzon havalisinde çok güçlü olmalarından kaynaklanmaktadır. Trabzon'daki Milli Mücadeleciler, daha Erzurum Kongresi günlerinden beri Mustafa Kemal'e açıkça taraf almışlardır; bölgenin önde gelen çetecisi Yahya Kâhya'nın da Enverci olduğu bilinmektedir. Kaldı ki Bolşevik Rusya'dan da destek alabileceğini tahmin ediyor olsa gerektir. Şekip Arslan'a göre, Moskova kendisini Mustafa Kemal'e karşı bir koz olarak tutmaktadır. Anadolu halkının Mustafa Kemal'i desteklemediğini ve aslında Enver'i beklediğini, o sırada Moskova'da sefirlik yapan Ali Fuat Paşa'ya söyleyen bizzat Rus Dışişleri Halk Komiseri (Bakanı) Çiçerin olacaktır.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında, Meclis'in Ankara'dan Kayseri'ye taşınmasının gündemde olduğu günlerde, Mustafa Kemal, Enver Paşa'nın nefesini ensesinde hissetmiş olmalıdır. Hakikaten de Enver, sınırdaki Batum'a geçecek ve İttihat ve Terakki'yi tekrar diriltecek bir kongre toplayacaktır. Bir yandan da Anadolu'daki savaşın gidişatını izlemektedir. Olası bir hezimette, Enver'in Trabzon'a geçmesi ve buradan topladığı milislerin başında Milli Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya gelmesi işten bile değildir. Eğer bu gerçekleşirse, Mustafa Kemal'in liderliğinin tartışmaya açılacağı kesindir. Ancak Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasıyla, Enver için her şey bitmiş demektir. Şimdi artık yeni bir maceraya atılma vaktidir. Yanındaki birkaç eski İttihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusacıyla birlikte önce Buhara'ya gidecek, ardından da Bolşeviklere karşı Özbeklerin sürdürdüğü Basmacı İsyanı'na katılacaktır. Lakin Ruslara karşı şansı burada da yaver gitmemiştir. Ağustos 1922'de yediği bir baskın sonucunda şehit düşecektir. Böylesine büyük hayallerin adamının ufak bir çarpışmada hayatını kaybetmesi tarihin ironilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Enver'in ölümüyle adeta bir devir kapanmıştır. İttihat ve Terakki'nin radikal kanadı lidersiz kalmıştır. Talat ve Cemal paşalar zaten artık hayatta değildir. Türkiye'de kalan kanat ise Milli Mücadele içinde marjinalize edilmiş durumdadır. Birkaç sene sonra da İzmir Suikastı davasına adları karıştırılıp tamamen ortadan kaldırılacaktır.

Hüseyin Rauf Orbay

(1880-1964)

Milli Mücadele'nin en enigmatik karakterlerinden biri olan Rauf Orbay'ın her yönüyle sıra dışı hayat hikâyesi 1880 yılında İstanbul'da başlar. Kâzım ve Ali Fuat paşalar gibi Rauf Bey'in de babası bir Osmanlı paşasıydı: Birinci Ferik (Oramiral) Mehmet Muzaffer Paşa. Rauf Bey'i akranı paşalardan ayıran şey harbiyeli değil, bahriyeli olmasaydı. Bu özelliği, donanmanın kullanılmadığı Kurtuluş Savaşı'nda askerî bir rol oynayamamasına neden olacaktı.

Kendisi gibi denizci olan babasının görev için gittiği Trablusgarp'ta okuduğu askerî rüşdiyenin ardından Heybeliada Bahriye İdadisi'ni ve Mekteb-i Bahriye'yi bitirecekti. Genç yaşında gemi satın almak ve tersanelerdeki inşa tezgâhlarını incelemek için Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Almanya'ya gönderildiğinden Batı'yı yakından tanıma şansı bulmuştu. İleride birçok diplomatik misyona başkanlık etmesinin altında bu tecrübeleri yatıyordu.

Bahriyeli Rauf Bey de akranları gibi 31 Mart İsyanı'na karşı İstanbul'a gönderilen Hareket Ordusu'na katılır. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde önemli bir rol oynadığı söylenemez. İtalyanların Trablusgarp'ı işgal etmesi sonrasında gizlice bölgeye gidip bir gerilla savaşı başlatan İttihatçı subayların arasında da kendisini göremiyoruz belki ama bir denizci olarak bölgeye ikmal sevkıyatı yaptığını biliyoruz.

Rauf Orbay'ı Osmanlı kamuoyuna tanıtan ise Birinci Balkan Savaşı olacaktı. Yunan donanmasının Çanakkale'yi abluka altına aldı-

Levent Şahverdi Arşivi

ğı kritik günlerde, Rauf Bey komutasındaki *Hamidiye* kruvazörü blokajı yarıp Akdeniz'e açılmayı ve ardından da Adriyatik'teki düşman kıyılarını bombalamayı başarmıştı. Kendisi artık "Hamidiye Kahramanı"ydı, adeta modern bir Barbaros Hayrettin Paşa'ydı. Karada ordular savaşmadan darmaduman olurken ve Bulgarlar İstanbul'un kapılarına dayanmışken, Rauf Bey'in bu başarısı hükümet ve kamuoyuna ilaç gibi gelmişti.

Birinci Dünya Savaşı başladığında Rauf Bey önce diplomat olarak Afganistan'a gönderildiyse de, İngiliz ve Rusların kontrolünde bulunan İran'dan geçip bölgeye gidemedi. Bir müddet İran Cephesi'nde görev yaptıktan sonra merkeze çekildi ve bahriye erkân-ı harbiye reisliği yaptı. Ekim Devrimi'nden sonra Ruslar ile İttifak Devletleri arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'nda Osmanlı delegesi olarak yer aldı.

Enver, Talat ve Cemal paşaların ülkeyi terk etmesinin ardından kurulan Ahmet İzzet Paşa hükümetinin bahriye nazırı oydu. İlk defa bu kadar yüksek bir makama getiriliyordu belki, ama bu, onun siyasi kariyerindeki en talihsiz anlardan birine yol açacak türden bir terfiydi. Zira Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak ona düşecekti. Bu antlaşmanın 7. maddesinin İtilaf Devletleri tarafından suiistimal edileceğini ve Anadolu'nun birçok bölgesinin işgale uğrayacağını tahmin edememiştir. Etseydi muhtemelen gazetelere, "Sizi temin ederim ki İstanbul'umuza tek bir düşman askeri çıkmayacaktır," demezdi. Çıkacaktı, hem de sadece 14 gün sonra. Bir buçuk yıl sonra ise dört buçuk asırlık Osmanlı payitahtı resmen işgal edilecek, son Osmanlı meclisi kapatılacak ve Rauf Bey İngilizler tarafından tutuklanıp Malta'ya sürülecekti.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından iki hafta sonra tüm askerî ve siyasi görevlerinden istifa eden Rauf Bey, o sırada İstanbul'da bulunan Fethi Bey ve Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçmiştir. İşgallere karşı olası bir direnişin nasıl örgütleneceği ilk burada konuşulmuş olsa gerektir. Mustafa Kemal Samsun'a geçerken, o da 24 Mayıs'ta Batı Anadolu'ya geçecek ve buradaki direnişi organize ettikten sonra Ankara'ya, Ali Fuat Paşa'nın yanına gidecektir. İkili beraber Amasya'ya geçip Mustafa Kemal Paşa ve Refet Bey ile buluşacaktır. Erzurum'daki XX. Kolordu'nun başında bulunan Kâzım Karabekir'in de imzaladığı Amasya Tamimi'ni yayımladıkların-

Mustafa Kemal ve Rauf Orbay Sivas Kongresi sırasında. "Bugünkü hadiseler karşısında, mazinin kıymetli bir hatırası: Sivas Kongresi'nde milleti kurtarmak için mücadele eden iki millet adamımızın dostluk hatıraları. Mukaddes bir vazife karşısında birleşen bu iki büyük millet adamımızın o vakitki samimi ve dostane vaziyetlerine bakınız. Milletin halâsı namına bu samimi dostluk ne kadar faydalı olduysa, bugün birbirlerinden ayrılmaları da o kadar tehlikelidir."

da, Milli Mücadele'nin ilk deklarasyonunu yapmışlar, yol haritasını çıkarmışlardır. Kısacası, Rauf "İlk Beşler"den biri olmuştur.

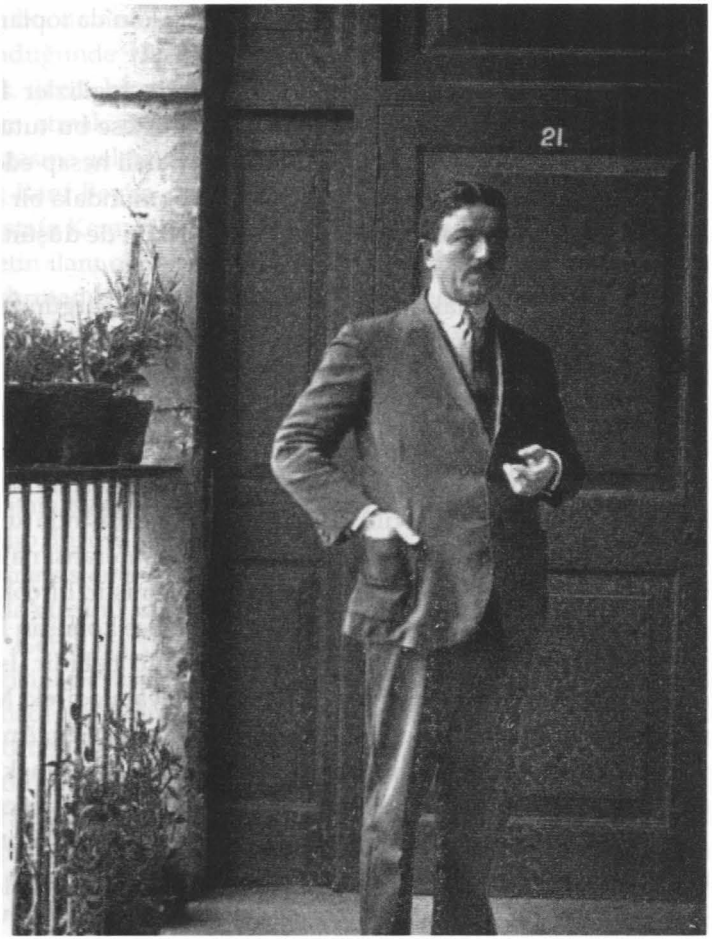
Kolordusunu başsız bırakmak istemeyen Ali Fuat, Ankara'ya dönerken, Rauf Bey, Mustafa Kemal'in yanında kalmıştır. Yerel direniş örgütlerinin kendi inisiyatifleriyle düzenledikleri Erzurum Kongresi'ne beraber katılacaklardır; Refet Bey ise Mustafa Kemal'in fikri olan Sivas Kongresi için gerekli hazırlıkları yapmak için bu şehre doğru yola çıkmıştır. Kongrenin yürütme kurulu olarak görev yapacak Heyet-i Temsiliye'ye Mustafa Kemal başkan seçilirken, Rauf Orbay da onun vekili olmuştur. Rauf, Erzurum'dan Sivas'a geçen üç Heyet-i Temsiliye üyesinden de biridir.

Bu esnada Rauf Bey'i Mustafa Kemal'in yanında adeta bir ikinci adam gibi görmekteyiz. Zaten ileride ona ilk muhalefet bayrağını açanlardan biri de o olacaktır. En kıdemli ve prestijli komutan olmasına rağmen Mustafa Kemal, bu tarihlerde hâlâ bir *primus inter pares*, yani eşitler arasında birincidir. Sivas Kongresi'nde bir ara Bekir Sami Bey'in de teşvikiyle Rauf Bey onun başkanlığa seçilmesinin önüne geçmeye bile çalışacaktır; demek ki ileride tebarüz[1] edecek görüş ayrılıkları 1919 Eylülü'ne kadar geri götürülebilir.

Bu sırada İstanbul'un Anadolu ile iletişimini kesmeyi başaran Mustafa Kemal, Damat Ferit Paşa hükümetinin düşmesine yol açmış ve sarayı Kanun-ı Esasi'ye, yani anayasaya aykırı bir şekilde toplanmayan Meclis-i Mebusan için seçim ilanına zorlamıştır. Bu son Osmanlı meclisinin Mustafa Kemal'in arzusunun aksine Anadolu'da değil, İstanbul'da toplanmasına karar verilince de, başkente giden en kıdemli Milli Mücadeleci Rauf Bey olacaktır. Kâzım ve Ali Fuat kolordularının başında kalmış, Mustafa Kemal ise İngiliz işgali altındaki İstanbul'da tutuklanacağını hesap edip Ankara'da beklemeyi tercih etmiştir.

Rauf Orbay'ın Meclis-i Mebusan'daki faaliyetleri Mustafa Kemal'i biraz hayal kırıklığına uğratmış gibidir. Görevi, henüz beraber mesai yapmayan Milli Mücadeleci mebusları Mustafa Kemal'in istekleri doğrultusunda yönlendirmektir, ancak bunda pek başarılı olduğu söylenemez. Mustafa Kemal, Meclis'te oluşturulacak gruba "Müdafaa-i Hukuk" adının verilmesini istemiştir; lakin bu yapılmadığı gibi, gruba gidip bir de Vahdettin'in Meclis'i açış konuşmasın-

1. (Ar.) Tebarüz etmek: "Buruz"dan (b-r-z), bariz hale gelmek, ortaya çıkmak.

Malta'daki esaret günlerinde Rauf Orbay

dan cımbızla çekilen "Felah-ı Vatan" ismi konmuştur. Vahdettin'in lütfedip Meclis'e bile gelmeden, başkasına okuttuğu nutkundan isim devşirmek, Milli Mücadele'nin ilk yıllarında Mustafa Kemal'in yanındakilerin onun kararlılığından ne kadar uzak olduklarının ve başkente gelir gelmez sarayın etkisi altına girdiklerinin açık bir göstergesidir. Mustafa Kemal'in belki de daha kritik ikinci isteği de gerçekleştirilemeyecektir: Meclis başkanlığına seçilmek. Bazı mebuslar bunu Paşa'nın hırsına bağlamışlardır, ancak Mustafa Kemal'in mantıklı bir argümanı da vardır. İngilizlerin bu Meclis'i kapaması duru-

Levent Şahverdi Arşivi

munda başkanlık kendisinde olursa, Meclis'i Anadolu'da toplaması mümkün olacaktır.

Mustafa Kemal'in öngörüsü gerçekleştiğinde İngilizler Rauf Bey'i tutuklayıp Malta'ya süreceklerdir. Aslında istese bu tutuklamaya direnebilirdi, ancak tevkifinin yaratacağı infiali hesap ederek adeta kendisini feda etmiştir. Meclis'in lideri konumundaki bir kişinin İstanbul'dan kaçmasının yaratacağı negatif etkiyi de düşünmüş olsa gerektir.

Akdeniz'in ortasındaki Malta'da 20 ay boyunca sürgünde kalan Rauf Orbay, Ankara'ya ancak Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında dönebilecektir. Son Osmanlı meclisinde mebus olduğu için Büyük Millet Meclisi'nde de bir sandalyesi bulunmaktadır. Birkaç aylığına nafia vekilliği de yaptıktan sonra, Büyük Taarruz'un hemen arifesinde, Temmuz 1922'de başvekil olmuştur. Mustafa Kemal ile Rauf Bey arasındaki ilk ayrılık da işte bu görevi sırasında kendisini gösterecektir. Mustafa Kemal'in Lozan Barış Konferansı'na kendisi yerine İsmet Paşa'yı görevlendirmesine içerlemiştir. Birçok Batılı ülkeye görevli olarak gitmiş, anadili gibi İngilizce konuşan Rauf Orbay'ın kendisini bu göreve daha layık gördüğü bellidir. İsmet Paşa'nın konferans sırasında sürekli kendisini atlayarak direkt Mustafa Kemal ile ilişki kurması, kendisini daha da kızdırmıştır. Antlaşmaya imza koyulmasının ardında da bu kırgınlığını göstermek için İsmet Paşa'ya tebrik mesajı çekmeyecek ve Ankara'ya gelince de onu tren istasyonunda karşılamayacaktır. En sonunda da protesto olarak başvekillikten istifa etmiştir.

Bu sırada seçimler yenilenmiş ve muhalif İkinci Grup mebuslarının tasfiye olduğu daha pürüzsüz bir meclis işbaşına gelmiştir. Bu meclis 29 Ekim'de cumhuriyeti ilan ettiğinde buna karşı çıkanların başında Rauf Bey gelmektedir. Zaten cumhuriyet ilan edildiğinde ne o ne de kendisi gibi Mustafa Kemal'e muhalefet bayrağı açan Kâzım, Refet, Ali Fuat paşalar Ankara'dadır. Osmanlı payitahtında haberi aldığında, Rauf gazetelere bir demeç vererek cumhuriyetin ilan biçimini eleştirir. "İstical edilmiştir" yani olay aceleye getirilmiştir; ortada "gayrimesul zevat"ın bir oldubittisi vardır. Tüm sorunların kaynağı cumhuriyette aranmamalıdır. Milli Mücadele'ye en başından beri muhalefet eden İstanbul basınına verilen ve üstü örtülü bir şekilde Mustafa Kemal'i "sorumsuz kişiler" arasında sa-

yan bu demeci, Rauf Orbay'ın başını çok ağrıtacaktır. Ankara'ya döndüğünde Halk Fırkası'nın toplantısında, başta İsmet Paşa olmak üzere birçok mebusun ağır eleştirilerine uğrayacak ve geri adım atmak zorunda kalacaktır. Neredeyse partiden ihraç edilme noktasına gelmiştir.

Rauf Bey'in muhalefet ettiği cumhuriyetin kendinden ziyade, Mustafa Kemal'in yetkilerinin artmasıdır. Bugün 29 Ekim'i cumhuriyetin ilanı olarak kutluyoruz belki, ama bu biraz yanıltıcı bir adlandırmadır. Zira 28 Ekim'de de Türkiye artık adı konmamış da olsa bir cumhuriyettir. Padişah gitmiştir ve ülke seçimle gelen bir meclisle yönetilmektedir. İstanbul'da belki bir halife vardır ama onun anayasada devlet başkanı gibi bir görevi yoktur. Peki, o zaman devlet başkanı kimdir? İşte 29 Ekim'in ilk işi bu soruya cevap vermek olmuş ve bir reisicumhurluk makamı tesis ederek bunu aynı gün Mustafa Kemal'e vermiştir. İkinci yenilik ise o âna kadar teker teker seçilip düşürülebilen vekillerin yerine artık beraber görev yapan bir kabine sisteminin getirilmesidir, ki bu da Meclis'in hükümet karşısında gücünü kaybetmesi demektir.

Gerek Kurtuluş Savaşı sırasında kazandığı itibar gerekse parti çizgisini eleştirmeyi bir suç haline getiren Hıyanet-i Vataniye Kanunu nedeniyle Mustafa Kemal'e açıkça muhalefet etmek imkânsızdır. Bu ortamda İslam dünyasının halifesi sıfatını haiz olan Abdülmecit Efendi, muhalefetin etrafında örgütlenebileceği tek prestijli figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılıp Osmanoğlu hanedanının sürgüne gönderilmesi, Rauf ve arkadaşlarının elinden bu silahı da almıştır.

Eski silah arkadaşları ile Mustafa Kemal arasındaki fikir ayrılıklarını hafife almak yanlış olur. Gazi'nin Kurtuluş Savaşı'ndaki önderliğini 19 Mayıs 1919'dan itibaren sarsılmaz olarak görmek kolaycı bir bakış açısıdır. Mustafa Kemal gücünü yavaş yavaş artıran bir siyasetçidir. Eşler arasında birinci olarak başladığı macerasını, yerel direniş örgütlerini kendi kontrolündeki bir örgüt şemsiyesi altına toplayarak, daha sonra bu örgütü de Halk Fırkası'na dönüştürerek pekiştirmiştir. Milli Mücadele'nin birçok noktasında kafasındaki planları uygulamaya koyarken en yakınındakilerin bile muhalefeti ile karşılaşmıştır. Muharebe meydanlarındaki zaferlerin getirdiği itibar sayesinde Meclis ve ordu üzerindeki etkisini dereceli olarak artırabilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ve 1924 yılına geldiğimizde kendisinin liderliği hâlâ kesin değildir. Belki tartışılmazdır; kimse ona açıktan hücum edemez. Ancak alternatifler düşünülmüyor değildir. En azından Gazi'nin kendisi de böyle düşünmektedir ki, 1927'de Meclis kürsüsünden okuyacağı *Nutuk*'ta Kâzım, Ali Fuat ve Cevat paşaları ordu müfettişliği görevlerini kullanarak komutanlar arasında propaganda yapmak ve ardından da görevlerinden istifa edip Meclis'e dönerek bir darbenin sivil ayağını örgütlemeye çalışmakla suçlayacaktır. Mustafa Kemal bu problemi dâhiyane bir hamleyle, tüm ordu müfettişlerinin ve kolordu komutanlarının mebusluktan istifasını isteyerek ve o sırada Ankara'ya gelen Kâzım Karabekir ve Ali Fuat'ı devir teslim

İsmet Paşa, Hüseyin Rauf ve aralarına giren kara kedi:
"Bizde fırkalar nasıl teşekkül eder?"

Levent Şahverdi Arşivi

işlemlerini yapmadıkları gerekçesiyle Meclis'e almayarak çözecektir. İşte artık, *alea iacta fuit*, Rubicon geçilmiştir; muhalif paşalar için artık geri adım atma imkânı yoktur.

Bu isimler Halk Fırkası'ndan ayrılarak 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuracaktır. Bu fırka, tarihi sürekli basit dikotomiler üzerinden okumaya meraklı vasat propagandistlerin sunduğu gibi gerici değildir. Partinin üyeleri Halk Fırkası'nınki ile benzer özellikler taşırlar; çoğu asker ve memurdur. Gene Halk Fırkası'nınkine göre, hem ekonomik hem de siyasal olarak daha liberal bir programı benimsemişler, üstüne üstlük cumhuriyetçi olmadıkları eleştirilerinin üstünü örtmek için partilerinin isminde "cumhuriyet" ifadesini geçirmişlerdir. Halk Fırkası'nın başına gelen "cumhuriyet" kelimesi bu akıllıca harekete karşı bir misillemedir.

Lakin Şubat 1925'te çıkan Şeyh Sait İsyanı'yla sertleşen siyasal ortamda, her ne kadar Milli Mücadele kahramanları tarafından kurulmuş olsa da, bir muhalefet partisinin yaşama şansı pek yoktur. Hele hele Bab-ı Âli baskınlarının, sopalı seçimlerin, Meclis'te adam vurmaların olduğu bir ülkede... İsyanı müteakiben Takrir-i Sükûn Kanunu çıkmış, hiçbir hukuki prensibe riayet etmeyen İstiklal Mahkemeleri adındaki devrim mahkemeleri tekrar kurulmuştur. Bu sırada Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da "irticayı körüklediği" gerekçesiyle kuruluşundan sekiz ay sonra, 5 Haziran 1925'te kapatılmış, ancak üyelerinin mebuslukları devam etmiştir.

15 Haziran 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal'e karşı girişilen bir suikast girişiminde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın liderlerinin adının geçmesi, Rauf ve arkadaşlarının siyasi hayatına son darbeyi vuracaktır. Başta Mustafa Kemal'e biat etmeyen İttihatçılar olmak üzere muhalefetin tamamen tasfiye edildiği İstiklal Mahkemesi yargılamalarında Ali Fuat, Kâzım ve Refet paşalar beraat edecektir. Ancak o sırada yurtdışında bulunan ve mahkeme için geri dönmeyen Rauf Bey on yıl kalebentliğe,[1] yani ücra bir köşede zorunlu ikamete çarptırılacaktır. Her halükârda, hepsinin siyasi hayatı bitmiştir.

Bu kararı içine sindiremeyen Rauf Bey memlekete dönmemiş, sürgünde yaşamayı tercih etmiştir. 1933'te çıkan aftan da ilk başta

1. (Osm.) Kalebend: Osmanlıca "kale"; Farsça "besten" (bağlamak). Kaleye bağlanmış. Fiilin geniş zamanı "bend" şeklindedir. "Beste" kelimesi de aynı Farsça fiilin edilgen halidir; "bağlanmış" demektir.

Levent Şahverdi Arşivi

yararlanmaktan imtina edecekse de, kız kardeşinin ısrarıyla nihayet 1935'te yurda dönecektir. Her ne kadar Mustafa Kemal ile arası düzelmese de, Gazi'nin vefatından sonra muhalif paşalarla barışma yolunu tutan İsmet İnönü'nün barış çubuğunu kabul edecek ve 1939'da tekrar mebus olarak parlamentoda yerini alacaktır. Ancak Halk Fırkası'na katılmamıştır; görünen o ki bu duygusal ve inatçı Çerkes kolay affeden biri değildir. İstiklal Mahkemesi'nin kendisi hakkında verdiği ve 1933 Affı'yla ortadan kalkan mahkûmiyet kararını da mahkemeye taşıyacak ve 1941 yılında iptal ettirecektir.

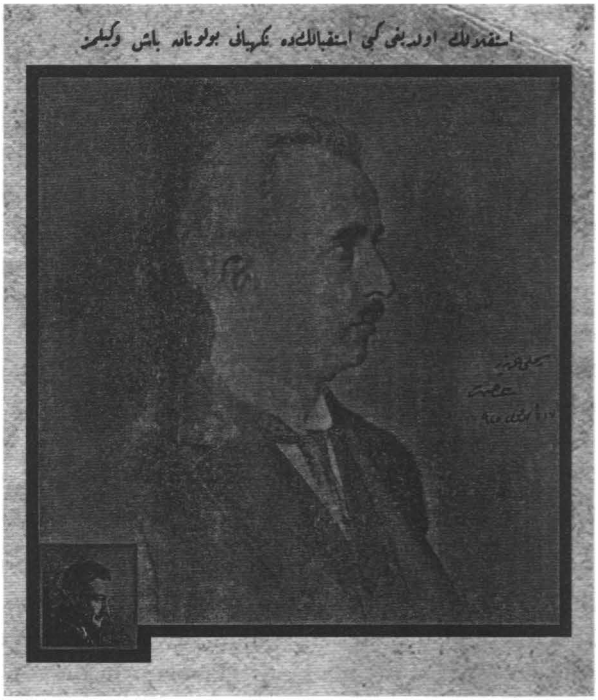
1942'de Londra'ya büyükelçi olarak gönderilen Rauf Bey, İkinci Dünya Savaşı'nın bu sıkıntılı günlerinde Türkiye'nin tarafsız kalmasında önemli bir oynayacaktır. 1944 yılında kendisine teklif edilen Washington büyükelçiliğini ise kabul etmemiştir; belki de hâlâ kırgındır. 1949 yılında, bağımsız olarak Meclis'e girmeye çalışıp başarısız olmasının ardından siyasetten ve memuriyetten elini eteğini çekecek ve 1964 yılında aramızdan ayrılacaktır.

Mustafa İsmet İnönü

(1884-1973)

Mustafa Kemal'in en yakın çalışma arkadaşı ve adaşı, Kurtuluş Savaşı'nın Batı Cephesi komutanı, Cumhuriyetimizin "İkinci Adam"ı, Halk Fırkası'nın değişmez genel başkanı, "Ebedî Şef" İsmet İnönü, 1884 yılında İzmir'de dünyaya geldi. Babası orta dereceli bir Osmanlı memuru, bir mustantik, yani sorgu yargıcıydı. Sivas'a tayini çıktığında oğlunu oradaki askerî rüşdiyeye yazdırdı. Bu şehir o dönemde bir ordu merkeziydi ve ordu merkezleri az sayıdaki askerî rüşdiyelere ev sahipliği yapardı. 1895'te 11 yaşında rüşdiyeyi tamamladı. Yaşı çok ufak olduğu için önce Sivas Mülkiye İdadisi'ne gitti ve ancak ondan sonra askerî eğitimine devam etti. 1897'de Mühendishane Askerî İdadisi'ne, 1901'de de Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'a girdi. Buradan 1903 yılında mezun olduğunda, derslerini başarıyla tamamlamış ve erkân-ı harb mektebine gitmeye hak kazanmıştı.

Kendisi gibi kurmay sınıfına ayrılmayı başarmış Mustafa Kemal, Fethi, Ali Fuat ve Kâzım gibi birçok Milli Mücadele önderine, ilk kez işte Pangaltı'ndaki bu okulda rast gelecekti. Onlardan bir-iki yaş küçüktü; ama hepsinin saygısını kazanacak kadar çalışkan ve zekiydi. Aynı zamanda mutedildi de; hem okul hem de ordu hayatı boyunca hep insanların arasını bulması istenecekti ondan. O kadar ki Osmanlı ordusunda görev yapan Alman subayları bile yeri geldi-

"İstiklalin olduğu gibi istikbalin de nigehbanı [gözeticisi, bekçisi] bulunan başvekilimiz"

ğinde kendisinin hakemliğine başvuracaklardı. Çok az kişi hem Enver Paşa hem de Mustafa Kemal ile bu kadar yakın çalışabilmiş, kişilikleri, öncelikleri ve hayata bakışları bu kadar farklı iki insana birden ayak uydurabilmişti.

Uyumlu olduğu kadar çalışkandı da genç İsmet. 1906'da okulunu birincilikle bitirip kıtaya öyle çıkacaktı. Daha idadi yıllarında kendi kendine Fransızca öğrenmiş, ardından Almanca dersleri almıştı. Öğrenme tutkusu o kadar belirgin ki kendisini sürekli özel dersler alırken görüyoruz. Mondros'un hemen ertesinde, manda laflarının havaya uçtuğu bir dönemde umutsuzluğa düşüp İngilizce hocasına yol verdiğini Kâzım Karabekir'e yazdığı bir mektuptan öğreniyoruz. Yıllar sonra cumhurbaşkanı olduğunda da sadece İngilizce değil, fizik ve kimya dersleri almaya devam edecek. Öğrenmek kadar öğretmekten de hoşlanmaktadır İsmet Bey. Ortalıkta caka satan birçok kurmay subayın aksine, sırma armaları ve kor-

donlarını giymeyen bu mütevazı genç, geceleri askerlerine okuma yazma öğretmekten geri durmazdı.

Kıtaya çıktıktan sonra 1907 yılında o da birçok akranı gibi İttihat ve Terakki'ye üye olmuştu. Selanik merkezli bu gizli örgütün Edirne'deki teşkilatını kuran bizzat kendisiydi. Ancak, meşrutiyetin ilanından sonra bir anda öne çıkan İttihatçı subaylar arasında kendisini göremiyoruz. Gene de Cemiyet'in içinde güvenilen bir insandı. İttihat ve Terakki adına Mahmut Şevket Paşa'ya gönderilen bir muhtırayı bizzat kendisi kaleme almıştı.

1912'de Yemen'de çıkan bir isyanı bastırmak için görevlendirilen Ahmet İzzet Paşa'nın kurmay heyetinde yer aldı. Yaşı elvermediği için kurmay başkanı olamamıştı; fakat paşa kendisinden bu şekilde yararlanacağının garantisini daha yola çıkmadan vermişti. 1913 Nisanı'nda, İstanbul'a dönünce kendisini Umumi Karargâh'ta, yani Genelkurmay'da, çiçeği burnunda Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın yanı başında buldu. Cihan Harbi çıkınca önce merkezde kaldı; ama daha sonra kendi isteğiyle cepheye gönderildi. 1915'te Çanakkale'deki II. Ordu'nun kurmay başkanıydı; Çanakkale savunması başarılı olunca bu ordu doğuya, Kafkasya Cephesi'ne kaydırılacaktı.

Çanakkale'den Kafkasya Cephesi'ne geçen sadece İsmet değildi. Mustafa Kemal de önce XVI. Kolordu komutanlığına getirilecek, ardından da tüm II. Ordu'nun önce vekâleten sonra asaleten kumandanı olacaktır. Mustafa Kemal ile İsmet arasındaki samimiyet işte bu yıllarda ilerledi. Aslında ikili Erkân-ı Harb Mektebi'nden tanışıyordu. Ancak, aralarında iki sınıf vardı ve bu dönem farkı askerî okulda önemliydi. Fazladan, Mustafa Kemal yıllar sonra İsmet'e ilk başlarda pek güvenmediğini, onu Enver'in adamı olarak değerlendirdiğini söyleyecekti. Sonradan aralarından su sızmadığı düşünülürse, bu tereddüdü cephede beraber çalışmaları sonrasında yıkılmış olmalıydı.

Savaşın son yılını gene Mustafa Kemal ile birlikte Filistin Cephesi'nde geçiren İsmet, harbin kaybedildiğinin anlaşılması üzerine kurulan Ahmet İzzet Paşa hükümeti tarafından Ekim 1918'de İstanbul'a çağırılacak ve Harbiye Nezareti müsteşarlığına getirilecekti. Ancak bu hükümet bir aydan kısa bir süre görevde kalabilmiş, yerini Tevfik Paşa hükümetine bırakmıştı. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, İsmet Bey böylece görevsiz kalmıştı. Gerçi kendisine askerî komisyonlarda vazife veriliyordu; fakat bu

Levent Şahverdi Arşivi

tip görevler cephelere alışkın biri için meşgale bile olamazdı. O da maaşını bir türlü zamanında alamayan tüm Osmanlı subayları gibi meteliksizdi; cebinde 20 lira vardı. O kadar bunalmıştı ki, bir ara çiftçilik yapmayı bile düşünür hale gelmişti. Yakın arkadaşı Kâzım Karabekir'e şöyle diyordu: "Fakat benim hiçbir ümidim kalmadı. Ben kararımı sana söyleyeyim mi Kâzım? Köylü olalım. Askerlikten istifa edelim. Senin kaç liran var? Birleşelim Kâzım Ağa, İsmet Ağa olalım. Çiftçilikle hayatımızı sürükleyelim."

Hayatında eline kaç kere çapa aldığının muhasebesini yapmış olacak ki, İsmet Paşa hemen toparlanacaktı. Memleketi kurtarmak için işgal altındaki Osmanlı payitahtında çareler arayan sayısız subaydan biri de oydu artık. Şişli'deki evinde Mustafa Kemal kendisine Anadolu'ya geçme planlarını açacaktı. İstanbul'dan ayrılma vakti gelince, İsmet Bey'in evine uğrayıp vedalaşmayı da ihmal etmemişti.

Demek ki İsmet Bey en başından beri Milli Mücadeleci subaylar safındaydı. Ancak Kâzım Karabekir ve Mustafa Kemal'in aksine, hemen Anadolu'ya geçmedi. Zaten bunu gerektirecek bir vazifesi de yoktu. İsteseydi böyle bir atama gerçekleşebilir miydi, tartışılır. Genelkurmay'da çalışmış biri olarak İstanbul'da kalıp Anadolu'ya yapılacak atamalar üzerinde söz sahibi olmaya çalışması belki de Milli Mücadelecilerin işine gelmiştir. Yine de bunların hepsi spekülasyondur. Bildiğimiz, Milli Mücadele'ye ilk başta katılmadığı halde, Ankara'ya gelir gelmez kendisine en önemli görevlerin verildiğidir. Mustafa Kemal'in benzer bir durumdaki Fevzi Paşa'nın Ankara'ya gelişine ilk başta kuşkuyla yaklaştığı düşünülürse, bu teveccühün önemi daha rahat anlaşılır.

İsmet Bey'in Anadolu'ya ilk geçişi, Ankara'da bir meclis toplanmadan evvel, Mustafa Kemal'in İstanbul'da Damat Ferit hükümetini devirip Vahdettin'i seçim ilan etmeye zorladığı günlerde gerçekleşmiştir. 8 Ocak 1920'de yapılan bu ziyaretin sembolik anlamı büyüktür; zira herkesin Meclis-i Mebusan'a katılmak için İstanbul'a koştuğu ve Mustafa Kemal'i birkaç yakın arkadaşıyla Ankara'da tek başına bıraktığı günlerde yapılmıştır. Mustafa Kemal ile Yunanlara karşı düzenli birlikler kurulması hakkında istişare eden İsmet, Fevzi Paşa'nın 3 Şubat 1920'de harbiye nazırı olması üzerine İstanbul'a geri dönecektir. Milli Mücadele açısından Genelkurmay'ı kontrol etmek de önemlidir.

Ancak 16 Mart'ta İngilizlerin İstanbul'u işgal edip son Osmanlı meclisini dağıtmasıyla, İstanbul'da yapılacak bir şey kalmadığı ayan beyan belli olmuştur. İsmet Bey de payitahttan kaçan birçok mebus ve komutan gibi Ankara'nın yolunu tutacaktır. 23 Nisan'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Edirne mebusudur. Onun gelişiyle, Milli Mücadele'ye birlikte giriştiği Rauf, Kâzım ve Ali Fuat paşaların kararlarına sürekli şerh düşmesinden sıkılmış Mustafa Kemal aradığı ideal yoldaşı bulmuş gibidir. Gelir gelmez ayağının tozuyla, hem de ondan rütbece üstün bir sürü general varken Mustafa Kemal'in kendisini erkân-ı harbiye-i umumiye vekili, yani genelkurmay başkanı yapması, ikilinin önceden yaptıkları planların bir meyvesi olmalıdır.

Mustafa Kemal'in kafasındaki düzenli ordunun uygulayıcısı İsmet Bey olacaktı. Ali Fuat Paşa, Batı Cephesi'nde başarısız olmuştu. Kendisine sürekli itiraz etmesini Mustafa Kemal problem etmeseydi bile, Kâzım Karabekir, Doğu Cephesi'nden ayrılmaya gönül-

Mustafa Kemal ve İsmet paşalar çalışırken

Levent Şahverdi Arşivi

süzdü. Refet Bele en başından beri uyumlu bir çalışma arkadaşı olmamıştı. Mustafa Kemal'in açık direktifine rağmen Sivas'taki kolordusunun komutasını İstanbul'dan yollanan bir başkasına devretmiş, Amasya Tamimi'ni imzalarken tereddüt göstermiş, hatta bir ara tutup İstanbul'a bile gitmişti.

Böyle bir ortamda uysal ve uyumlu İsmet Paşa en uygun çalışma arkadaşıydı. Üstelik henüz paşa değildi ve Milli Mücadele'ye en başından katılmamıştı. Kısacası, burnunun dikine gitmeye ne rütbesi ne de karakteri müsaitti. Ali Fuat Cebesoy'un yerine Batı Cephesi komutanlığına getirildi. Buradaki ilk işlerinden biri Çerkes Ethem kuvvetlerini dağıtmaktı. Ardından Birinci ve İkinci İnönü muharebelerinde Yunan ordularını püskürtmeyi başardı. Bu iki zafer, Anadolu'nun ücra bir köşesinde yokluklar içinde toplanan çiçeği burnunda bir meclis için hem moral bakımından hem de diplomatik açıdan oldukça önemliydi. Bu arada ileride kendisine soyadını verecek muharebelerden ilkinden sonra rütbesi mirlivalığa yükselmişti. Artık İsmet Bey değil, İsmet Paşa'ydı.

Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı bizzat kendisi imzaladı. Bu ateşkesi kalıcı bir barışa dönüştürmek de ona düştü. Lozan Barış Antlaşması'nı zorlu müzakereler sonunda gene o imza edecekti. Barış Konferansı sırasında başvekil Rauf Orbay ile ters düşmüşlerdi. Rauf Bey, Mustafa Kemal'in arzuladığı bir başvekil değildi. Bu da Mustafa Kemal'in Lozan'a başvekili değil, daha güvendiği İsmet Paşa'yı göndermesine yol açmıştı. Lozan'daki görüşmeler sırasında Meclis'te sert bir muhalefet rüzgârı esiyor, Misak-ı Milli hususunda verilebilecek tavizler şedit bir dille eleştiriliyordu. İsmet Paşa da birçok kez gelişmeleri direkt Rauf Bey ile değil, onu atlayarak Mustafa Kemal ile paylaşıyordu. Bu, Rauf Bey'i çileden çıkarmaya yetiyor da artıyordu. Lozan dönüşünde başvekil İsmet Paşa'yı tren garında karşılamayacak ve protesto olarak istifa edip seçim bölgesine çekilecekti.

Barış imzalanır imzalanmaz, Milli Mücadele önderleri arasında birkaç yıldır yavaş yavaş büyüyen çatlak tebarüz etmişti, yani bariz bir hal almıştı. Kurtuluş Savaşı'nı başlatan "İlk Beşler"in dört paşasıyla Mustafa Kemal arasındaki bu mücadelede İsmet İnönü, Gazi'nin en önemli müttefiklerinden biri haline gelmişti. Rauf Orbay cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul basınına negatif demeçler

verince, Ankara'daki parti grubunda ona tüm şiddetiyle hücum eden oydu mesela.

Bu doğaldı; zira kendisi hem Halk Fırkası'nın reis vekiliydi, hem de Cumhuriyet'in 30 Ekim'de kurulan ilk hükümetinin başvekiliydi. Fethi Bey'in yumuşak tabiatının, kılıçların çekildiği bir mecliste yetersiz kalacağı bellidir; Mustafa Kemal'e şimdi daha sert ve yıpranmamış biri gerekliydi. Sertlik hemen kendisini belli etti. Ağa Han ve Emir Ali imzasıyla yollanan hilafetin kaldırılmaması yönündeki bir mektubu, daha kendisine ulaşmadan basan –başta *Tanin*– İstanbul gazetelerine karşı İstiklal Mahkemeleri'ni tekrar kurduracaktı. Gene, bu mektubun muharrirlerini hayal kırıklığına uğratarak, hilafet onun başvekilliğinde kaldırıldı.

Bu sırada Halk Fırkası da ikiye bölünmüş, Kâzım, Rauf, Ali Fuat ve Refet paşalar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Milli Mücadele'nin bu önde gelen komutanlarının faaliyetleri sadece Meclis'le sınırlı değildir; Mustafa Kemal kendisine karşı bir darbeden şüphelenmekteydi. Bu çerçevede İsmet Paşa, hükümeti için geniş yetkiler istedi. Bunu elde edemeyince de Kasım 1924'te istifa yolunu seçti. Selefi aynı zamanda da halefi olan, kendisinden daha yumuşak politikaları savunan Fethi Okyar olmuştu.

Ancak 1925 Şubatı'nda çıkan Şeyh Sait İsyanı rüzgârın dönmesine yol açtı. Fethi Bey hükümeti isyanı bastırmakta başarılı olamamıştı. Mart ayında tekrar başvekilliğe dönen İsmet Paşa, önce Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkararak elinde geniş yetkiler topladı. Ardından isyanı bastırdı. Bu sırada biri İstanbul'da, diğeri Ankara'da olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi kurulmuştu. Birçok gazete kapatıldı, muhalefet tamamen susturuldu ve 1925'in Haziranı'nda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı.

Cumhuriyet'in bu ilk muhalefet partisi kapısına kilit vurmak zorunda kalmıştı; lakin kimsenin mebusluğu düşürülmemişti. Muhalefetin tamamen tasfiyesi 1926'da tertiplenen İzmir Suikastı'nın ardından gerçekleşecekti. İzmir'de Mustafa Kemal'i öldürmeyi planlayan, Birinci Meclis'in muhalif mebuslarından Ziya Hurşit'in daha önceden bir Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mebusuyla görüştüğü ortaya çıkmıştır. İstiklal Mahkemeleri, Milli Mücadele'nin önde gelen paşalarını yargılamaya kalkınca İsmet Paşa araya girmeye çalışacak, ancak işlerine karışırlarsa kendisinin de tutuklanabileceği gibi sert bir yanıt alacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

On yıl sürgün cezası alan Rauf hariç hepsi beraat etse de, Terakkiperverci paşalar siyaseten mevta olmuşlardı. 1927'de oturumlarına başlayan Üçüncü Meclis adeta dikensiz bir gül bahçesi gibiydi. Artık, siyasi programlarını uygulamak için Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın önünde hiçbir engel kalmamıştı. İnkılapların birbirini kovaladığı bu dönemde İsmet İnönü tam 12 yıl başvekil olarak kalacaktı.

Ta ki Mustafa Kemal ile İsmet Paşa'nın arası 1937 yılında açılana dek... O güne kadar ideal bir-iki numara gibi hareket eden İnönü, Mustafa Kemal'in kabinesine yaptığı müdahalelerden rahatsız olmaya başlamıştı. Bir gün Dolmabahçe'de ikili arasında geçen gergin bir konuşma, yıllardır pürüzsüz giden işbirliğinin bozulmasına yol açtı. Gazi'nin isteği üzerine başvekillikten istifa edecek, yerini Celal Bayar'a bırakacaktı.

Sabık başbakan makamını kaybeder kaybetmez istenmeyen adam ilan edilmişti. Mustafa Kemal'in hastalığının ilerlemesi üzerine, başta Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras olmak üzere bazıları İnönü'nün cumhurbaşkanı olmaması için önlemler almaya çalıştı. Kapısını çaldıkları Fevzi Çakmak'ın ordunun başında kalmakla yetinmesi üzerine, İnönü'ye Washington büyükelçiliğini teklif ettiler. Böylece milletvekilliği düşecek ve cumhurbaşkanı seçilmesi imkânsızlaşacaktı. Lakin İsmet Paşa, kendisine oynanan oyunu görmüş ve bu atamayı sert bir dille reddetmişti.

Atatürk bir-iki sene daha geç vefat etseydi, İsmet Paşa'nın siyasi kariyeri devam eder miydi bilinmez. Ancak, 10 Kasım 1938 geldiğinde devletin hemen her kademesindeki atamaları başvekil olarak kendisi yapmıştı. Başvekil Celal Bayar olabilirdi, ama bürokratik kadroları kendi adamlarıyla dolduracak kadar uzun süredir görevde değildi. İsmet Paşa'nın ordu üzerindeki etkisi de tartışılmazdı; üst kademelerdeki Fevzi, Kâzım (Orbay), Fahrettin paşalar hep Kurtuluş Savaşı'nda teşrik-i mesai yaptığı eski arkadaşlarıydı.

Askeriye ve devlet kadroları üzerindeki bu hâkimiyeti, detayları hâlâ pek aydınlatılmamış bir iktidar mücadelesinin sonunda, İnönü'nün 11 Aralık 1938'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı seçilmesi demekti. Seçildiğinde sanıldığı kadar güçlü olmadığı kesin. Bu, Mustafa Kemal'in karizmasına sahip olmayan İsmet Paşa'nın ezelî rakibi Celal Bayar'ı başvekil olarak tutmak zorunda kalmasından ve Kâzım Karabekir ile Rauf Orbay gibi eski muhalif-

leri tekrar Meclis'e sokmasından da belli. Ancak, bir ara sona erme tehlikesi gösteren bu siyasi kariyer, kimsenin beklemediği kadar uzun ömürlü olacak ve 34 sene daha sürecek. Mustafa Kemal'in kurduğu Cumhuriyet'e esas hüviyetini kazandırmak, onu bir sürü badirelerden atlatan ve kendi ayaklarının üzerinde durmasını sağlayan "İkinci Adam"a nasip olacak.

1938 yılında Halk Fırkası'nın "Değişmez Genel Başkanı" ilan edilen İsmet İnönü, 1945 yılında çok partili sistemin önünü açacak ve 1950'de kendi isteğiyle iktidarı Demokrat Parti'ye bırakıp muhalefete geçmekte tereddüt etmeyecek. Bugün bile seçimi kaybedenin iktidarı bırakıp bırakmayacağı konuşuluyorsa, "Ebedî Şef" ilan edilmiş birinin iktidarı ezelî rakibi Celal Bayar'a ve genç bir toprak ağası olan Adnan Menderes'e böylesine teslim etmesi az bir fedakârlık olmasa gerek.

On yıl muhalefet liderliği rolünü oynayan İsmet İnönü, 27 Mayıs Darbesi'nden sonra ordunun kışlasına dönmesini sağlamakta önemli bir rol oynayacaktı. Son başbakanlığını da bu dönemde 1961-1965 yılları arasında yaptı. 1965 Seçimleri'nden her zaman olduğu gibi gene ikinci parti çıkınca, tekrar muhalefete geçmek zorunda kalacaktı. 12 Mart Muhtırası'nı desteklemesinin yarattığı rahatsızlık ve parti içindeki genç fraksiyonun desteklediği Bülent Ecevit'in popülaritesi karşısında 1972 yılında hem genel başkanlıktan hem de partisinden istifa edecek ve siyasetten çekilecekti.

Artık 88 yaşındaydı ve takati kalmamıştı. Zaten bir sene sonra da silah arkadaşlarına kavuşmak üzere dâr-ı bekaya irtihal eyleyecekti. Arkasında artık demiryollarıyla övünmek zorunda kalmayan ve ağır sanayi hamleleri yapabilen, arada darbelerle kesilse de bir demokrasi kültürü oluşturmuş, modern bir orduya sahip, NATO üyesi bir devlet bırakmıştı. Gözlerini huzur içinde kapayabilirdi.

VI. Mehmet Vahdettin

(1861-1926)

Âl-i Osman'ın son padişahı VI. Mehmet Vahdettin, Sultan Abdülmecit'in sekizinci oğlu olarak tam da babasının Hakk'a yürüdüğü 1861 yılında, İstanbul'da dünyaya geldi. Aynı yıl annesini de kaybeden şehzade, tahta geçiş sırasında oldukça gerilerde olduğu için, sıradan bir eğitim aldı. Genelde evhamlılığıyla tanınan ağabeyi II. Abdülhamit'in güvenini kazandığı ve bu sayede rahat bir şehzadelik yaşantısı geçirdiği söylense de, başta Mustafa Kemal, kendisini tanıyan herkesin üzerinde anlaştığı bir nokta, oldukça çekingen bir kişiliğe sahip olduğudur. Abdülhamit saltanatında 33 sene şehzadelik yapan, amcasının tahttan indirildikten sonra intihar edişini (ve belki de suikasta kurban gidişini), iki ağabeyinin tahttan indirilişini gören birinin müteredditve içine kapanık olması pek de şaşırtıcı değildir. 1918'de Almanya'ya yaptığı resmî ziyarette kendisine eşlik eden Mustafa Kemal, veliahdın bir anda değişen karakterine çok şaşıracaktır. O âna kadar "bir mecnunla karşı karşıya" olduğunu düşünen Mustafa Kemal, başkentin korkulu ikliminden ayrılır ayrılmaz şehzadenin bir anda "ciddi ve samimi musahebeler" yani sohbetler yapabilmesi karşısında kendisinin akıllı biri olduğu zannına kapılmıştır.

Bu düşünce nedeniyle olsa gerek, Mustafa Kemal birçok kereler Vahdettin'i etkisi altına almaya çalışmıştır. Daha şehzadeliği döneminde, aynı Alman prensleri gibi bir ordu komutanlığı talep etmesini ve kendisine de erkân-ı harbiye (kurmay başkanlığı) reisliğini is-

temesini salık verecek, tahta geçtiği 1918'de de hemen yanına gidip Enver Paşa'yı harbiye nazırlığından almasını tavsiye edecektir. Mondros'un imzalanmasının ardından, harbiye nezaretine getirilmek için saraya telkinlerde bulunacak, ancak her seferinde gözlerini kapatıp bir şey demeyen kararsız bir padişahla karşı karşıya kalacaktır. Vahdettin, Mustafa Kemal'in Fransızca kitaplarda rastladığı *despote éclairé*[1] olacak kapasitede biri değildir.

Ancak Almanya yolculuğu, Mustafa Kemal açısından gene de boşa harcanmış bir zaman değildir. Bu sırada Vahdettin ile kurduğu samimiyet, bir sene sonra geniş yetkilerle Samsun'a atanmasında önemli rol oynayacaktır. Sadrazam Damat Ferit, atamanın sakıncalarına değinen nazırlarını, bunun padişahın tasarrufu olduğunu söyleyerek susturacaktır. Bu atamada oynadığı rol, Vahdettin'in Kurtuluş Savaşı'nın gizli örgütleyicisi olduğu argümanının önünü açmıştır. Bu, pek ipe sapa gelir bir sav değildir. Sultanın Mustafa Kemal'e asıl şimdi yapacağı hizmetin bundan öncekilerden çok daha önemli olduğunu belirttiği ve, "Paşa, devleti kurtarabilirsin," dediği doğrudur. Burada devletin kurtulmasından kasıt, gidip bir Kurtuluş Savaşı başlatmak değildir. İngilizleri kızdırmadan isteklerini yerine getirmekten bahsedilmektedir; zira Vahdettin'in kafasındaki plan, onların suyuna giderek barış masasında daha hakkaniyetli davranmalarını beklemektir. Zaten aksi doğru olsaydı, kendisini ikinci planda gösteren bu hikâyeyi Mustafa Kemal'in yıllar sonra bize aktarması saçma olurdu.

Mustafa Kemal'in atamasının Erenköy'de bir köşkteki uzun tartışmalardan sonra yapıldığı, Vahdettin'in kendisine bir ferman ve yüklü miktarda para verdiği gibi iddialar da hâlâ belgelenememiştir. Ferman diye ortada dolaşan belge, ferman formunda bile değildir ve bu verilen paraların izi henüz arşivlerde bulunamamıştır. Bu iddiaların kaynağı, Vahdettin de dahil hanedan üyelerinin açıklamalarıyla

1. (Fr.) Aydınlanmış despot: Aydınlanma felsefesinin gereklerini kabul etmiş hükümdar. İleride yaratıkları kavramların Fransız İhtilali tarafından sloganlaştırılacak olması, Aydınlanma filozoflarının kategorik olarak monarşiye karşı olmadığını bize unutturmasın. Voltaire ve D'Alembert gibi isimler, ellerindeki yetkiyi doğru kullanarak Büyük Friedrich ya da II. Katerina gibi hükümdarların ülkelerini karanlıktan çıkarabileceğini savunmuşlardır. Voltaire, Büyük Friedrich'in davetini kabul edip onun sarayında yaşamaktan bile çekinmeyecektir. Koskoca filozof bir anda musahip oluvermiştir. II. Katerina ile yazışmalarında da hayatta her iyi şeyin kitlelerin bağnazlığıyla mücadele eden tek bir adamın kararlılığı ve dehası sayesinde gerçekleştiğini yazmıştır. İşte aydınlanmış despot, bu bağnazlığa karşı savaşan o tek adamdır.

Ahmet İzzet Paşa ve Rıza Tevfik gibi İstanbul hükümetlerinde görev alan devlet adamlarının anılarıdır ki; sürgün edilmiş bu insanların objektif olması biraz zordur. Padişahın çok güvendiği yeğeni Sami Bey, işi Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gitmek istemeyip harbiye nazırı olmak istediğini, onu Anadolu'da bir direniş örgütlemek için bizzat kendisinin ikna ettiğini söylemeye kadar götürecektir. Bu ifadeler, hayatı boyu doğru düzgün saraydan çıkmamış biri için fazla iddialı sözlerden başka bir şey olma imkânına sahip değildir.

Kaldı ki, Vahdettin ve Damat Ferit'in sonraki eylemleri de Milli Mücadele'yi hiçbir koşulda desteklemediklerini açıkça göstermektedir. Anadolu'da bir direniş örgütlenmeye başladığını fark eder etmez Mustafa Kemal'i İstanbul'a geri çağıracaklar, istediklerini alamayınca önce onu azledecek, ardından işi hakkında idam fermanı çıkarmaya kadar götüreceklerdir. Yurdun birçok yerinde kendiliğinden ortaya çıkan Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri ve Kuva-yı Milliyecilerin faaliyetlerini bir "İttihatçı komplosu" olarak anıp kara propaganda yapmaktan ve halkı bunlara karşı kışkırtmaktan geri durmamışlardır. Sivas Kongresi'ni basmaya bile çalışacaklardır. İstanbul resmen işgal edilip son Osmanlı meclisi İngilizler tarafından dağıtıldıktan sonra dahi, Ankara'daki Meclis etrafında örgütlenmiş Milli Mücadele'ye karşı İngilizlerin de desteğiyle bir ordu oluşturmaktan kaçınmayacaktır Vahdettin ve Damat Ferit ikilisi. Seçilmiş mebuslarını kafasına göre tutuklayıp Malta'ya süren bir devletle bizzat kendi mebuslarına ve komutanlarına karşı ordu düzmek, herhalde el altından direniş örgütleyen birinin yapacağı bir iş olmasa gerek. Kaldı ki, Sakarya Meydan Muharebesi'ne kadar Ankara'daki Meclis defalarca diyalog çağrısında bulunmuş ve padişaha kendisini tanıması için mükerrer teklifler götürmüştür. Vahdettin ise bunların hiçbirine itibar etmemiş, en başından beri tutarlı bir şekilde Milli Mücadele'ye düşmanca bir tavır takınmıştır. İleride de görüleceği gibi, İstanbul'da Milli Mücadele'ye yakın hükümetler bulunduğu olmuştur, ancak bunlar hep Mustafa Kemal'in siyasi manevralarıyla padişahı ve eniştesini zorda bıraktığı dönemlerde mecbur kalınan geçici çözümlerdir. Vahdettin ve Damat Ferit hep Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'ye düşmanlık etmişlerdir. Bu açıdan Mustafa Kemal'in ordu müfettişliğine atanması yaptıkları büyük bir hatadan başka bir şey değildir.

Peki, Vahdettin hain midir? "Hainlik", "zındıklık", "asilik" gibi kategoriler objektif kriterlere göre belirlenemez, bakanın açısına

göre değişirler. İlmin değil, siyasetin alanına girerler. Birinin hain dediği, ötekinin kahramanı olabilir; imparatorluk başkentlerinin rantçı elitlerinin hain damgasını vurdukları, başka kitaplarda "ezilmiş halkların özgürlük savaşçıları" olarak karşımıza çıkarlar. O zaman soruyu değiştirelim: Vahdettin Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkarak kötü niyetli bir şekilde mi hareket etmiştir?

Yargılamak anlamaktan daha kolay olduğu için, birçok acemi tarihçi bu soruya olumlu bir yanıt vermekte acele etmişlerdir. Altı yüzyıllık bir hanedanı yıkıp yeni bir devlet kuranların da böyle bir kötü niyet üzerine bir tarihyazımı inşa etmeleri çok da şaşılacak bir şey değildir. Ancak, Vahdettin'in aldığı pozisyon bugün saçma gözükse ve sonuç almayı başaramasa da, en azından kendi içinde tutarlıdır ve aslında bir mantığı vardır. Büyük laflar etmeyi seven genç subayların koca bir imparatorluğu on seneden kısa bir süre içinde nasıl felakete sürüklediğini hemen herkes görmüştür; şimdi tekrar şanslarını denemek istediklerinde karşılarında şüpheli bir padişah gördülerse bu biraz da kendi suçları değil midir?

Vahdettin, daha çok yanlış zamanda tahta geçmiş gibidir; 46 yaşına kadar İstanbul'dan çıkmamış bu yaşlı adamın ne yeterli tecrübesi vardır ne de böyle zor zamanların gerektirdiği kararlı lider rolünü oynayacak bir karakteri. Bunun kendisi de farkındadır ki, "Tahta değil kubura oturdum," demekten ve bu makamın kendisine gelmesi beklenmediği için yeterince eğitim almadığını belirtmekten geri durmayacaktır. "Fakat takdir-i ilahi böyle tevecc üh etti, bu ağır vazifeyi deruhde eyledim. Şaşmış bir haldeyim, bana dua ediniz," derken samimi gibidir. Ama işte mutlaki monarşilerin en büyük problemi de budur; sadece doğru aileye doğduğu için yönetimi birine teslim etmenin irrasyonalitesini herkese adeta eylemleriyle göstermiştir son Osmanlı padişahı.

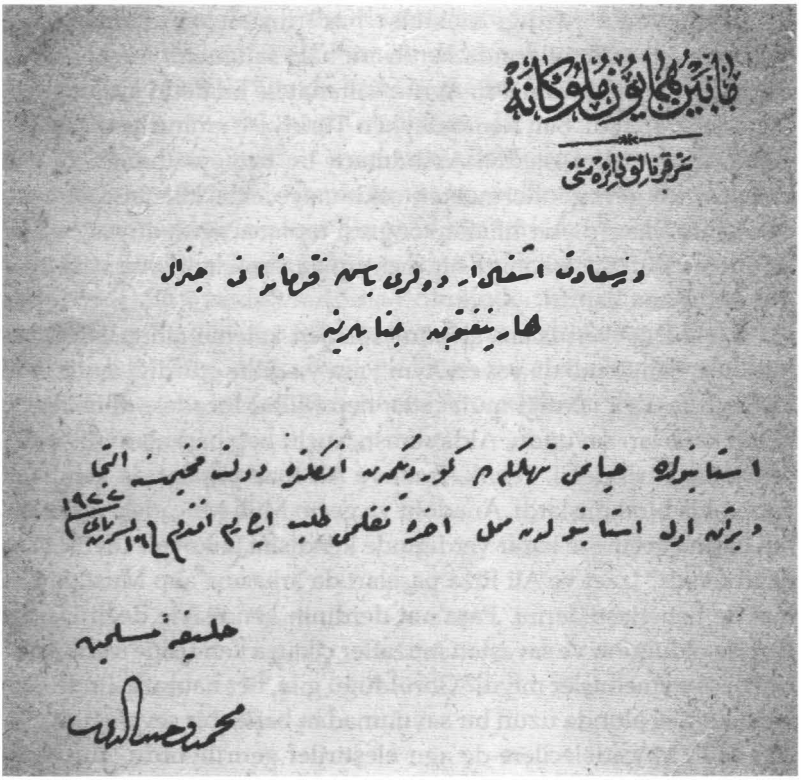
Hakikaten, eğer ağabeyi Mehmet Reşat gibi düşük bir profil çizse veya Büyük Millet Meclisi'ni tanımayı ve desteklemeyi kabul etse, sembolik de olsa saltanatını kurtarabilirdi. Ancak o iki kere Meclis-i Mebusan'ı dağıtacak, anayasaya aykırı bir şekilde seçim yapmayı reddedecek ve ülkeyi kendi atadığı sadrazamlarla yönetmeyi tercih edecekti. Halkının bir "koyun sürüsü" olduğunu (ki "reaya"nın kelime anlamı da bu değil midir?) ve kendisinin de onların çobanı olduğunu söyleyen anakronik bir padişah vardır karşımızda. Kendisine Damat Ferit'i sadrazam yapmamasını tavsiye edenle-

Levent Şahverdi Arşivi

re, "İstersem Rum Patriği'ni de, Ermeni Patriği'ni de, Hahambaşı'nı da getiririm," diyerek kimseye hesap vermeyeceğinin altını çizmiştir, ki "mutlakıyet" (Fr. *absolutisme*) kelimesinin kökenindeki "ıtlak" (Fr. *absolver*) kelimesinin "kanunlardan azade olmak" yani kimseye hesap vermemek anlamına geldiğini ekleyelim.

İmparatorluk tarihinin en kritik günlerinde bu kadar net inisiyatif alan birinin yaptıklarının sorumluluğunu üstlenmesi ve sonuçlarına katlanmasından doğal bir şey olamaz. O sonuç, bir İngiliz zırhlısına binip ülkeyi terk etmekten başka bir şey değildi. Yunanların Anadolu'dan kovulup zaferin kazanıldığı günlerin akabinde Ankara'da gazeteler padişahın ihanetinden dem vurur olmuşlardı. 1 Kasım'da Büyük Millet Meclisi saltanatı kaldıracaktı. Anılarında Mustafa Kemal'in adamı olmakla suçlayacağı Sadrazam Tevfik Paşa'nın iki gün sonra istifa etmesi, bu karara direnme imkânını tümüyle ortadan kaldırmıştı. Bu sıralarda İstanbul hükümetlerinin Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in İstiklal Caddesi'ndeki Tokatlıyan Oteli'nin berberinde tıraş oluyorken kaçırılıp yargılanmak üzere Ankara'ya götürülmesi ve fakat İzmit'te Sakallı Nurettin Paşa tarafından halka linç ettirilip barbarca katledilmesi, zaten çekingen Osmanlı padişahı üzerinde oldukça olumsuz bir etki yapmıştı. Artık ismi cuma hutbelerinde zikredilmeyen padişah hayatından endişe etmeye başlayınca, yabancı elçilikler önünde vize kuyruklarına giren diğer Milli Mücadele karşıtlarına katıldı ve kayınbiraderi ve fahri yaveri Binbaşı Zeki Bey'i General Harington'a göndererek İngilizlerden sığınma talep etti. İngilizler zaten Ağustos'tan beri hazırlıklıydılar. Neyse ki Harington bu talebi yazılı olarak istemişti de altı yüzyıllık bir saltanatın sükûtunu kısacak bir cümleyle özetleyen şu belge gelecek nesillere kalacaktı: "İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fehîmesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i âhara naklimi talep ederim efendim."

Bu belgede enteresan bir detaya dikkat çekmek gerekir: Vahdettin belgeyi "Halife-i müslimin" olarak imzalamış ve padişah ifadesini kullanmamıştır. Sürgün yıllarında tam tersi bir pozisyon alacaksa da, Kasım 1922'de halifelik ile saltanatın ayrılmasına pek bir itirazı yok gibidir. Tabii bu kelime seçiminin arkasında, Hint kolonilerinde milyonlarca Müslümana sahip İngilizler için halifelik makamının ne kadar önemli olduğunu bilmesi de vardır.

Vahdettin'in "Halife-i Müslimîn" sıfatıyla, General Haringtон'a yazdığı "Mabeyn-i Hümayun-ı Mülukane" antetli mektup: "İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fehîmesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i âhara naklimi talep ederim efendim." 16 Teşrinisani (Kasım) 1922.

Yanına değerli mücevherler almamaya özen gösteren ve kendisini zor duruma sokacak evrakı yaktırmayı da ihmal etmeyen Vahdettin, bir cuma günü, 17 Kasım 1922'de *Malaya* isimli bir İngiliz gemisiyle neredeyse tüm hayatını geçirdiği İstanbul'dan ayrıldı. Önce Malta'ya, ardından da zamanında Osmanlılara karşı ayaklanıp İngilizlerle işbirliği yapmaktan çekinmeyen Şerif Hüseyin'in daveti üzerine Mekke'ye gitti. Bu vesileyle hac farizasını da yerine getirmiş oldu. Bir süre sonra Kıbrıs'a ya da Hayfa'ya gitmek istedi; ancak, İngilizler buna izin vermedi. 1923 yılında, İtalya'nın San Remo şehrinde geçti; bir sene sonra Türkiye'den çıkarılacak diğer aile fertleriyle burada buluşacaktı.

Harington'a yazdığı mektubu nasıl imzalamış olursa olsun, Vahdettin sürgün yıllarında kendisini hâlâ saltanatın meşru sahibi olarak görmeye devam etti. Ayrıca saltanat ile hilafetin ayrılamayacağında ısrarcıydı. San Remo'dayken Türkiye Cumhuriyeti'ni dava etmek için vekâlet istediği Abdülmecit bu belgeyi "halife" olarak imzalayınca geri göndermekten çekinmeyecekti. Hilafetin ilgasından sonra Mısır'da bir hilafet kongresi toplanacağını duyunca, Mısır Ulema Birliği başkanına bir mektup yazarak halifenin hâlâ kendisi olduğunu belirtti.

Mekke'deyken İslam âlemine hitaben kaleme aldığı beyannamesinde, San Remo'da yaveri Avni Paşa'ya dikte ettirdiği anılarında ve Şerif Paşa'ya verdiği mülakatta, hep Milli Mücadele döneminde aldığı kararları savundu. Aldatılmıştı, suçlu hep başkalarıydı. Sadece Damat Ferit değil, Tevfik, İzzet ve Ali Rıza paşalar da kendisini yarı yolda bırakmışlardı. Anadolu'ya geçip Milli Mücadele ordularının başına geçmeye karar verdiğinde kendisini alıkoyan Tevfik Paşa değil miydi? İzzet ve Ali Rıza paşaları da arkasına alıp Mustafa Kemal ile haberleştiklerini, Paşa'nın derdinin kendisiyle değil Damat Ferit'le olduğunu ve savaştan muzaffer çıkarsa kendisine sadık kalacağını söylememişler miydi? Görüldüğü gibi, her hatırat aslında suçlama kisvesi altında uzun bir savunmadan başka bir şey değildi.

Milli Mücadelecilere de ağır eleştiriler getiriliyordu. Yunan işgaline neden olan kendisi değil, bu işgallere yol açan 7. maddenin bulunduğu Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan Rauf Bey'den başkası değildi. Bu sonuncusu bir de küstahça Ankara'da başvekil yapılmıştı. Başka bir yerde zekâsını övdüğü Mustafa Kemal'e ise yöneltecek pek bir suç bulamamıştı; Toroslar'a geri çekilirken birliklerini esir verdiğini iddia ettiğinde muhtemelen buna kimsenin inanmayacağını biliyordu. "Bu memleket sevgim bana, İstanbul düşman süngüleri altındayken Mustafa Kemal Paşa'yı Yunanlıların üzerine göndermek gibi ağır bir kararı aldırarak ilahî bir mutluluğun zevkini tattırdı," diyor ve ardından da Mustafa Kemal'i kendisi adına hareket edermiş gibi gözüküp kişisel hırslarının peşinde koşmakla suçluyordu.

Sèvres'in kabahati de kendisine ait değildi. Devletin ileri gelenlerinden oluşan bir Saltanat Şurası'nda tartışılıp kabul edilmişti ve kendisi antlaşmayı hiçbir zaman resmen onaylamamış, zaman kazanmak için sadece geçici bir imza atmıştı. Son olarak, İstanbul'dan

"kaçtığını" da reddediyordu. Kaçmamıştı, saltanat ile hilafetin ayrılmasını reddedip "hicret" etmişti sadece. Bu analojide kendisinden kaçılan "kâfirler" ya da belki başka bir ifadeyle Mekkeli müşrikler, "İslamiyet'te saldıran Kemalistler"dir.

1926'da, İstanbul'dan ayrılışının dördüncü yılında San Remo'da hayata gözlerini yumduğunda bu anıları henüz bitirememişti. Borçları nedeniyle naaşı bir ay rehin tutuldu ve ancak gerekli para bulunduktan sonra Şam'a gönderilip Süleyman Camii'ne defnedilebildi. En azından bir Sinan camiinde yatmaktaydı. Son Osmanlı padişahı, dâr-ı fenadan dâr-ı bekaya, İngilizlerle işbirliği yaptığı için hem Türk halkı hem de İslam ümmetinin gözünde tüm prestijini yitirmiş bir şekilde irtihal eyleyecekti.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Fevzi Çakmak

(1876-1950)

Cumhuriyetimizin iki mareşalinden biri ve en uzun süre genelkurmay başkanı koltuğunda oturacak komutanı Mustafa Fevzi Çakmak, 1876'da İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Aynı Kâzım ve Ali Fuat paşalar gibi onun da babası askerdir, ancak paşalık rütbesine erişememiştir. Balkan Savaşı'nın ardından gelen tasfiye sonrası önleri açılan ve hem Cihan Harbi'nde hem de Milli Mücadele'de önemli rol oynayan genç subaylardan birkaç yaş büyüktür; onlar gibi 1880'lerin ilk yarısında doğmamış, Mekteb-i Erkân-ı Harbiye'yi 1902 ile 1905 arasında bitirmemiştir. Meşrutiyet ilan edildiğinde de hepsinden daha yüksek bir rütbededir. Bir miralay, yani albaydır ve emrinde bir alay değil, koskoca bir tümen vardır. Ancak 1909'da Osmanlı ordusunda yeniden bir düzenlenmeye gidilince rütbesi binbaşılığa düşürülecektir. Rütbelerin bol keseden dağıtılmasının önüne geçilmek istenmiştir; oysa 1913'te henüz 32 yaşında bir Enver Bey'in üç haftadan kısa bir süre içerisinde üst üste iki rütbe alıp paşa olmasına kimse ses çıkaramayacaktır.

Fevzi Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti ile arası iyidir, ancak elinden silah, zihninden hayal eksik etmeyen komitacı subaylardan biri değildir. Zaten sakin tabiatı komitacılığa uygun da değildir. Enver ve Mustafa Kemal gibilerin aksine kendisini Trablusgarp çöllerinde göremiyoruz. Fakat Balkan Savaşı sırasında aktif görev almış-

Levent Şahverdi Arşivi

Mareşal Fevzi Çakmak

tır. Cihan Harbi'nde de Çanakkale'den Kafkaslar'a, Diyarbakır'dan Filistin'e birçok cephede ordulara komutanlık yapmıştır. 1915 yılında mirliva, savaşın sonlarına doğru ferik-i sani (korgeneral) rütbesini alan Fevzi Paşa, Mondros Mütarekesi'ni takiben erkân-ı harbiye-i umumiye reisliğine, yani genelkurmay başkanlığına getirilmiştir.

Bu, Mondros Mütarekesi gereği askerlerin terhis edilmesi ve silahların teslim edilmesi gereken bir anda ordunun kontrolünün kendisinde olması demektir. Memleketin her yerine düşman asker-

lerinin çıktığı bir ortamda olası bir direniş için Anadolu'daki kuvvetlerin başına güvenilir komutanlar atanması gerekmektedir. Mustafa Kemal de bunun farkına varmış olacaktır ki Ahmet İzzet Paşa'nın kabinesinde harbiye nazırı olmak için girişimlerde bulunmuş, hatta Vahdettin'in yaverine telgraf çekmiştir.

Her halükârda direnişin ilk nüvelerinin onun karargâhında hazırlandığı bellidir. Padişahı ve Damat Ferit'i kendisini ordu müfettişi olarak Samsun'a göndermeye ikna eden Mustafa Kemal'e geniş yetkiler veren görev belgesi işte bu karargâhta imzalanmıştır. Bu yetkiler o kadar geniştir ki, Harbiye Nazırı Şakir Paşa ilk başta tereddüt etmiş, metni imzalamak yerine mühürlemeyi yeğlemiştir. Gene bu karargâhta Fevzi Paşa, İzmir'e bir çıkarma yapılması durumunda ateş açılması emrini vermiştir. Ancak bu emir yerine getirilemeyecektir. Zira İngilizlerin baskısı sonucu, İzmir'in işgalinden bir gün önce genelkurmay başkanlığından alınmıştır.

Milli Mücadele'ye bu katkılarına rağmen Fevzi Paşa Anadolu'ya geçmekte acele etmeyecektir. Ancak, bu çok garip de karşılanmamalıdır; zira birçok paşa hâlâ İstanbul'da da yapılacak şeyler olduğunu düşünmektedir. Bu dönemde Fevzi Paşa'nın İngiliz yanlısı Damat Ferit Paşa hükümetlerinden uzak durduğunu görüyoruz. Lakin Milli Mücadele'ye karşı daha yumuşak bir tavır sergileyen Ali Rıza ve Salih Paşa hükümetlerinde harbiye nazırlığı yapacak, bu sırada Anadolu'ya silah ve cephane gönderilmesini kolaylaştıracaktır.

Gene de, Fevzi Paşa'nın Mustafa Kemal ile tam bir uyum içinde olduğu da söylenemez. Zira İngilizlerin İstanbul'u işgal edişine kadar diplomatik bir çözüm bulunabileceğine inananlar arasında o da vardır. İstanbul hükümeti ile Mustafa Kemal arasında bir yakınlaşmanın olduğu 1919'un son aylarında payitahttan gönderilen Nasihat Heyeti'nin içindedir. Bu heyetin görevi son Osmanlı meclisi seçimlerinin serbestlikle yapılmasını gözetmek ve memurların durumunu incelemektir, ancak Kâzım Karabekir'e göre, o sırada Fevzi Paşa'nın Mustafa Kemal'i tutuklamak için geldiği söylentileri yayılmıştı. Heyet-i Temsiliye'de Fevzi Paşa "aleyhinde dehşetli bir cereyan başlamıştı". "Dövelim, öldürelim diye asabi haykırmalar oluyordu. En ziyade Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey hiddetlerini gösteriyordu." İşte burada olası bir tatsızlığı engelleyen, Kâzım Paşa'nın araya girmesi olmuştu.

Anılarında Karabekir Paşa sürekli tüm sorunları çözen bir *deus ex machina* gibi belirdiğinden, olaylar böyle mi gerçekleşmiştir bilmek imkânsızdır. Ancak bu sıralarda Mustafa Kemal'in Fevzi Paşa'ya çok güvenmediği de aşikârdır. İstanbul'un İngilizler tarafından işgalinin ardından nihayet Anadolu'ya geçmek istediğinde Mustafa Kemal de önce kendisini şüpheyle karşılamış ve "geldiği yere geri gönderilmesi"ni istemiştir. Daha bir ay önce, Harbiye Nezareti'nden kolordulara giden emirler, Balıkesir'deki XIV. Kolordu ile Konya'daki XII. Kolordu'nun Ankara'yı tehdit eder hale gelmesine yol açmamış mıydı? Ancak, Ali Fuat Paşa'nın araya girip diretmesiyle bu kararından vazgeçecek ve Fevzi Paşa'nın Ankara'ya gelmesine izin verecektir. Hatta mebuslarla birlikte istasyona giderek kendisini karşılamıştır.

Karabekir'in anıları daha da provokatif bir şekilde devam etmektedir. Sivas ziyareti sırasında Fevzi Çakmak, Mustafa Kemal hakkında ileri geri konuşmuştur. "Muhteris ve menfaat düşkünü" olduğunu söylemektedir; maksadı hükümet şeklini değiştirip diktatör olmaktır. "Ahlakı herkesçe fena tanınan bu zatın milletin başına belalar getireceği"nden dem vurmaktadır ve Kâzım Karabekir'e Mustafa Kemal'e destek olup kendisini tutuklamamakla büyük hata yaptığı ikazında bulunmaktadır. "Mustafa Kemal Paşa hepinizi atlatır, sürükler, bir şeyden haberiniz olmaz. O milli kararı, sizin meşru emelinizi değil, şahsını düşünüyor. Onu tanımıyorsunuz," demektedir.

Kâzım Karabekir'in hayli tartışmalı bilgiler içeren anılarında geçen bu pasajın gerçek olma ihtimali zayıftır. Zira bu anıları okuyanlar Kurtuluş Savaşı'nın tamamen Kâzım Karabekir'in eseri olduğu kanaatini edineceklerdir. Aynı satırları okumaya devam edersek, Kâzım Paşa'nın Fevzi Paşa'ya cevap verirken kendisini nasıl her şeyin merkezine yerleştirdiğini görürüz: "Paşam! Mustafa Kemal Paşa'ya başımıza geçmesini daha İstanbul'da teklif eden de benim. Bugün bütün kuvvetimle tutmayı en büyük bir vazife bilirim. Ondan daha hamiyetli ve değerlisini İstanbul'da iken aradım, bulamadım. [...] Bugün benim kuvvetle tutacağım zattır ki milletin başında durabilir."

Şüphesiz, Kâzım Karabekir, Milli Mücadele için çok önemli bir figürdür. Mustafa Kemal'den önce Anadolu'ya geçmiş, Erzurum'da-

ki kolordunun başındayken onu tutuklamayarak Milli Mücadele'yi organize edebilmesini sağlamıştır. Kendi payına da, Doğu Cephesi'ndeki tehlikeyi çok erken bir tarihte bertaraf etmiştir. Ancak, bu tarihten sonra etkisi sınırlı kalmış, yavaş yavaş siyaseten marjinalize olmuştur.

Şimdi kahramanımıza geri dönelim. Fevzi Paşa Ankara'ya belki geç gelmiştir ancak yıldızı çabuk parlayacaktır. Bir kere en kıdemli asker odur, ayrıca siyaseten Mustafa Kemal'i eleştiren bir çizgide hiç olmayacaktır. O, bir siyasetçi değildir. Askerdir ve asker olarak kalacaktır. 1938'te kendisine cumhurbaşkanlığı teklif edenlere verdiği cevap budur. Bu özelliğinden dolayı da, her kafadan bir sesin çıktığı şu sinir bozucu günlerde tam da Mustafa Kemal'in aradığı adamdır.

İlk Meclis'e Kozan mebusu olarak giren Fevzi Paşa milli müdafaa vekilliğine getirilmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ilan edilince, 24 Ocak 1921'de meclis başkanlığı ile icra vekilleri heyeti reisliği, kurulmakta olan bir devletin ilk başvekili olmak da ona nasip olacaktır. İkinci İnönü Zaferi'nin ardından, 2 Nisan'da rütbesi ferik-i evvelliğe, yani orgeneralliğe yükseltilmiştir.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde ağır kayıplar verilmesinin ardından Meclis'in Ankara'dan Kayseri'ye taşınmasının gündemde olduğu günlerde Fevzi Paşa, Mustafa Kemal ile birlikte ordunun başındadır. Sakarya Meydan Muharebesi'nde önemli bir rol oynayacaktır. Cephenin en ön saflarında bizzat çatışmalara katılmakla kalmayacak, Ankara'ya giderek mebusları teskin edecek konuşmalar yapacaktır. Başkomutanlık Kanunu süresinin uzatılması lehinde koyduğu kesin tavır, bu mebuslar üzerinde çok etkili olacaktır. Zaferin ardından Mustafa Kemal'e gazi unvanı ve müşirlik, yani mareşallik rütbesinin verilmesini tavsiye eden de İsmet Bey ile odur. Bir yıl sonra bir başka zaferin, Dumlupınar Meydan Muharebesi'nin ardından askerlik kariyerinin bu istisnai rütbesine kendisi de kavuşacaktır.

Saltanatın kaldırılması, Lozan'ın imzalanması ve cumhuriyetin ilanı sırasında Mustafa Kemal ile bazı silah arkadaşları arasındaki ayrışmada Fevzi Paşa belirgin bir rol almamıştır. O, siyasete girmeyecek ve yaş haddinden emekli olduğu 1944 yılına kadar genelkur-

Mustafa Kemal ve Fevzi Çakmak İzmir'e girmeden önce

Levent Şahverdi Arşivi

may başkanı olarak görev yapacaktır. Zaten bu yüzden kendisine biraz da istihza ile "Kuzu Paşa"[1] lakabı takılacaktır.

1944'te emekli edilince, ordunun başında kalmasına izin verilmediği için İsmet Paşa'ya gücenen Fevzi Paşa, 1946'da Demokrat Parti'nin reisicumhur adayıdır. Seçilmesi mümkün değildir belki, ama zaten hesap da başkadır: "Ebedî Şef"in karşısına ondan daha prestijli bir kumandan çıkarmak. Siyasetçilerin kullandığı bu nahif mülayim asker, 1948 yılında Millet Partisi'nin kuruluşunda da yer almış ve partinin fahri başkanı olmuştur.

Ancak Millet Partisi'nin yüzde 5 oy alıp tek mebus çıkarabildiği seçimlerden bir ay önce, 10 Nisan 1950'de Paşa'nın artık Hakk'a yürüme vakti gelmiştir. Halk Fırkası muhalifleri, cenazesini de bir gövde gösterisine dönüştürmekte gecikmeyecektir. Beyazıt Camii'nde kılınan namazdan sonra, çoğu üniversite öğrencisi kalabalık bir cemaat kendisini tekbirlerle uğurlamıştır. Siyaseten Paşa'nın naaşı dirisinden daha etkili olmuşa benzemektedir.

1. Bu lakap bir kelime oyununun ürünüdür. Eski harflerle فوزى şeklinde yazılan "Fevzi" isminin ilk harfine bir nokta daha koyarsak, "kuzu" (قوزى) elde etmiş oluruz.

Ali Fuat Paşa (Cebesoy)

(1882-1968)

Milli Mücadele'nin ilk önderlerinden Ali Fuat Paşa, 1882 yılında asker kökenli bir ailede dünyaya gelmiştir. Babası Abdülhamit'in pek gözde olmayan paşalarından biri, anne tarafından dedesi de 93 Harbi'nin meşhur kumandanlarından Müşir Mehmet Ali'dir. Askerî rüşdiyenin ardından Saint Joseph Lisesi'ni bitiren Ali Fuat, Harbiye'de Mustafa Kemal ile sınıf arkadaşlığı yapmıştır. İstanbul'da kimsesi olmayan Mustafa Kemal, izne çıktığında Ali Fuat'ların Kuzguncuk'taki konağında kalacaktır. Ali Fuat'ın babası İsmail Fazıl Paşa, bu genç subay namzetine kendi oğluymuşçasına göz kulak olmaktadır.

Osmanlı ekâbiriyle ilişkileri iyi olan İsmail Fazıl Paşa, oğlunun bu yakın arkadaşının kariyerinin dönüm noktalarında hep önemli bir rol oynayacaktır. Mustafa Kemal'in Şam'dan Manastır'a ve ardından da Selanik'e atanması ve böylece İttihat ve Terakki'nin faal olduğu topraklara gelebilmesi, onun temasları sayesinde gerçekleşmiştir. Gene Ali Fuat Paşa'ya göre, Mustafa Kemal'in Samsun'a ordu müfettişi olarak gönderilmesinde babası İsmail Fazıl Paşa ve eniştesi Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Paşa'nın büyük etkisi olmuştur. İsmail Fazıl'ın yolu Mustafa Kemal ile Anadolu'da da kesişecektir. Sivas Kongresi'nde hazır bulunan az sayıda insandan biri odur; Birinci Meclis'te birkaç aylığına da olsa nafia vekilliği, yani bayındırlık bakanlığı yapmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Fuat Cebesoy babası İsmail Fazıl Paşa ile

Ali Fuat Cebesoy ile Mustafa Kemal'in yoldaşlığı, beraber hapse atılmalarına kadar gider. Aralarında bu iki kafadarın da bulunduğu, Mekteb-i Erkân-ı Harbiye'den yeni mezun olmuş genç bir subay grubu, tuttukları bir apartman dairesinde gizli toplantılar yapıp siyasi konular konuşmaktadır. Aralarından birinin sarayın hafiyesi olması, hepsinin Bekirağa Bölüğü'nü boylamasına neden olmuştur. İşte burada fiziksel bir suiistimali de içeren bir sorgu sürecinden geçirilirler. Babasının paşa olması kendisine görece iyi davranılmasına yol açsa da, Ali Fuat da değnekten nasibini almıştır.

Daha sonra Mustafa Kemal ile yolları ayrılacak Rauf, Kâzım ve Refet gibi paşaların aksine Ali Fuat, çocukluk arkadaşı ile çabuk barışacak ve ölümünde yanında olacaktır. Mustafa Kemal'in gençlik yılları hakkında bize önemli bilgiler de bırakan Ali Fuat, tıpkı onun gibi Harbiye'den sonra Mekteb-i Erkân-ı Harbiye'ye girmeye hak kazanmış ve buradan erkân-ı harb zabiti, yani kurmay subay olarak mezun olmuştur.

1908'de meşrutiyet ilan edildiğinde Ali Fuat Selanik'tedir, ancak İttihat ve Terakki içinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Zaten hiçbir zaman ön plana çıkmayı başaran biri olmamıştır. Parlak bir asker de değildir. Meşrutiyetin ilanının hemen ardından, İttihat ve Terakki'nin liderleri Enver ve Hakkı Hafız gibi o da Avrupa'ya askerî ateşe olarak atanacaktır. Kendisine Roma uygun görülmüştür. Bu, 31 Mart'ı bastıran Hareket Ordusu'nda yer alma şansını kaçırması demektir; Enver gibi trene atlayıp son anda yetişmeye de yeltenmemiştir. İstanbul üzerine yürüyüp II. Abdülhamit'i tahttan indiren ve "hürriyet"i kurtaran bu orduda Mustafa Kemal, Enver, Fethi gibi hırslı akranları isimlerini parlatma uğraşındayken, o İtalya'da kalmayı yeğlemiştir.

İtalyanların Trablusgarp'ı işgal etmesi üzerine gizlice bölgeye gidip gerilla savaşı veren genç subaylar arasında da kendisine rastlayamıyoruz. İtalyanların bölgeye asker çıkarabileceğinden bahseden raporlar yazmakla yetinmiştir Ali Fuat Bey. Balkan Savaşı'nda ise aktif olarak rol alacak, fakat burada da payına düşen yaralanmak ve esaret olacaktır. Balkan Savaşlarının ikincisi patladığında, akranları "Edirne Fatihi" olmak için kıyasıya yarışırken, kendisi hâlâ Atina'da bir hastanede tedavi görmektedir.

Cihan Harbi'nde akranları gibi Ali Fuat da birçok farklı cephede savaşmak durumunda kalmıştır. Kanal Harekâtı'nda Cemal Paşa'nın emrindedir. Çanakkale'de ise çıkarma Liman von Sanders'in değil, Mustafa Kemal'in tahmin ettiği yere yapılınca, Sanders'in çıkarma bölgesine gönderdiği Ali Fuat'ın emrindeki birlikler sıcak çatışmaya girmemişlerdir. Çanakkale'nin ardından Doğu Anadolu'ya gönderilen Ali Fuat, burada Bitlis ve Muş'u almak için Ruslara karşı savaşan Mustafa Kemal'in emrindedir. Ertesi sene kendisine Kudüs'ü savunurken ve en nihayetinde şehri boşaltıp kuzeye doğru çekilirken rastlamak mümkündür.

Osmanlılar havlu attığında XX. Kolordu'ya komutanlık eden Ali Fuat, Mondros Mütarekesi'nin asker sayısını kısıtlayan maddesine karşı çıkan birçok subay gibi, birliklerini terhis etmeden Anadolu'nun içlerine sevk etmeyi uygun görmüştür. Büyük zorluklarla Ankara'ya ulaşan bu birlikler, bir sene sonra Milli Mücadele'nin belkemiğini oluşturacaktır. Mustafa Kemal, Samsun'a vardığında sırtını yaslayabileceği iki kolordu vardır: Bunlardan XV. Kolordu'nun

komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum Kongresi'nden itibaren kendisine aktif bir destek vermiş ve doğudaki toprakları Ermenistan'a karşı başarıyla korumuştur. Daha şedit çatışmalara sahne olacak Batı Cephesi'ne yakın kuvvetler ise Ali Fuat'ın emrindedir. Bu iki kolordu komutanının yanı sıra, Mustafa Kemal ile beraber bölgeye gelen Refet ve kendilerine daha sonradan eklenen Rauf Bey'in de katılımıyla Amasya Tamimi'ni imzalayan bu beş komutana "İlk Beşler" adı verilecektir.

Amasya Tamimi'nin imzalanmasından sonra kolordusunun başına dönen Ali Fuat, emrindeki birliklere Kuva-yı Milliye kuvvetlerine yardım etme emri verecek ve İstanbul'a açıkça karşı gelecektir. Sivas Kongresi'nin toplanmasında da önemli bir rol oynayacak, Mustafa Kemal'in İstanbul'daki direnişçilerle bağlantı kurmasını sağlayacaktır. Anadolu'ya açılan yolu tutan ve demiryolu hatlarının birleşme noktası olan Eskişehir'e bir tabur göndermesi, şehirde ufak bir birlik bulunduran İngilizleri rahatsız edecek ve gördüğü baskıya dayanamayan Damat Ferit Paşa taburun geri çekilmesini emredecektir. Mustafa Kemal gibi Ali Fuat Paşa da artık bir dönüm noktasındadır. Ya emre itaat edecek ya da görevinden olacaktır. Seçtiği, ikinci şık olmuştur.

Ali Fuat'ın elinde koskoca bir kolordu vardır. Milli Mücadele'nin bu aşamasında yapılmaya çalışılan, askerin terhisini ve tüfeklerin kama ve mekanizmalarının İtilaf Devletleri'ne teslimini engellemektir. Şehirlere atanacak valilerin ve birliklere komuta edecek subayların İstanbul'u mu, Mustafa Kemal'i mi destekleyeceği büyük önem kazanmıştır. İşte bu yüzden görev yerinden ayrılmamak çok önemlidir. Yerine atanan Kiraz Hamdi Paşa'yı durdurmak için Ali Fuat Paşa'nın bulduğu yöntem, Beylikköprü mevkiindeki demiryolu köprüsünü tahrip ederek halefinin Ankara'ya varmasını önlemektir.

Bir asi konumuna düşen Ali Fuat Paşa'nın imdadına Sivas Kongresi delegeleri yetişecektir; Paşa, Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Milliye kumandanlığı ile görevlendirilmiştir. Zaten bu kongrenin amacı, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının İstanbul'a rağmen aldığı kararlara bir meşruiyet kisvesi vermekten başka bir şey değildir.

İstanbul'da son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılmasıyla birlikte Mustafa Kemal'in kendisine karargâh olarak Ankara'yı seçme-

sinde Ali Fuat'ın kuvvetlerinin bölgede olması birincil derecede önem oynamıştır. İstanbul işgal edildikten ve Meclis-i Mebusan dağıldıktan sonra, Ali Fuat Paşa, Eskişehir'deki İngiliz askerlerini tutuklatıp tren hattını kontrol altına alarak, yakında yeni bir meclise ev sahipliği yapacak Ankara'nın güvenliğini sağlamakta da tereddüt etmemiştir.

Ankara'da yeni bir meclis toplanırken yurdun birçok yerinde saltanat yanlısı isyanlar çıkmıştı. Ali Fuat, bu isyanların düzenli birliklerle değil, Kuva-yı Milliye milisleri tarafından bastırılması taraftarıydı. Bu esnada kendi inisiyatifi ile hareket etmesi, çağrıldığı halde Ankara'ya gitmeyişi ve ele geçirdiği asileri idam etmesi, Ankara'da tepki ile karşılanmıştır. Üstüne üstlük Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetinin, yani Genelkurmay'ın muhalefetine rağmen gerçekleştirdiği Gediz Taarruzu da Yunanlar tarafından püskürtülmüştür. Nihayet Ankara'ya gittiğinde ise üzerinde subay üniforması değil, Kuva-yı Milliye kıyafetleri vardır. Koskoca bir komutanı böyle eşkıya kıyafetleri içinde görmek Mustafa Kemal'i rahatsız etmişe benzemektedir.

Tüm bu gelişmeler ışığında Ali Fuat Paşa, Batı Cephesi'nden alınmış ve bir nevi itibarlı bir sürgüne, Moskova'ya gönderilmiştir. Muharebe meydanlarında kendini bir türlü kanıtlayamayan Ali Fuat, diplomat olarak daha başarılıdır. Emperyalizme karşı olan Bolşevikler, bu aylarda Ankara'nın yardım alabileceği tek dış kuvvettir. Moskova ile doğu sınırı üzerinde bir mutabakata varılmıştır; şimdi sıra Bolşeviklerden silah ve para yardımı temin etmektedir. 16 Mart 1921'de Ali Fuat Paşa'nın imzaladığı Moskova Antlaşması, Kars'ı Türkiye'ye, Batum'u ise Rusya'ya verecektir. Ayrıca, Moskova, Ankara'ya iki tümene yetecek kadar silah ve cephane ile on milyon altın ruble verileceğini taahhüt etmektedir.

1922 yazında Ankara'ya dönen Ali Fuat Paşa, iki ay boyunca Çankaya'da Mustafa Kemal'in misafiri olarak kalmıştır. Ancak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanlığına seçilince, tarafsızlığını korumak için çocukluk arkadaşının evinden ayrılacaktır. Bunun bir incelik mi, yoksa bahane mi olduğu biraz tartışmalıdır. Mustafa Kemal taraftarları ile İkinci Grup adı verilen muhalif mebusların her gün kıyasıya tartıştığı bir ortamda, Ali Fuat iki grup arasında ve hatta birinci grubun içinde, Mustafa Kemal'in her

dediğini tasvip etmeyen mebuslar nezdinde bir hakem rolü üstlenmeye soyunmuşa benzemektedir.

İki çocukluk arkadaşının arasına soğukluk bir kere girmiştir, ancak ayrılık zamanla tebarüz edecektir. Büyük Taarruz'un ardından Başvekil Rauf Bey'in tavsiyesine rağmen Ali Fuat terfi ettirilmeyecektir; zira muharebeye katılan komutanlar arasında yoktur. Siyasi kariyerinde ise işler daha yolunda gitmektedir. Meclis ikinci başkanlığına seçilmiştir, ki Meclis Başkanı Mustafa Kemal'in devlet başkanı ve başkomutan olduğu düşünülürse, bu görev fiilen meclis başkanlığına denk gelmektedir.

İstiklal Harbi'nin kazanılmasından ve Lozan'ın imzalanmasından sonra Mustafa Kemal ile Milli Mücadele'nin bazı önderleri arasında açıktan açığa bir mücadele başlayacaktır. Artık savaş bittiğine göre içeride hesaplaşmanın zamanı gelmiştir. İlk karşılaşma, cumhuriyetin ilanı sırasında yaşanır. Bu noktada, sanıldığının aksine, 29 Ekim'den önce de ülkemizin yönetim biçiminin aslında adı konmamış bir cumhuriyet olduğunun altını çizelim. 29 Ekim'de gerçekleşen, bir cumhurbaşkanlığı makamının tesisi ve hükümette kabine sistemine geçilmesidir. Her iki yenilik de Mustafa Kemal'i Meclis karşısında güçlendirmiştir. Amasya Tamimi'ne imza koyan İlk Beşler'den dördüyse bu duruma karşıdır. Cumhuriyetin ilanına Rauf Bey bizzat karşı çıkıp gazetelere demeç vermiş, ancak gördüğü tepki nedeniyle Halk Fırkası toplantısında geri adım atmak durumunda kalmıştır. 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması bu grubun yaslanacağı bir başka siyasi figürü de elimine etmiştir.

Kendisine karşı bir muhalefetin oluştuğunu gören Mustafa Kemal, savaşın bitişinden sonra kurulan üç ordu müfettişliğine getirilen Ali Fuat, Cevat ve Kâzım paşaların kendisine karşı bir darbe girişiminde bulunduklarından şüphelenmektedir. *Nutuk*'ta eski silah arkadaşlarını açıkça bir yıl boyunca propaganda yaparak altlarındaki komutanları kendi taraflarına çekmek ve ardından son darbeyi vurmak için Meclis'e dönmekle suçlamaktadır. Ankara'ya geldiği sırada Rauf ve Adnan Adıvar'ın kendisini istasyonda karşılamaması, çocukluk arkadaşı Ali Fuat Paşa'nın yemek davetine icabet etmemesi ve Kâzım Karabekir'le birlikte müfettişlikten istifa edip mebusluğa dönmesi şüphelerini daha da artırmıştır. Bulduğu çözüm, mebus olarak görev yapan kolordu komutanlarının Meclis'teki görevlerinden istifalarını isteyerek Meclis ile ordunun bağını kesmektir.

Artık kılıçlar çekilmiştir. Halk Fırkası'nda marjinalize olan muhalif komutanlar için yeni bir parti kurmaktan başka çare yoktur. Kâzım Karabekir'in başkanlığında 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, sanıldığı gibi mürteci, yani gerici bir parti değildir. Üyeleri arasında Halk Fırkası'na göre çok daha fazla asker ve memur bulunduran bu parti, Mustafa Kemal'in programına alternatif bazı ögeler içermektedir. Ali Fuat partinin genel sekreterliğini üstlenmiştir. Ancak bu partinin ömrü kısa süreli olacaktır. Birkaç ay sonra patlayan Şeyh Sait İsyanı, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkmasıyla sonuçlanmış ve yumuşak tabiatlı Fethi Bey'in yerine sert İsmet Paşa ve ekibi başvekilliğe gelmiştir. Bu esnada Mustafa Kemal'e karşı İzmir'de bir suikast tertiplenmesi ve bu tertibin içinde Terakkiperverci liderlerin de adının geçmesi, muhalefetin ipini çekmişe benzemektedir. İstiklal Mahkemeleri gibi hukuki prosedürlere dikkat etmeyen bir devrim mahkemesinin önüne, Ali Fuat da dahil bütün muhalif paşalar çıkacaktır. O sırada yurtdışında bulunan Rauf Bey on yıl kalebentlikle cezalandırılmış, diğerleri ise beraat etmiştir. Ancak siyasi kariyerleri bitmiştir.

İstiklal mücadelesinin kahramanlarına reva görülen muamele vicdanları yaralamıştır belki, ama çocuğunu yemeyen devrim var mıdır? Terör Fransası ya da 1936-38 Moskova Mahkemeleri'nin aksine, tasfiye kansız ve hatta mahpussuz olmuştur; bu da bir kazanımdır. Zaten eninde sonunda bu paşalara iade-i itibar da yapılacaktır. Rejimle ilk barışan, hem de bunu Mustafa Kemal hayattayken yapan Ali Fuat olacaktır. 1933 yılında bağımsız mebus olarak parlamentoya dönen Ali Fuat, çocukluk arkadaşının son günlerinde hep yanında bulunacaktır. Cebesoy soyadını da kendisine bizzat Atatürk verecektir.

Mustafa Kemal'in ölümünün ardından İnönü'nün küskünlerle barışma politikası çerçevesinde Halk Fırkası'na geri dönmüştür. 1946'ya dek nafia (bayındırlık) ve münakalat (ulaştırma) vekillikleri yapacak, ardından 25 sene önce ikinci başkanlığını yaptığı Meclis'in bu kez başkanlığına seçilecektir. Tüm bunlara rağmen, Ali Fuat CHP'ye hiçbir zaman tam anlamıyla ısınamamıştır. Zaten hırçın fırkadaşlarının kendisini Meclis başkanlığından düşürmeleri sadece dokuz ay sürmüştür. Partiden ayrılmakta tereddüt etmeyen Ali Fuat, 1950'lerde Demokrat Parti listelerinden İstanbul milletvekili

olarak üçüncü kez parlamentoya girecektir. Hatta bir ara cumhurbaşkanı adayı yapılması bile gündeme gelmiştir. Ancak Celal Bayar nihayetinde bu göreve kendisini layık görmüştür. 1960 İhtilali'nden sonra Yassıada'da bir kez daha rejim mahkemesinin önüne çıkan Ali Fuat, tekrar beraat edecektir. Ve işte gene siyaseten tasfiye olmuştur. 1968 yılında hayata gözlerini yumduğunda, geriye ne siyaseten ne de askerî açıdan parlak bir kariyer bırakarak doğru zamanda doğru yerde olanın da tarihe geçebileceğini adeta kanıtlamıştır.

Refet Bele

(1881-1963)

Milli Mücadele'yi başlatan "İlk Beşler"den en az bilineni olan Refet Bele, Mustafa Kemal ile aynı sene Selanik'te doğdu. Mekteb-i Harbiye'den 1898 yılında mezun olup kıtaya çıktı. Mustafa Kemal, Enver, Fethi, Kâzım, Ali Fuat gibi isimlerin aksine, erkân-ı harb sınıflarına geçmeye, yani kurmay olmaya hak kazanamamıştı; bunun için meşrutiyetin ilanını beklemesi lazımdır. 1909'da girdiği Mekteb-i Erkân-ı Harbiye'yi 1912 yılında bitirecekti.

Birçok akranı subay gibi, Refet Bey de İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesiydi. Talat Paşa'nın yakınındaki insanlardan biriydi; hatta İsmet İnönü'yü Cemiyet'e bizzat kendisi sokmuştu. 31 Mart Vakası'ndan sonra İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'nun Jandarma Taburu'nun başında o vardı. Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı savaşan, ardından da Balkan Savaşları ve Cihan Harbi'nde aktif görev alan Refet Bey, diğer Cemiyet üyesi subaylar gibi hızlı bir şekilde yükseldi. 1916'da, daha 35 yaşındayken miralay, yani albay olmuştu.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İstanbul'a dönüp jandarma umum kumandanlığını üstlendi. Refet Bey de aynı Mustafa Kemal Paşa gibi mütareke şartlarının uygulanmaması için ilk başta İstanbul'da bazı düzenlemeler yapılması gerektiğine inanıyordu. Silahların teslimi önlenmeli, Anadolu'da oluşturulacak bir direnişin altyapısı sağlanmalı, Cemiyet'e yakın kadrolar kritik ku-

Büyük Taarruz sonrası İngiliz basınında Mustafa Kemal ve Refet Bele. Yandaki kızın boynunda: "Hasılatı yetim içündür. Diriğ etmeyiniz. [Esirgemeyiniz.]"

mandanlıklara getirilmeliydi. Bu açıdan jandarmanın başındaki görevi oldukça önemliydi. Refet Bey'in Anadolu'ya silah ve mühimmat kaçırmak için kurulmuş Karakol Cemiyeti ile işbirliği içinde olduğunu da biliyoruz.

1919 Mayısı'na gelindiğinde o da artık İstanbul'da yapılacak bir şey kalmadığına hükmetmiş olacak ki, Mustafa Kemal ile birlikte Samsun'a gitmeye karar vermişti. İngilizlerden seyahat vizesi alamadığı için kaçak olarak yolculuk etmekteydi; gemiye atlarını bindirmek bahanesiyle binmiş, sonra da inmemişti. Ancak, yola çıktık-

tan iki gün sonra merkezi Sivas'ta bulunan III. Kolordu'nun komutanlığına atandı. Amasya Tamimi'ni imza eden kumandanlardan biri de kendisiydi. Gerçi, genelgeyi biraz fazla sert bulmuş ve imza etmekte tereddüt etmişti, ancak Ali Fuat Paşa'nın ısrarı üzerine direnmekten vazgeçecekti. Belki bu, Mustafa Kemal'e göre okunması güç ve silik bir imzaydı ama bir ay sonra kendisine kolordu komutanlığına mal olacaktı. Görevden alınmıştı.

Erzurum Kongresi'ne katılmayan Refet Bele, Sivas'ta da durmamış, direkt Ankara'ya geçmişti. Kolordusunu da İstanbul'dan yollanan Selahattin Bey'e bırakmıştı ki bu yaptığı, tüm kolordu komutanlarına görev yerlerini bırakmamasını emretmiş Mustafa Kemal'in isteklerine ters düşen ve *Nutuk*'ta ağır bir dille eleştirilen bir harekettir. İngilizlerin Samsun'a asker çıkarıp Milli Mücadele'yi daha beşiğinde boğacağı dedikodularının dolaştığı bir anda, Sivas'ı koruyabilecek tek kolordunun komutasını İstanbul'dan yollanan ve görev yerine bir İngiliz gemisiyle gelen birine bırakmanın manası nedir? Anlaşılan o ki, Refet Bey direniş konusunda Mustafa Kemal kadar kararlı değildir.

Ancak etrafında henüz pek kimse olmayan Mustafa Kemal'in ona hâlâ ihtiyacı vardır. Kendisini Sivas'a çağırır. Sivas Kongresi'nin arifesinde Mustafa Kemal önemli bir problemle karşı karşıyadır. Kongrede seçilen Heyet-i Temsiliye'nin dokuz üyesinden sadece üçü (Mustafa Kemal, Rauf Orbay ve Hoca Raif Efendi) Sivas'a gelmişlerdir. Bu da gerekli çoğunluğun sağlanamaması demektir. Gıyabında seçilen Mutki Aşireti reisi Musa, sabık Bitlis Mebusu Sadullah ve eski Beyrut Valisi Bekir Sami, zaten Erzurum'a gelip kongreye bile katılmamışlardı; kalan üç üye ise memleketlerine dönmüşlerdi. Çoğunluk ancak Şeyh Fevzi Efendi Erzincan'dan, Bekir Sami Bey Tokat'tan çağrılarak sağlanmıştı. Benzer bir durumla karşılaşmamak için Sivas Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye'ye ek olarak seçilen yedi yeni üyeden biri de Refet Bele'dir.

Kongrede Amerikan mandası lehine uzun bir konuşma da yapan Refet Bele, Batı Anadolu'daki birlikleri teftiş etmek ve komuta birliğini sağlamakla görevlendirildi. Düzce ve Yozgat isyanlarının bastırılmasında önemli rol oynayan Refet Bey, çete usulü savaşta kendisini göstermeyi bilmiştir. Bölgedeki milis kuvvetlerini oluştu-

ran efelerle de arası oldukça iyidir, ki Mustafa Kemal *Nutuk*'ta kendisini bu efelerle fazla haşır neşir olmakla, biraz da alaycı bir dille suçlayacaktır. Refet Bey, Demirci Efe'nin kurmayı gibi hareket etmekten imtina etmemiştir Mustafa Kemal'e göre; "Demirci Efe'nin maiyetinde erkân-ı harb gibi ifa-yı vazife etmeyi daha faydalı ve müreccah görmüş"tür. Hakikaten de, 1920 sonlarında Demirci'nin kuvvetlerini dağıtması emri verildiğinde, kendisine önceden haber uçurup kaçmasına izin verecektir. Demirci de kendisine teşekkür babında arkasında 100 bin lira ile bazı değerli silahlar bırakmıştır. Yıllar sonra, 1 Ağustos 1962'de Sabahattin Selek'e söylediğine göre, Refet Paşa bunları devlete teslim etmemiştir. Bu paranın içinden Demirci Efe'ye yıllarca maaş ödediğini söylemektedir; silahların Askerî Müze'ye teslimi ise 1961 yılında gerçekleşmiştir. Bu garip olay hakkında hükmü, olayı bize aktaran Sabahattin Selek'e bırakalım: "Büyük Millet Meclisi, Ali Fuat Paşa'nın babası, Bayındırlık Bakanı İsmail Fazıl Paşa bakanlık makamına biraz pahalı bir mürekkep şişesi aldı diye kıyameti koparmıştı. Refet Bey'in bu kadar önemli bir parayı yanında alıkoymaya hiçbir hakkı yoktu."

Refet Bey biraz başına buyruk hareket eden biridir. Sivas'taki kolordusunun başından nasıl ayrıldığından bahsetmiştik, ancak dahası da vardır. Batı Anadolu'daki birlikleri gezmesi gerektiği bir anda, 25 Kasım 1919'da Mustafa Kemal'in haberi olmaksızın İstanbul'a geçiverecektir. Mustafa Kemal de *Nutuk*'ta haklı bir şekilde "Nazilli-Balıkesir-Bursa yolu İstanbul'dan mı geçer?" diye soracaktır. Gene aynı *Nutuk*'ta Gazi, Refet Bey'i asker olarak pek başarılı bulmadığını da belirtecektir. Oysa her iki İnönü Muharebesi'nde de süvarilerinin başındadır Refet Bey, ki mirlivalığa, yani paşalığa terfii de Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra gerçekleşmiştir.

Aynı zamanda kurnaz biridir de Refet Paşa. Örneğin, Amasya Tamimi'ne imza koymadan önce, "Yeni bir hükümet mi kuruyoruz, yoksa memleketin müdafaasını mı örgütlüyoruz?" diye sorup imza atmamış, ancak Ali Fuat Paşa'nın, "Nazariyeyi bırak Refet. İmzanı at," demesi üzerine fazla direnmemiştir. Gene, Fahrettin Altay'a oynadığı oyun oldukça zekicedir. Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından üç hafta önce Konya'daki XII. Kolordu'nun komutanı Fahrettin Bey ve Konya valisi hâlâ İstanbul ile Ankara arasında bir seçim yapamamıştır. Refet Bey, sadakatleri Ankara'daki hükümet için çok

büyük önemi haiz olan bu ikiliyi ve Konya'daki diğer mülki ve askerî amirleri önce Sarayönü'ndeki özel vagonuna davet edecektir. Misafirlerin trene binmesiyle hareket emrini vermesi bir olacaktır. Refet'in büyük bir pişkinlikle kaçırdığı bu misafirler, ancak Mustafa Kemal ile görüştükten ve sadakat yemini ettikten sonra Konya'ya geri dönebilmişlerdir.

Refet Bey, son Osmanlı meclisine İzmir'den seçilmişti, ancak Meclis'in dağılacağını hesapladığından İstanbul'a gitmekten imtina etmişti. Kendisinin kurnazlığından bahsetmiştik. Meclis-i Mebusan'ın tutuklanmaktan kurtulan tüm üyeleri gibi, kendisini de Ankara'daki yeni Meclis'te görüyoruz; kısa bir süre sonra dahiliye vekili olarak da karşımıza çıkacak. Lakin hükümetteki bu görevleri, cephelerden uzak durduğu anlamına gelmemektedir. 1920 sonlarında Güney Cephesi komutanlığına getirilecektir. Ancak, İkinci İnönü Muharebesi sonrasında giriştiği askerî harekâtlarda başarısızlığa uğrayınca, Batı ve Güney cepheleri birleştirilip kumandası İsmet Bey'e verilmiştir.

Aslında Mustafa Kemal kendisine Müdafaa-i Milliye vekilliği önermişse de, sanki daha yeni muharebe meydanında başarısız olmamış gibi erkân-ı harbiye-i umumiye riyasetine, yani genelkurmay başkanlığına göz dikmiştir. Ancak, Mustafa Kemal'in cevabı nettir: "Erkân-ı harbiye-i umumiye riyaseti, bizim teşkilatımıza göre, bugün, fiilen başkumandanlık makamıdır. Siz, henüz Türk ordusuna başkumandan olacak evsafı ihraz etmiş değilsiniz [vasıflara sahip değilsiniz]. Bunu şimdilik hatırınızdan çıkarınız!" Bu cevabı alan Refet Paşa, müdafaa-i milliye vekilliğini kabul etmeyecek ve protesto olarak Kastamonu'da "dinlenme"ye çekilecektir. Ankara'ya dönmesi için Haziran ayında ikinci kez dahiliye vekili seçilmesi gerekmiştir. Ağustos'ta Mustafa Kemal başkumandan olunca milli müdafaa vekilliği de uhdesine verilmiştir. Ordunun lojistik ihtiyaçlarını çözmek artık kendisine düşmektedir. Sakarya ve Büyük Taarruz'da muharebe meydanında değil, Ankara'dadır.

Büyük Taarruz ve Mudanya Mütarekesi sonrası İstanbul ve Doğu Trakya'yı İngilizlerden teslim almaya gönderilen komutan bizzat kendisidir. 19 Ekim 1922'de büyük kutlamalarla Dersaadet'e girecektir. Saltanatın kaldırıldığını Vahdettin'e ileten de, son Osmanlı padişahının ülke dışına çıkışının ardından Veliaht Abdülme-

cit Efendi'ye Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini halife seçtiğini bildiren de kendisidir. Ancak, çiçeği burnunda Halife'ye aşırı saygı göstermesi ve Konya adında bir at hediye etmesi Mustafa Kemal'i rahatsız edecek ve 16 Aralık'ta İstanbul mümessilliği görevini Adnan Bey'e (Adıvar) bırakmak zorunda kalacaktır. Kendisi ise Doğu Trakya'ya geçip Mudanya Mütarekesi'nin belirlediği şartlara göre burada oluşturulacak yeni orduyu kurmakla meşgul olacaktır.

Düşmanların vatandan kovulmasının ardından Mustafa Kemal ve eski silah arkadaşları arasında yaşanan siyasi çekişmede Kâzım, Ali Fuat ve Rauf paşalarla birlikte hareket etmiştir. 1924 sonunda kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında kendisi de vardır. Şeyh Sait İsyanı'nın ardından sertleşen politik ortamda, Cumhuriyet'in bu ilk muhalefet partisinin ömrü sadece sekiz ay sürmüştür; Takrir-i Sükûn Kanunu çerçevesinde kapatılmış, ancak mebus üyeleri parlamentodaki görevlerine devam etmişlerdir.

Bu sırada gerçekleşen bir olay Refet Bey de dahil tüm muhalif paşaların siyaseten tasfiyesinin önünü açacaktır. İzmir gezisi sırasında Mustafa Kemal'e karşı bir suikast tertip eden, Birinci Meclis'in azılı muhalif mebusu Ziya Hurşit'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyeleriyle temasta olduğu iddiası ortaya atılmıştır. Terakkiperver'in liderlerinin Ziya Hurşit'in Ankara'da bir suikast için keşif yaptıklarını haber aldıkları bellidir. Kimseye haber vermemişlerdir. Ancak bu anlaşılabilir bir durumdur; zira bu tip dedikodular hep havada uçuşmaktadır zaten. Kaldı ki, haber vermek sorumluluğa ortak olmak anlamına da gelebilir. Eski silah arkadaşlarının Mustafa Kemal suikastının planlanmasında doğrudan bir rol oynayıp oynamadığını saptamak ise daha zordur. Bu eski İttihatçılar için silaha sarılmak, bir siyasi figürü ortadan kaldırmak pek sorun değildir. İçinde silahların atıldığı, bir mebusun öldüğü bir meclisten söz ediyoruz nihayetinde. Ancak davayı gören İstiklal Mahkemesi'nin hukukla alakası olmayan bir yapı olduğu da göz önüne alınırsa, karşımızdakinin siyasi bir dava olduğu kesindir. On yıl kalebentliğe çarptırılan Rauf Bey'in haricindeki Kâzım, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar gibi paşalar beraat ederler belki, ama siyasi hayatları da bitmiştir. Askerlikten emekli edilecekler ve 1927 yılındaki seçimlerde Meclis'e giremeyeceklerdir.

Bu paşaların hemen hepsi bir noktada rejimle barışıp tekrar "makbul" statüsünü kazanacaklardır. Refet Bey bunu Mustafa Kemal yaşarken başarmışlardan biridir. 1935 yılında Meclis'e geri dönmüş, 1950 yılına kadar mebus olarak görev yapmıştır. Çok partili bir mecliste kendisi gibi eski kuşak kontenjan vekillerine yer yoktur belki, ama devlet bu yaşlı kurdun tecrübelerinden yararlanmasını bilecektir. 1961 yılına dek Beyrut'taki Birleşmiş Milletler Ortadoğu Filistin Mültecilerine Yardım ve Bayındırlık Ajansı'nda Türkiye'yi temsil eden Refet Paşa, 1963 yılında ebediyete intikal etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Fethi Okyar

(1880-1943)

Mustafa Kemal'in siyasetteki iki sağ kolundan biri, başvekil, diplomat ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci muhalefet partisi lideri Ali Fethi, 1880 yılında Harbiye Nezareti memuru bir babanın evladı olarak Manastır'ın kuzeyinde ufak bir kasaba olan Pirlepe'de dünyaya geldi. 1908'den itibaren hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kaderini eline alacak birçok akranı gibi o da askerî rüşdiye ve idadiyi bitirdi. Mekteb-i Harbiye'ye girmek üzere kendisini İstanbul'a getiren vapurda, Manastır Askerî İdadisi'nde tanıştığı Mustafa Kemal de vardır. İkilinin dostlukları burada pekişecek, siyasete atıldıktan sonra da hep yan yana kalmaya devam edeceklerdir.

Harbiye'den sonra erkân-ı harb sınıfına ayrılarak kurmay olan Fethi Bey, 1903 yılında Harp Akademisi'ni birincilikle bitirdi. Manastır'da görev yaparken tekrardan ihya edilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu. Yoldaşı Mustafa Kemal'in aksine Cemiyet'in içinde çok daha aktif bir rol alacaktı. Meşrutiyetin ilanından bir gün önce Selanik'te Manyasizade Refik Bey'in evinde yapılan toplantıda Talat Bey'in teklifiyle Cemiyet'in neden meşrutiyet istediğini anlatan beyannameyi bizzat kaleme alan oydu. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin ardından kendisini zorunlu ikamet yeri olan Selanik'e götürmek de ona düşecekti. Bab-ı Âli Baskını'ndan önce İttihat ve Terakki'nin umumi kâtibi, yani genel sekreteri de bizzat kendisiydi.

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın isteğiyle 1909 yılında Paris ataşemiliterliğine atandı. O dönemde Enver de dahil birçok genç subay bu tip diplomatik görevlere gönderilmişlerdi. Lakin daha sonradan kendilerini askerlikte ve siyasette parlatacak bu diğerlerinin aksine, Fethi Okyar diplomatik kariyeriyle ön plana çıkmayı başaracaktır. Fethi Bey ataşemiliterliği sırasında Fransa'da yapılan Picardie manevralarını, o sırada Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen, içinde Mustafa Kemal'in de bulunduğu bir heyetle beraber takip etti.

1911 yılında İtalya Trablusgarp'ı işgal edince birçok İttihatçı akranı gibi o da Libya çöllerinin yolunu tuttu. Bir sene sonra çıkan Birinci Balkan Savaşı'nda soluğu Bolayır'da aldı. Burada Mustafa Kemal ile beraber görev yapacaktı. Edirne'yi ablukaya alan ve Çatalca'ya kadar gelen Bulgar ordularını arkadan sıkıştırmak için planlanan askerî harekâtta kurmay başkanlığını yaptığı kuvvetler üstüne düşeni yapıp taarruza başlamışlarsa da, kurmay başkanlığını Enver Bey'in yaptığı X. Kolordu Şarköy'e zamanında varamadığından düşmanı iki taraftan sıkıştırma planı suya düştü. Mustafa Kemal ve Fethi beylerin kuvvetleri ağır kayıplar verdi ve sürpriz harekât bir hezimetle sonuçlandı.

Bu hezimetin ardından Edirne'nin kaderi de belli olmuş gibiydi; o artık bir Bulgar şehriydi. Ancak, bir anda hiç beklenmedik bir şey oldu. Balkan devletleri arasında çıkan anlaşmazlıklar bir ikinci savaşa yol açmıştı; bu da Bulgarların Trakya'daki kuvvetlerini kaydırmaları demekti. Bunu fırsat bilen Osmanlılar, bir karşı hücumla daha birkaç ay önce kaybettikleri akıncılar şehri Edirne'yi geri almayı başaracaktı.

Bu iki Balkan Savaşı sırasında cephede yaşananlar, ordudaki İttihatçı subaylar arasındaki rekabeti göstermeleri açısından oldukça önemliydi. Savaştan sonra basılan *Balkan Harbi'nde Neden Münhezim*[1] *Olduk?* adlı anonim bir kitap, yenilginin nedeninin Bolayır Kolordusu'nun tek başına muzaffer olma arzusundan kaynaklandığı yazmaktaydı. Buna karşılık olarak Ali Fethi Bey de *Bolayır Muharebesinde Adem-i Muvaffakiyetin Esbabı*[2] isimli kısa bir risale kaleme ala-

1. (Ar.) Münhezim: "Hezimet"ten (h-z-m); hezimete uğramış, mağlup olmuş.
2. Esbab: Sebepler.

rak, suçu zamanında Şarköy'e çıkarma yapamayan X. Kolordu'ya attı. Ali Fethi-Mustafa Kemal ile Enver arasındaki rekabet, Edirne'nin geri alınması sırasında da kendini gösterecekti. Şehre ilk kimin gireceği büyük önem kazanmıştı. Yarışı süvarilerinin başındaki Enver Bey kazanacaktı. Zaten "Hürriyet Kahramanı" idi, şimdi bir de "Edirne Fatihi" olmuştu. İttihat ve Terakkici genç subayların yeni idolü oydu. Fethi Bey ve Mustafa Kemal için maç sona ermişti.

Enver liderliğindeki radikal bir İttihatçı grubun Bab-ı Âli Baskını ile iktidarı ele geçirmesi, ikili için durumu daha da kötüleştirmişti. Artık, Cemiyet içinde iyice marjinalize olmuşlardı. Fethi Okyar Cemiyet'in umumi kâtipliğinden ayrılmak zorunda kalacaktı. Nihayetinde kızışan siyasi ortamda, hem Fethi hem Mustafa Kemal Sofya'ya gönderilecekti. İlki büyükelçi, ikincisi ateşemiliterdi.

Fethi Bey 1912 Seçimleri'nde Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına seçilen birçok İttihatçı subaydan biriydi. Askerî anlamda da önü açıktı; 30 yaşını biraz aşmış olduğu halde kaymakamlık (yarbaylık) rütbesine ulaşmış bir kurmay subaydı. Ancak, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ve ardından gelen Bab-ı Âli Baskını sonrasında ordunun tamamen siyasete bulaşmasına bir tepki olarak askerlikten istifa edecekti. Artık karşımıza sadece bir siyasetçi ve diplomat olarak çıkacaktı.

Cihan Harbi'ne girildiğinde, Sofya'da bir nevi sürgünde olan iki arkadaştan Mustafa Kemal yerinde duramayacak ve kendisini bir alayın başına neredeyse zorla atatmayı başaracaktı. Zaten askerlikten istifa etmiş olan Fethi Bey ise savaş boyunca Sofya'da kalmıştı. İstanbul'a ancak 1917 yılının sonlarında dönecek ve hemen İstanbul mebusu seçilip çalışmalarına Meclis'te devam edecekti. Ahmet İzzet Paşa kabinesinin dahiliye nazırı da oydu. Mondros Ateşkes Antlaşması'na imza koyan bu kabinenin ömrü ancak üç hafta olacaktı.

Cihan Harbi'nin kaybedilmesinin ardından Fethi ve Mustafa Kemal gibi gözden düşmüş İttihatçıların aslında iki hedefi vardı. Birincisi, Enver, Talat ve Cemal paşaların ülkeden ayrılmasıyla siyaset sahnesinden çekilen radikal İttihatçıların yerine bir alternatif oluşturmak ve Cemiyet'in düşmanı olarak gördükleri Hürriyet ve İtilaf yanlılarının iktidarı alıp kendilerini ve arkadaşlarını hedef tahtasına koymasını önlemek. Bunu başarabilirlerse, ikinci amaçlarını

gerçekleştirme şansını da elde edebilirlerdi: Mondros Ateşkes Antlaşması'nın uygulanmasının önüne geçmek için gerekli önlemleri almak. 1918'in son aylarında hem Mustafa Kemal hem Fethi payitahttaki tüm kapıları çalacaklardı. Mustafa Kemal, fahri yaveri olduğu Vahdettin'le görüşecek, Ahmet İzzet Paşa'dan harbiye nazırlığı talep edecek ve Fethi Bey ile birlikte Hürriyetperver Avam Fırkası ismiyle bir siyasi parti kurup kendi cebinden finanse ettiği *Minber* isimli bir gazete çıkaracaktı. Samsun'a çıkması, tüm bu faaliyetlerinin sonuçsuz kalması ve İstanbul'dan bir direniş örgütlenmesinin imkânsız olduğunun anlaşılmasından sonra olacaktı.

Bu sırada Mustafa Kemal ile Fethi arasındaki güç dengesi de yavaş yavaş değişmeye başlamıştı. 1910'ların ilk yarısında ikilinin arasında yıldızı parlayan Fethi idi; Cemiyet'in umumi kâtibi olmuş, Mustafa Kemal'in ataşemiliter olarak atandığı Sofya'ya büyükelçi olarak gitmişti. 1919'a gelindiğinde ise, Mustafa Kemal Çanakkale'de kendisini ispatlamış bir savaş kahramanı ve bir mirliva idi. Ancak, Hürriyet ve İtilaf yanlısı gazetelerin hedefindeki eski İttihatçılar arasında kendisi hâlâ yoktu; Cemiyet ile arasındaki mesafe kendisini tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'ne konmaktan ve Malta'ya sürülmekten kurtaracaktı. Fethi Bey ise o kadar şanslı değildi; İngilizlerin kendisini sürmesi Kurtuluş Savaşı'na en başından katılmasını imkânsız kılmıştı. Ancak, bu menfur[1] hadise Mustafa Kemal'e bir şey öğretmişti. Acilen İstanbul'dan ayrılmalıydı, burada yapacak bir şey kalmamıştı.

Fethi Bey'in Malta'daki sürgünden kurtulup Ankara'ya geri dönmesi 1921'in ortalarında gerçekleşecekti. Yapılan ara seçimlerde İstanbul mebusu olarak Meclis'e girip önce dahiliye vekili olarak görev yapacak, ardından da uzun süredir hazırlıkları yapılan Büyük Taarruz'u gizlemek ve Ankara diplomatik bir çözüm arıyormuş izlenimi vermek için Londra, Paris ve Roma'ya giderek burada temaslarda bulunacaktı. Zaferden sonra yurda dönen ve dahiliye vekilliği görevine devam eden Fethi Bey, İkinci Meclis'te icra vekilleri heyeti reisliğine seçilecekti.

Bir başka deyişle, cumhuriyetin ilanına yol açan hükümet krizinin başvekili kendisiydi. 1923'te yapılan seçimlerle Birinci Mec-

1. (Ar.) *Menfur*: "Nefret"ten (n-f-r); nefret edilesi.

lis'teki muhalif mebusların oluşturduğu İkinci Grup tamamen tasfiye edilmiş olabilirdi; ancak bu, tam bir parti disiplini içinde hareket etmenin mümkün olduğu anlamına gelmiyordu. Vekillerin tek tek Meclis tarafından seçilmesi, hükümetin Meclis karşısında güçsüz kalması sorununu doğurmaktaydı. Hemen her kafadan bir ses çıkıyor, her karar uzun uzun tartışılıyor, birçok vekil birkaç ay görevde kaldıktan sonra gensoru verilerek düşürülüyordu. Vekillerin tek tek seçilip düşürülebilmesi kabinenin ortak bir şekilde hareket etmesini zorlaştırdığı gibi, hükümetin başının vekiller üzerindeki etkisini de azaltıyordu. Zira ona değil, Meclis'teki mebuslara karşı sorumluydular.

Aynı zamanda başvekil olan Ali Fethi Bey'in dahiliye vekâletini de uhdesinde tutması Meclis'te tartışma konusu olmuştu. Sonunda Fethi Bey dayanamayıp bakanlıktan istifa etti. Meclis onun yerine Mustafa Kemal'in tasvip etmediği bir ismi, eski Başvekil Rauf Bey'i seçince, kriz büyüdü. Üstüne üstlük Meclis ikinci başkanlığından (ki meclis başkanlığının devlet reisliği anlamına geldiği bir ortamda, Meclis'in fiili başkanı bu kişiydi) istifa eden Ali Fuat Paşa'nın yerine de Erzincan Mebusu Sabit Bey (Sağıroğlu) intihap edilmişti, yani seçilmişti. Bu seçimler Meclis'in hükümetin eylemlerini onaylamadığı şeklinde yorumlanmalıydı. Lozan sırasında İsmet Bey ile arası bozulan Rauf Bey başvekillikten istifa edip Ankara'yı terk etmemiş miydi? Daha birkaç ay önce Milli Mücadele'nin diğer önde gelen isimleri Refet, Ali Fuat ve Adnan Adıvar ile İstanbul'da halifeyi ziyaret eden bizzat kendisi değil miydi?

Bu sorunu aşmak için Mustafa Kemal dâhice bir siyasi manevra yapacak ve bunu başvekiline uygulatacaktır. Seçim sistemi, doğrudan karşısına çıkıp muhalefet yapmayı arzulamayan ya da bunu yapmaya cesaret edemeyecek mebuslara kendi kontrolündeki hükümete Truva atı sokma imkânı vermiştir. Kendisine karşı birleşmiş olabilirler; fakat bu mebusları ortak bir noktada buluşturan bir program, bir ülkü yoktur. Bu da Mustafa Kemal aradan çekilirse bunların alternatif üretmekte zorlanacakları anlamına gelmektedir. Karşı oldukları şey bellidir; ancak, neyin taraftarı oldukları muğlaktır.

Mustafa Kemal, Fethi Bey'e istifa etmesini söylemiştir; bakalım muhalefet yeni bir hükümet kurabilecek midir? O âna kadar kendisine alternatif iktidar odaklarını başarıyla tasfiye eden ya da kendi

hareketinin içine almayı başaran bir siyasetçi için bu oldukça riskli bir harekettir. Ancak, kendisinin bile güçlü bir hükümet kuramadığı bir sistemde daha dün bir araya gelmiş mebusların bir hükümet kurmayı başaramayacaklarını, başarsalar bile böyle bir hükümetin uzun ömürlü olamayacağını bilmektedir.

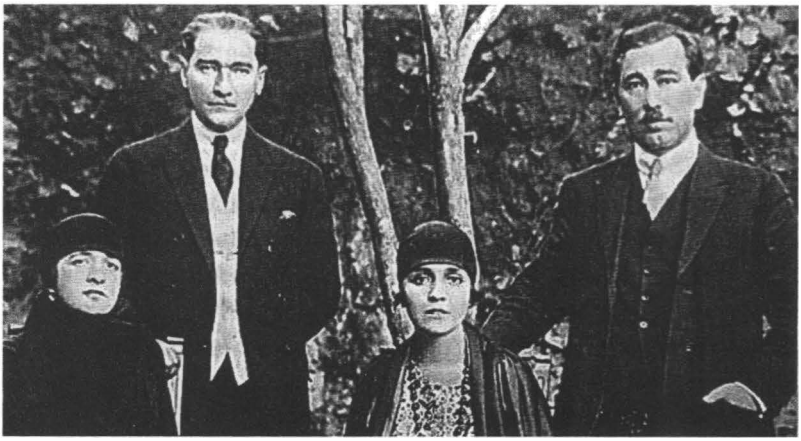
Hakikaten de, tahmin ettiği gibi olmuştur. Mebuslar bir sürü değişik liste hazırlamışlar, fakat bir türlü kendi aralarında anlaşamamışlardır. Sonunda da sorunu çözmek için Mustafa Kemal'i davet etmekten fazlasını yapmayacaklardır. O da bir gün önce İsmet Paşa ile üzerlerinde çalıştıkları bir metnin kanunlaşmasını isteyerek cumhuriyetin ilan edilmesini sağlamıştır.

Artık Mustafa Kemal cumhurbaşkanı ve devletin reisidir. Hükümeti oluşturan vekillerse Meclis tarafından seçilmeyecek, başvekil tarafından atanacaktır. Sistemdeki tıkanma çözülmüştür. Ancak bu, Fethi Bey'in başvekilliğe dönmesi anlamına gelmemektedir. Mustafa Kemal cumhurbaşkanı olduğuna göre, meclis başkanlığı boş kalmıştır; burası tam Fethi Bey'lik bir yerdir. Yeni Başvekil İsmet İnönü olur.

İkinci Meclis'e 22 Kasım 1924'e kadar başkanlık eden Fethi Bey, bu tarihte bir kez daha başvekillik makamına gelecektir. Ancak, burada gene fazla kalamamıştır. 1925 Şubatı'nda çıkan Şeyh Sait İsyanı, daha sert bir başvekili zorunlu kılmıştır. 3 Mart 1925'te İsmet Paşa görevine geri döner ve beş gün sonra Fethi Bey büyükelçi olarak Paris'e gönderilir. Bir kez daha siyaset oyununda kaybetmiş ve diplomat olarak sürgüne gönderilmiştir.

Ve bu son kez de olmayacaktır. Büyükelçiyken Türkiye'ye tatile geldiği bir sırada Mustafa Kemal, kendisine bir muhalefet partisi kurmasını önermiştir. Fethi Bey ilk başta tereddütlüdür; ancak, Gazi ısrar eder ve iki parti arasında eşit mesafede duracağını söyler. Bu hareketiyle hükümetin üstündeki ataletten sıyrılmasını amaçlamış olmalıdır. İşlerin iyi gitmediğini farkındadır; memleket gezilerinde gördükleri onu derin bir hayal kırıklığına uğratmıştır. Bir alternatif önerilecekse, bunun kendi kontrolünde, güvendiği eski bir arkadaşı tarafından yapılmasını daha uygun bulmuştur. Hakikaten de söz verdiği gibi tarafsız kalmaya da çalışmıştır. Sembolik bir jest de olsa, kız kardeşi Makbule'yi de kurulacak partiye üye yazdırması iyi niyetini gösteren bir adımdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal ve Ali Fethi eşleriyle beraber

12 Ağustos 1930'da kurulan ve Halk Fırkası'ndan farklı olarak liberal bir ekonomik politikayı benimseyen Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın da ömrü Terakkiperver'inkinden uzun olmayacaktır. İnkılapların memleketinde güdümlü bir muhalefetin yaşaması imkânsızdır. İnkılap karşıtlarının etrafında toplanacağı bir "irtica" yuvası olabileceği fark edilir fark edilmez, yani Kasım ayında parti kapatılır. Bu ikinci ve kontrollü muhalefet denemesi sadece üç ay sürmüştür. Fethi Bey'e de önce sessiz sedasız köşesine çekilmek, ardından da 1934'te bir kez daha huzuru yurtdışında aramak düşmüştür. Artık Londra büyükelçimizdir.

Mustafa Kemal'in ölümünün ardından bir kez daha parlamentoya giren Fethi Bey, adalet vekilliği yapacak, ancak kalbindeki rahatsızlık nedeniyle 12 Mart 1941 yılında istifa edip aktif siyasetten çekilecektir. İki yıl sonra da parlak başlayan ama sıradan biten kariyerine bir cuma günü Azrail'e teslim olarak noktayı koyacaktır.

Çerkes Ethem

(yak. 1886-1948)

Çerkes Ethem, Osmanlı devletinden Cumhuriyet'e geçiş tartışmalarında günümüze dek devam eden "hainlik"-"kahramanlık" ikileminin tam merkezindeki isimdir. Tam da bu merkezî konum, bize birçok tel'in[1] meraklısının iddia ettiği gibi sıradan bir çeteci olmadığını gösteren şeydir. Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında kendi ve kardeşleri hesabına bir iktidar mücadelesinin içine giren ve Mustafa Kemal'in önce Heyet-i Temsiliye, ardından da Büyük Millet Meclisi etrafında oluşturduğu siyasal oluşuma alternatif bir güç odağı oluşturmaya çabalayan biridir Ethem. Hesaplarının tutmaması ve sergüzeştinin Yunan diyarlarında sona ermiş olması, Kurtuluş Savaşı'nın ilk iki yılında oynadığı önemli rolü göz ardı etmemizi gerektirmez.

Ethem'in ailesi, yüz binlerce soydaşı gibi, 19. yüzyıldaki büyük göç dalgalarıyla köklerinin bulunduğu Kafkasya'dan Anadolu topraklarına gelir. Ethem'in doğum tarihi kesin olmasa da, 1880'li yıllarda Bandırma yakınlarında dünyaya gözlerini açtığını biliyoruz. İki ağabeyinin subay olması nedeniyle, ailedeki beş erkek çocuğun en küçüğü olan Ethem'in kendisi de askerlik yapmak istemiş, ancak babasının muhalefetiyle karşılaşmıştır. Profesyonel bir asker olama-

1. (Ar.) Tel'in: "Lanet"ten (l-'-n): lanetlemek.

Mustafa Kemal yanında Çerkes Ethem ile

sa da Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlı bir gönüllü sıfatıyla II. Balkan Savaşı'nda savaşmış, ardından Cihan Harbi'ne katılıp Erzurum ve Van'da görev yapmıştır. Doğu Cephesi'nde ağabeyi Reşit Bey'le birlikte Teşkilat-ı Mahsusa'nın İran-Afganistan üzerinden Orta Asya içlerine ulaşmayı hedefleyen operasyonuna dahil olarak gayriresmi harp düzeni ve "komitacılık" ile tanışacaktır, ki burada edindiği tecrübeler Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında Yunanlara karşı oldukça işine yarayacaktır.

1915'te bağlı olduğu birliğin dağıtılmasının ardından memleketi Bandırma'ya döner. Fakat Kutü'l-Amare Muharebesi'nde esir alınan İngiliz General Townshend'in Büyükada'da tutulduğunu öğrenince "Prens Adaları"nın bu yüksek rütbeli misafirini kaçırma planları yapar. Ancak, bu planının hükümet tarafından öğrenilmesiyle Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ve Dahiliye Nazırı Fethi Bey, Ethem'e müdahale edilmesi için harekete geçerler. Nitekim bu gözüpek Çerkes'ten bir daha "eşkıya"lık yapmayacağı sözünün alınması üzerine memleketine dönüp olaylara karışmaması şartıyla serbest bırakılır. Ancak, verdiği söze uzun süre sadık kalamaz. Bu defa da 13 Şubat 1919'da İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu fidye istemek üzere kaçırır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona erip Anadolu'da işgale karşı direnişin örgütlenmesi aynı zamanda Çerkes Ethem ve kardeşlerinin hayatında yeni bir devrin başlaması demektir. Anadolu'daki Çerkes temsilcilerinin İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa ile yaptıkları görüşmenin ardından Milli Mücadele'ye destek verme kararı almalarını müteakiben, Ethem Bey ve kardeşleri Bursa, Bandırma, Balıkesir ve Gönen bölgelerinde işgale karşı yerel ve sivil direniş birliklerini örgütlemeye başlarlar. "Millet Hattı" adı verilen bir cephe kurarak Yunan işgalcilere karşı başarılı müdafaalar gerçekleştirirler. Bu hat sayesinde Yunan ordusunun ilerlemesinin yavaşlatılması, hatta durdurulması başarılınca, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelmesi de mümkün olur. Direnişi örgütleme çabasının yanı sıra, Çerkes Ethem Alaşehir ve civarının yegâne hâkimi olma mücadelesi vermiş, çevredeki düzensiz kuvvetleri bertaraf ederek bir süreliğine Batı Anadolu'nun en güçlü şahsiyeti haline gelmiştir.

Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından Ankara'nın üstüne salınan Anzavur'u Nisan-Mayıs 1920'de mağlup etmek de Çerkes Ethem'in komutasındaki Kuva-yı Seyyare adındaki milis birliklerine nasip olacaktır. Böylece Adapazarı ve Düzce isyanlarını bastırarak bir manada içsavaş sayılabilecek çatışmaları Ankara hükümeti lehine sonuçlandırmışlardır. Bu tarihlerde Ankara'daki Milli Mücadele liderlerini korumada gösterdiği başarılar kendisine büyük bir şöhret kazandırır. Öyle ki, Yozgat'ta toplanan isyancı Çapanoğlu Celal ve Edip kardeşler ile onlara bağlı asilere karşı Mustafa Kemal Paşa'nın aklına gelen isim Ethem'den başkası değildir. Kendi önceliğini Yunanlara karşı mücadele olarak belirlediğinden bu çağrıyı ve Çapanoğlu ile çatışmayı gönülsüzce de olsa kabul eder. Davete olumlu cevap vermesini müteakip Ankara'ya gittiğinde, istasyonda bizzat Kemal Paşa tarafından karşılanır.

Çerkes Ethem'in kumandası altındaki Kuva-yı Seyyare'nin Yozgat'ta kontrolü Ankara lehine sağlamasının ve kurduğu mahkemede isyanın liderleri olarak kabul edilen 12 kişinin idama mahkûm edilmesinin ardından Ethem ve Büyük Millet Meclisi arasındaki ilk gerginlik meydana gelecektir. Zira Ethem, Yozgat'taki isyanın esasında Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in ihmali dolayısıyla şiddetlendiğini iddia ederek valinin de cezalandırılmasını talep eder. Mustafa Kemal Paşa ise belki de bir "başıbozuk"a siyasi mevki kazandıracak bir ta-

viz diye gördüğü bu talebi ısrarla reddeder. İlişkiler o denli gerilecektir ki, Ethem'in Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal'i Meclis'in önünde bizzat asacağı tehdidini savurduğu iddia edilir.

Çapanoğlu İsyanı, gerek Çerkes Ethem gerekse de Milli Mücadele açısından önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Zira Ethem'in Anadolu'da artan şöhreti ve elde ettiği güç Ankara'yı endişelendirirken, Ethem'i ve kendisine bağlı birlikleri de çok daha başına buyruk bir hale getirmeye başlar. Üstelik 9 Temmuz 1920'de Yozgat'tan ayrılan 4.500 atlıdan oluşan Çerkes Ethem kuvvetlerinin Ankara üzerinden Eskişehir'e gelmesi ve burada Anadolu'daki sosyalist hareketin örgütleyicisi olan Yeşil Ordu Cemiyeti ile birleşmesi, güç dengesini Ankara hükümeti aleyhine değiştirir. Hemen Ankara'ya komşu Eskişehir'de konuşlanarak Yeşil Ordu ile yaptığı ittifak sonucunda, Çerkes Ethem askerî kudretine siyasi bir temel de bulmuş gibidir. Bu, Mustafa Kemal'in tahammül edeceği bir şey değildir. Sadece doğru zamanı beklemektedir.

Bu arada, Ethem ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki gerilim ve adeta bir satranç oyunu kompleksitesinde düşünülen hamleler, Türk siyasi tarihine yeni bir politik örgüt kazandıracaktır: Paşa, Ethem ve yandaşlarını ekarte etmek istese de Bolşevik tandanslı Yeşil Ordu'ya karşı girişilecek bir eylemin Sovyet Rusya'nın tepkisini çekmesi ihtimalinden çekinerek Moskova'ya yönelik bir iyi niyet gösterisi olmak üzere Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nı kurduracaktır. Gelecekte çokça görülecek önemli ve kritik siyasi hamlelerinin ilk örneklerinden olan bu teşkilat, Ankara ile Eskişehir'deki Ethem arasında kısa süreli bir suni barış dönemini başlatır. Fakat Ankara hükümetinin giderek güç kazanması ve işgale karşı direnişi tek elden yürütmek arzusu bu barışın uzun sürmesini engelleyecektir. Tüm milis kuvvetlerinin düzenli ordu çatısı altına alınması kararı, Ethem ile Ankara'nın arasının yeniden açılmasına sebebiyet vermiştir. Zira Dahiliye Nezareti yayımladığı bir genelgeyle Ethem'in kendisi için gelişigüzel asker toplamasını yasaklamış ve mevcut birliklerinin de Batı Cephesi kumandanlığı emrine girmesini istemiştir. Çerkes Ethem ile ağabeyleri Reşit ve Tevfik beylerin şiddetli itirazları üzerine Ankara ile ipler daha da gerilecektir. Arabulucular da müzakerelerden sonuç alamayınca, Ethem'in üzerine asker gönderilmesi kararlaştırılır. Emrindeki askerlerle Kütahya'dan Gediz'e

çekilen asi kumandan, Birinci İnönü Muharebesi'nin ardından Yunan ordusu saflarına geçmiş ve Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar işgal bölgesinde kalmıştır.

İsmet Paşa'ya göre artık "Yorgi Ethem" olarak adlandırılması gereken Çerkes Ethem ve ağabeyleri, gıyaplarında İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak vatana ihanet suçlamasıyla idama mahkûm edilecektir. Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar Yunan saflarında kaldıktan sonra Büyük Taarruz ertesinde Atina'ya kaçanlar arasında kendisi de vardır. Ancak, burada uzun süre durmayacak ve kalabalık bir Çerkes nüfusa ev sahipliği yapan bugünkü Ürdün coğrafyasına göç edecektir. Vefatı da burada, Amman'da gerçekleşmiştir. İstiklal mücadelesinin ilk yıllarının "başıbozuk" ve muktedir kumandanı Çerkes Ethem çıkarılan af yasalarından yararlanmayı tercih etmemiş, iktidar mücadelesinin mağlubu olarak sürgünde kalmayı yeğlemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Damat Ferit Paşa

(1853-1923)

Son dönem Osmanlı tarihinin en tartışmalı figürlerinden Mehmet Ferit, II. Abdülhamit'in kız kardeşi Mediha Sultan ile evlenerek hem saraya damat olacak hem de belki kendisinden daha çok bilinen unvanını kazanacaktır. Politik kariyerinde öne çıkan niteliği İttihatçı karşıtlığı olsa da, esasında II. Meşrutiyet parlamentosuna Meclis-i Ayan üyesi olarak seçildikten sonra siyasi ikbal beklentisiyle ilk başta Cemiyet'e yakınlaşmaya çalışmıştır. Beklediğini elde edemeyince muhaliflere katılacak ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın genel başkanlığına kadar yükselecektir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Damat Ferit'in siyasi kariyerinin ışıltısı da artmaya başlamıştır. Aslında Mondros Mütarekesi görüşmelerine Osmanlı delegesi olarak gönderilmek istenmiş, ancak dönemin sadrazamı Ahmet İzzet Paşa, "Aman efendim, Ferid Paşa mecnundur. Bu gibi görevler kendisine verilemez," diyerek bu tayini önlemiştir. Hakikaten Londra'ya gidip Kral V. George'a "babasının eski dostu olduğunu söylemek" gibi parlak fikirleri olduğuna göre, sadrazamımız pek de haksız değildir. Ancak, doğru söyleyeni dokuz köyden kovdukları bir İstanbul'da bu vetonun bedelini ağır ödeyecektir Ahmet İzzet Paşa. Damat Ferit, kendisini İttihatçılıkla suçlayacak ve kabinesinin İttihatçıların devamı olduğu iddiasıyla istifasını isteyecektir. Görevde kalmaya pek de niyeti ol-

Damat Ferit Paşa

Levent Şahverdi Arşivi

mayan sadrazam istifa edince de, Vahdettin'i yeni kabineyi kurma görevini kendisine vermeye ikna edecektir. Bu tercihte özellikle Hürriyet ve İtilaf destekçisi basının İttihatçıları savaştaki suçlarından dolayı yargılayabilecek tek kişinin Damat Ferit olduğunu yazmalarının da etkisi olmuştur. Damat Ferit'in açıkça İngiliz taraftarı olduğunu ilan etmesi de 4 Mart 1919'da sadrazam olarak atanmasını etkileyen unsurlardandır. Göreve başladıktan hemen sonra kendisinden beklenenleri gerçekleştirmeye başlamış ve 8 Mart 1919'da "Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi Hakkında Kanun" adını taşıyan bir kararname çıkararak eski İttihatçıların yargılanmasının yolunu açmıştır. Dahası, 9 Mart'ta İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb'e, "Kendisi ve efendisi padişahın Allah'tan sonra İngiltere'ye umut bağladıkları"nı ifade etmiş, aynı ayın sonunda ise Amiral Calthorpe'a Osmanlı devletinin yalnız İngiltere'ye tabi olmak istediğini belirten, Mondros Mütarekesi maddeleri temel alınarak hazırlanmış bir tasarı sunmuştur. Sunulan tasarıda, padişahın egemenlik hakları saklı kalmak şartıyla Araplara muhtariyet, Ermenilere bağımsızlık verileceği işaret edilmiştir. Üstelik güvenlik tehdidi hissedildiğinde İngilizlere Osmanlı ülkesinde istedikleri yeri işgal etme hakkı dahi tanınmıştır.

14-15 Mayıs 1919 gecesi İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi üzerine istifa eden Damat Ferit, 19 Mayıs'ta kendi adıyla anılacak ikinci hükümetini kuracaktır. Bu yeni dönemde İngilizler yerine Fransızların tarafında yer almayı tercih etmiştir. İkbal hırsı ile mevkiini korumak maksadıyla diplomatik hamleler yapan Damat Ferit, Osmanlılara empoze edilecek barış şartlarının görüşüldüğü Paris Konferansı'ndan İstanbul'a eli boş dönmüştür. Artık bu noktada İtilaf Devletleri'nin suyuna gitme politikasının boşa düştüğünü fark etmesi ve Sèvres'in ayak seslerini işitmesi gerekirken, o bilakis Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Milli Mücadele hazırlıklarına karşı önlemler almaya girişmiştir. Erzurum ve Sivas kongrelerini önlemeye çalışmakla kalmamış, Dahiliye Nezareti üzerinden Erzurum Valiliği'ne verdiği talimatla Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasını istemiştir. Lakin vali vekili Kadı Hurşit Efendi'nin, "Gücünüz yetiyorsa gelin siz tutuklayın," cevabıyla karşılaşacaktır. İstanbul bu minvalde cevapları, başta Karabekir, birçoklarından daha duyacaktır. Belki herkes Mustafa Kemal kadar gözü

Levent Şahverdi Arşivi

kara değildir, ancak sarayın ve sadrazamın Anadolu'daki subay ve memurlar üzerindeki denetimini kaybetmeye başladığı da bellidir. Tüm siyasi ve diplomatik başarısızlıklarına karşın Sultan Vahdettin tarafından üçüncü defa sadrazam olarak atanan Damat Ferit, Anadolu'daki kongre hareketlerini engellemek için de elinden geleni ardına koymamıştır. Bu kongreler sonrasında Mustafa Kemal, İstanbul ile Anadolu arasındaki haberleşmeyi keserek kendisini iktidardan düşürmüştür. İstanbul dize gelmiş, Milli Mücadelecilerin Meclis-i Mebusan'ın toplanması talebi nihayet kabul görmüştür.

Bu noktada tüm İstanbul hükümetlerinin Milli Mücadele karşıtı olmadığının altı çizilmesi gerekir. Örneğin, Ahmet Tevfik Paşa, Londra Konferansı'nda sözü Ankara hükümetine bırakmak gibi jestler yapmaktan geri durmamıştır. Açıkça Milli Mücadele karşıtı olan Damat Ferit Paşa'dır ve onun hükümetten düşürülmesi ile Anadolu direnişi ile İstanbul arasında geçici bir bahar havası yaşanmıştır. Bu hava, Mart 1920'de İngilizlerin Meclis-i Mebusan'ı basıp kapatmasıyla bitecektir. Damat Ferit bir kez daha iktidara gelmiş, bu dördüncü ve beşinci sadrazamlıklarında Ankara hükümetiyle açık ama umutsuz bir savaşa girişmiştir.

Damat Ferit'in Milli Mücadele hareketine karşı takındığı tavra, Ankara hükümeti İstiklal Mahkemesi aracılığıyla "İngiliz muhibbi" sadrazamı gıyabında idama mahkum ederek cevap verecektir. Aslında, burada "hain" manasında kullanılmıştır, ama "muhip" kelimesinin sözlük anlamı olan "dost" da Damat Ferit'in durumunu çok güzel tarif etmektedir. Londra sefaretindeki kâtiplik yıllarından kalma İngiliz hayranlığını özel hayatında da özentilik seviyesinde sergilemekten çekinmeyecektir. Bizzat Vahdettin'in kızı Sabiha Sultan'ın aktardığına göre, uşaklarla ve valelerle donattığı Baltalimanı Sahil Sarayı'nda akşam yemeklerinde eşi Mediha Sultan dekolte tuvalet, kendisi de smokin giyecek, dikkatle tertiplediği mizansenlerde piyanonun başında Haydn çalıp konuklarına hava atmayı da ihmal etmeyecektir.

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sèvres Antlaşması ise Damat Ferit'i müttefikleri İtilaf Devletleri nezdinde bile gözden düşürecektir. İşlevini yerine getirmiştir ve artık kimsenin ona ihtiyacı kalmamıştır. Milli Mücadeleciler kendisini vatana ihanet suçu ile it-

ham ederken İngilizler Sèvres Antlaşması hükümlerini uygulatamadığı gerekçesiyle eleştireceklerdir. Antlaşmanın uygulanmaması nedeniyle 17 Ekim 1920'de istifa edecek ve bir süre sonra yurtdışına çıkacaktır.

Milli Mücadele yıllarını adeta bir "gönüllü sürgün"de geçirmiş ve Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra ülkeye dönmüştür. Fakat yeni dönemde İstanbul'da kalma imkânı olmadığını gördüğünden Fransa'ya gidecek ve kaderin ilginç bir tesadüfü olarak İstanbul'un kurtuluş günü olan 6 Ekim 1923'te hayatını Nice şehrinde kaybedecektir. Milli Mücadele aleyhtarlığı ise ölümünden sonra dahi peşini bırakmayacak ve hem *Nutuk*'ta hem de ders kitaplarında "hain" olarak anılacaktır.

Ahmet Tevfik Paşa (Okday)

(1845-1936)

Sanılanın aksine, bütün İstanbul hükümetleri Milli Mücadele'ye kategorik olarak karşı değildir. Damat Ferit Paşa'dan başka sadrazamlar da hükümet kurmakla görevlendirilmiş ve bunlar Ankara ile her zaman düşmanca ilişkiler içinde bulunmamışlardır. Mustafa Kemal'le hiçbir zaman aynı çizgide olmasalar da, İngilizlerin suyuna gitmenin yarar sağlamayacağının farkındadırlar.

Aynı zamanda son Osmanlı sadrazamı unvanına sahip olan Okday, bir paşa oğlu olarak 1845 yılında Üsküdar'da dünyaya gelmiştir. Osmanlı devletinin son yıllarında görev yapan üst düzey bürokratlar arasında Milli Mücadele'ye karşı konum almayan nadir isimlerden olan Ahmet Tevfik Paşa, 19. yüzyılın son çeyreğinde diplomat olarak başladığı devlet görevinde sultandan sonra en yüksek makama, yani sadrazamlığa kadar yükselecektir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından bu makama ikinci defa tayin edilir. Bu göreve 31 Mart'taki ilk tayini, memurluk kariyeri sırasında siyasi çekişmelere dahil olmaması ve dönemin iki rakip oluşumu İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf fırkalarının ikisine de eşit mesafede durmasındandır. Kısacası tarafsız bir devlet adamı olduğu bilinmektedir ve taraf olmayanın bertaraf olduğu 1910'larda bu çok değerli bir özelliktir. Zaten ilk sadareti de pek uzun sürmemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Cihan Harbi yılları öncesinde Londra'da büyükelçidir. İttihat ve Terakki liderlerinin ülkeyi terk etmesinin ardından içinde İttihatçı bulunmayan bir hükümet kurulmasını amaçlayan Vahdettin, kendisini ikinci kez sadaret makamına getirmiştir. 11 Kasım 1918'de, İtilaf donanmasının İstanbul'u işgalinden iki gün önce kurduğu bu hükümet de uzun ömürlü olmayacaktır. Vahdettin'in Meclis-i Mebusan'ı feshetmesinin ardından kabinesini yenileyip üçüncü sadaretine başlayan paşa, gene bir buçuk ay sonra istifasını verecektir. Bu sırada Paris Barış Konferansı'na giden heyete katılmış, burada yeni sadrazam Damat Ferit'in tecrübesizliğini örtmeye çalışmıştır.

Yerine gelen Damat Ferit Paşa Milli Mücadele karşıtlığıyla bilinmektedir. Mustafa Kemal'in mahir bir hamlesiyle istifa etmek zorunda kaldığında sadaret görevi tekrar Ahmet Tevfik Paşa'ya teklif edilecekse de, o bunu kabul etmeyecektir. Bu göreve dönüşü, 21 Ekim 1920'de, Sèvres sonrasında Damat Ferit Paşa'nın sadaretten bir kez daha ayrılması üzerine olacaktır. İki yılı aşkın bir süre görevde kalan kabinesi, o yıllar için etkileyici bir istikrara sahiptir. Bu istikrarı daha çok inisiyatifin İstanbul'un elinden çıkması ve Ankara'ya geçmesiyle açıklamak mümkündür.

Bu dönemde kazanılan zaferler, İtilaf Devletleri'ne Ankara hükümetinin Sèvres'i tanımayacağını göstermiştir. 27 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında Londra'da toplanacak konferansa İstanbul hükümeti yanında Ankara hükümetinin de katılması gündeme gelmiştir. Bu mesajı Ankara'ya ileten Ahmet Tevfik Paşa, Mustafa Kemal'in bir barış antlaşması için meşru merciin sadece Büyük Millet Meclisi olduğu ve Ankara'nın resmî bir davet olmadan konferansa katılmayacağı tepkisiyle karşılaşır. Telgrafında Mustafa Kemal'in Tevfik Paşa'ya karşı gene de hürmetkâr bir üslup kullanması dikkate şayandır.

Ankara'ya resmî bir davetin gitmesi üzerine her iki heyet de Londra'da yerini alır. İtilaf Devletleri'nin amacı Türk tarafında ikilik çıkarmaktır, ancak Ahmet Tevfik Paşa'nın kongredeki tutumu bu oyunu bozacaktır. Konferans başladığında kendisine söz hakkı verilen Tevfik Paşa, lafı Bekir Sami Bey'e, yani Büyük Millet Meclisi heyetine bırakarak şık bir jest yapar.

Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından, 1 Kasım 1922'de saltanat resmen ilga edilince Tevfik Paşa da görevinden istifa etmiş-

tir. Ancak, sadaret makamı kaldırılmış olduğu için sadaret mührünü teslim edememiş ve bir zamanlar imparatorluğun en önemli sembollerinden biri olan bu mühür Okday ailesi tarafından muhafaza edilmiştir. Milli Mücadele'ye karşı olmayan tavrı sayesinde Yüzellilikler arasına katılmayan bu emektar Osmanlı paşası, 1936'da İstanbul'da, bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak hayatını kaybedecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mersinli Cemal Paşa (Cemal Mersinli)

(1875-1941)

Milli Mücadele döneminin tarihçiler tarafından en ihmal edilen komutanı Cemal Paşa'nın Toroslar'ın eteklerinde başlayan hayatı, Kurtuluş Savaşı'nın birçok önderi gibi cepheden cepheye koşarak geçmiştir. Mekteb-i Harbiye'yi başarıyla bitirip erkân-ı harb, yani kurmay sınıfına ayrılan genç Cemal Bey, Birinci Dünya Savaşı başlayana dek çoğunlukla imparatorluğun batısında, Rumeli topraklarında görev yapar.

Cihan Harbi yıllarında Suriye'dedir. Kendisinden daha maruf[1] adaşı tarafından yönetilen Kanal Harekâtı'ndaki kolordulardan birinin başındadır. Savaşın sonlarına doğru Liman von Sanders'in emrindeki Yıldırım Ordular Grubu'nda yolları Mustafa Kemal Paşa ile kesişecek ve iki isim arasındaki çatışmalarla dolu ilişki başlayacaktır. Cemal Paşa, Mustafa Kemal'in faturayı kestiği isimlerden biridir. "Enver Paşa gibi bir ahmak müdir-i harekât-ı umumiye olmasa idi," diye serzenişte bulunduğu meşhur cümlenin devamında eleştirilerden payını alan biri de Cemal Paşa'dır. "Hiçbir vaziyet-i askeriyeyi takdir edemeyen bir dördüncü ordu kumandanı" lafından kasıt kendisidir.

Yukarıdaki cümleyi ihtiva eden 7 Ekim 1918 tarihli telgrafın çekilmesinden 19 gün sonra, ateşkesten başka yol kalmadığını belirten

1. (Ar.) Ma'ruf: "*Arif*"ten ('-r-f); bilinen.

Levent Şahverdi Arşivi

Mersinli Cemal Paşa

Mustafa Kemal'in uyarılarının ne kadar doğru olduğu anlaşılacaktır. Halep düşmüştür. Ordunun savaşacak hali kalmamış, her şey bitmiştir. Dört gün sonra Mondros Mütarekesi imzalanır. Her iki paşa da İstanbul'a dönmek durumunda kalır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak, Mersinli Cemal Paşa'nın payitahttaki ikameti uzun sürmeyecektir. II. Ordu müfettişi olarak Konya'ya yollanır. Burada dikkatten kaçan bir nokta vardır: Milli Mücadele'nin Kâzım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Bele gibi önde gelen isimleri 1919'da kolordu komutanıyken, kendisi aynı Mustafa Kemal gibi bir ordu müfettişidir. Zaten hem yaş hem rütbe olarak da Mustafa Kemal'den büyüktür. Kısacası, en azından Milli Mücadele'nin en başında Anadolu'daki en rütbeli kişinin kendisi olduğu görülmektedir. İleride Kurtuluş Savaşı'nda çok önemli roller oynayacak İsmet Bey ve Fevzi Paşa gibi isimler henüz İstanbul'da iken, kendisi Konya'da bir direniş örgütlemek için çabalamaktadır. "İlk Beşler" olarak adlandırılan Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Rauf Orbay ve Refet Bele ile birlikte 1919 yılında Milli Mücadele'yi destekleyen az sayıda üst rütbeli subaydan biridir. Amasya Tamimi'ne telgrafla katılan iki kumandandan biri de gene kendisidir.

Daha sonraki eylemleri ve Mustafa Kemal'le ters düşmesi nedeniyle, Kurtuluş Savaşı'nın bu ilk aylarında bulunduğu kritik pozisyon genelde göz ardı edilmektedir. Demek ki, sadece doğru zamanda doğru yerde olmak yetmemektedir. Doğru şeyleri yapmak da elzemdir. Cemal Paşa, Kurtuluş Savaşı gibi zorlu bir mücadelenin gerektirdiği kararlılıktan yoksundur. Örneğin, Kâzım Karabekir gibi o da İstanbul ile köprüleri atmaktan hep çekinecektir. Amasya Tamimi'ni imzalamakta tereddüt eden Rauf ve Refet beyler ve İstanbul'un Anadolu ile telgraf iletişiminin kesilmesini eleştiren Kâzım Karabekir gibi, o da son karar ânı geldiğinde müesses nizama bayrak açmakta tereddüt etmektedir.

Ancak, Cemal Paşa, kendisi gibi müteredditolan Kâzım, Rauf ve Refet'in yapmadığı bir şeyi yapmıştır. İstanbul'da geri çağrıldığında gitmeyen Mustafa Kemal'in ve Mustafa Kemal'i tutuklaması ve Erzurum Kongresi'ni engellemesi istediği zaman bunu reddeden Kâzım Karabekir'in aksine, Mersinli Cemal Paşa itaatkâr bir komutan olduğunu dönme emrine uyarak gösterir. Konya gibi Mustafa Kemal'in doğrudan iletişiminin olmadığı bir yerdeki kumandanlığını bırakıp İstanbul'a gitmesi, hem de bunu ilk başta on gün izin alarak yapmış olması, Milli Mücadele için önemli bir taktik hatadır. Bu geri adımda Mersinli Cemal Paşa'nın müteredditabiatı kadar, kendisinin arka plana atıldığı hissiyatının da payı olabilir; zira Mersinli Cemal ferik-i sani, yani korgeneral iken, Mustafa Kemal mirli-

va, yani tuğ/tümgeneraldir. Her halükârda yıllar sonra *Nutuk*'ta Mustafa Kemal, Mersinli Cemal Paşa'nın görev yerini bırakıp İstanbul'a dönmesini ağır bir şekilde eleştirecektir. Samsun'a çıkar çıkmaz "makasid-i milliye"yi, yani milli emelleri temin için "teşrik-i mesai" yapma yönündeki teklifine "ümitbahş, müsbet cevaplar" veren Cemal Paşa'nın şimdi durup dururken on gün izin alıp İstanbul'a gitmesi, Mustafa Kemal'e göre "kâr-ı akıl olamamak lazım gelir"di. Bir süre sonra Cemal Paşa'nın yerine bıraktığı Selahattin Bey de İstanbul'a gidince, "Cemal Paşa'nın gösterdiği bu suimisal"e, yani kötü örneğe karşı bir önlem olarak, tüm kuvvet komutanlarına görev yerinden ayrılmamalarını emreden bir telgraf çekmek ihtiyacı hissedecektir. İstanbul ile kendisi arasında askerî ve idari makamlara kimin hâkim olacağı hususunda açık bir mücadele varken kilit noktadaki görevleri muhafaza ehemm-i mühim bir şeydir.

Mustafa Kemal ile İstanbul arasında bir yumuşamanın sonucu olarak göreve gelen Ali Rıza Paşa kabinesinde harbiye nazırı olmasını ise, "Cemal Paşa [izne] gitti gelemedi. Onu daha sonra harbiye nazırı olarak göreceğiz," diye iğneleyici bir cümle ile açıklar Mustafa Kemal. Cemal Paşa, kabinede Heyet-i Temsiliye'yi temsil etmek için bu görevi kabul ettiğini savunsa da, Mustafa Kemal bunu kabul etmemektedir. Bugün ailesinin elinde olan ve *Nutuk*'a bir cevap niteliğindeki anıları, içerdiği bazı hakaretamiz ifadeler nedeniyle hâlâ yayımlanamadığından bu ilginç çekişme ile ilgili Cemal Paşa'nın kendi versiyonunu ne yazık ki bilemiyoruz. Fakat bu örnek için başka kaynaklara başvurabiliyoruz. Ali Fuat Paşa'nın, "Kendisini hükümet içinde Kuva-yı Milliyye'nin bir mümessili olarak görüyorduk. Hükümetle olan temasımızı onunla yapacaktık," ifadeleri Cemal Paşa'yı destekler durumdadır. Cemil Koçak'ın da dikkat çektiği gibi, gene aynı kabinede yer alan Tevfik Biren de, Cemal Paşa'nın "Heyet-i Temsiliye'nin hususi mahiyetteki murahhası" olduğunu belirtmektedir. 7 Ekim 1919 tarihinde bizzat Mustafa Kemal'in çektiği bir telgrafta da benzer bir ifade vardır: "Heyet-i Temsiliye'miz azası sıfatiyle kabinede murahhas."

Her halükârda, Cemal Paşa'nın nazırlığı sırasında Milli Mücadele için çabaladığı kesindir. Bu nokta önemlidir; zira 23 Nisan öncesinde İstanbul'daki subaylar arasında Milli Mücadele taraftarı olan çoktur. Atamaları yapan Harbiye Nezareti ve Genelkurmay'ın kontrolünün önemini, daha bir sene önce Mustafa Kemal'in nazır

olmak için girişimlerde bulunmasından ve Fevzi Çakmak, İsmet İnönü ve Cevat Çobanlı gibi bu makamlarda bulunmuş kişilerin daha sonradan Milli Mücadele tarafında önemli rol oynamalarından anlayabiliyoruz. Kısacası, Mustafa Kemal ile anlaşamasa ve yeri geldiğinde fazla tedbirli ve itaatkâr olsa da, Mersinli Cemal Paşa'nın Milli Mücadeleciliği şüphe götürmez bir gerçektir. Zaten aksi takdirde, kendisine kızgın olan Mustafa Kemal onun Anadolu'ya gelmesine izin vermezdi. Fevzi Çakmak'ı bile Ali Fuat'ın araya girmesiyle kabul edecek derecede ince eleyip sık dokuyan birinden bahsediyoruz. İstanbul'daki nazır günlerinde Milli Mücadele doğrultusunda çalıştığı, İngilizlerin görevden alınmasını istemesinden de belli zaten. Bu istek karşısında Mersinli Cemal Paşa görevinden istifa ederek Mustafa Kemal'i gene kızdırmıştır. Bir kez daha kararı firara tebdil etmesinden[1] ne kadar rahatsız olduğunu, bu sırada kendisi ile Cemal Paşa arasındaki telgraf yazışmalarını *Nutuk*'a teferruatıyla alarak gösterecektir.

İstifa etmeseydi bile, uzun süre harbiye nazırı kalamayacaktı zaten. Zira İngilizler 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal edecek ve Meclis-i Mebusan'ı çalışamaz hale getirecektir. Tutuklanıp Malta'ya gönderilen Milli Mücadelecilerden biri de Mersinli Cemal Paşa'dır. 1921 yılında imzalanan esir değiştokuşu antlaşması çerçevesinde hemen Ankara'nın yolunu tutacaktır; son Osmanlı meclisinin bir mensubu olduğu için buradaki yeri hazırdır. Kendisini Mustafa Kemal ile burada da ters düşmüş görüyoruz. Meclis'in ikinci döneminde, Amasya Tamimi'nin diğer imzacılarıyla birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuranlar arasında yer alacaktır. İzmir Suikastı nedeniyle haksız bir şekilde mahkeme önüne çıkarılan, ancak ordu içinden tepki geldiği için beraat ettirilen muhalif paşalardan biri de odur.

Özgürlüğünü ve onurunu kurtarmıştır belki ama siyasi kariyeri bitmiştir. Yeni kurulacak Cumhuriyet'te kendisine yer yoktur.

Hiç anlaşamadığı Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra İsmet Paşa'nın daveti üzerine siyasete dönecektir. Lakin görev süresini dahi tamamlayamadan 1941 yılında hayata gözlerini yumacaktır.

---

1. Osmanlıcada "firar" (فرار) ile "karar" (قرار) kelimesinin yazılışı arasında sadece bir nokta farkı bulunmaktadır. Dolayısıyla "karar" kelimesinden bir nokta silerseniz "firar" olur. "Kararı firara tebdil etmek" de bu yüzden "başı sıkıştığında kaçmak" anlamında kullanılan bir deyimdir.

Talat Paşa

(1874-1921)

II. Meşrutiyet'ten sonra siyaset sahnesine fırtına gibi giren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güçlü ve de sivil[1] lideri Talat Bey, 1874 yılında bir köy kadısının oğlu olarak Edirne'de dünyaya geldi. Aslında o da, sınıf atlamak isteyen tüm zeki küçük burjuva çocukları gibi, askerî bir kariyere hazırlanmaktaydı. Edirne Askerî Rüşdiyesi'nden mezun olduktan sonra babasının vefat etmesi, kendisini bir iş aramaya itti. Edirne Posta ve Telgraf İdaresi'ne girdi ki o dönem telgrafın önemi düşünülürse bu sıradan bir meslek değildi. Ancak, gizli cemiyetlerdeki faaliyetleri ortaya çıkınca memuriyetten çıkarılıp hapse atılacak, serbest bırakıldığında ise Selanik'e sürülecekti. Bu sürgünün alafranga bir deyimle "kılık değiştirmiş bir nimet" olduğu yıllar sonra ortaya çıkacaktı. Zira Selanik, II. Abdülhamit'i meşrutiyeti ilana mecbur eden, ardından da iktidara bizzat el koyan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tekrardan ihya edildiği yerdi.

Talat Bey, bu cemiyetin Selanik'te tekrar kurulmasını sağlayan isimlerinden biri oldu. Meşrutiyetin ilanıyla sonuçlanacak 1908 İhtilali'nin hazırlanmasında önemli bir rol oynadı ve bu tarihten sonra, Enver Paşa ile birlikte Cemiyet'in en önemli ismi olarak karşımıza

1. Herhangi askerî bir görevi olmamasına karşın kendisine "paşa" denmesinin nedeni, Osmanlılarda sivil paşaların da bulunmasıdır. Hatta sivil ve askerî rütbeler arasında bir denklik düzenlemesi bile yapılmıştır.

Talat Paşa

çıktı. 1908 Seçimleri'nde mebus olarak Meclis'e giren, 1909 yılında dahiliye nazırı olan Talat Paşa, 1913 yılındaki Bab-ı Âli Baskını'ndan sonra memleketin idaresini ele alan üç İttihatçıdan biriydi. Osmanlı İmparatorluğu'nu Cihan Harbi'ne sokan Sait Halim Paşa sadaretindeki hükümette Enver harbiye, Cemal bahriye, Talat ise dahiliye nazırı idi. Kendisini bir kukla gibi kullanmaya yeltenen İttihatçılarla arası açılan sadrazamın istifası üzerine ise 1917 yılında sadaret görevini bizzat Talat Paşa üzerine almak zorunda kalacaktı.

Savaşın kaybedildiğinin anlaşılması üzerine, İttihat ve Terakki'nin kendisini feshettiği son kongresinin başkanlığını yaptıktan sonra, Enver ve Cemal gibi eski rejimin muktedir subayları ile birlikte 1 Kasım gecesi bir Alman denizaltına binerek İstanbul'dan ayrılmış ve Sivastopol üzerinden Berlin'e geçmişti.

İttihatçı liderler artık yurtdışında olabilirlerdi; ancak memleket meseleleri ile uğraşmadıkları söylenemezdi. Alman denizaltısında memleketini terk ederken Talat Paşa, "Bizim siyasi hayatımız sona ermiştir," demiş olabilirdi, ancak bu hayalleri suya düşmüş ve yorgun bir adamın ümitsizlik içinde ettiği bir lakırdıdan başka bir şey değildi. Zaten bir-iki cümle sonra dayanamayıp, "Gün geçer de, şayet bir fırsat zuhur ederse o fırsattan faydalanmamız tabiidir," demekten de kendisini alamayacaktı. Fırsat zuhur etmedi belki ama Talat Paşa da boş durmadı Almanya'da Radek gibi Bolşeviklerle görüşmekle kalmadı, bir yandan da Osmanlı topraklarındaki İttihatçıları örgütlemeye girişti. İstanbul'dan ayrılmadan önce yeni bir örgüt kurmakla görevlendirdiği Kara Vasıf ve Kara Kemal'in kurdukları Karakol Cemiyeti, Milli Mücadele'nin ilk yıllarında kritik vazifeler üstlenecekti.

Talat Paşa'nın bu dönemde Mustafa Kemal'le yazıştığını ve kendi adamlarından ona destek vermelerini istediğini biliyoruz. Ancak, Mustafa Kemal'in bu desteğe her zaman şüphe ile baktığını Karakol Cemiyeti'ne dağılmasını emretmesinden anlayabiliriz. Gene bu cemiyetin kendini dağıtmak bir yana, gidip kendi başına ordulara nizamname ve talimatlar göndermeye, hatta Bolşeviklerle Türkiye'yi temsilen antlaşma imzalamaya kalkmasından, Mustafa Kemal'in emri altına girmeye pek de hevesli olmadıkları sonucuna varabiliriz.

Mart 1921 tarihindeki iki gelişme, olası bir Talat hizbinin Mustafa Kemal'e rakip olmasını önledi. 15 Mart 1921 tarihinde Soğomon Tehliryan adındaki bir Ermeni, Tehcir Kanunu'nun müsebbibi Talat Paşa'yı öldürdü. Ertesi gün İngilizler İstanbul'u resmen işgal ederek Meclis-i Mebusan'ı kapattı ve Karakol Cemiyeti'nin önemli ismi Kara Vasıf'ı tutuklayıp Malta'ya sürdü. Hizip iki gün içerisinde hem başsız hem de kolsuz kalmıştı.

Yaşasaydı Milli Mücadele'ye ne gibi katkıları olacağı, Mustafa Kemal ile olası bir liderlik mücadelesine girip girmeyeceği, girdiği

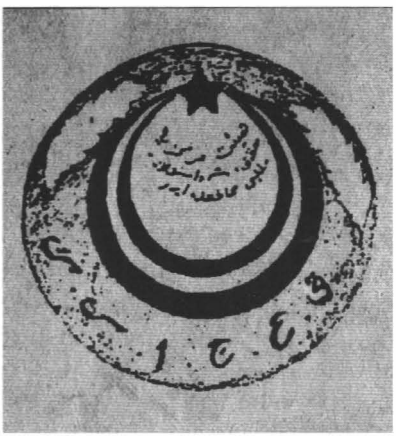
Levent Şahverdi Arşivi

takdirde böyle bir mücadelede başarı şansının ne olduğu sadece Talat Paşa için değil, Enver ve hatta belki Cemal paşalar için de sorulması gereken sorulardır. Ancak, her üçü de 1921 ve 1922 yıllarında hayatlarını kaybettiklerinden bu soruların cevabını bilmek imkânsızdır. Mustafa Kemal'e alternatif oluşturma açısından bu üçlü arasında en çok çaba gösterenin ve en fazla yol kat edenin Enver Paşa olduğundan ve bu çabaların Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasıyla boşa çıktığından başka kesin olarak söylenebilecek bir şey yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

Kara Kemal

(1875-1926)

Karakol Cemiyeti'nin mührü: "Heyet-i Merkeziye – hukuk-i beşer ve istiklal-i mileli muhafaza eder"

Asıl adı Ahmet Kemal olsa da, hem ten renginin koyuluğu hem de sahip olduğu gizemli kişilik nedeniyle Kara Kemal olarak anılan İttihat ve Terakki'nin "Küçük Efendi"si hayatının ilk döneminde, II. Meşrutiyet öncesinde, babası gibi Posta ve Telgraf Nezareti'nde çalışır. Serez Postanesi'nde görevliyken Cemiyet'in "Büyük Efendi"si Talat Bey ile tanışarak İttihat Terakki'ye katılır. Postanedeki görevi sayesinde yasak yayınların yurtdışından İttihatçılara ulaştırılmasını sağlamaktadır. 1907'de Cemiyet'in İstanbul şubesini kurmasının yanı sıra, küçük ve orta büyüklükteki esnafları örgütlemeye ve meslek örgütlerinin başına kendisine bağlı adamları geçirmeye başlar. Esnafla kurulan ilişki uzun vadede İttihat-Terakki'nin sokaktaki gücü ve dengeleri kendi lehine çevirmesi sonucunu doğuracaktır. Bu faaliyetleri Kara Kemal'in Cemiyet içinde de yükselmesini sağlayacak, 1912'de yapılan

kongrede İttihat-Terakki'deki ilk günlerinden itibaren himayesini gördüğü Talat Bey'in desteğiyle Merkez-i Umumi üyeliğine seçilecektir. Bab-ı Âli Baskını sürecinde de kendi topladığı adamları sadaret civarındaki kahvehanelere takviye kuvvet olarak yerleştirmekle kalmamış, baskın günü eski görev yeri olan postaneye de yine güvendiği adamlarını yerleştirmiştir. Olay sonrasında sadaretin dış dünya ile olan iletişimini kısıtlayarak, darbe başarılı olana kadar hariçten yardım gelmesi ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında bir yandan Sansür Heyeti'nde görev yaparken diğer yandan da Cemiyet'in bir nevi yayın organı olan *Tanin* gazetesinde propaganda içerikli yazılar kaleme alır. Savaş yıllarında öne çıkan diğer faaliyeti ise milli iktisat politikası doğrultusunda Türk ve Müslüman bir yerli/milli burjuva sınıfı yaratmak çabasıdır. Yani, imparatorlukta faal olan yabancı sermayenin ve içerideki varlıklı gayrimüslim kesimin ülke ekonomisi üzerindeki hegemonyasını milli burjuvazinin gücüyle kırmayı amaçlar. 1914'te daha farklı bir hedefle, savaştan dolayı sıkıntıya düşen İstanbul'un iaşesi için Anadolu'dan un ve buğday getirmek amacıyla kurulmuş olan Heyet-i Mahsusa-i Ticariye adlı örgütü bu burjuvayı yaratma projesinin sermaye kaynağı olarak kullanır. İstanbul başta olmak üzere devlet sınırlarının tamamında iaşe kanallarını kontrol altına alan Kara Kemal, sermayeyi millileştirme konusunda başarılı sayılsa da yiyecek ve temel ihtiyaç maddelerine ihtiyaç duyan halkın taleplerini karşılamada aynı beceriyi gösterememiş, aksine "harp zengini" ya da "1332 zengini" adıyla anılan bir karaborsacı grubu yaratmıştır.

Savaşın sona ermesinin ardından ülkeyi terk eden İttihatçı triumvirarın aksine Kara Kemal, İstanbul'da kalmayı tercih eder. Lakapdaşı Kara Vasıf ile birlikte Karakol Cemiyeti'ni kurar, ki Cemiyet Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine silah, mühimmat ve para kaçırma işlerinde de aktif olarak faaliyet gösterir. İstanbul'da kalan diğer İttihatçılar gibi Kara Kemal de Ocak 1919'da İngilizler tarafından tutuklanarak Malta adasında gönderilir. 6 Eylül 1921'de beraberindeki yaklaşık 20 kişiyle birlikte Malta'dan kaçarak Almanya'ya giden Kara Kemal, bir süre bu eski müttefik ülkede bulunduktan sonra işgal altındaki İstanbul'a geri döner. Ankara hükümeti ve Mustafa Kemal ile ilişki kurma çabaları her defasında sonuçsuz kalacak, İstanbul'da faaliyet göstermekle birlikte her daim Ankara'nın denetimine tabi olacaktır.

Kara Kemal başta olmak üzere ülkede kalan eski İttihatçılar, Mustafa Kemal ve ekibi yerine düşük İttihatçıları yeniden iktidara taşımak amacıyla Maliye Nazırı Cavit Bey'in evinde toplantılar düzenlerler. Görüşmelerin neticesinde Mustafa Kemal'e bir suikast düzenlenmesi kararlaştırılır. Suikastın tetikçileri arasında bulunan Motorcu Giritli Şevki'nin korkup 14 Haziran 1926'da durumu İzmir Valiliği'ne ihbar etmesi üzerine, suikast tertibi ortaya çıkarılır. Hızla önlem alan hükümet, İstanbul, Ankara ve İzmir'de toplam 49 kişiyi tutuklamıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi üyeleri özel bir trenle İzmir'e giderek, 26 Haziran 1926'da mahkeme salonuna dönüştürülen Milli Kütüphane binasında yargılamalara başlarlar. Suikast planının ortaya çıkarılmasından sonra kaçıp saklanan Kara Kemal firari olduğundan gıyaben yargılanır ve kendisi ile birlikte 15 kişi idama mahkûm edilir. Halihazırda tutuklu bulunan hükümlülerin cezaları hemen kararın açıklandığı gece infaz edilirken, kaçak olan Kara Kemal'in canını almak için önce onu bulmak gerekecektir.

Fakat bu o kadar kolay bir şey değildir; zira Kara Kemal'in İstanbul'da geniş bir çevresi vardır. Haftalar süren aramalardan sonra, nihayet İstanbul Cerrahpaşa'da bir arkadaşının evine saklandığı ihbarı alınır. 27 Temmuz 1926'da polis bu eve bir baskın yapar, ancak Kara Kemal'in arkadaşlarını darağacında takip etmeye pek niyeti yok gibidir. Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu*'nda efsaneleştirdiği bu enigmatik karakter, canlı ele geçmemek için şakağına dayadığı silahın tetiğini çekmekte tereddüt etmeyecektir.

Kara Kemal'in intiharı, hükümet açısından suikast dosyasının kapanması için yeterli olmaz. Eski İttihatçılar ve kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensupları aleyhinde Ankara'da ayrı bir siyasi dava açılır. Dava neticesinde Kara Kemal'in kurduğu ve kurdurttuğu vakıf, banka, şirket gibi kurumların iaşe işlerinde yapılan yolsuzluklardan elde edilen haksız kazançlarla siyasi amaçlara hizmet ettiğine hükmedilmiş ve tüm bu kurumların tüzel kişiliklerinin tasfiye edilip hükümete devredilmelerine karar verilmiştir. Bir kez daha iktidar değişiminin hemen ardından sermaye de el değiştirmiştir. Bu son darbeyle İttihatçılar maddi ve manevi olarak Türkiye siyasetinden tamamen silineceklerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kara Vasıf

(1880-1931)

Milli Mücadele'yi gerçekleştiren ve Cumhuriyet'in kurucu kadrosunda yer alan isimlerin çoğunun doğum yeri olan Osmanlı Rumelisi'nin aksine, Mustafa Vasıf Bey Yemen' de dünyaya gelir. Fakat okul yıllarında ve Harbiye sonrasında Balkan Dağları'nda sürdürdüğü komitacılık faaliyetlerinde İttihatçı "kardaş"ları ile buluşacaktır. II. Abdülhamit muhalifi birçok İttihatçı subay gibi Vasıf Bey de 31 Mart Vakası'nın ardından İstanbul'a doğru yola çıkan Hareket Ordusu'na katılır.

İstanbul'dan tekrar Balkanlar'a yollanmış, 1911'deki Arnavut İsyanı'nın bastırılmasında görevlendirilmiştir. Bu tarihten itibaren Vasıf Bey'in kişisel yazgısı da imparatorluğun kaderiyle paralel ilerlemeye başlar. İmparatorluğu derinden sarsan on yıllık savaş dönemi onun da hayatını komple değiştirecektir. Balkan Savaşları'nın ardından, Dünya Savaşı esnasında Doğu Cephesi'nde bilfiil cephelerde görev yapar. Geçirdiği sağlık sorunları nedeniyle 1916 yılında emekli edilmiştir. Ancak, adeta kanına işlemiş komitacılık dürtüsü emekli olduğu halde münzevi olarak yaşamasına müsaade etmez. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra mütareke yıllarında Talat Paşa'nın isteği ve yönlendirmesi neticesinde Kara Kemal ile birlikte gizli bir direniş örgütü olan Karakol Cemiyeti'ni kurar. Cemiyet'in tüzüğünü de hazırlayan Kara Vasıf'a göre, örgüt milletin birlik, hürriyet ve

Levent Şahverdi Arşivi

Kara Vasıf, İstiklal Mahkemesi önünde

mutlak hâkimiyeti ile vatanın siyasi, coğrafi ve ekonomik bağımsızlığını sağlamayı amaç edinmektedir. Bu amaç doğrultusunda bölgesel muharebe çeteleri oluşturma ve İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve mühimmat kaçırma gibi gayrinizami harp metotlarına başvuracaklardır. Kara Vasıf'ın da dahil olduğu bir ağ içerisinde Anadolu'nun İstanbul ve Trakya ile bağlantısının kurulması, özellikle de İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek isteyen subay ve entelektüellerin kaçışlarını hazırlaması, Cemiyet'in en önde gelen eylemleri olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemiyet'in İstanbul'daki faaliyetleri Milli Mücadele'nin yürütücü kadrosunda da yankı bulmuş ve Kara Vasıf, Sivas Kongresi'ne Antep delegesi olarak katılmıştır. Burada Heyet-i Temsiliye üyesi de seçilecektir. Görevi basit bir delegelik vazifesinden öteye geçmiştir. Heyetin İstanbul'daki temsilcisi olarak görevlendirilmiştir; Anadolu'daki direniş ile payitaht arasındaki bağlantı o olacaktır. Zaten ilerleyen aylarda da Mustafa Kemal, Vahdettin'i son Osmanlı Mebusan Meclisi için seçimler yapmaya zorlayacaktır. Geçici bir süre de olsa, inisiyatif Anadolu'daki direnişçilerin eline geçmiştir. Birçoklarının katılımıyla 12 Ocak 1920'de açılan Meclis-i Mebusan'da, Kara Vasıf da Sivas mebusu olarak yerini almıştır. Ancak bu meclis uzun ömürlü olmayacaktır. Meclis'in Misak-ı Milli'yi kabul etmesi İngilizleri kızdırmış; onlar da çareyi Meclis'i basmakta ve önde gelen mebusları tutuklamakta bulmuşlardır. Derdest edilip Malta'ya yollananlar arasında Kara Vasıf da vardır.

Bu noktada Karakol Cemiyeti'nin kendine ait bir siyasi gündemi olduğu ve alternatif bir güç odağı oluşturduğunun altını çizelim. Bunu, Cemiyet'in Anadolu'daki tüm askerî ve idari makamlara tüzüğünü dağıtmasından da anlayabiliriz. Cemiyet bir ulusal ordudan bahsetmekte, bunun şimdilik isimleri gizli tutulan bir başkomutanı, genelkurmayı ve kumandanları olduğunu belirtmektedir. Cemiyet'in adamlarının Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'yı İstanbul'daki ve kardeşi Nuri Paşa'yı ise Ardahan'daki İngiliz hapishanelerinden kaçırdığı göz önüne alınırsa, bu gizli isimlerin eski İttihatçılar olduğu rahatlıkla anlaşılır.

Ortada Mustafa Kemal'inkine paralel bir örgütlenme vardır. Kurtuluş Savaşı'nın gözden kaçırılan önemli bir yönü, Milli Mücadele'nin bu ilk aşamasında yerel direnişleri örgütleyen askerler arasında Enver Paşa ve kliğinin hâlâ ne kadar popüler olduğudur. Talat Paşa da bu gruplarla dışarıdan sürekli temas halindedir. Karakol Cemiyeti hareketlerinde o kadar otonom davranmaktadır ki, üyelerinden Baha Sait, "Geçici Türk İhtilal Hükümeti"nin temsilcisi olarak Moskova'da Bolşeviklerle bir antlaşma bile imzalamıştır. Enver Paşa'nın Moskova'da sürekli Bolşeviklerle temas halinde olduğu düşünülürse, eski muktedirlerin sadece içeride değil, dışarıda da Milli Mücadele'yi sahiplendikleri ortadadır.

Mustafa Kemal de bunun hemen farkına varmıştır. Cemiyet'in askerî ve idari makamlara tüzüğünü yollamasına tepki göstermekte bir an bile tereddüt etmeyecektir. 9 Ağustos 1919'da bir genelge yayımlayarak Karakol'la bir alakasının olmadığının altını çizmiş ve yerel yetkililere kendilerine yollanan tüzükleri dikkate almamalarını tembihlemiştir. İkilik yaratmanın âlemi yoktur. Sivas Kongresi sırasında da Kara Vasıf'ın karşısına dikilecek ve bu belirtilen başkomutanın kim olduğunu soracaktır. "Hepsi siz," cevabını ise Romalıların deyimiyle bir tutam tuzla karşılayacak,[1] yani inandırıcı bulmayacaktır. Kendi kurmadığı ve üyelerini kendi seçmediği komitacı bir örgütün maşası olmayacak kadar tecrübeli bir siyasetçidir. Ancak, İstanbul'daki bağlantılarına ihtiyacı olduğundan Cemiyet'e karşı açıktan bir harekete girişecek durumda değildir.

Karakol Cemiyeti'ni tasfiye eden şey, Kara Vasıf ve Kara Kemal başta olmak üzere üyelerinin Malta'ya gönderilmeleri olmuştur. Başsız kalan örgüt çözülürken, liderleri Milli Mücadele'nin hiyerarşisinin tam belli olmadığı ya da başka bir deyişle kartların yeniden dağıtıldığı bir anda, direnişin merkezinden uzak kalmışlardır. Kara Vasıf nihayetinde Malta'dan dönüp Meclis'te yerini alacaktır almasına, ama artık Mustafa Kemal, Milli Mücadele'nin kontrolünü eline geçirmiştir.

Kara Vasıf gibi kendi siyasi gündemi olan birinin muhalefete geçmesi ve İkinci Grup'la birlikte hareket etmesi çok da şaşırtıcı değildir. Kurtuluş Savaşı boyunca etkili bir muhalefet yapan 30-40 mebusun içinde kendisi de vardır. Ancak, savaşın kazanılmasıyla birlikte gidilen yeni seçimlerde, İkinci Grup'un diğer üyeleri gibi o da Meclis dışında kalarak parlamentodan tasfiye olur.

Bu, Mustafa Kemal ile yollarının tamamen ayrılması demektir. Lakin Meclis dışında kalmanın Kara Vasıf gibi eski bir İttihatçıyı durdurmasını beklemek saflık olur. Milli Mücadele'nin önde gelen paşalarının kurduğu, Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılır. Hâlâ İstanbul'da çok güçlü bağlantılarının da olması sebebiyle fırkanın eski payitahttaki sekreterliğini üstlenir. Ancak bu partinin ömrü uzun olmamış, Şeyh Sait İsyanı'nın ardından kapatılmaktan kurtulamamıştır.

1. Latincesi *cum grano salis.*

Bu eski komitacı-yeni siyasetçinin kaderini asıl belirleyecek hadise ne İstanbul'da ne de Ankara'da gerçekleşecektir: 1926 yılında İzmir'de Gazi'ye bir suikast yapılacağının anlaşılması, dönemin tüm muhaliflerini tasfiye edecek bir yargı sürecinin önünün açılmasıyla sonuçlanacaktır. Davanın sanıkları arasında Kara Vasıf da vardır. Kara Kemal, İsmail Canbulat, Doktor Nazım gibi nice kıdemli İttihatçıyı dört kolluya bindiren bu davalarda beraat eden az sayıdaki eski komitacıdan biri kendisidir.

Hayatını kurtarmıştır, ancak siyaseten mevta olduğu da kesindir. Bu "siyaseten" sözcüğünün yanına beş yıl sonra "fiziken" kelimesini de eklemek gerekmektedir. Yarım asırlık hayatı, casus filmleri senaryosuna yaraşır bir şekilde İstanbul'da, Kızıltoprak İstasyonu'nda geçirdiği bir tren kazası ile son bulacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemal Paşa

(1872-1922)

İttihatçı triumviranın en yaşlı ismi olan Ahmet Cemal, 1872 yılında Midilli Adası'nda dünyaya gelir. Babasının teşviki ile Kuleli Askerî Lisesi'ne kaydolur. Önce Mekteb-i Harbiye'den 1893 yılında mezun olup kıtaya çıksa da, ardından kurmay sınıfına ayrılacak ve Mekteb-i Erkân-ı Harbiye'ye girecektir. Burayı bitirince, istibdat muhaliflerinin merkezi Selanik şehrine tayin edilir. 1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne üye olarak başlayan siyasi eylemleri İttihat ve Terakki içinde devam edecek, özellikle 1908 sonrasında İttihatçıların askerî kanadının dikkat çeken isimlerinden birisi haline gelecektir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Cemiyet'in hükümetle görüşmek için yolladığı yedi kişiden biri de odur. 31 Mart Vakası sonrasında başkente yürüyen Hareket Ordusu'nun da bir mensubu olan Ahmet Cemal, hadiselerin bastırılmasındaki yararlılıkları üzerine Üsküdar mutasarrıfı tayin edilir. Fakat Çukurova'da başlayan Ermeni olaylarını bastırmak göreviyle kısa bir süre sonra Adana'ya gönderilecek, ardından da 1911'de Bağdat'a vali olarak atanacaktır.

Balkan Savaşı'nın başlamasıyla cephede fiilî görev istemiş ve İstanbul'un savunma noktalarından olan Çatalca hattında savaşmıştır. 23 Ocak 1913'teki Bab-ı Âli Baskını'nda bizzat bulunmasa da, darbe için alınan önlemlerin teftiş edilmesinde önemli rol oynamıştır. Baskının ardından kurulan İttihatçıların güdümündeki Mahmut

Levent Şahverdi Arşivi

Cemal Paşa'nın "Hilal-i Ahmer'in hidematına ordu kumandanı sıfatıyla minnettarım" ithafıyla Şam'da 21 Nisan 1332 [4 Mayıs 1916] tarihinde IV. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı olarak imzaladığı fotoğrafı

Şevket Paşa hükümeti kendisini İstanbul muhafızlığı görevine atayacaktır. Payitahtın asayişi ve güvenliği artık kendisinden sorulmaktadır; Cemiyet adına gücün merkezi artık ona teslim edilmiştir. Fakat Ekim 1913'te İstanbul muhafızlığı makamı lağvedilince, bu yeni görevi de fazla uzun soluklu olmamıştır. Bu ilga, Cemal Paşa için bir bakıma sıçrama noktası olacaktır. Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikasta kurban gitmesiyle hükümeti tamamen İttihatçılar kont-

rol etmeye başlamıştır. Yeni kabinede Cemal Paşa bahriye nazırıdır: Deniz Kuvvetleri'nin başında artık bir karacı vardır.

İmparatorluk Birinci Dünya Savaşı'na doğru sürüklenirken devletin en güçlü üç kişisinden biri, Enver-Talat-Cemal triumvirasının son ismi artık kendisidir. Osmanlıların harbe girmesiyle bizzat birliklerin başında yerini alacaktır. Ortada bir bahriye nazırının aynı zamanda ordu komutanı olduğu garip bir durum vardır. Komutanlığı sırasında kendisinin de Enver Paşa gibi büyük hayallerin adamı olduğunu ispatlamıştır. İngilizleri Mısır'dan çıkarmak amacıyla 1915 ve 1916 yıllarında iki kanal harekâtı düzenleyip Sina Çölü'nü geçmeye teşebbüs edecektir. Ancak, kötü planlanmış her iki harekât da tam bir bozgunla neticelenecek ve bu durum bahriye nazırı generalimizin yıldızının sönmesine yol açacaktır. Kanal Cephesi'ndeki askerî başarısızlığın yanı sıra Şam'daki ikameti sırasında milliyetçi Arap liderlerini idam ettirmesi sonraki yıllarda meydana gelecek Arap isyanlarının gerekçelerinden biri olarak addedilmektedir. Arapların gözünde artık o "es-saffah", yani "kan dökücü" Cemal Paşa'dır.

1917 yılına gelindiğinde İngiliz ordusu karşısında art arda mağlubiyetlere uğraması sonucunda IV. Ordu komutanlığından istifa ederek İstanbul'a geri döner. Belli ki muharebe meydanlarında aradığı şanı bulamamıştır. Savaş sırasındaki eylemleri partinin iç kurullarında tartışılsa da, muhakemeler neticesinde suçsuz görülmüş ve fırkanın 1917'deki kongresinde merkez-i umumi üyeliğine getirilerek partinin en üst organına dahil olmayı başarmıştır.

Lakin bu makamda da uzun süre kalamayacaktır. Zaten fırkanın günleri de artık sayılıdır. Savaş kaybedilmiştir, macera sona ermiş, imparatorluk artık can çekişmektedir. Başarısız olmuşlardır. Memleketi terk etme zamanıdır. Eğer devr-i sabıkın bir şehidi olmak istemiyorsa, Enver ve Talat ile birlikte Kasım 1918'de bir Alman denizaltısı ile İstanbul'dan kaçmaktan başka çaresi yoktur. Savaş sonrasındaki siyasi ortamda, 1919'da Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanarak gıyabında idam cezasına çarptırılanlardan biri de odur.

Cemal Paşa'nın yurtdışındaki kariyeri de oldukça hareketli geçecektir. Almanya'dan sonra 1920'de Afgan ordusunun modernleştirilmesi teklifini kabul ederek Moskova üzerinden Afganistan'a gitmiştir. Amacı, İngilizleri Hindistan'da zor durumda bırakarak

Milli Mücadele'ye dışarıdan destek vermektir. Fakat Sovyet tesirindeki coğrafyada bunu başaramayacağını anlaması uzun sürmez. Bu sırada Anadolu'da kuvvetli bir direniş örgütlenmesi, kendisinde memlekete dönme zamanının geldiği fikrini yaratır. Her İttihatçı gibi o da hareket görünce dayanamamaktadır.

Enver'in aksine, Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal'le arası her zaman iyi olmuştur. Savaşın sonlarında Suriye'deki görevinden ayrılıp İstanbul'a dönmesi gerektiğinde, cebinde tren bileti alacak parası olmayan Mustafa Kemal'in yardımına kendisi koşmuştur. Mustafa Kemal'in satmak istediği atlarını 2.000 altına alan odur; ardından bunları 5.000 altına satınca aradaki 3.000 altınlık farkı kendisine iade edecek kadar da dürüsttür. Dolayısıyla Enver'i durduran Mustafa Kemal'in kendisinin Anadolu'ya gelmesine engel olmayacağını düşünmektedir. Bu yüzden Tiflis'e geçerek Ankara ile temasa geçer. Ancak, bu şehirde Ermeni tehcirinden kendisini sorumlu tutan militanlarca 21 Temmuz 1922 günü öldürülecektir. İttihatçı triumvirasının diğer iki paşası gibi ona da gözlerini, kurtarmaya çalışırken mahvettiği vatanında yummak nasip olmamıştır.

Halide Edib Adıvar

(1884-1960)

Gerçek anlamda Batılı bir tahsil gören ve siyasi sahnede kendine yer bulmayı başaran az sayıdaki Osmanlı kadınından biri olan Halide Edib, 1884'te Ceyb-i Hümâyun Dairesi kâtiplerinden Selanikli Mehmet Edip Bey ile Bedrifem Hanım'ın kızı olarak İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta annesini kaybetmesinin ardından babasının yanında almaya başladığı Anglosakson tarzı eğitim, dünyaya bakış açısı ve ileride olaylar karşısında takındığı tavırlara etki edecektir. Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin ilk öğrencilerinden biri odur. Hayatının bu ilk evresinde, ileride eşi olacak dönemin önde gelen matematikçilerinden Salih Zeki Bey'den de ders alır.

1909 yılındaki 31 Mart Vakası'nın ardından önce Mısır'a, sonrasında da İngiltere'ye gider. Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'nun olayları bastırması ve İstanbul'da asayişi sağlaması üzerine payitahta geri döner ve Darülmuallimat'ta pedagoji öğretmeni olarak görev yapmaya başlar. 1911'de Salih Zeki Bey'le olan evliliğini sonlandırdıktan sonra, ülkenin geleceğine şekil verecek çocukların iyi birer şahsiyet olarak yetişmeleri için önce kadınların yetiştirilmesinin gerekli olduğu tezini ileri sürmeye başlar. İlk dönem eserlerinde de daha çok kadın ve çocuk eğitimi üzerinde duracaktır. 1909 ve 1911 yıllarında kısa sürelerle yaptığı İngiltere seyahatleri ve bu ülkedeki izlenimlerinin etkisiyle, geri döndüğünde kadınların toplum haya-

Levent Şahverdi Arşivi

Halide Edib ve Mustafa Kemal

tına katılması ve eğitilmesi amacını savunan Teâlî-i Nisvan Cemiyeti'ni kuracaktır. Aynı zamanda 1912'de Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Mehmet Emin Yurdakul tarafından tesis edilen Türk Ocağı'nda da görev alır. Yine Balkan Harbi yıllarında Teâlî-i Nisvan Cemiyeti tarafından kurulan hastanede hemşirelik ve hastabakıcılık yapar. Öyle ki, 1910'lu yıllara gelindiğinde Balkan Savaşı'nda yaşanan hezimetin de etkisiyle Halide Edib'in hayatında öne çıkacak

Halide Edib Sultanahmet Mitingi'nde. Önündeki yazıda "Wilson Prensibi 12. madde" yazıyor. Bu madde Osmanlı topraklarındaki Türk halkının egemenlik hakkını garantiye almaktadır.

milliyetçilik, feminizm ve Anglosakson eksenli düşünüş tarzı somutlaşmış olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında meydana gelen hadiseler Halide Edib'in politik konumlanışını da etkileyecek ve İttihatçı muhalifi olarak öne çıkacaktır. Savaş sırasında Suriye'de gönüllü hemşirelik yaptığı dönemde Cemal Paşa ile yaşadığı söylenen tartışma, kendi-

Levent Şahverdi Arşivi

sinin benimsediği yeni konumun delilidir. Suriye'deki görevi esnasında, 1917'de ikinci evliliğini Dr. Adnan Adıvar ile yapar.

Halide Edib'in kamusal bir figür olarak öne çıkmasındaki en önemli unsur, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalinden sonra düzenlenen Fatih, Üsküdar ve Sultanahmet mitinglerine konuşmacı olarak katılmasıdır. Özellikle Sultanahmet Mitingi'nde yaptığı konuşma İstanbulluların Anadolu'da başlayan işgale bakışını değiştirecek ve Halide Edib'i işgal karşıtı hareketin sembollerinden biri haline getirecektir. Anadolu'ya gizlice silah ve insan kaçırma organizasyonunun da bir parçası olarak görev yapan Halide Edib, İngilizlerin Meclis-i Mebusan'ı dağıtmasının ardından kendisi de gizli yollarla Anadolu'ya geçecek ve Mustafa Kemal önderliğindeki Milli Mücadele hareketine katılan ilk sivillerden biri olacaktır.

Onca erkeğin arasında bağımsız bir kadın olarak bozkırın ortasında birçok görev üstlenecektir. Daha önce Balkan Savaşı sırasında yaptığı gibi, Kızılay hastanelerinde gönüllü hemşirelik yapar. Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine yazılar yazar, İstanbul gazetelerine gönderdiği yazılar ile işgale karşı ülkenin her tarafında direnişi örgütlemeye çalışır. Milli Mücadele'nin hedef ve eylemlerini dünyaya duyurmak amacıyla kurulan Anadolu Ajansı'nın kurucuları arasındadır. Yine Kurtuluş Savaşı yıllarında İngilizceye hâkim olan nadir insanlardan biri olduğundan Ankara'ya gelen yabancı gazeteci ve siyasetçilere rehberlik edip çevirmenlik yapar. Yunan ordusunun Anadolu işgali sırasında işledikleri suçları tespit etmek maksadıyla kurulan Tetkik-i Mezalim Komisyonu'nda görev alır. Milli Mücadele sırasında gönüllü ve resmî hizmetlerinin karşılığı olarak kendisine önce onbaşı, savaşın ardından ise çavuş rütbesi verilir.

Garbı ziyaret etme şansı bulmuş birçok çağdaşı gibi, o da Batı medeniyetinin ateşli bir savunucusudur. Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'ın ilan ettiği egemenlik ilkelerine destek vermek ve bu prensipler doğrultusunda yapılacak barış müzakerelerini savunmak amacıyla kurulan fakat faaliyetlerini sadece iki ay sürdürebilen Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin, Refik Halit Karay, Ali Kemal ve Ahmet Emin Yalman gibi isimlerle birlikte kurucuları arasında yer alır. Cemiyet aynı zamanda ABD rehberliğinde şekillenecek bir kalkınma imkânını öngörerek Amerikan mandası altına girilmesi görüşünü savunacaktır.

Milli Mücadele sonrasında, eşi Adnan Adıvar'ın da kurucuları arasında bulunduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ve Mustafa Kemal'le aralarında çıkan siyasi ihtilaf yüzünden kocası ile birlikte 1925'te Türkiye'den ayrılır. Sırasıyla İngiltere, Fransa ve ABD'de bulunan Halide Edib bu ülkelerde ilmi çalışmalar yürütür ve konferanslar verir. Bu dönemde Batı'da da kadınların kamusal alanda, hele hele entelektüel bir kisvede bulunmasının yadırgandığını hatırlatırsak, karşımızda ne kadar istisnai bir figür olduğunu daha rahat anlarız.

1927'de *Nutuk*'un Cumhuriyet Halk Fırkası kongresinde okunması ve sonrasında yayımlanmasının ardından Halide Edib *The Times* gazetesine bir mektup göndererek Wilson Prensipleri Cemiyeti hakkındaki olumsuz ibarelere karşı kendisini savunma ihtiyacı hisseder. Cemiyet'in çok kısa ömürlü olduğunu, Erzurum Kongresi'nde kabul edilen esaslara göre Mustafa Kemal'in de mandacı olmasa bile mandacılığın direkt karşısında olmadığını belirtir. 9 Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongresi'nde oybirliğiyle alınan bir kararla, ABD başkanından Anadolu'ya bir inceleme heyeti gönderilmesi ve bu heyetin İtilaf Devletleri tarafından kendilerine bir barış antlaşması dayatılmadan önce "tarafsız bir milletin berrak görüşü ile" (*with the clear vision of a disinterested nation*) memleketin içinde bulunduğu şartları tetkik etmesi resmen istenmemiş midir?

Atatürk'ün vefatından sonra, birçok muhalif gibi o da 1939'da Türkiye'ye dönecektir. 1940 yılında profesör olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı kürsüsünü kurmakla görevlendirilir. 1950 yılına kadar bu görevine devam edecek, ardından da 1950-1954 yıllarında Demokrat Parti listesinden İzmir mebusu olarak Meclis'te görev yapacaktır.

Halide Edib, hatıralarını önce 1926 yılında *Memoirs* başlığıyla İngilizce yayımlar. Kurtuluş Savaşı dönemine ilişkin hatıratı da yine önce İngilizce olarak 1928'de *The Turkish Ordeal* adıyla çıktıktan sonra, 1962'de bu defa *Türk'ün Ateşle İmtihanı* adıyla Türkçe olarak yayımlanır. Türkçe edisyon İngilizce kitabın doğrudan tercümesi değil, yazarın kendi müdahalesi ile yer yer kitabın orijinalinde yer alan bazı muhalif ifadelerin çıkarıldığı bir metindir. Bu durumu Halide Edib *Türk'ün Ateşle İmtihanı*'na yazdığı önsözde de belirtir:

Levent Şahverdi Arşivi

> **Bunların hiçbiri tercüme değildir, fakat bazı yerleri biraz kısa, bazı yerleri biraz uzun olmakla beraber, öz itibarıyla aynıdır. Bu hatıralar, İstiklal Savaşı'nı hazırlayan zihniyetin, başka başka yönlerden, lehte ve aleyhte olan bütün fertlerin, en fazla, bir ruh tahlilinden ibarettir. Gerçi, başlıca vakaları da içine alınmışsa da, bu hatıralar asıl, bütün bir memleketin, üç yıl sonunda İzmir'e nasıl önüne geçilmez bir sel gibi beraberce aktığını gösterir.**

Bu ifadeler, Halide Edib'in kendi kendisini sansürlediği gerçeğinin üstünü örtme çabalarından başka bir şey değildir. Hakan Erdem'in de titiz bir çalışmayla gösterdiği gibi, İngilizce ve Türkçe versiyonlar öz itibarıyla kesinlikle aynı değildir. Her yorgun muhalif gibi, aradan geçen yıllarda kararlılığı azalmış ve işte nihayet Halide Edib de teslim olmuştur. Herkes Çerkes Ethem değildir.

Bırakın İslam dünyasını, o çok modern Batı'daki bir kadın için bile istisnai bir yaşam sürdükten sonra, Halide Edib rejimin yazdığı resmî tarihe biat etmiş bir şekilde, muhalif bir sürgün olmaktansa makbul bir "hoca" olarak 1964'te vefat etmiştir.

Abdülhak Adnan Adıvar

(1882-1955)

Osmanlı toplumunun ve siyasi hayatının tarihi yazılırken genellikle göz ardı edilen köklü ailelerinden birine mensup olan Abdülhak Adnan Bey'in hayatı, döneminin fikrî ve siyasi dünyasına paralel şekillenir. Aldığı tıp eğitiminin de etkisiyle özgürlükçü, istibdat karşıtı ve pozitivist olarak yetişen Adnan Bey, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından tahsil için gittiği Berlin'den dönüp İttihatçılara katılmakta gecikmeyecekti. Direkt siyasete atılmasa da, önemli bürokratik roller üstlendi. Mekteb-i Tıbbiye'de dersler verecek, Hilal-i Ahmet müfettişi sıfatıyla cephelerde sahra hastaneleri kuracak, tabip binbaşı rütbesiyle sıcak çatışma ortamında vazife alacaktır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, İstanbul'daki gizli direniş örgütü Karakol Cemiyeti'ni kuranlardan biri oldu. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına kurucusu olduğu Milli Türk Fırkası'nın adayı olarak seçildi. 16 Mart 1920'de İngilizlerin İstanbul'u işgal etmesi üzerine, tutuklanmayan birçok diğer mebus ve İttihatçı gibi o da gizlice Anadolu'ya geçti. 3 Mayıs 1920'de kurulan ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulüne kadar Mustafa Kemal başkanlığında çalışan ilk icra vekilleri heyetinde, yani Bakanlar Kurulu'nda, sıhhiye ve muavenet-i içtimaiye vekili, yani sağlık ve sosyal yardım bakanı olarak görev yaptı. Ardından da 2 Mart 1921'de meclis ikinci reisliğine seçildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Savaşın kazanılmasının ardından hariciye vekâleti temsilcisi olarak İstanbul'a gönderildi. "Büyük Zafer" sonrası, Milli Mücadele döneminde hasıraltı edilmiş siyasi farklılıkların su yüzüne çıktığı bir dönemdi. Adnan Adıvar da Mustafa Kemal'e muhalefet edenler safında yerini alır. Her ne kadar Ankara'ya geçip Milli Mücadele'ye katılsa da, ilk başlardan beri Mustafa Kemal'in önderliğine sıcak bakmadığı zaten bilinmektedir. Hüseyin Kâzım kendisine, "Mustafa Kemal son derece haris-i ikbal [ikbal hırslısı] bir adamdır. Gözü bir şeyle doymaz ve hiçbir şeyle kanaat etmez. Bu adamı sadrazam yapamayız. Harbiye Nezareti'ne de o tenezzül etmez. En iyisi onu Meclis-i Mebusan riyasetine [başkanlığına] intihap etmektir [seçmektir]," dediğini aktarmaktadır. Zamanla Mustafa Kemal'e muhalefet etmeye başlayan Rauf Orbay, Refet Bele, Ali Fuat ve Kâzım Karabekir gibi isimlerle yakınlaşacaktır. Bu ekip, Mustafa Kemal'den beklediği alakayı bulamayan diğer eski İttihatçıları da aralarına alarak 1924 yılında Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuracaklardır.

Ancak Adnan Bey'in siyasi hayatı uzun sürmeyecektir. Partisinin 1925 yılında kapatılmasının ardından eşi Halide Edib ile birlikte gönüllü sürgünü tercih ederek yurtdışına çıkacaktır. Her ne kadar beraat etse de, İzmir Suikastı'na karıştığı iddiasıyla yargılanması, kendisini yeni rejimden daha da soğutmuştur. Mustafa Kemal'in vefatına dek ülke dışında yaşamaya devam edecektir. İsmet Paşa'yı, "Herkes için eşit haklar prensibine inanan ve adaleti mutlak kuvvet olarak gören bir şahıs" olarak niteleyen Adıvar, "İkinci Adam"ın cumhurbaşkanı olmasından sonra, Karabekir gibi Atatürk'le şahsi uyuşmazlığı olan diğer muhaliflerle birlikte İnönü sistemine dahil olacaktır. Artık o da makbul biridir.

Adnan Bey yurtdışında kaldığı süre boyunca hocalık ve araştırmacılıkla meşgul olmuştur. Paris Doğu Dilleri Okulu'nda (bugünkü adıyla INALCO) Türkçe okutmanlığı yapmanın yanı sıra, eser vermeyi de ihmal etmemiştir. Orijinalini Fransızca kaleme aldığı *La science chez les turcs ottomans* (*Osmanlı Türklerinde İlim*), bugün artık basit kaçan içeriğine rağmen yıllarca çok başvurulan bir eser olacaktır. Gene Bertrand Russell'ın *The Problems of Philosophy* (*Felsefe Meseleleri*) adlı eserini Türkçeye çevirmiştir. Yurda döndükten sonra bir

dönem milletvekilliği yapacak olsa da, esasen ilmi çalışmalara odaklanmış ve Maarif Vekâleti'nin yayımladığı *İslam Ansiklopedisi* yazı kurulu başkanlığına getirilmiştir. 1955 yılında vefat ettiğinde kendisine bir devlet töreni bile çok görülmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Şükrü Bey

(1884-1923)

مؤلم بر حادثه

علی شکری بك نه اولدی؟

Ton gazetesinin 30 Mart 1923 tarihli başlığı: "Müellim bir hadise: Ali Şükrü Bey ne oldu?"

Gözlerini bir kıyı kentinde dünyaya açan Ali Şükrü Bey'in kaderi, yaşamının erken tarihlerinden itibaren denizle kesişecektir. Gençlik yıllarında Heybeliada'daki Mekteb-i Bahriye'ye, bugünkü adıyla Deniz Lisesi'ne kaydolmuştur. Bahriyelilik sıfatının yanına zaman içinde yazarlığı da ekleyecek ve Donanma Cemiyeti'nin yayın organı olan *Donanma* dergisinde yazılar kaleme almaya başlayacaktır.

Balkan Savaşı'ndan hemen önce donanmadan istifa ederek sivil hayata geçme teşebbüsünde bulunmuşsa da istifasının kabulü için birkaç yıl beklemesi gerekecektir. Asker üniformasını, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce çıkarabilecektir.

Her ne kadar hayatına sivil olarak devam etse de, mütareke döneminde kendisini Karakol Cemiyeti'nin gizli bir üyesi olarak, Anadolu'ya silah ve malzeme kaçırırken görüyoruz. Öte yandan memleketi Trabzon'da, halkın Milli Mücadele'ye desteğini kazanmak için konuşmalar da yapmaktadır. Son Osmanlı meclisine Trabzon mebusu olarak seçilmeyi de başarmıştır. Ancak bu son meclisin işgal güçleri tarafından dağıtılmasının ardından, o da birçok diğer mebus gibi Ankara'nın yolunu tutmuş, 23 Nisan'da açılan Büyük Millet Meclisi'nde yerini almıştır. İstanbul'daki mecliste son eylemlerinden birisi meclis başkanı Rauf Bey'i tutuklamaya çalışan işgal gücü askerlerine karşı Hamidiye Kahramanı'nı savunmaya çalışmak olur.

Ali Şükrü Bey, Büyük Millet Meclisi'nde en faal mebusların başında gelir. Bu meclisin çıkardığı ilk yasalardan olan, içkiyi yasaklayan Men-i Müskirat Kanunu'nun önergesini hazırlayan isim kendisidir. İstanbul'da toplanan mecliste mebusların tutuklanması ya da şiddete maruz kalması gibi bir olayın tekrardan yaşanmaması için, bu mecliste yeni bir muhafız alayı kurulması önerisi de yine kendisinden gelmiştir. Başına buyruk kişiliğiyle dikkati çeken Ali Şükrü Bey, Meclis'teki muhalif İkinci Grup'un en ateşli konuşmacılarından biridir. Özellikle İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşuna şiddetle karşı çıkacaktır. Lozan Barış Konferansı'nın ilk ayağının ardından Ankara'ya dönen heyeti de oldukça sert eleştirmişlerdir. Barış görüşmeleri hususunda Meclis'i bilgilendirmek amacıyla düzenlenen gizli oturumda, heyetin başkanı İsmet Paşa'yı Misak-ı Milli konusunda taviz vermekle itham etmiştir. Ülkenin kaderinin İsmet Paşa'ya ve beraberindekilere emanet edilemeyeceğini söylerken, örtülü bir şekilde Mustafa Kemal'i Meclis görüşmelerin dışında tutmakla suçlamaktadır. Hakikaten, Mustafa Kemal bu görüşmelerin kendi kontrolünde kalması konusunda hassastır ve bu tutumu başvekili Rauf Orbay'ı bile çileden çıkarıp istifaya zorlayacaktır. Ali Şükrü Bey'in Meclis'te dile getirdiği bu sert eleştiriler, *Tan* gazetesi aracılığıyla Ocak 1923'te kamuoyuyla da paylaşılmıştır.

Meclis'te Mustafa Kemal yanlılarıyla İkinci Grup'a mensup muhalif vekillerin arasındaki çatışmanın zirve yaptığı günlerde, 27 Mart

Levent Şahverdi Arşivi

1923'te Ali Şükrü birden ortadan kaybolur. İki gündür kendisinden haber alamayan mebus arkadaşları Meclis'te kıyameti koparmakta, hükümeti sıkıştırmaktadır. Nasıl olur da bir ülkenin başkentinde, Meclis'in bir üyesi güpegündüz ortadan kaybolmuştur? "Ankara denilen köy kadar bir yerde" bir mebus nasıl bulunamamaktadır? Hükümetin hemen olayı aydınlatması gerekmektedir. Yapılan tahkikat sonucu Ankara civarındaki bir köyde cesedi bulunur. Tüm gözler Meclis Muhafız Alayı'nın komutanı Topal Osman'a çevrilmiştir. Adamlarından Mustafa Kaptan, Ali Şükrü'yü 26 Mart akşamı Topal Osman'ın evine götürdüğünü kabul etmektedir. Cesedi bir çukurda bulunan talihsiz mebusumuzun sıktığı avucunda Topal Osman'ın evindeki sandalyelerin hasırından parçalar da bulunmuştur.

Ali Şükrü'nün Mustafa Kemal'e karşı saygısız tavrına oldukça içerleyen Topal Osman, kahve içme bahanesiyle kendisini evine çağırtıp burada boğdurmuştur. Birçok insanın kanına girmiş eski bir çeteci için çok da şaşırtıcı olmayan bu davranışın önemli siyasi sonuçları olacaktır. Muhalefet mebusları ayağa kalkacak, ateşli nutuklarla Meclis'in namusunun çiğnendiğinden dem vuracak, bunun siyasi bir cinayet olduğunu haykırarak Rauf Bey başkanlığındaki hükümeti çok zor durumda bırakacaktır.

Milli Mücadele'nin ilk dönemlerinde her tarafta çeteci ve komitaların dolaştığı, bunların gerçekleştirdiği bir sürü hukuk dışı olayın cezasız kaldığı doğrudur. Ancak infaz edilen bir mebustur ve artık barış zamanıdır. Emrindekilere fazla güvenen Topal Osman, yeni bir döneme girildiğinin farkına varamamıştır. Güvenlik kuvvetleri hemen harekete geçer ve kendisiyle adamlarının etrafını sarar. Lakin kendisini ele geçirmek öyle kolay olmayacaktır. Osman'ın bölükleri yeni birliklerle değiştirilmiş, sonra Mustafa Kemal ve eşi Latife Hanım sessizce Çankaya Köşkü'nden istasyondaki başka bir eve nakledilmişlerdir. Ardından da Osman ve adamlarıyla uzun bir çatışmaya girmek zorunda kalınmıştır. Yaralı bir şekilde yakalanan Topal Osman, hakkındaki idam kararına rağmen kafası kesilerek gömülmüştür. Bu acelecilik, bazılarınca bu cinayetin arkasında yatan gerçeklerin örtülme çabası olarak yorumlanmıştır. Ancak bu pek mantıklı değildir, zira cinayetin üstü örtülmek istense çok daha sistemli hareket edilebilirdi. Ayrıca Topal Osman'ın birini öldürmek için emir almaya ihtiyacı da yoktur; çetecilik yıllarından kafasını bozan herkesi infaz ettiği bilinmektedir. Daha önce Erzurum Kong-

resi'nde Mustafa Kemal'e muhalefet eden Dr. Ali Naci Duyduk ve Mühendis İbrahim Hamdi Elgen isimli iki hemşerisini de öldürmeye kalkmış, ancak Ali Şükrü Bey'den daha müdebbir olan bu ikili yurtdışına kaçarak paçayı kurtarmışlardır. Kaldı ki böyle bir cinayet yarardan çok zarar getirmiş ve muhalefete siyasi bir sembol, bir şehit kazandırmaktan başka bir şey yapmamıştır. Milli Mücadele boyunca Mustafa Kemal'in tüm eylemlerini hukuk çerçevesine oturtmakta ne kadar ısrarcı olduğu da bilinen bir gerçektir. Daha gençlik yıllarından beri "silahşor" İttihatçılarla anlaşamamış ve bu tip havai yöntemleri sertçe eleştirmiştir. Son olarak, katillerin acemiliği cinayetin öyle çok da iyi planlanmadığını göstermektedir. Ali Şükrü, kahvehaneden Osman'ın adamı Mustafa Kaptan tarafından herkesin gözü önünde alınmış, vahşice boğulmuş, sonra da kısa bir aramayla bulunabilecek bir yere atılmıştır. Mustafa Kaptan da ilk sorguda bunu itiraf edecektir zaten. Kısacası karşımızda ince planlar yapan bir stratejist değil, kendine gereğinden fazla güvenen şımarık ve acımasız bir eşkıya vardır.

Ali Şükrü Bey'in başına gelenler bununla kalmadı. Ailesine maaş bağlanması hakkında Bütçe Komisyonu raporunun oylanması genel kurula katılmayan mebuslar tarafından engellendi; çoğunluk olmadığı için teklif kanunlaşamadı. İkinci Büyük Millet Meclisi'nde de, Birinci Meclis'ten kalan teklifler görüşülmeye değer olanlar ve olmayanlar şeklinde ayrılırken, bu teklif gündeme alınmaya gerek duyulmadı. Oysa böyle durumlarda maaş bağlanması usuldendi; Meclis'e gelirken yolda belirsiz kişiler tarafından öldürülen Trabzon Mebusu İzzet Efendi ile Gümüşhane Mebusu Ziya Bey'in ailelerine bu maaşlar bağlanmıştı. Ali Şükrü'nün evlad ü iyali anlamsız bir hınçla böyle ortada bırakılırken, Topal Osman'ın naaşı kardeşlerinin ricası üzerine gömüldüğü yerden çıkarılacak ve Giresun Kalesi'nin tepesinde bir anıtmezara gömülecekti.

Büyük Millet Meclisi'nin en muhalif seslerinden Ali Şükrü, cumhuriyete giden yolun en çetin dönemeçlerinden birinde iki farklı kliği ayrıştıran ana unsur olarak öne çıkar ki, Birinci Grup ve İkinci Grup karşıtlığına dayanan bu ayrılık Türkiye'de kimi zaman örtülü kimi zaman da açık biçimde var olmaya bugün bile devam etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Cafer Tayyar Eğilmez

(1878-1958)

Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında önemli görevler üstlenen, doğduğu Rumeli topraklarının kurtuluşu için çabalayan, ancak Milli Mücadele sonunda yalnızca Trakya'nın doğusunu muhafaza edebilen, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Milli Mücadele Dönemi'nin "Trakya Milli Kumandanı" unvanlı paşası Cafer Tayyar'ın hayat yolculuğu Priştine'de başlar. 93 Harbi sırasındaki efsanevi Plevne müdafaasında, daha genç yaşta şehit düşen bir yüzbaşı olan babasının izinden gidip önce Mekteb-i Harbiye'ye, ardından da kurmay sınıfına ayrılıp Mekteb-i Erkân-ı Harbiye'ye girecektir. Mezun olur olmaz, o da birçok akranı gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş, ancak Cemiyet'in önemli karar alıcılarından biri olmamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale de dahil cepheden cepheye koşmuştur. Milli Mücadele başladığında Trakya'daki I. Kolordu komutanıdır; bu da Anadolu'daki direnişe direkt katılmasının önüne geçen bir görevdir. Ancak, gene de en başından itibaren Mustafa Kemal'in yanında yer alacaktır. Daha Samsun'a çıktığı günlerde kendisiyle irtibata geçmiş ve bağlılığını bildirmiştir. İstanbul'un resmen işgali sırasında I. Kolordu komutanlığı görevinde bulunmasına karşın Mustafa Kemal Paşa'nın emirleri uyarınca hareket etmesi ve kolordusuyla payitaht arasındaki tüm iletişimi kesmesinin akabinde vazifesinden azledilmesi gecikmeyecektir.

Kendi imkânlarıyla bir direniş örgütleyip Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin "Trakya Komutanı" olarak görev yapmaktayken Birinci Meclis'e Edirne mebusu sıfatıyla seçilir. Fakat sınır bölgesindeki vazifesini bırakamadığından Ankara'ya gidemeyecektir. 18-27 Nisan 1920 tarihli San Remo Konferansı'nda Trakya'nın Yunanistan'a bağlanması kararını alan Dünya Savaşı'nın galiplerinin teşviği ile Yunanistan bu bölgeyi ilhak etmek üzere hareket geçmiştir. Cafer Tayyar Paşa kumandasındaki direnişçiler ile Yunan işgal güçleri arasında meydana gelen çatışmalarda paşa hem yaralanacak hem de birkaç gün sonra Yunan ordusuna esir düşerek Atina'ya gönderilecektir.

Yunanistan'daki esaret günleri, Lozan Konferansı sırasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Sivil Tutukluların Geri Verilmesi ve Savaş Esirlerinin Mübadelesine İlişkin Antlaşma" hükümleri gereğince sona ermiş ve yaklaşık üç yıl süreyle ayrı kaldığı ülkesine geri dönebilmiştir. Hür olarak döndüğü Ankara'da yıllar önce elde ettiği, ancak muharebe şartları nedeniyle resmiyette üstlenemediği Edirne mebusu sıfatıyla karşılanır. 1923'te seçilen İkinci Meclis'e yine aynı şehri temsilen katılma hakkını elde eder. Milli Mücadele'nin başlangıcında Trakya'da, ülkenin en batısında görev yaparken, yeni cumhuriyetin ilanından sonraki ilk önemli görevi bu defa ülkenin en doğu ucunda yer alan Hakkâri'deki Nasturi Ayaklanması'nı bastırmak olur.

Mebusların kumandanlık ya da mebusluk görevlerinden birisini seçmesini şart koşulmasının ardından üniformasını çıkararak siyaseti tercih etmiştir. Yeni dönemde yolları Mustafa Kemal Paşa ile ayrılacak ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası saflarına geçecektir. Paşanın bu siyasi tercihi hayatının sonraki yıllarını da etkiler. Zira Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının ardından mebusluk görevine bağımsız olarak devam etmekteyken ismini İzmir Suikastı sanıkları arasında bulur. İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılamasında beraat etse de, 1927'de mebusluğunun sona ermesinin ardından aktif siyasette yer alması artık mümkün değildir. 1928 Ocakı'nda ordudan da emekli edilmiştir.

Gene aynı dönemde tasfiye edilen Karabekir ve Cebesoy gibi diğer komutanların aksine hiçbir zaman siyasete dönmeyen ve sessiz bir emeklilik hayatı sürmeyi tercih eden Cafer Tayyar Paşa, 1958'de hayata gözlerini yummuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Sakallı Nurettin Paşa

(1873-1932)

Osmanlı devletinin ilk payitahtında dünyaya gözlerini açan Mehmet Nurettin Bey, Makedonya'daki III. Ordu'nun komutanlığını yürüten ve II. Meşrutiyet'in ilanından önce İttihatçıların bu bölgede örgütlenme faaliyetlerine göz yuman İbrahim Ethem Paşa'nın oğludur. Zaten içinde yetiştiği bölge ve koşulların etkisiyle, kendisi de bir İttihat ve Terakki üyesi olacaktır.

Harp Okulu'ndan mezun olduktan sonra 1897 yılındaki Osmanlı-Yunan Muharebesi'ne gönüllü olarak katılan Nurettin Bey, savaşın bitiminin ardından Sultan Abdülhamit tarafından yaverlik görevine tayin edilir. Bu unvanı taşımaya devam ederken bir yandan da Bulgaristan'da ve Makedonya'da komitacı takibinde bulunur. Sultan, en yakınlarından biri olan Nurettin'in de bir İttihatçı olduğunu öğrenip sarayda göz hapsine aldırttığında ise artık çok geçtir. II. Meşrutiyet'in ilanı için tüm şartlar olgunlaşmış ve sistem Makedonya'dan gelen top atışlarının ardından değiştirilmek durumunda kalmıştır. Böylece Yıldız Mahkemeleri'nde muhalif örgütlerle bağlantısı olduğu gerekçesiyle Nurettin Bey'e verilen mahkûmiyette indirime gidilmiştir.

31 Mart ertesinde yeniden yapılandırılan orduda rütbeleri düşürülen subaylar arasındadır ve geleceğin Çakmak Paşası Fevzi Bey ile aynı kaderi paylaşır. Rütbesi binbaşılığa indirildikten sonra mes-

"Mücahede-i Milliye'nin değerli kumandanlarından
Sakallı Nurettin Paşa"

leğine devam etse de, kendisine verilen görevler bir nevi sürgün gibidir. Zira Bulgaristan'da sınır komutanlığına tayin edildikten hemen sonra 1911'de başlayan Yemen İsyanı'nı bastırmak üzere görevlendirilir. Balkan Savaşı'nda şehit olan kardeşinin yasını tutmak için sakal bıraktığından dolayı 1913'ten sonra kendisine Sakallı lakabı takılacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'ndaki görev yeri, aynı zamanda isminin şöhret kazanmasına neden olacak muharebelerin gerçekleşeceği Irak Cephesi olur. İlk olarak Selman-ı Pak Muharebesi'nde İngiliz ordularının geri çekilmesine sebep olan von der Goltz Paşa kumandasında-

Levent Şahverdi Arşivi

ki hücumlarda yer almış, sonrasında ise İngiliz Komutan Townshend'in yanı sıra beş generalin daha esir edildiği Kutü'l-Amare'de, Osmanlı ordusunun Birinci Dünya Savaşı'nda Gelibolu'dan sonra kazandığı ikinci zaferin mimarları arasında yer almıştır.

Bu muzafferiyetinin ardından savaşın sonuna değin görev yapacağı Batı Cephesi'ne gönderilecektir. Önce Muğla'dan, ardından Aydın ve civarından sorumludur. Kısacası, Mondros Mütarekesi imzalandığında Anadolu'da birlikleri başında olan az sayıda komutandan biri de kendisidir ve bir direniş örgütlemek için ideal konumdadır. İzmir'de İtilaf Devletleri'nin desteğiyle yerli Müslüman Türk nüfusa saldırılarda bulunan ekalliyetlere[1] karşı mücadeleyi örgütler. 17 Mart 1919'da yerel direnişçilerin düzenlediği Müdafaa-yi Hukuk-i Osmaniye Kongresi'ni açar. Lakin yerel direnişçilere yaptığı yardımların başını yakması uzun sürmeyecektir. Başkentteki İtilaf temsilcileri, hükümet nezdinde girişimlerde bulunarak kendisinin İstanbul'a çağrılmasını sağlamıştır. Bu hamlelerinin meyvelerini verdiğini kısa bir süre sonra Yunanlar İzmir'i işgal ettiklerinde göreceklerdir. Yerel halkın tüm talebine rağmen Nurettin Paşa'nın halefi Ali Nadir Paşa işgale karşı herhangi bir direnişte bulunmayacaktır.

Sakallı Nurettin Paşa, Anadolu'da örgütlenen Milli Mücadele'ye Haziran 1920'de dahil olmuş ve ilk vazifesi olarak İç Anadolu'daki Koçgiri İsyanı ile Amasya'da başlayan Rum çetelerin ayaklanmalarını bastırmıştır. Bu isyanların bastırılmasıyla hem yerel halkın Milli Mücadele'ye desteği artar hem de bölgeden toplanan yeni askerler Batı Cephesi'ne gönderilebilir. Söz konusu taze kuvvetler İnönü ve Sakarya muharebelerinin kazanılmasında etkili olacaklardır. Pontus ayaklanmasının bastırılmasını takiben bölgede nüfuzu artan Nurettin Paşa'nın görevden alınması ve cezalandırılması için Lazistan Mebusu Osman Bey ve Erzincan Mebusu Emin Bey Meclis'e bir takrir sunarlar. Fakat görüşmeler sırasında Osman Bey'in kendisinin kanundışı işlerle meşgul olduğu ortaya çıkmıştır. Osman Bey'in Sovyet Rusya'dan gönderilen silah, cephane ve akaryakıt yardımlarının bir kısmına el koyarak Rize'de sattığı iddiaları eşliğinde Nurettin Paşa hakkındaki dosya bir kenara bırakılır. Rusya'nın bu skandal üzerine durdurduğu yardımların yeniden sağlanması için çabalara başlanır.

1. Ekalliyet: Azınlık.

Mustafa Kemal ve Fevzi paşaların açıktan desteği ile Meclis'teki müzakerelerden Sakallı Nurettin için bir ceza çıkmaz, ancak mevcut askerî görevlerinden alınır. Ordusuz ve askersiz bir komutan olarak çareyi Kastamonu'ya çekilmekte bulmuştur. 1922 Haziranı'nda I. Ordu komutanlığına atanması ise hem kendisi hem de Türk ordusu için adeta bir dönüm noktası olur. Zira Büyük Taarruz'un önemli parçalarından biri olan I. Ordu, işgalci Yunan birliklerine İzmir'de son ve öldürücü darbeyi ya da Frenklerin deyimiyle "lütuf darbesi"ni[1] bizzat indirecektir.

Sakallı Nurettin Paşa sadece muharebe meydanlarında can almamaktadır. İlk olarak, İzmir işgali sırasında Yunan birliklerini kutsayan Metropolit Hrisostomos'un gözaltındayken halk tarafından linç edilmesini organize ettiği iddia edilmiştir. Benzer bir son, Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik ettiği harekete, muhalif yazılar kaleme alan *Peyam-ı Sabah* gazetesinin başyazarı ve 2019-2022 yılları arasında İngiltere başbakanı olan Boris Johnson'ın büyük dedesi Ali Kemal'in de başına gelmiştir. Tokatlıyan Oteli'nde tıraş oluyorken kaçırılan Ali Kemal, İstanbul'dan Ankara'ya götürülürken İzmit'te Sakallı Nurettin Paşa'ya teslim edilmiş ve daha sonra Hrisostomos gibi gözaltındayken öldürülmüştür. İddiaya göre kalabalığı ayarlayan paşanın bizzat kendisidir. Bu hadiselerdeki dahlinin etrafındaki sis bulutu halen dağılmış olmasa da, Nurettin Paşa ile birlikte anılan iki olay olarak tarihteki yerini korumaya devam etmektedir.

Sivil hayattaki faaliyetleri de askerlik hayatı gibi sansasyonel olmuştur. 1924'te yapılan ara seçimlerde Bursa mebusu seçilmiş, ancak seçim sırasında askerlikteki vazifesinden ayrılmadığı için mebusluğu düşürülmüştür. Yapılan ikinci seçimde de muvaffak olan Nurettin Paşa, Meclis'te bağımsız bir siyaset izleyecek, Şapka Kanunu gibi inkılaplara anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle itiraz etmekten çekinmeyecektir.

Kurtuluş Savaşı ve sonrasındaki eylemleri ve söylemleriyle yeni devletin kurucu kadrosuyla tam manasıyla bütünleşemeyen Sakallı Nurettin, Cumhuriyet'in ilk yıllarının en tartışmalı figürlerinden biri olarak 1932'de vefat etmiştir.

1. Fransızcası *coup de grace*.

Fahrettin Altay

(1880-1974)

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kuşağın Rumeli ayağının bir mensubu olan Fahrettin Altay, bugün Arnavutluk sınırları içinde bulunan İşkodra'da dünyaya gelir. Asker olan babasını takip ederek Mekteb-i Harbiye'ye kaydolmuş, yeni yüzyılın şafağında okul birincisi olarak mezun olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından önce Harbiye'den sınıf arkadaşları olan Enver ve Hafız Hakkı beylerle iletişim halinde olması ve İttihatçılara yakın bulunması nedeniyle, Erzincan'dan Diyarbakır'a kadar Doğu Anadolu'nun farklı şehirlerinde bir nevi "sürgün" olarak görev yapar. Kuşakdaşlarıyla kesişen kaderi Balkan Savaşı'nda da kendisini göstermiş ve 1912'den başlayarak 1922 sonlarına dek kesintisiz muharebe meydanlarında bulunmuştur. Gelibolu'da Mustafa Kemal'le aynı kolordu çatısı altında görev yapmaya başlamış ve bu birliktelik İstiklal Harbi sonuna dek devam etmiştir. Gelibolu'nun ardından Cihan Harbi'nde Romanya ve Filistin cephelerinde de çarpışmıştır.

Milli Mücadele'ye katılmasının hikâyesi biraz ilginçtir. Direnişin ilk yıllarında, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görev yapan birçok askerî ve idari yetkili gibi Fahrettin Bey de ilk başta tereddüt içindedir. Mütarekenin ve bunun takibinde gelen düşman işgallerinin ülkeyi soktuğu durumun farkındadır, ancak yüzlerce yıllık bir hanedanın emirlerine açık bir şekilde karşı çıkmak da kolay alınabilecek

Levent Şahverdi Arşivi

Fahrettin Altay ve zabitleri

bir karar değildir. Tereddüt gösterdiğinde Refet Bele'nin kendisine oynadığı bir oyun ise tüm direnişini kıracaktır. Afyonkarahisar'dan Konya'ya gelen Bele, Fahrettin Bey'i yanında vali, belediye başkanı ve müftü de olmak üzere vagonuna davet eder. Davete icap edenleri silah zoruyla trene bindirip Ankara'ya götürecektir. Burada Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmede ikna olan Fahrettin Bey, bu andan itibaren tamamen Milli Mücadele'nin tarafında olacaktır.

Fahrettin Bey, İnönü ve Sakarya muharebelerinde bizzat meydanlarda, birliklerinin başındadır. Eskişehir-Kütahya Muharebeleri'nin ardından kurulan V. Süvari Kolordusu'nun komutanlığına getirilmiştir ki bizzat kendisinin kumandasında bu süvariler 9 Eylül 1922'de İzmir'e ilk giren birlik olacaktır. 10 Eylül'de muharebenin muzaffer kumandanı Mustafa Kemal Paşa'yı İzmir'de süvarileriyle o karşılar. Soyadını aynı şehrin Altay isimli futbol takımından almıştır. Kendi aktardığına göre, İzmir'de beraber izledikleri bir Altay maçının hatırasına binaen bu soyadı bizzat Gazi vermiştir.

Meclis'in birinci ve ikinci dönemlerinde mebus olarak parlamentoda da bulunan Fahrettin Bey, asker vekillerin Meclis ya da kışla arasında tercih yapması gerektiği zaman askerliği tercih eden komutanlardan olur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaş haddinden emekli olana dek ordudaki görevine devam eder. Çok partili hayata geçen Türkiye'de kadim yoldaşlarının saflarında yer alarak Halk Fırkası'ndan 1946 yılında yeniden mebus seçilir. Parlamentoda bir dönem daha görev yaptıktan sonra, siyasetten komple elini eteğini çeker. Uzun bir emeklilik hayatından sonra, 1974 yılında hayata gözlerini yumar. İmparatorluğun en batı ucunda başlayan hayat yolculuğu, bir asra yakın bir müddet sonunda eski Osmanlı payitahtında son bulmuştur.

Kâzım Dirik

(1881-1941)

Osmanlı devletinin son yılları ile Cumhuriyet'in kuruluşu arasındaki sürekliliğin önemli halkalarından biri olan Kâzım Paşa, bugün Kuzey Makedonya sınırlarında kalan Manastır şehrinde dünyaya gözlerini açar. Askerî okullarda tamamladığı eğitiminin ardından başladığı mesleki kariyerinde, II. Meşrutiyet öncesinde Rumeli'de konuşlanmış Osmanlı birliklerinde kâtiplik görevinde bulunur. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Çanakkale ve Suriye cephelerinde muharip subay olarak savaşır. Henüz büyük savaş bitmeden, Haziran 1918'de ordu müfettişliği göreviyle Batum'a gönderilir. Fakat Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, antlaşma hükümleri uyarınca Osmanlı ordusunun Batum'dan ayrılmasını takiben IX. Ordu müfettişliğine atanır. Bu, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıkarak Milli Mücadele ateşini yakan isimler arasında yer alması demektir. Erzurum Kongresi'ne dek Paşa ile birlikte hareket etmiş, ancak Paşa'nın görevinden istifa etmek zorunda kalması üzerine yanından ayrılmak için bir gün bile vakit kaybetmemiştir.

Mustafa Kemal'i böyle kritik bir anda yalnız bırakmasına rağmen, en başından beri Milli Mücadele'ye önemli katkılar sunmuştur. 1920'de Ankara hükümetinin Tiflis temsilcisi olarak atanmış, böylece yakından tanıdığı bu coğrafyada Sovyet hükümeti ile dos-

Levent Şahverdi Arşivi

tane ilişkiler kurulmasında başat rol oynamıştır. 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması hükümleri uyarınca Batum'un Sovyetler'e bırakılması üzerine önce Trabzon'a geçmiş, sonrasında ise Ankara'ya giderek askerî görev ve sorumluluklarla Milli Mücadele saflarına katılmıştır. 1921'de Batı Cephesi'nde görevlendirilecek ve bağlı bulunduğu Menzil Teşkilatı ile Sakarya Muharebesi ve Büyük Taarruz sırasında ordunun yiyecek ve mühimmat ihtiyacının karşılanması vazifesini başarıyla yerine getirecektir.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından tekrar sivil bürokraside çalışmaya başlar ve sırasıyla Siirt, Bitlis ve İzmir valiliklerinde bulunur. Bu görevleri sırasında kritik önemi haiz olayların bir parçası olacaktır. İlk olarak, Bitlis valiliği sırasında Şeyh Sait İsyanı yaşanır. Kâzım Paşa, Muş, Bitlis, Siirt bölgelerindeki isyanı bastırma harekâtını idare etmiştir. Kâzım Dirik ve Mustafa Kemal Paşa'nın kaderlerinin kesişmesine neden olan bir diğer hadise de 1926'daki İzmir Suikastı'dır. Bitlis'teki görevinden sonra İzmir valiliğine tayin edilen Dirik, suikastı önceden haber almış, Gazi Paşa'yı tehlikeden haberdar ederek seyahatin geciktirilmesini ve hayatının kurtulmasını sağlamıştır.

Hem Kurtuluş Savaşı'nda hem de cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda önemli görevlerin altından başarıyla kalkan Dirik, 1935'te Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale, Balıkesir illerini kapsayan geniş bir bölgede Trakya umum müfettişliği görevine atanır. Müfettişliği sırasında cumhuriyet devrimlerinin bölgede yaygınlaşması ve halk tarafından benimsenmesi için çaba gösterir. Aynı zamanda Trakya köylüsünün sosyal ve ekonomik kalkınmasını sağlamak üzere çeşitli projeler geliştirerek uygulamaya koyar. Rumeli'de başlayan hayat yolculuğu, tüm Rumeli'nden Cumhuriyet'e kalan Doğu Trakya'da, Edirne'de 1941 yılında son bulur.

Kâzım Fikri Özalp

(1882-1968)

Milli Mücadele'yi yürüten ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosunu yetiştiren Rumeli topraklarının Anadolu'nun kurtuluşu için gönderdiği isimlerden biri olan Kâzım Fikri Bey, aynı zamanda Osmanlı devletine bir sadrazam hanedanı da veren ve günümüzde Kuzey Makedonya sınırları içinde bulunan Köprülü'de 1882'de dünyaya gelir.

Kendisiyle aynı coğrafyada ve aynı dönemde doğup eğitim alma imkânı bulmuş birçok akranı gibi askerî okullarda okuduktan sonra, meslek hayatına Balkan Dağları'nda komitacılara karşı mücadele ederek başlar. Aynı dönemde İttihat ve Terakki'ye üye olmayı da ihmal etmemiştir. Bu üyelik, aynı zamanda Mustafa Kemal ile tanışmasına da vesile olacak ve Köprülülü genç subayın kaderini temelden değiştirecektir. Milli Mücadele'nin gelecekteki lideri ile başlayan kader ortaklıkları fikrî açıdan da örtüşecek, Kâzım Bey de tıpkı Gazi Paşa gibi Cemiyet'e üye olduğu ilk andan itibaren askerlerin siyasetten el çekmesini savunacaktır.

31 Mart Vakası, Kâzım Fikri'nin askerî hayatında önemli bir dönüm noktası olmasının yanı sıra, 20. yüzyıl başındaki farklı saiklerle mücadele yürüten komitacıların birbirleriyle etkileşimlerini göstermesi bakımından da önemlidir. Zira genç bir İttihatçı subay olarak başkenti "kurtarma"ya gelen Kâzım Bey, Bulgar-Makedon Devrim-

Levent Şahverdi Arşivi

Kâzım Özalp

ci Örgütü'nün liderlerinden Sandanski'yi ve birliklerini de İstanbul'a gelmeye ikna edecektir. Bu hareket, Kâzım Özalp'ın devrimci gayelerle şiddet kullanımı konusundaki tutumunu göstermekle kalmaz. Aynı zamanda, hem kuşağındaki diğer isimlerde hem de kendisinde olan "şartlara göre gerekli ittifakları kurabilmek" esnekliğini de göstermektedir. Zira 1909'da desteğini istediği Sandanski'nin bir yıl sonra başlattığı isyanı bastırmak üzere Rumeli'ye gönderilen birliğin mensuplarından biri de kendisi olacaktır.

Balkan Savaşı ile doğduğu toprakları ebediyen kaybeden Kâzım Bey, artık yeni vatan olarak gördüğü Anadolu'nun kurtuluşu

Levent Şahverdi Arşivi

için mücadele etmekten çekinmeyecektir. Belki imparatorluğun en batıdaki topraklarında doğmuştur, ancak işte şimdi Birinci Dünya Savaşı'nda devletin doğu sınırlarını müdafaa etmekle muvazzaftır. Burada hem isyancı Ermeni çeteleriyle hem de Çarlık Rusyası ordularıyla çarpışacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından tarafını seçmekte tereddüt etmemiştir. Düşmanın suyuna gitmeye çalışanların değil, işgale karşı direnenlerin yanında olmalıdır. İzmir'in işgalinin ardından Batı Anadolu'daki direnişin tertiplenmesinde görev alır. Özellikle Balıkesir'deki direnişin ve kongrenin önde gelen bir ismi olarak sivrilmiştir. Milli Mücadele'nin başında, Batı Anadolu'daki örgütlenme, önceleri Mustafa Kemal'in başını çektiği organizasyondan ayrı hareket etse de, Sivas Kongresi'nin ardından Kâzım Bey de Heyet-i Temsiliye'nin otoritesini kabul edecek ve tam bir güç birliğine gidecektir. Birçoklarının aksine, direnişteki faaliyetlerini alternatif bir siyasi güç odağı oluşturmak ve Milli Mücadele'de direkt söz hakkı edinmek için kullanmak niyetinde değildir.

Milli Mücadele'ye karşı başlayan Anzavur Ayaklanması'nın bastırılmasında da önemli rol oynayacaktır. Bu sırada Karesi mebusu seçilse de Meclis'e katılmayacaktır. Meclis sıralarında arz-ı endam etmemesinin nedeni, acaba İttihat ve Terakki'ye katıldığı dönemde ileri sürdüğü askerlerin siyaset yapmaması ilkesiyle mi bağlantılıdır? Yoksa Kâzım Bey'i Ankara'ya gitmekten alıkoyan bilfiil cephede bulunması gerekliliği midir? Bunun nedenini tam olarak bilemiyoruz.

Sakarya Muharebesi ve Büyük Taarruz'a da katılan Özalp'ın muharebe meydanlarında yapacağı pek bir şey kalmamış gibidir. Demek ki İkinci Meclis'te mebusluk yapmasında bir sakınca yoktur. 1924 yılında, biraz da zoraki katıldığı bu Meclis'in başkanlığına bile layık görülecektir; Türk siyasetinde bir şeyi almanın yolu bazen de onu istememekten geçmektedir.

Mustafa Kemal'le daha İttihat ve Terakki günlerinde başlayan yakınlıkları savaş yıllarında daha da pekişmiştir. Gazi'nin, "Yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz," dediği 28 Ekim 1923 tarihindeki şu meşhur akşam yemeğinde kendisi de masada yerini almıştır. Cumhuriyet idealine ve inkılaplara can u gönülden bağlı olması, kendisinin her daim yeni devletin kurucu elitleri çevresinde yer almasını sağla-

yacaktır. Meclis başkanlığının yanı sıra, 1923-1924 ve 1935-1939 yılları arasında iki dönem de milli müdafaa vekilliği yapmıştır. 1927'de emekli olması gerektiğinde, orduyu en üst rütbede, ferik-i evvel, yani orgeneral olarak terk edecektir.

1928'de "yeni Türk harfleri"ni belirleyecek komisyonda da çalışan Kâzım Bey, belki de Mustafa Kemal ile en şiddetli fikir ayrılığını bu dönemde yaşar. Zira yeni harfler tespit edilirken Özalp ısrarla "Q" harfinin yeni alfabede kullanılmasını isteyecek, fakat Mustafa Kemal'in itirazı ile bu talep kabul görmeyecektir. Sürekli düzeltme işareti kullanmaktan çok sıkılan bu kitabın muharririnin reyi de kendisinden yanadır.

1954 yılına kadar Meclis'te mebus olarak bulunsa da, karşımıza siyasi bir aktör olarak değil de güvenilir bir görev adamı olarak çıkan Kâzım Bey, 1968 yılında hayata gözlerini yummuştur.

Cevat Çobanlı

(1870-1938)

Askerî ve siyasi ehemmiyetini İttihat ve Terakki'ye borçlu olmayan az sayıdaki Milli Mücadeleciden biri olan Cevat Paşa, müşir bir babanın çocuğu olarak 1870 yılında İstanbul' da dünyaya geldi. Mekteb-i Sultani, yani Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra babası gibi asker olmayı seçti. Başarılarla ve madalyalarla başlayan bir kariyerin ardından genç yaşta, 31 yaşında paşa oldu.

II. Meşrutiyet ilan edildiğinde ferik-i sani, yani korgeneraldi. Ancak, kısmen II. Abdülhamit döneminde birçok vasıfsız insanın rütbelere boğulmasına tepki olarak ve kısmen de İttihat ve Terakki kadrolarının önünü açmak için çıkarılan Tenzil-i Rütbe-i Askeriye Kanunu çerçevesinde rütbesi düşürülecekti. Lakin artık kaymakam, yani yarbay olarak giymek zorunda kaldığı üniformasına paşa apoletini tekrar takması çok uzun sürmeyecekti. Cevat Paşa iyi bir asker olduğunu daha Balkan Savaşlarındaki performansıyla kanıtlamıştı, ancak esas yıldızlaştığı yer Çanakkale oldu. Çanakkale Müstahkem Mevki komutanı olarak 18 Mart'ta düşman donanmasının Boğaz'ı geçme girişimini önlemeyi başarmıştı. *Nusret* mayın gemisine limanın karanlık bölgesine mayın döktürten oydu.

Çanakkale'deki kara muharebelerinin kahramanı Mustafa Kemal ise, deniz muharebelerinin yıldızı da Cevat Paşa'ydı. Bunu *Tasvir-i Efkâr* gazetesi de fark etmiş olacak ki, 29 Ekim 1915 tarihinde

جمهوریت اوردوسنك بویوك قوماندانلرندن : جواد پاشا

"Cumhuriyet ordusunun büyük kumandanlarından: Cevad Paşa"

Cevat Paşa ve Mustafa Kemal Bey'in fotoğraflarını beraber yayımlayacaktı. "Çanakkale'yi muhacemat-ı bahriyeye [deniz hücumlarına] karşı pek büyük iktidar ve maharetle müdafaa eden ve mefahir-i milliyemize [milli iftiharlarımıza] 5 Mart[1] muzafferiyetini ilave eden

1. 18 Mart 1915. Gregoryen ve Jülyen takvimleri arasındaki 13 günlük farktan dolayı Rumi tarihlerin sadece yıllarında değil, günlerinde de ayarlama yapılması gerekmektedir. Bu problemi çözmek için 1917 yılında 15 Şubat'tan direkt 1 Mart'a geçilerek takvimden 13 gün silinmiştir. O yüzden *Nutuk*'un başındaki "1335 senesi Mayısı'nın 19'uncu günü" hakikaten 19 Mayıs 1919'a denk gelmektedir. O dönem Jülyen takvimi kullanan bir başka memleket de Rusya'dır. Ekim Devrimi'nin Kasım'da olmasının nedeni de söz konusu gün farkıdır. Bu 13 günlük fark daha önceki yüzyıllarda daha azdı ve zaman geçtikçe artmaktaydı. Bu farkın 14 gün olması için 2100 yılını beklememiz gerekecek.

Mevki-i Müstahkem Kumandanı necabet-i fıtriye ile mümtaz [yaradılıştan soylu, temiz] Mirliva Cevat Paşa"nın kadim başkenti kurtaranlardan biri olduğunu halk da bilmeliydi.

Çanakkale'nin ardından Galiçya ve Filistin cephelerinde savaşan Cevat Paşa, savaşın sonunda tekrar ferik-i sani olmuştur. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından aralıklarla genelkurmay başkanlığı ve harbiye nazırlığı görevlerine getirilen paşa, olası bir direnişin örgütlenmesi için kritik bir konumdadır. Nasıl tavır takınacağı, direnişin akıbeti için çok önemlidir.

Mayıs 1919'da ikinci kez getirildiği genelkurmay başkanlığı görevinde Mustafa Kemal'e verdiği destek, Milli Mücadele açısından bir dönüm noktasıdır. Erkân-ı harbiye reisi olarak Mustafa Kemal'e geniş yetkiler veren bir görev belgesi hazırlamakla yetinmez, Samsun'a gitmeden birkaç gün önce Sadrazam Damat Ferit ile yediği yemekte bizzat hazır bulunarak, çiçeği burnunda ordu müfettişinin bu güvenirlik testini geçmesine de yardımcı olur. Sadrazamın Nişantaşı'ndaki konağından çıktıktan sonra ikili kol kola Teşvikiye'ye doğru yürürken, "Bir şey mi yapacaksınız Kemal?" diye soracak ve, "Evet paşam, bir şey yapacağım," cevabını alınca da, "Allah muvaffak etsin," diyecektir. Bunu, yıllar sonra bize minnetle anlatan bizzat Mustafa Kemal'dir.

Milli Mücadele'nin bu ilk safhasında direnişe İstanbul'daki karargâhından yardımcı olmaya çalışan Cevat Paşa, bu faaliyetlerinin bedelini İngilizler tarafından Malta'ya sürülmekle öder. Memlekete dönebilmek için 16 Mart 1921'de Ankara ile İngiltere arasında esirlerin değişimi için bir antlaşma imzalanmasını beklemesi gerekecektir. İkinci Meclis'te mebus olarak karşımıza çıkan Cevat Paşa, komutanların askerlik ve mebusluk arasında tercih yapması gerektiğinde üniformasını yeğleyenlerden olacaktır. 1935'te yaş haddinden emekli olana dek en üst düzeylerde görev yaptıktan sonra, Çanakkale'de beraber savaştığı, Teşvikiye'de koluna girip kendisine muvaffakiyetler dilediği Mustafa Kemal ile aynı yılda hayata gözlerini yummuştur.

Halife Abdülmecit Efendi

(1868-1944)

Osmanlıların 16. yüzyılda elde ettikleri, ancak siyasal olarak esas etkisini Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra gösteren halifelik unvanını son kez kullanan, ancak saltanatın ilga edilmiş olması nedeniyle Osmanlı tahtına çıkamayan Abdülmecit Efendi, 1868 yılında İstanbul'da dünyaya gelir. Bazı kaynaklarda kendisine II. Abdülmecit dense de, teknik olarak hiçbir zaman sultan olmadığı için bu numaralandırma doğru değildir. Halife Abdülmecit Efendi olarak anılması daha doğrudur.

Fiziken babası Sultan Abdülaziz'in özelliklerini miras almış olsa da şehzadelik yıllarında yaşadığı İcadiye'deki köşkünde daha çok resim ve müzik ile uğraşır. Bu açıdan amcası Abdülmecit'e daha çok benzediği söylenebilir. Osman Hamdi Bey'in öğrencisi olarak başlayan ressamlık kariyerinde ürettiği eserler Paris ve Viyana'daki uluslararası sergilerde yer bulmuştur. 1909 yılında kurulan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin onursal başkanlığını da üstlenen Abdülmecit Efendi, birçok ressama da hamilik yapmıştır.

Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıktıkları yılda Vahdettin tahta geçerken, Abdülmecit Efendi de veliaht olmuştur. Anadolu'da başlayan kurtuluş mücadelesine uzaktan da olsa manevi destek vermiş, bu desteği nedeniyle İstanbul'daki İngiliz işgal birliklerince adeta göz hapsine alınmıştır. Kendisi Anadolu'ya

"Biri nurani, biri masum iki ulu çehre: Halife-i rûy-i zemin Abdülmecid Efendi ve kerimeleri [kızı] Dürrüşşehvar Sultan"

geçme tekliflerini kabul etmese de, oğlu şehzade Ömer Faruk Efendi'nin Ankara hükümeti ile ilişki kurmasını istemiştir.

Saltanatın 1 Kasım 1922'de ilgası ve Sultan Vahdettin'in bir İngiliz zırhlısıyla İstanbul'u terk etmesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından aynı zamanda boş kalan hilafet makamına seçilecektir. Abdülmecit Efendi de pek öyle sembolik biriymiş gibi davranmayacaktır. Sade bir biat töreninin yerine şaşaalı bir şekilde tahta geçmeyi arzulamış, cuma selamlığında hilat giymek ve Fatih Sultan Mehmet gibi sarık takmak istemiştir. Atatürk'ün buna cevabı redingot giyebileceği olacaktır. Abdülmecit ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisine verdiği "Halife-i müslimin" yerine "Emirü'l-müminin" unvanını kullanmakta ısrar etmiştir, ki Osmanlı pa-

dişahlarının eskiden beri kullandıkları ikinci formüldeki "emir" ifadesi devlet başkanı olduğuna işaret etmektedir. Abdülmecit'in "şahane" çabaları sadece sembollerle de sınırlı kalmamıştır. İstanbul'daki diplomatik misyonların ve Ankara'dan gelen hükümet yetkililerinin kendisini ziyaret etmesini talep etmekte ve hakikaten makamında asker ve memur kabul etmektedir. Zaten yokluk içindeki Ankara hükümetini ödeneğiyle ilgili sıkıştırmaktan da geri durmaz, ki hilafetin kaldırılması Meclis'te bu ödenek üzerine yapılan görüşmelerin ertesinde gerçekleşecektir. Hele bir de hilafet hazinesinden bahsetmesi Mustafa Kemal'i çileden çıkarmaya yetmiştir. İsmet Paşa'ya çektiği 22 Ocak tarihli telgrafta, "Maksat, debdebe ve dârât değil, insanca hayat ve maişet temininden ibarettir," diyerek ödeneğinin cumhurbaşkanınkinden az olması gerektiğinde ısrar edecek ve hilafet hazinesi diye bir şeyden haberdar olmadığını söyleyecektir. "Böyle bir hazineye ecdadından tevarüs etmişse," yani atasından kendisine böyle bir para kalmışsa, "bana haber vermesini rica ederim," diyerek istihzadan da geri duramayacaktır.

Üstüne üstlük, hilafet makamı İslami gelenekte aynı zamanda devlet başkanlığına denk gelmektedir. Vahdettin de sürgünde hep saltanatla halifeliğin birbirinden ayrılamayacağını söylemeyecek midir? Hilafetin sadece sembolik olamayacağı saltanatın kaldırılmasının hemen ardından birçok çevrede dillendirilmeye başlanmıştır bile. Ocak 1923'te Afyon Mebusu Şükrü Hoca'nın *Hilâfet-i İslâmiyye ve Büyük Millet Meclisi* adlı risalesi, hilafetin kaldırılamayacağından ve halifenin dünyevi görevlerinin de bulunduğundan bahsetmekte ve işler normale dönene kadar İslam dünyasını sabırla beklemeye davet etmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra ise benzer neşriyat azalacağına artmıştır. İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey ve her dönemin mazlum muhalifi Hüseyin Cahit Bey hilafetin manevi gücünün korunması gerektiğini yazmaktadırlar. Halifenin istifa edeceği yönünde bir şayia çıkınca, Lütfi Fikri Bey *Tanin*'de bir yazı yazıp halkın kendisine duyduğu sevgiden dem vurmaktan ve halifenin istifasının felaket olacağını belirtmekten çekinmeyecektir. Tüm bunların üstüne tuz biber eken, İngiltere Cemiyet-i İslamiyesi'nden Seyid Emir Ali ve III. Ağa Han'ın İsmet Paşa'ya yazdığı bir mektubun daha Ankara'ya ulaşmadan 5 Aralık'ta *İkdam* ve *Tanin* gazetelerinde basılmasıdır. Halifeliğin Sünniler için öne-

minden ve aslına uygun biçimde korunmasının yararlarından bahseden bu mektup Ankara tarafından ülkenin içişlerine müdahale olarak kabul edilmiştir.

Abdülmecit Efendi'nin kendi başına siyasi bir oluşuma gitmesi değildir tedirginlik yaratan. Cumhurbaşkanlığı makamını tesis edip Mustafa Kemal'i güçlendiren cumhuriyet ilanının hemen akabinde Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele gibi paşalar, bu yaşlı halifeyi Mustafa Kemal'e karşı bir denge unsuru olarak görmeye başlamıştır. Refet Bele'nin kendisine karşı aşırı saygılı tavırları ve Konya isminde bir at hediye etmesi, Ankara'da kaşların kalkmasına neden olmuştur. Ankara'nın Milli Mücadele karşıtı İstanbul'u teslim almakla görevlendirdiği bir paşa, bir Osmanlı halifesine neden yaltaklanmaktadır? 29 Ekim 1923'te hiçbiri Ankara'da olmayan paşalar, Osmanoğlu ailesinin prestijini kullanmak istemektedirler. Zaten Rauf Orbay gibileri babasının padişahın "nan u nimeti"ni yediğinden, kendisinin de bu "nan"a kör kalamayacağından bahsetmemiş, 29 Ekim'den sonra İstanbul basınına cumhuriyetin ilanını eleştiren demeçler vermemiş midir?

Tüm bunlar yeni başkentte büyük tepki yaratmıştır. 22 Ocak'ta Başvekil İsmet Paşa'ya, "Halife ve bütün cihan, kat'i olarak bilmek lazımdır ki mevcut ve mahfuz olan halife ve halife makamının, hakikatte ne dinen ve ne de siyaseten hiçbir mana ve hikmet-i mevcudiyeti yoktur," diye telgraf çeken Mustafa Kemal, gelecek kasırganın haberini çoktan vermektedir. İlk olarak, İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesi kurularak muhalif gazeteciler yargı önüne çıkarılmıştır. Beraat edecek olsalar da, İzmir'e gidip Gazi'ye biat etmek zorunda bırakılacaklardır. Payitaht basını ağzının ilk payını almış gibidir.

Esas hamle, 3 Mart 1924'te çıkarılan bir yasayla hilafetin ilga edilmesidir. Hanedanın da ülkeyi hemen terk etmesine karar verilmiştir. Daha kanunun çıktığı akşam, saat 22.30'da sarayı kuşatan İstanbul polisi, Osmanoğulları ailesine sabaha kadar bavullarını toplamalarını söylemiştir. Sabah 06.00'da saraydan çıkan 16 otomobil ve üç kamyondan oluşan kafile, Orient Express'i kaçırıp akşama kadar Çatalca İstasyonu'nda beklemek zorunda kalmıştır.

Abdülmecit Efendi önce İsviçre'ye gidecektir. Cenevre'de ilk verdiği beyanatta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararının yersiz olduğunu ifade etmesi, genç Cumhuriyet ile olası bir diplomatik so-

run istemeyen İsviçre makamları tarafından uyarılmasına neden olacaktır. Ekim 1924'te Fransa'ya geçen Abdülmecit Efendi ve ailesi önce Nice şehrine yerleşmiş, ardından da başkent Paris'e taşınmıştır. Müslüman âleminin son halifesi dâr-ı bekaya Ağustos 1944'te Nazi işgalindeki Paris'te irtihal edecektir. Vasiyeti olmasına karşın, hanedan üyelerinin Türkiye'ye giriş yasağı bulunduğundan cenazesi on yıl Paris'te kalacak ve ardından 1954'te Medine'ye nakledilerek Cennetü'l-Baki Mezarlığı'na defnedilecektir.

Ali Çetinkaya

(1878-1949)

Arkadaşlarının "Vezir Ali" olarak isimlendirdiği Ali Çetinkaya'ıun, Afyonkarahisarlı yerel bir eşrafın çocuğu iken Cumhuriyet'in ilk yıllarının seçkinlerinden ve İstiklal Mahkemeleri'nin "Üç Aliler"inden biri olmaya giden hayat hikâyesi ülkenin kaderiyle birebir bağlantılıdır. Osmanlı devletinin son yıllarında Rumeli'de yaşanan çete savaşlarında diğer İttihatçılar gibi komitacı olarak harp eden Çetinkaya, Cemiyet'e katıldığı ilk günden itibaren memleketin kaderinde bir şekilde rol oynayacak, nihayetinde de geleceğin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosunda yer alacaktır.

Kâzım Karabekir, Kuşçubaşı Eşref, Yenibahçeli Şükrü, Rahmi Apak gibi isimlerle birlikte çalışmış ve örgütün Fedailer Grubu'na girmiştir. Bir İttihatçı olarak belki de birçok "karındaş"ının hayalini kurduğu görevi üstlenmiş ve 31 Mart Vakası'ndan sonra II. Abdülhamit'i Selanik'e sürgüne götüren heyette Ali Fethi Bey'in yardımcısı olarak görev yapmıştır. 1911'de başlayan Trablusgarp Savaşı'nda Kuzey Afrika'ya kaçak giden subaylar arasında bulunmuş, Balkan Savaşı başlayınca geri dönerek Selanik'i kurtarmak amacıyla Yunanlara karşı savaşmıştır. Dünya Savaşı başladığında ise muharebe ettiği coğrafya değişmiş ve İran-Irak ile Kafkasya Cephesi'nde vazife almıştır. Cihan Harbi'ni askerî kariyerinin başladığı yer olan Rumeli'de tamamladıktan sonra, işgale uğrayan İstanbul'da Karakol

Levent Şahverdi Arşivi

ve Mim-Mim teşkilatlarının organizasyonunda görev yapacaktır. Milli Mücadele'nin kritik önem taşıyan bir unsuru olarak İsmet Paşa'nın Anadolu'ya geçişini gerçekleştiren odur. Zira Karakol'un başlıca amacı İstanbul'da kalan İttihatçıları Anadolu'ya kaçırabilmektir. Ancak, "Terzi kendi söküğünü dikemez," misali bizzat kendisi bu yolculuğu yapmayacak ve İngilizlerce tutuklanıp Malta'ya gönderilecektir.

Bir buçuk yıllık bir esaretin ardından ancak 1921 yılı sonlarında Ankara'ya dönebilmiş ve Meclis'e katılmıştır. Savaş yıllarındaki yokluğunu telafi etmek istercesine, dönemin en sert ve şahin isimlerinden biri olarak sivrilir. Çetinkaya'nın bağımsızlığa ve rejime inancı o kadar güçlüdür ki, savaş yıllarında doğan kızına dahi İstiklal adını koyacaktır.[1] Halk Fırkası'ndaki idari pozisyonunun yanı sıra, parti programını hazırlayacak ekibin içinde de yer alır.

Ancak Ali Çetinkaya'yı en öne çıkaran, 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile tekrar kurulan Ankara İstiklal Mahkemesi başkanı olarak aldığı kararlardır. Rejimi takviye etmek ve alternatif güç odaklarını siyaset sahnesinden silmek için görev yapan bu mahkeme, Şeyh Sait'ten Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na, komünistlerden Şapka Kanunu karşıtlarına kadar bütün muarızları tasfiye edecektir. "Üç Aliler Divanı"nın reisine, davranışları ve tutumuyla paralel olan Çetinkaya soyadı ise bizzat Atatürk tarafından verilir.

1927 yılında kendi isteğiyle miralaylıktan emekli olan Çetinkaya, ilk çok partili seçimlerin yapıldığı 1946 yılına kadar Afyonkarahisar mebusu olarak parlamentodadır. 1934-1940 yılları arasında İsmet İnönü, Celal Bayar ve Refik Saydam hükümetlerinde arka arkaya nafia vekili, yani bayındırlık bakanı olarak görev yapar. Bakanlığı sırasında, kabotaj hakkı gibi bir dizi tedbirle deniz ticaret filosunu geliştirmiş, yabancı şirketlerin elinde bulunan birçok demiryolu hattını millileştirmiş ve yeni hatların yapımını gerçekleştirmiştir. Eskişehir Lokomotif Fabrikası'nın modernleştirilmesi ve Sivas Demiryolu Fabrikası'nın açılması da onun bakanlığı dönemindedir.

1. Gene de Isabelle Civilis Victoire Jemmapes Dumouriez'in babasının performansını yakalayamamış gibidir.

Deli Halit Paşa'nın vurulması: "Silahlı ve silahşorlu bir mecliste vukuu tabii olan müessif bir hadise"

Çetinkaya'nın Meclis tarihinde kolayca unutulamayacak bir faaliyeti de Deli Halit Paşa'nın öldürülmesi olayıdır. O dönem Meclis'te mebusların belinde silah olması vaka-yı adiyedendir; nihayetinde aralarında birçok asker, daha da önemlisi, eski komitacı bulunmaktadır. Trablusgarp yıllarından beri anlaşamadığı Deli Halit Paşa ile arasında çıkan sözlü tartışma kavgaya dönüşünce silahlar

patlamış ve Halit Paşa kanlar içinde yere kapaklanmıştır. Her ne kadar savcılık, cinayeti Ali Çetinkaya'nın işlediğine ve bunun nefsi müdafaa olduğuna karar verdiyse de, birçokları esas katilin Rize Mebusu Rauf Bey olduğunu iddia etmiştir. Halit Bey'in cinayetinin önceden planlandığı ve Meclis'te yaptığı yolsuzluk eleştirileriyle alakalı olduğu da sık dile getirilen iddialardan biridir.

İstiklal Mahkemeleri'ndeki diğer iki Ali'den ayırmak için "Kel Ali" olarak da anılan Çetinkaya, mebusluktan ayrıldıktan üç yıl sonra 1949 yılında hayata gözlerini yumar.

Deli Halit Paşa

(1883-1925)

Kurtuluş Savaşı'nın en asabi ismi olan Deli Halit Paşa, Kafkasya göçmeni bir ailenin çocuğu olarak 1883 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Harbiye'den mezun oluşunun ardından on yıllık savaş döneminden cepheden cepheye koşmuş ve lakabını sadece tahmin edilemezliğine değil, cesaretine borçlu olduğunu da herkese ispatlamıştır.

Özellikle Doğu Cephesi'nde gösterdiği kahramanlıklar, Enver Paşa tarafından bizzat takdir edilmiş ve rütbesi kaymakamlığa yükseltilmiştir. İttihat ve Terakki'nin silahşorlarından Yakup Cemil'in alayına tabur komutanı olarak atanan Deli Halit, Ardahan'ı Ruslardan geri almış ve bundan böyle "Ardahan Fatihi" olarak adlandırılmaya başlamıştır. İlerleyen yıllarda bu gözüpek komutan Erzurum, Erzincan ve Aluska'yı da düşman işgalinden kurtaracak, ancak Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla bu sonuncuyu boşaltmak zorunda kalacaktır.

Kurtuluş Savaşı başladığında Trabzon ve civarındaki III. Kafkas Tümeni'nin komutanı olarak Kâzım Karabekir'in emri altındadır ve Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasının ardından görevine son verilenlerin arasında Halit Paşa da bulunmaktadır. Ancak Kâzım Karabekir kendisini geri yollamamış, kaçıp saklanarak tümenine uzaktan komuta etmesini söylemiştir.

Sivas Kongresi hazırlıkları sırasında Mustafa Kemal'e karşı Trabzon Valisi Galip Bey'in başını çektiği bir komplonun ortaya çık-

Levent Şahverdi Arşivi

ması üzerine Halit Paşa inisiyatif alarak valiyi tutuklamış ve şehirde sert önlemlerle tam bir terör havası estirmiştir. Bu durum, Mustafa Kemal ile Kâzım Karabekir arasında bir sıkıntı da yaratacaktı; zira Karabekir Paşa, emri altındaki bir subayın Mustafa Kemal ile direkt ilişki kurmasına ve onun adına harekete geçmesine içerlemişti. Halit Paşa'nın zapt edilemez doğasını bildiği için o, bu olayın sulh içinde halledilmesi ve İngilizlerin tahrik edilmemesi taraftarıydı. Ancak, Halit Paşa'nın askerî meziyetlerini bildiğinden kendisini görevden almak yerine Trabzon bölgesinden uzaklaştırmakla yetinecekti.

Doğu Cephesi kumandanı bu hoşgörüsünün mükâfatını da çok geçmeden alacaktı. Halit Paşa Kars, Sarıkamış, Iğdır ve Ardahan'a birliklerinin başında girerek muharebe meydanlarında önemli bir rol oynayacaktı. Fatihi olduğu şehri ikinci kez kurtarması ilginç bir detaydır. Bu başarıları sebebiyle ölümünün ardından ailesine Karsıalan soyadı verilecektir. Doğu Cephesi'nin kapanmasıyla batıya kaydırılan Halit Paşa, Kocaeli grup komutanlığına getirilmiş ve burada özellikle asker kaçaklarına karşı aldığı sert önlemlerle adından söz ettirmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz'da da rüştünü ispatlayan Deli Halit, Mustafa Kemal'in de ısrarıyla İkinci Meclis'e mebus olarak girerek eksantrikliklerini bir de siyaset sahnesinde sergileme şansı bulmuştu.

Meclis kürsüsünde askerî personelin problemlerini sıklıkla dile getiren Deli Halit Paşa, sivri dilinin ve fevri yapısının ceremesini 9 Şubat 1925 tarihinde çekecektir. Harp malulü gazilere, yani savaşta yaralanarak sakat kalmış kişilere maaş bağlanması için hazırladığı bir yasa önerisini imzalatmak için dolaştırırken Elazığ Mebusu Hüseyin Deveci ile aralarında bir tartışma patlak vermişti. Bu sırada Ali Çetinkaya, Salih Bozok, Kılıç Ali ve birkaç mebus da işin içine dahil olmuş ve hep birlikte koridora çıkılmıştı. Daha sonradan savcıya verilen ifadeye göre, Halit Paşa bu sırada tabancasına davranmış lakin ıskalamıştı. Kendisine ateş edildiğini gören Ali Çetinkaya da kaçmaya başlamış, ancak ayağı merdivene takılıp yere kapaklanmıştı. Rakibinin yere düştüğünü gören Halit Paşa, Çetinkaya'nın üstüne atlamış ve onu dövmeye başlamıştı. Arbedede Çetinkaya silahını ateşlemiş ve Halit Paşa yaralanmıştı.

Yara aslında ölümcül değildi. Sonradan ortaya çıkacaktı ki iç kanama da yoktu. Ancak, garip bir şekilde Halit Paşa hastaneye gö-

türülmemiş, onun yerine İstanbul'dan iki operatör doktor çağrılmıştı. Bunlar Halit Paşa'yı tedavi etmişler ve durumunun stabil olduğunu belirtmişlerdi. Ancak, hâlâ hastaneye kaldırılmayan Halit Paşa, ameliyattan iki gün sonra Meclis'te zatürreeden ölecekti. Hepsi bu kadar da değildi. Halit Paşa'nın tüm taleplerine rağmen savcı bir türlü kendisinin ifadesini almamış, adeta ölmesini beklemişti. Bir şeyler döndüğü belliydi. Savcı sadece ifade almaktan imtina etmemiş, aynı zamanda olay yeri raporunda tahrifat da yapmıştı. Halit Paşa'yı eğer o sırada altındaki Ali Çetinkaya vurduysa, nasıl olmuş da kurşun arkadan girmişti? Belli ki Halit Paşa'yı başka biri vurmuş, ancak birini arkadan vurmak kasten adam öldürmek olacağı için suçu o sırada Halit Paşa'dan dayak yiyen Ali Çetinkaya üstüne almıştı. Böylece meşru müdafaa kalkanına sığınılabilecekti. Bu kişinin Rize Mebusu Rauf Bey olduğu söyleniyordu.

Eğer önceden planlanmış bir pusuya düştüyse bunun birden fazla nedeni olabilirdi. Birincisi, adalet duygusu çok gelişmiş bir adam olan Halit Paşa ısrarla bazı yolsuzluk iddialarını gündeme getirmekteydi. İkinci olarak, yeni kurulmakta olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılmasına an meselesi olarak bakılıyordu. Özellikle ara seçimlerde mebus olan fakat eften püften bürokratik bir sebeple tezkeresi iptal edilen Sakallı Nurettin Paşa'ya arka çıkması bu şüpheleri daha da artırmıştı.

Her halükârda muhalefet ikinci seçeneği akla daha yatkın buldu. Meclis kürsüsünden olay sert bir şekilde kınandı. Manisa Mebusu Reşat Bey, Meclis'teki bir derebeylik havasından şikâyet etmekteydi; bu da Halk Fırkası mebuslarını hop oturup hop kaldırmaya yetmişti. Hemen sözünü geri almalıydı; Meclis'e böyle bir leke çalmamalıydı. Muhalif basın da hemen olayın üstüne atlamış ve Halit Paşa'nın katlini muhalefete tahammülsüzlük ve özgürlüğe saldırı olarak lanse etmişti.

Ancak tüm bu itirazlar lafta kaldı. Meclis Başkanı Kâzım Özalp olayın daha fazla tartışılmasının önüne geçti. Paşaya, Başvekil Ali Fethi ve bakanların da katıldığı bir devlet töreni yapıldı; cenazesini İstanbul'da bizzat Başvekil İsmet Paşa ve vali karşıladı. Halit Paşa böylece askerî şerefine uygun bir şekilde toprağa verilirken, arkasında bugün bile hâlâ aralanamayan bir sır perdesi bıraktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Kılıç Ali (Süleyman Asaf)

(1889-1971)

Tarihe asıl adıyla değil de lakabı Kılıç Ali ile geçecek Süleyman Asaf Emrullah, imparatorluğun son döneminde yaşayan birçok akranı gibi eğitimini askerî okulda tamamlayarak orduda subay olarak vazife görmeye başlar. Ancak İttihat ve Terakki'nin ve Milli Mücadele'nin birçok önemli isminin aksine Mekteb-i Harbiye değil, Küçük Zabit Mektebi mezunudur. Astsubay olduğu için de yüksek rütbelere erişememiştir; bu da onu hep birilerinin arkasında konuşlanmak durumunda bırakmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Gelibolu'da yaralanmış, Almanya'da tedavi olduktan sonra ordudaki hizmetine geri dönmüştür. Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın yaverliğini üstlenecek ve onun kumandasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'ı Ermeni işgalinden kurtarma harekâtına katılacaktır. Eylül 1918'de Bakü'ye girenler arasında o da vardır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi hükümleri gereği Osmanlı kuvvetleri Kafkaslar'dan çekilirken Kılıç Ali de İstanbul'a dönmek durumunda kalır. Ordusuz kalan eski silah arkadaşlarıyla birlikte vatanın kurtuluşuna çare aramaktayken "Galip Hoca"nın, yani Celal Bayar'ın yönlendirmesiyle Milli Mücadele'ye katılmaya karar verir. 1 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta Mustafa Kemal'in yanındadır. Paşa, ilk başta "Enverci" olarak değerlen-

dirdiği Ali'ye mesafeli dursa da, üstlendiği görevleri eksiksiz yerine getirmesiyle aradaki buzlar kısa zamanda eriyecektir. Zamanla ikili arasındaki güven ilişkisi o raddeye gelecektir ki Mustafa Kemal, aynı matematik hocasının kendisine bir isim takması gibi, Yüzbaşı Asaf'a Kılıç Ali ismini verecektir. Asaf Bey de o tarihten sonra hep bu adı kullanmış, hatta Soyadı Kanunu'ndan sonra adını Ali Kılıç olarak değiştirmiştir.

Kılıç Ali, emrindeki askerlerle birlikte Güney Cephesi'nde Antep-Maraş ve havalisi Kuva-yı Milliye komutanı olarak Fransızlara ve Ermenilere karşı yürütülen savunmayı örgütler. Fransızları Maraş'tan çıkmaya zorladıktan sonra 12 Şubat 1920'de Antep'e gelmiş ve şehri Fransızlara karşı müdafaa etmiştir. Her ne kadar 1920'de yapılan seçimlerde Büyük Millet Meclisi'ne Antep mebusu olarak girmiş olsa da, üniformasını üzerinden çıkarmayacaktır. Kurtuluş Savaşı'nın en kritik dönemlerinden birinde, Yozgat'ta çıkan Çapanoğlu İsyanı'nın bastırılmasıyla görevlidir. Ancak elindeki kuvvetler yeterli değildir. Ankara, Batı Cephesi'nden Çerkes Ethem kuvvetlerini bölgeye sevk etmek zorunda kalır. Bu başarısızlığının bedelini Çerkes Ethem gibi bir başıbozuktan, "Elinizdeki top ve tüfeklerle sopalı isyancıları donatıyorsunuz. Size ne emir vereyim?" şeklinde cümleler duyarak ödeyecektir.

Çapanoğlu İsyanı'nın bastırılmasının ardından Ankara'ya gelip Meclis oturumlarına katılmaya başlar. 22 Eylül 1920 tarihinde Ankara İstiklal Mahkemesi'ne üye seçilecektir. Güney Cephesi'ndeki ve Meclis'teki faaliyetlerinin karşılığı olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 24 Ekim 1923 tarihli kararıyla Kurtuluş Savaşı'nda hem sivil hem de asker olarak görev yapan kişilere verilen Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilen az kişi arasında yer alır. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabulünden sonra tekrar kurulan Ankara İstiklal Mahkemesi üyesi seçilerek meşhur "Üç Aliler Divanı"nın bir parçası olur. Adeta bir devrim mahkemesi gibi çalışan Ankara İstiklal Mahkemesi, sadece asker kaçaklarını değil, siyasi suçluları da yargılayan bir tasfiye aletine dönüşmüştür. Terakkiperver Cumhuriyeti Fırkası'nın kapatılması, komünist tevkifatları, inkılaplar aleyhinde davrananların cezalandırılmaları ve nihayet İzmir Suikastı gibi davalara hep bu mahkeme bakacaktır. Herhangi bir hukuki endişeye sahip olmadan verdiği ve temyizi mümkün ol-

Üç Aliler Divanı

mayan kararlar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni rejimi sağlamlaştırmak adına atılan adımların garantörü mahiyetindedir.

Mahkemenin görevini tamamladığı 1927'den sonra, bir yandan mebusluğa devam edecek, bir yandan da Mustafa Kemal Paşa'nın en yakınındaki isimlerden biri olmayı sürdürecektir. Atatürk'ün ölümünün ardından çeşitli devlet kurumlarında fahri yöneticilik yapsa da aktif siyasetin içinde yer almayacaktır. Temmuz 1971'de hayata veda edecektir.

Mazhar Müfit Kansu

(1874-1948)

1874'te orta dereceli bir memurun oğlu olarak dünyaya gelen Mazhar Müfit, ilk bakışta hem yaşça hem de sivil kariyeri nedeniyle Cumhuriyet'in kurucu çekirdeğinden farklı bir geçmişe sahiptir. Ancak, aslında o da sivil bir İttihatçı olarak II. Meşrutiyet yıllarından itibaren ileride Milli Mücadele'yi yürütecek kadroya fikren bağlı bir bürokrattır. Mülkiye'den mezun olduktan sonra, kelimenin tam manasıyla Osmanlı ülkesinin hem doğusunda hem batısında, vatanın her karış toprağında mutasarrıflık ve kaymakamlık gibi idari görevlerde bulunur.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İttihatçı olması nedeniyle İstanbul basınının ve Hürriyet ve İtilafçıların saldırılarına uğrayacaktır. Milli Mücadele'nin başlangıcında Bitlis valisi olarak görev yapmaktayken, Mustafa Kemal Paşa tarafından tüm valiliklere gönderilen destek arama telgrafına henüz bu grubu çok fazla tanımadığı nedeniyle cevabı geçiştirir mahiyette bir karşılık verir. Karşılıklı güvensizlikle başlayan ilişki, Mazhar Müfit'in valilikten ayrılıp Kâzım Karabekir'e katılmak üzere Erzurum'a gitmesiyle değişmeye başlar. Zira bu dönemde Mustafa Kemal de Erzurum'a gelecek ve ikili arasında yakın bir dostluk ve yoldaşlık ilişkisi başlayacaktır. İstanbul'dan yollanan tutuklama listesinde Mazhar Müfit'in de adı vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Mazhar Müfit Kansu (sol başta oturan)

Erzurum Kongresi'nin ardından Sivas'a geçen Mustafa Kemal'e eşlik edenlerden biri de odur. Kongrenin seçtiği Heyet-i Temsiliye'den sadece üç kişi Sivas'a gelmiştir; diğer delegeler ya memleketlerine dönmüş ya da Trabzon örneğinde olduğu gibi Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'yi tüm ulusa yayma projesine muhalefet etmeye başlamışlardır. Gerekli çoğunluğun sağlanmasında sıkıntı yaşanmaması için genişletilen heyete Mazhar Müfit de alınmıştır. Sivas'tan Mustafa Kemal'le birlikte Ankara'ya da geçen Kansu, yokluk içinde seyahat eden Heyet-i Temsiliye'nin vekilharçlık görevini üslenmiş, hatta bir ara masrafları karşılayabilmek için Ocak ayında kürkünü satmak zorunda bile kalmıştır.

Son Osmanlı meclisine Hakkâri mebusu olarak katılan Mazhar Müfit, İngilizlerin İstanbul'u resmen işgalinin ve Meclis-i Mebusan'ı dağıtmasının ardından Ankara'ya kaçmayı başaracak ve görevine Büyük Millet Meclisi mebusu olarak devam edecektir. Mebusluğu döneminde valilik ve İstiklal Mahkemesi reisliği gibi birçok göreve layık görülmüştür. Cumhuriyetin ilanından sonra da 1946 yılına kadar mebusluğa devam etmiştir.

Mustafa Kemal'in bir anlamda "kara kutusu" olarak bilinen, aklındaki cumhuriyet idealini ilk defa paylaştığı kişi olan Kansu, Şark İstiklal Mahkemesi başkanı olarak Şeyh Sait İsyanı'na katılan asileri yargılayan heyette de yer alır. Bu denli kritik önemdeki bir görevin kendisine verilmesi, ikinci planda bir şahsiyet olduğu eleştirilerine ve "Mustafa Kemal'in kâtibi" lakabına verilen güzel bir cevap olarak görülebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Rıza Nur

(1879-1942)

İlköğrenimini Sinop'ta yaptıktan sonra Askerî Tıbbiye'den mezun olan Rıza Bey, "Nur" mahlasını Gülhane'de yaptığı ihtisas sırasında aldı. 1907'de hoca, ertesi sene de binbaşı oldu. Daha Askerî Tıbbiye öğrencisiyken girdiği İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin II. Meşrutiyet'i ilan ettirmesiyle kendisini bir anda siyasetin içinde buldu ve 1909'da Sinop'tan mebus seçildi. Ancak, geçimsiz kişiliği nedeniyle Cemiyet ile arasının bozulması çok sürmeyecekti. Aykırılığının bedelini profesörlüğünü kaybederek ve tenzil-i rütbeye maruz kalarak ödedi; artık binbaşı değil kolağasıydı.

Bir ara, İttihat ve Terakki'nin muhalifi Hürriyet ve Ahrar Fırkası'na geçtiyse de burada da tutunamadı ve 1912'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurmak üzere bu oluşumdan ayrıldı. Farklı partiler arasında savrulsa da 1910'lu yıllarda Rıza Nur'un en dikkat çeken özelliği İttihat ve Terakki'ye karşı yürüttüğü muhalefettir. Bab-ı Âli Baskını ile eski yoldaşları iktidarı ele geçirince tıp tahsilini sürdürmek için Avrupa'ya gitmeyi daha emniyetli bulmuştur. Eğer İttihatçıları biraz tanıyorsak, doğru yapmıştır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarını sürgünde geçirdikten sonra, memleketine ancak Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve İttihatçıların tasfiye edilmesiyle dönebilecektir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Sinop'u temsilen yer alır. Meclis'in işgal güçlerince da-

ğıtılmasının ardından Ankara'ya geçecek ve Milli Mücadele saflarına katılacaktır. Büyük Millet Meclisi'ndeki faaliyetleri süresince, her ne kadar kendisi koyu bir İttihatçı karşıtı olsa da, geçmişte İttihat Terakki'yle bağlantısı olan Milli Mücadele taraftarlarıyla uyum içinde çalışabilmiştir. Milli Mücadele hükümetlerinde maarif (1920-1921) ve sıhhiye ve muavenet-i içtimaiye (1921-1923) vekilleri sıfatıyla bulunmuş, bir süre hariciye nezaretine vekâlet etmiştir.

1921'de fevkalade murahhas sıfatıyla Moskova'ya giderek Bolşevik Devrimi'nin merkezinde Afganistan ile imzalanan dayanışma antlaşmasının metnini kaleme alan da odur. Sadece uluslararası antlaşmalara değil, birçok kritik yasaya da imza atmıştır. 5 Ağustos 1921'de yasalaşan ve Mustafa Kemal'e geçici bir süre için geniş yetkiler tanıyan Başkumandanlık Kanunu tasarısı Meclis'e Rıza Nur ve arkadaşları tarafından verilir. Daha da dikkat çekici bir faaliyeti ise 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı kaldıran kanunun metnini kaleme almasıdır. Lozan Konferansı'na ikinci delege sıfatıyla katılan Rıza Nur, burada bazı alt komisyonlarda görev almış, görüşmelerin kesintiye uğradığı dönemde Meclis'te Lozan görüşmeleri hakkında yapılan gizli ve açık oturumlarda bazı mebusların eleştirilerine karşı konferansta Türkiye'nin hak ve çıkarlarının başarılı bir şekilde savunulduğunu ifade etmiştir. 24 Temmuz 1923'te baş delege İsmet İnönü ve Hasan Saka ile birlikte Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamıştır.

Lakin Lozan'dan sonra Rıza Nur ile kurucu kadro arasındaki fikir ayrılıkları ortaya çıkmakta gecikmeyecektir. 1923'te İkinci Meclis'e de girmesine rağmen, Mustafa Kemal ile anlaşamadığı için 1926 yılında gönüllü bir sürgün hayatını seçecek ve Avrupa'ya gidecektir. Burada Türk tarihi ve kültürü üzerine çalışmalar yapacak, Paris'te Bibliothèque Nationale'de bulduğu bazı belge ve yazmaları neşre hazırlayacaktır. Türk şairleri üzerine yaptığı çalışmaların yanı sıra, bir Türkoloji dergisi de çıkarmaya başlamıştır. Memlekete ancak Mustafa Kemal'in ölümünden sonra gelecek, gene bazı kültürel faaliyetlerde bulunduğu dört yılın ardından aramızdan ayrılacaktır.

Rıza Nur'un gerek asıl uzmanlığı olan tıp alanında gerekse de siyasetçiliği zamanında kaleme aldığı çok sayıda eseri olsa da, bunların arasında en çok ses getiren ve tartışma yaratanı *Hayat ve Hatıratım* başlıklı anıları olur. Kadir Mısıroğlu'nun British Museum'dan

aldığını belirtip yayımladığı bu hatıratta, bir tarihçinin kolay kolay rastlayamayacağı ölçüde ağır hakaretler bulunmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü başta olmak üzere birçok bürokrat, diplomat, mebus, yazar ve gazeteciye özel yaşamlarına varıncaya kadar ithamlarda bulunulmakta; Milli Mücadele, Lozan Antlaşması, Atatürk ve İnönü'nün politikaları ile kişilikleri hakkında tarihî gerçeklerle örtüşmeyen, fazlasıyla fantastik ve sübjektif değerlendirmeler yapılmaktadır. Nitekim 1967-1968 yıllarında dört cilt halinde yayımlanan bu eser, 5816 sayılı Atatürk'ü Koruma Kanunu'na aykırı görülerek İstanbul 8. Sulh Ceza Mahkemesinin 1968/36 sayılı kararıyla toplatılacaktır. Bugün piyasadaki kopyalar sansürden geçirilmiş olanlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Celalettin Arif

(1875-1930)

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın reisi Celalettin Arif, İstanbul'da Gazi Muhtar Paşa'nın kâtipliğini yapmış bir memurun oğlu olarak dünyaya geldi. Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi ve Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra Fransa'ya gidip hukuk tahsili aldı. Bir süre Kahire'de avukatlık yaptı. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İstanbul'a dönüp İttihat ve Terakki'ye muhalif Ahrar Fırkası'nın kurucularından biri oldu. Mebusluğa aday olup seçilemeyince İstanbul Darülfünunu'nda ders vermeye başladı. Bir yandan da avukatlıkla meşgul olmaktaydı. Sonradan İstanbul Barosu'nun başına geçtiyse de, Bab-ı Âli Baskını'yla yönetimin tamamen İttihat ve Terakki'ye geçtiği Cihan Harbi yıllarında siyasetten uzak durdu.

Enteresan bir şekilde, harbin ardından kendisini Divan-ı Harb-i Örfî'de yargılanan İttihat ve Terakki üyelerinin avukatı olarak görüyoruz. Mustafa Kemal'in sarayı zorlamasıyla açılan ve Anadolu'dan gelen birçok Milli Mücadeleciyi de barındıran son Osmanlı meclisinde aktif bir rol oynayarak siyasete döndü. Her ne kadar Anadolu'dan gelmese ya da eski bir İttihatçı olmasa da, Meclis-i Mebusan'da Felah-ı Vatan Grubu olarak örgütlenen direniş yanlısı mebuslardan biri de oydu. Bu mebuslar Mustafa Kemal'i meclis başkanı yapmak istemeyince, önce Reşat Hikmet Bey'i göreve getirmiş, kendisinin ölümünün ardında da 4 Mart'ta Celalettin Arif Bey'i bu göreve layık görmüşlerdi.

Ancak, Celalettin Arif Bey'in meclis reisliği iki hafta bile sürmeyecekti. İngilizler İstanbul'u işgal edip Meclis-i Mebusan'ı dağıtmıştı. Birçok mebus gibi o da gizli yollarla Ankara'ya geçti. Başkanlığını Mustafa Kemal'in üstlendiği bu meclisin reis-i sanisi, yani ikinci başkanı kendisi olacaktı. Aslında gönlünde başkanlık vardı. Ankara'daki Meclis İstanbul'dakinin devamı olduğuna göre, bunun başkanlığını da kendisi yapmalıydı. Ancak, Ankara demek Mustafa Kemal demekti ve Paşa zaten en başından beri Meclis-i Mebusan'a başkan olmak istiyordu. Bu noktada ikili arasındaki gerginliğin izlerini *Nutuk*'ta da görmek mümkün. Mustafa Kemal, Celalettin Arif'i Büyük Millet Meclisi'ni geçici addetmekle suçladıktan sonra, kendisini hâlâ Meclis-i Mebusan'ın başkanı olarak gördüğünü ve hatta bu yüzden diğer mebuslara göre fazla ödenek bile istediğini belirtmekten kendini alamamış.

Celalettin Arif'in bir dönem adliye vekilliği de yaptığı Meclis'teki kariyeri de pek uzun ömürlü olmayacaktı. Direnişe hâkim olan ruhla kendi öncelikleri pek uyuşmuyor gibiydi. Ağustos 1920'de rahatsızlığını bahane ederek Hüseyin Avni Bey ile Erzurum'a gitmesi ve burada bir halk idaresi kurmaya çalışması, Erzurum valisinin görevden alınmasını talep etmesi ve Kâzım Karabekir'den Vilayât-ı Şarkiye valiliğine getirilmesi için aracı olmasını istemesi, kafasında başka bir plan olduğunu göstermekteydi. Bu plan neydi pek bilemiyoruz; ancak, hayata geçmediği kesin.

Çabaları sonuçsuz kalınca Ankara'ya dönen Celalettin Arif, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki bazı maddeleri kendi prensipleri bağdaştıramadığını gerekçe göstererek adliye vekilliğinden istifa etti. Milli Mücadele kendisinden hukukçu olarak yararlanamadıysa da, Batı kültürüne aşinalığından faydalanmasını bildi. Görünürde kaplıcalarda tedavi görmek için, ama gerçekte bir barış antlaşması için İtalya ve Fransa'nın nabzını yoklamak amacıyla Avrupa'ya gönderildi. 1921'in Aralık ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Roma temsilcisi olarak atandı.

Mustafa Kemal'e muhalif İkinci Grup mebusları içerisinde yer alan Celalettin Arif, nihai zaferin ardından siyasetten elini ayağını çekti. Roma'daki görevinin bitmesinin ardından yurda dönmedi ve 1930'da Paris'te hayatını kaybetti.

Hüseyin Avni Ulaş

(1877-1948)

Kurtuluş Savaşı'na giden yolda en önemli kararların alındığı Erzurum'da bir eşrafın oğlu olarak dünyaya gelen Hüseyin Avni Bey, idadi eğitimi almak üzere payitahta gelmiş ve yükseköğrenimini de burada tamamlamıştır. Tüm imparatorluğun kaderini etkileyen Cihan Harbi, Hüseyin Avni'nin de hayatını değiştirmiş ve genç avukat silah altına alınarak Doğu Cephesi'nde Rus ordusuna karşı savaşmıştır. Savaşın sona ermesinin ardından doğduğu şehirde avukatlık yapmaya başlasa da, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi yüzünden Anadolu'nun birçok yerinin işgale uğraması, kendisini siyaseten aktif bir rol üstlenmeye itecektir.

İşgallere tepki göstermek üzere teşkil edilen Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin kurucuları arasında yer alır. 17 Mayıs 1919'da, iki gün önce gerçekleşen İzmir'in işgalini protesto etmek üzere Erzurum'da yapılan mitinge öncülük eder. Siyasette giderek daha fazla inisiyatif alan Hüseyin Avni Ulaş, 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'ne de katılır. 1919 Seçimleri'nde ise aynı şehirden mebus seçilerek son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na girer. Nitekim işgal güçleri tarafından Meclis'in dağıtılmasının ardından Ankara'ya geçmiş ve payitahtta yarım kalan vazifesini tamamlamak üzere yeni kurulan Büyük Millet Meclisi'ne katılmıştır.

İkinci Grup'a mensup mebuslar arasında yer alan Hüseyin Avni Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik muhalefetinin 1921'den itiba-

Levent Şahverdi Arşivi

Hüseyin Avni Ulaş (yerde, solda) ve İkinci Grup mebusları

ren dozu artmaya başlar. Nihayet 10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde yer bulamaması üzerine, bu grubun programına itiraz edecek ve itirazını bir önerge ile Meclis'e taşıyacaktır. Mustafa Kemal Paşa'ya itiraz etmekle yetinmez, kendi gibi düşünen diğer muhalif vekilleri de örgütlemeye çalışır. İkinci Grup'un önde gelen isimlerinden ve sözcülerinden birisi haline gelir ve Meclis'ten geçen birçok hayati önemdeki kanuna da şiddetle itiraz sesini yükseltir: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşu, icra vekillerinin seçim yöntemi, Başkumandanlık Kanunu, hep Hüseyin Avni Bey'in çok sert eleştirileri ve muhalefetiyle karşılaşır. 1922 Kasımı'nda meclis başkanvekilliğine seçilmeyi başarsa da, 1923'te seçimler yenilenince koltuğunu koruyamaz. Parlamentonun bu çok ses getiren ismi Meclis sıralarında kendisine yer bulamamıştır.

İzmir Suikastı sanıkları arasında isminin geçmesiyle İstiklal Mahkemesi'nde yargılanır fakat beraat eder. Böyle siyasi bir mahkemede beraat etmesini, rejim tarafından bir tehdit olarak görülmedi-

ği şeklinde yorumlamak mümkündür. Siyasete geri dönmeyi bir kere daha deneyecektir; lakin 1930'lu yıllarda mebusluğa aday olmuşsa da seçilememiştir.

Bir üçüncü deneme için, rejimin muhalefet kapısını tekrar aralayacak güveni kendinde bulduğu 1940'lı yılların ikinci yarısını beklemek gerekecektir. Çok partili yaşama start verildikten sonra, ismini Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisi'nin kurucuları arasında görüyoruz. Ancak bu geri dönüş pek de görkemli olmayacaktır; zira Birinci Meclis'in bu ateşli muhalifi 1948 yılında hayata gözlerini yummuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Eyübzade Ömer Fevzi

(1884-1952)

Cumhuriyet'in ilk yıllarında oldukça heterojen bir niteliğe sahip ve komünistlerden İslamcılara, Türkçülerden saltanatçılara geniş bir skalada kendini gösteren muhalefet hareketinin ısrarlı takipçilerinden birisi de Eyübzade Ömer Fevzi Bey'dir. 1884 yılında Maçka'da dünyaya gelmiştir ve Trabzon'un önde gelen Eyüboğulları ailesine mensuptur. II. Meşrutiyet yıllarında da siyasi faaliyetlerde bulunan Ömer Fevzi Bey'in ön saflarda görülmeye başlandığı yıllar esas Mütareke dönemindedir. Mondros'tan sonra Karadeniz'de etkili olmaya başlayan Pontus hareketine karşı örgütlenen Trabzon'un önde gelenleri, 12 Şubat 1919'da Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti'ni kurarlar. Cemiyet, Avrupa'ya bir heyet gönderilmesine karar verir ve gönderilecek bu heyetin tespiti için İstanbul'a beş kişi yollar. Ömer Fevzi Bey'in heyet seçimine ilişkin, "İttihatçılık lekesine bulaşmamış olmak" şartını ileri sürmesi kayda değer bir noktadır. Bu şartı ileri sürmesindeki amaç, zamanın moda eğilimi olan İttihatçı karşıtlığından kendisine bir pay çıkarıp, heyete kendisiyle birlikte yakın arkadaşlarını seçtirmek istemesidir.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlar tarafından işgali üzerine 26 Mayıs 1919'da İstanbul'da toplanan Şûrâ-yı Saltanat'a Trabzon delegesi olarak katılan Ömer Fevzi Bey, saltanat idaresine başkaldırmaktan bahseden sert bir konuşma yapmıştır. Aynı zamanda İstan-

bul'daki Amerikan temsilciliğine de gidecek ve bütün Trabzon halkı ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti adına Amerikan mandaterliği talep edecektir.

İstanbul'da umduğunu bulamayınca şansını bir de memleketinde denemek ister. Erzurum Kongresi'ne Trabzon delegesi olarak katılır. Ancak henüz kongrenin açılışından önce yapılan toplantılarda Trabzon delegeleri ile kongreyi tertipleyenler arasında birçok konuda görüş ayrılıkları yaşanır. Anlaşmazlığa neden olan konulardan birincisi kongrenin niteliği hakkındadır. Anlaşmazlığa neden olan ikinci konu, Mustafa Kemal Paşa'nın kongrenin divan başkanlığına seçilmesi meselesi olur. Trabzonlu delegeler adına söz alan Ömer Fevzi Bey, Mustafa Kemal Paşa gibi tanınmış bir kişi ve askerin divan başkanı olması halinde İtilaf Devletleri'nin tüm dikkatlerini Anadolu'ya çekeceğini ve bunun yurtdışında kötü yankılar yapacağını ileri sürer. Trabzonlu delegeler ve kongreyi tertip edenler arasında çıkan üçüncü anlaşmazlık ise Erzurum'u merkez kabul ederek oluşturulacak yeni direniş örgütünün vilayet ve kaza yöneticilerinin kimlerden oluşacağı meselesidir.

Ömer Fevzi Bey, Erzurum Kongresi'nde yaşananlardan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya karşı sert bir muhalefete girişmiş, halkı Paşa'ya karşı kışkırtmaktan geri durmamıştır. Erzurum Kongresi'ni toplayanların Enver ve Talat'ın emri altında olduklarını, bu iki paşanın adamı olan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in İttihat ve Terakki'nin merkez-i umumisi gibi hareket eden Heyet-i Temsiliye'ye seçilmeleri ile diktatörlüğe giden yolun açıldığını ve milletin Erzurum Kongresi'nin kararlarını onaylamadığını iddia etmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın ilk iki yılı boyunca Mustafa Kemal etrafında örgütlenen Milli Mücadele hareketine en etkili yerel muhalefeti, Ömer Fevzi'nin de içinde bulunduğu bir grup gerçekleştirmiştir. Bu, etkisiz bir muhalefet değildir; zira bu yıllarda Trabzon stratejik olarak hayati önemi haizdir. Meclis'in yardım alabildiği tek ülke olan Bolşevik Rusya ile Ankara'nın iletişim noktasıdır. Aynı zamanda, Enver Paşa'nın olası Anadolu'ya dönüş noktalarından biridir. Bu stratejik konumdan dolayı bu muhalefete karşı direkt harekete geçmek mümkün olmayacaktır. Mustafa Kemal'in bunun için Sakarya Meydan Muharebesi'ni, yani gücünü konsolide etmeyi beklemesi gerekecektir.

Muharebeden sonra ibrenin temelli döndüğünü anlamakta gecikmeyen Ömer Fevzi Bey'e ise Fransa'ya kaçmak düşmüştür. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, sürgüne gönderilecek-lerin yer aldığı Yüzellilikler listesinin mağrur isimlerinden biri de odur. Yerleştiği Paris'te Kemalist cumhuriyete yönelik muhalefetini 1930'da yayımlamaya başladığı *Rehber-i İnkılab* adlı gazetesi ile sürdürmeye çalışmış; ancak, gazetesini bir yıl bile yaşatamamıştır. Yıllar sonra ülkesine dönen Ömer Fevzi Efendi, 5 Şubat 1952'de Samsun'da hayata gözlerini yumacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Nezihe Muhittin Tepedelengil

(1889-1958)

Nezihe Muhittin, Osmanlı devletinin son yıllarıyla birlikte Türk toplumunun en etkili kadın figürlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Üst düzey memur bir aileye mensup olarak doğan Nezihe, 20'li yaşlarının henüz başındayken sosyal ve siyasal hayatta kendine bir yer edinmek için çabalamaya başlayacak, böylece Osmanlı-Türk kadın hareketini görünür hale getirecektir. Kendisinin öğretmenlik eğitimi olmamasına karşın sırf aktif çalışma hayatında yer almak arzusuyla 1908 sonrasında açılan Kız İdadisi'nde öğretmen olmak üzere bakanlığa başvurmuş ve sınavı geçerek idealine kavuşmuştur. Ancak sadece çalışmakla kalmaz, aynı zamanda yazar. Özellikle *Hanımlara Mahsus Gazete*'de kaleme aldığı makaleler ismini daha geniş kitlelere duyurmuştur. O artık kamusal bir entelektüeldir ve çok geçmeden yolları erken Cumhuriyet döneminin en önde gelen kadın figürleri olan Şukûfe Nihal ve Halide Edib ile de kesişecektir.

1910'lu yıllar Balkan Savaşı ile birlikte Osmanlı devleti için katastrofik yılların başlangıcı olurken Nezihe Muhittin sosyal hayattaki faaliyetleriyle ismini duyurmaya devam eder. Müdür olarak atandığı Kız Sanayi Mektebi'nin ders programına spor ve müzik gibi dersler ekleyecek, Almanca, İngilizce ve Fransızca gibi yabancı dillerin öğrenimini başlatacaktır. Donanma Cemiyeti bünyesinde yardım kampanyaları organize edecek, Balkan Savaşı'nın kadın ve

Levent Şahverdi Arşivi

Nezihe Muhittin'in "Aziz ve kıymettar arkadaşım Doktor Fehmi Beyefendi'ye" ithafıyla imzaladığı fotoğrafı

çocuk mağdurlarına destek olmak üzere manifaktürlerde dokumacılık faaliyeti örgütleyecektir. Bu el tezgâhlarıyla başlayan yeni tip üretim fikri doğrultusunda, savaş sonunda yerli ve milli ürün kullanımı için Müslüman kadınları örgütlemeyi, özellikle Hıristiyanları sosyal ve ticari hayattan dışlamayı hedefleyecektir. Ayrıca Nezihe Muhittin'in de dahil olduğu dönemin baskın fikriyatında kadınlar Müslüman Osmanlıları hezimetten zafere götürecek yeni kuşakların yetiştirilmesi ile görevlendirilmişlerdir. Nezihe Muhittin de bu düşünceyi aşılamak üzere konuşma yapan en önemli figürlerden biri haline gelir.

Levent Şahverdi Arşivi

On yıla yayılan savaşlar döneminde özellikle Müslüman Türk kadının toplumdaki yerine işaret eden ve onların sosyal vazifelerine atıf yapan Nezihe Muhittin, nihai zaferin ardından yeni bir örgütle ortaya çıkar. Öyle ki, 15 Haziran 1923'te daha yeni devletin rejiminin adı konulmadan ve henüz cumhuriyeti ilan edecek çekirdek kadro Halk Fırkası'nı teşkil etmemişken, Nezihe Muhittin ve "kız kardeşleri" Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulduğunu duyuruvermişlerdir. Parti, kendisine ülkedeki demokrasi şartlarını hazırlamak ve kadınları bir araya getirecek bir ağ kurmak misyonu yüklemektedir. Ancak bunu yerine getiremeden kapatılacaktır. Kadınlar henüz resmî olarak siyasi haklara sahip değildir; bu da makamların, fırkanın kuruluşunu reddetmesi anlamına gelmektedir. Üstüne üstlük bir de fırka ve yöneticileri bölücülükle suçlanmıştır; erkeklerin bile zor muhalefet ettiği şartlarda kimsenin böyle bir fırkaya tahammülü yok gibidir.

Kadınlar da, karşılarına çıkarılan hukuki engelleri aşmak için çareyi program ve tüzüğünde değişiklikler yaparak fırkayı dernek haline getirmekte bulmuşlardır. Değişiklikle "siyasal hakların alınması" iddiasından vazgeçilmiştir. 1924'te kurulan Türk Kadınlar Birliği'nin programında ise bu defa çok manidar bir şekilde, "Birliğin siyasetle alakası yoktur," ibaresi yer alacaktır. Hükümet tarafından kamuya yararlı dernekler kategorisine alınan bu birlik, kadın hareketinin kabul edilebilir bir çizgiye çekilmesini sağlamıştır. Bu dönemde aktif siyasetten geri çekilen Nezihe Muhittin eski uğraşına geri dönerek tekrar matbuata yönelecek ve birliğin görüşleri doğrultusunda yayın yapacak *Türk Kadın Yolu* dergisini yayımlamaya başlayacaktır.

Her ne kadar Nezihe Muhittin ve kurduğu örgütler Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de erkeklerin tepkisini çekse de, uluslararası arenada çok daha popülerdir. Öyle ki, birlik Uluslararası Kadın Derneği'ne üye olarak kabul edilmeyi başarmıştır. Nezihe Muhittin'in liderlik yaptığı birlik aktif siyasetle ilgilenmeyeceğini iddia etse de, 1927'de toplanan Türk Kadınlar Birliği Kongresi'nde önce belediye, sonra da mebusluk seçimlerinde birliğin aday çıkarması konusu gündeme gelir. Yine önlerine çıkarılan "kadınların siyasi haklara sahip olmadıkları" gerekçesiyle aday çıkaramayacakları engelini, "feminist erkek" aday Kenan Bey'i birliğin namzedi olarak

Levent Şahverdi Arşivi

göstererek aşmaya çalışırlar. Fakat Kenan Bey'in tepkiler nedeniyle geri adım atması üzerine kadınlar yine yalnız kalır. Ancak belki de buna çok şaşırmamak gerekir; kafalarını evden her çıkardıklarında yüzyıllardır başlarına gelen de bu değil midir?

Tam da Türk Kadınlar Birliği Kongresi'nin ardından, bugünden bakıldığında Türk siyasetine aşina olanların şaşırmayacakları bir hadise gerçekleşir ve birliğin idare heyetinin seçimi sırasında usulsüzlük yapıldığı iddiaları ortaya atılır. Bu iddiaların dile getirilmesi, muhtemelen "sesi çok çıkan" ve "rol çalan" Nezihe Muhittin'in siyasi hayatına ket vurmak amacını taşımaktadır. Nitekim hedeflenen şey gerçekleşmiş ve Türk Kadınlar Birliği bir süreliğine kapatılmıştır. Nezihe Muhittin'e de mahkeme koridorları gözükmüştür. Üstüne üstlük, yaşanan bu kargaşadan faydalanan birlik içindeki muhalif kanat kendisini dernekten ihraç etmiş ve yayımlanmasından sorumlu olduğu *Türk Kadın Yolu* dergisini kapatmıştır. Nezihe Hanım, hem devletin hem de kurucusu olduğu birliğin kendisine açtığı davalarla uzun yıllar uğraşmak zorunda kalacaktır. Devrimlerin kendi çocuklarını yemesi gibi, kadın hareketi de kurucusunu ve örgütleyicisini sindirerek en büyük kurbanını vermiştir. Görüldüğü gibi bu çocuğun oğlan olması pek de şart değildir.

Artık tasfiye olmuştur. Artık örgütlü hareketten bağımsız olarak hareket etmek zorundadır. "Kadınların siyasi haklarının verilmesi"nden sonra, 1935'te İstanbul'dan bağımsız mebus adayı olsa da parlamentoya giremez. Seçilmeyi başaran Halk Fırkası'nın "makbul" ve itaatkâr kadın adayları ise, Meclis'te erkeklerin belirledikleri politikaların onaylayıcısı olmaktan öteye gidemeyeceklerdir. Kadınlara siyasette yer vardır, ancak sadece vitrinde. Gene de, bu kadarıyla bile genç Cumhuriyet'in birçok Batı ülkesinden ileri olduğunu teslim etmek gerekir.

Siyasete küsmese de mücadelesinin kapsamını ve şiddetini değiştiren Meşrutiyet yıllarının coşkun feministi, özellikle Medeni Kanunu'nu kabulünden sonra ayrıca kadın hakları için mücadele etmek gereği kalmadığını, hükümetin zaten cinsiyetler arasındaki farkları kaldırdığını ve kadınlarla erkekleri eşit hale getirdiğini beyan edecektir. Belli ki vasatın baskısı bu istisnai kadını da pes ettirmiştir. Nihayetinde toplumlar en niteliklileri değil, ortalamaları kadardır.

Siyasi mücadelesinin yanı sıra çok üretken bir yazar olan Nezihe Muhittin 1958'de İstanbul'da hayata gözlerini yumduğunda kadınlar hâlâ Türk siyasetinde hak ettikleri yeri bulabilmiş değillerdir. İlk kadın bakan için 13, ilk kadın başbakan için ise 35 sene daha beklemek gerekecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Âkif Ersoy

(1873-1936)

Osmanlı devletinin son yıllarında hayata gözlerini açan kuşakdaşları arasındaki askerler görev yaptıkları farklı coğrafyalarda halkı tanıma şansına erişirken, Mehmet Âkif de Baytar Mektebi mezunu idealist bir hekim olarak Anadolu ve Rumeli'de gerçekleştirdiği seyahatlerde hem köylü sınıfını yakından inceleme hem de memleketin sosyo-ekonomik şartlarını gözlemleme imkânı bulur. Fakat Âkif'in hekimlik uğraşı uzun sürmez. Çok geçmeden doğduğu şehir İstanbul'a döner ve öğretmenlik yapmaya başlar. Muallimlik yaparken hem kendi hayatına hem de Türk halkının ortak mirasına derinden etkisi olacak şairliğini de devam ettirmektedir. Matbuat hayatında da vardır. İslami kaideleri ön plana alarak yazdığı yazıların karşıt kutuptaki İttihatçıların tepkisiyle karşılaşması uzun sürmeyecektir. Bu tepkinin sonucu olarak İstanbul Darülfünunu'ndaki pozisyonunu kaybetmekle kalmaz. Yayımladığı *Sebilürreşad* mecmuası da kapatılır.

Cihan Harbi yıllarını Mısır, Medine, Berlin gibi şehirlerde inceleme seyahatleri ile geçirmiştir. İzmir'in işgal edilmesinden sonra Milli Mücadele'ye fiilen katılmaya karar verir. 1920'nin Şubat ayında Balıkesir'e gelip Kuva-yı Milliye temsilcileriyle ilk temaslarını kurar. Mehmet Âkif gibi İslami hassasiyetlere sahip bir fikir adamının Milli Mücadele'ye destek vermesi, hareketi bir İttihatçı organi-

Levent Şahverdi Arşivi

zasyonu olarak gören kitlelerin tepkisini yatıştırmaya yardımcı olmuştur. Balıkesir Zağanos Paşa Camii'nde 23 Ocak 1920'de halkı düşmana karşı mücadelede birlik olmaya çağırdığı konuşması sonradan *İzmir'e Doğru* gazetesinde ve yeniden yayımlanmaya başlayan *Sebilürreşad*'da basılır. Bu faaliyetleri İstanbul'a dönünce hükümetin ve İtilaf Devletleri'nin artan baskısına maruz kalmasına neden olur. Mütareke döneminde *Sebilürreşad* idarehanesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul'daki bağlantı noktalarından biridir. Ankara'nın gönderdiği haber ve talimatlar kuryeler aracılığıyla dergi merkezine yollanmakta, buradan da İstanbul'daki Milli Mücadele sempatizanlarına iletilmektedir.

16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgal edilmesinden sonra Mehmet Âkif milli kuvvetlere destek olmak için Ankara'ya gitmeye karar verir. Mustafa Kemal Paşa'nın da daveti üzerine oğlu Emin ve Ali Şükrü Bey'le birlikte 10 Nisan 1920'de yola koyulurlar. Zorlu bir yolculuğun ardından Büyük Millet Meclisi'nin açılışından bir gün sonra hedeflerine ulaşırlar. Mehmet Âkif'in Ankara'ya gelişiyle birlikte *Sebilürreşad* dergisi burada yayımlanmaya başlar. İlk başta boş mebusluk bulunmadığı için Büyük Millet Meclisi'nde yer alamamıştır. Ancak bir süre sonra Miralay İsmail Hakkı Bey'in istifasıyla boşalan mebusluğa Mustafa Kemal'in de isteğiyle adaylığını koyar. 5 Haziran 1920'de Burdur mebusu olarak Meclis sıralarındadır.

Âkif, bilfiil dahil olduğu Kuva-yı Milliye hareketinin başarı kazanması için yaptığı konuşmalar ve verdiği vaazlarla Milli Mücadele'ye mesafeli duranların ikna edilmesinde etkili olmuştur. Kitlelere attığı nutukların yanı sıra, Anadolu'nun farklı yerlerinde çıkan iç isyanların bastırılması için halkı bilgilendirmek ve Milli Mücadele'ye karşı olumsuz propagandayı boşa çıkarmak amacıyla teşkil edilen Encümen-i İrşat ve Heyet-i Nasiha'da da görev almıştır. Batı Anadolu'da ve Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Afyon, Antalya, Konya ve Kastamonu'da yaptığı konuşmalarda halkın Milli Mücadele'ye katılmasının gerekliliğini anlatmıştır.

1920 yılı Eylül ayında Maarif Vekâleti bir milli marş yazımı için ödüllü bir yarışma düzenleme kararı alır. Karşılığında bir ödül bulunmasını gerekçe göstererek, Mehmet Âkif ilk başta bu yarışmaya katılmak istememiştir. Ancak yakın arkadaşı Karesi Mebusu Hasan Basri'nin aracılığı ve yarışmayı kazandığı takdirde ödülün bir hayır kurumuna bağışlanması koşulu ile bir şiir yollamaya razı olur. Ta-

Levent Şahverdi Arşivi

جریدهٔ رسمیه

پازار ایرتسی
۱۱ رجب ۱۳۳۹
۲۱ مارت ۳۳۷
تاریخ تأسیسی
۷ تشرین اول ۱۳۳۶

آبونه شرائطی
یولـ سنه‌سی ۲۵۰ غروش
آلتی ۱۲۵ »
بر سنه‌سی ۵۰۰ غروش

نومرو سی: ۷ تورکیا دیوانـ ملت جلسی سکوتك رسمی غزتهسی اولوب هفته‌ده بر دفعه نشر اولنور . سنه : ۱

استقلال مارشی

۱
قورقما ، سونمز بو شفقلرده یوزن آی سنجاق ،
سونمین یورویه‌جك اوسته‌ده ، اولن اك صوك اوجاق .
اوغرمه‌دیغی یولده یوکسلیر ، یاشاماجاق ،
او بیلدیر ، اوغرمه‌مشکو آنجاق .

۲
چاغلا ، اوبان اولایم ، چهره‌ك آی نازلی جلال ،
قهرمان طوغه بر کوکل ! که یوکسلدك ، یوکسل !
سکا اولماز دوکولن قانلریز صوکره حلال . .
حقیدر ، حقه طاپان ، ملتمك استقلال .

۳
بن آزادم دیدیم حر یاشادم ، حر یاشارم ،
حاتمکی جیدیم بکا زنجیر اورمه‌جقسن ! شاشارم!
کوکرمه‌ش سل کوپرم ! بندیقی چیکمز تسلیم ،
یوکسلوم طاغلری ، آلچاقلره صیغمام ، طاشارم .

۴
ضربهٔ آقلق صارصمه‌یه چالیك زورمل دیو لر ،
بم یمان طولو کوکسم کبی سر سلم وار .
اولوسون ، قورقما ! تاصل یوره بر اینان یوکسل ،
« مدنیت ! » دیه‌جکلر تك دیجی قانلی جانلوار ؟

۵
کرهتاش یوردیه ! آیاقلری اوخشاته ، صاقین
سیر ایت کوکسمکی ، طورسون بو سیاسیجه آئین ،
طوغه‌جقدر سکا وعد ایتدیکی کونلر حقك . .
کیم یلیر بلکه یارین . . بلکه یارین‌لرده یاقین .

۶
باصدیقجه یورکی ، « طوریرلی » دیه‌ده‌یورکجه ، « طانی » :
دوشون آتیدکی یکلرده کمنیز اتانی ،
سن شوبه اوغلوسك . ایچینه ، یازقدره ، آتاکی :
ورمه ، دنیاری آلسانده ، یو جنت وطنی .

۷
کیم یو جنت وطنك اوغرینه اولمازکه فدا ؟
شهدا ، قبلهنیزه صاغ ، طو یراغی صیقیلسك شهدا !
جان ، سیاقان ، یتون و فرعی آلیسن‌ده خدا ،
اقسمین بك وطنمدن بی دنیاده جدا .

۸
روحك سندن ، الهی ، شوندو آنجاق ایل ،
دکمین سینه‌یه‌جك کوکسه ناهرم اتی .
یوانلانیر ـ که شهادتلری دنك تحل ـ
ایدی یوردیکك اوسته‌ده یم ایکه‌لی .

۹
اوزما ، وجد ایله بیك سجده ایدر ـ وارمه ـ طاشم ،
هم‌یرکه‌دن ، الهی ، یوشاتوب قالی باشم ،
شهیدر روح مجرد کبی یردن لعشم ؟
او زمان یوکه‌لدیکی صوقه ، دکر بلکه یاشم .

۱۰
دالغالان سن‌ده شفقلر کبی ای شانلی هلال !
اولسون آتیدی دوکولن قانلریك عینی حلال .
ابدیاً سکا یوق ، صوقه یوق اضمحلال :
حقیدر ، حر یاشانمش ، یاشاتمق حریت ؛
حقیدر ، حقه طاپان ، ملتمك استقلال .

قبول تاریخی : ۱۲ مارت ۳۳۷
اجتماع ۶ جلسه ۲

محمد عاکف

"İstiklal Marşı", *Ceride-i Resmiye*, 11 Receb 1339 (21 Mart 1921).

cettin Dergâhı'nda yazdığı "İstiklal Marşı" başlıklı şiir, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 12 Mart 1921 tarihli oturumunda Hamdullah Suphi Bey tarafından okunmuş ve önce Büyük Millet Meclisi hükümetinin, sonrasında ise Türkiye Cumhuriyeti'nin milli marşı olarak kabul edilmiştir.

Mehmet Âkif, Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanması ve Birinci Meclis'in feshedilmesi üzerine Mayıs 1923'te İstanbul'a döne-

cektir. Zaten hazzetmediği siyasetten elini eteğini çekmiştir. 1925 yılında tekrar kapatılana değin *Sebilürreşad* dergisini yayımlamaya devam eder. Memleketteki siyasi havanın sertleşmesinin de etkisiyle, 1926'da gönüllü bir inzivayı tercih ederek Mısır'a gidecek ve 1936 yılına kadar burada yaşayacaktır.

Mısır'daki yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından alınan karar doğrultusunda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından bir Kuran meali yazması için görevlendirilir. Mehmet Âkif bu görevi kabul edip tamamlamışsa da söz konusu bu Kuran mealini yayımlatmamıştır, ki bu çalışmanın mevcudiyeti bugün dahi tartışılan bir mesele olarak durmaktadır.

Ağır bir karaciğer sirozu geçirmesi nedeniyle İstanbul'a geri dönmek zorunda kalan bu büyük şair, ne yazık ki kurtarılamayacaktır. 27 Aralık 1936'da İstanbul Beyoğlu'nda Mısır Apartmanı'nda hayatını kaybettiğinde ebediyete intikal eden sadece bedenidir. İsmi ve eseri Türk halkının zihninde ölümsüzlüğe çoktan ulaşmış durumdadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Rifat Börekçi

(1860-1941)

Milli Mücadele yıllarında en ihtiyaç duyduğu anda Mustafa Kemal'in yardımına koşan isimlerden biri Müftü Börekçizade Mehmet Rifat Efendi'dir. Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularından da olan Rifat Efendi, örgütün Ankara taşrasında örgütlenmesi için de çabalamıştır. Mustafa Kemal'in Anadolu'daki kritik görevlere Milli Mücadele yanlılarını yerleştirmeye çalıştığı bugünlerde halkın tavrı çok önemlidir. Zira birçok yerde İstanbul'dan atanan valileri kovarak Heyet-i Temsiliye'ye destek vermeleri, daha serpilme aşamasındaki bir Milli Mücadele hareketi için büyük moral olmaktadır. İşte Ankara halkını Milli Mücadele eksenine yönlendiren ve üstüne üstlük Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa'yı şehre davet eden Rifat Efendi'den başkası değildir. Bir diğer deyişle, Ankara bugün başkentse bunu biraz da dönemin müftüsüne borçludur.

Rifat Efendi, Paşa'yı sadece geleceğin başkentine davet etmekle kalmamış, o sırada darda olan Heyet-i Temsiliye'ye Ankara ve havalisinden toplanan 46.500 liralık bağışı iletmiştir. Dahası, kendisinin ve eşinin "kefen parası" olan 1.000 lirayı da Mazhar Müfit Bey'e takdim etmekten çekinmemiştir. Bu para gelmezden önce Mustafa Kemal Paşa ve maiyetindekiler öyle bir para ihtiyacı içerisindedirler ki misafire ikram edecekleri şekerin dahi hesabını yapmaktadırlar. Mazhar Müfit, Rifat Efendi ile karşılaşmalarını tarihe şöyle not düşecektir:

Ekmekçiye bile verecek paramız kalmamıştı [...] Gece düşünmekten uyuyamamış olduğumdan, yatağımda istirahat halinde iken kapı vuruldu.

İçeriye giren zat Müftü Efendi'nin [Mehmet Rifat Efendi] geldiğini söyledi. Eyvah, şimdi Müftü Efendi'ye kahve ısmarlamak lazım. Kahve var, ama şeker yok. Benim iki parça şekerim var, onu da masanın gözünde saklamışım. Ya şekerli kahve içerse... Ya sigara da vermek lazım gelirse... Çünkü şeker çok pahalı idi. Herkes kendi şekerini tedarik edecek emri verilmişti. Ne ile tedarik edecekti? Kimde para vardı ki?

"Paşa'ya haber veriniz," dedim. "Paşa size gönderdi, Paşa ile görüştüler." "Peki, buyursunlar." Müftü Efendi odama girdi. Ortadaki yuvarlak ve küçük masanın kenarında bir iskemleye oturdu. "Müftü Efendi, zannıma göre kahve içmezsiniz, değil mi?" "Evet içmem." "Sigara?" "Onu da kullanmam." Halbuki kahve içerdi. Biz buna meydan vermemek için sualde bulunduk. Müftü Efendi derhal vaziyeti anladı ve "İçmem" dedi. Tebessüm ederek: "Sizin sıkıntıda olduğunuzu öğrendik. Az da olsa yardımda bulunmayı vazife bildik."[...] Yatağımın karşısında duran küçük kasayı göstererek "Paramız var." dedim. Halbuki kasa mevcudu 48 kuruştan ibaretti. Müftü Efendi bu sözümü dinlemedi. Cübbesinin altından bir torba çıkardı. İçindeki kâğıt paraları saymaya hazırlanıyordu. "Müftü Efendi, teşekkür ederiz. Evvela Paşa ile bu hususta görüşseniz iyi olur." dedim. "Görüştüm. Kasa Mazhar Müfit Bey'dedir, ona veriniz! dedi." "Pekala." Müftü Efendi birer birer saymağa ve masanın üzerine koymağa başladı. Yüz, iki yüz, beş yüz ve nihayet tamam bin lira (kâğıt para) saydı. Ben de yataktan kalkarak paraları aldım ve kasaya koydum[...].

Rifat Börekçi, Milli Mücadele'ye sadece maddi olarak katkıda bulunmamış, Mustafa Kemal Paşa'nın en zor zamanlarında hem Kurtuluş Savaşı'na manevi destek vermiş hem de Milli Mücadele liderlerinin muhtaç oldukları meşruiyeti sağlamıştır. Zira Damat

Ferit'in isteğiyle İstanbul'da Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın verdiği Milli Mücadele karşıtı fetva, ordudan firarlara ve bazı askerlerin silah bırakmalarına neden olmaktadır. Börekçizade Rifat Efendi'nin Kuvvacılar lehine verdiği ve Milli Mücadele'yi destekleyici fetvası orduyu bir arada tutacak manevi desteği sağlamıştır. "Hakarete ve esirliğe uğrayan halifelerini kurtarmak için, ellerinden geleni yapmaları bütün Müslümanlara farz olur mu? El-cevap: Allah en iyi bilir ki, olur," şeklinde başlayan ve Kuvvacılar tarafında savaşanların da şehit ve gazi olacaklarına işaret eden ifadeleri havi fetva, Mustafa Kemal Paşa tarafından İstanbul da dahil olmak üzere tüm yurda gönderilmiş ve 19-20 Nisan tarihli *Öğüt, İrade-i Milliye* ve *Açık Söz* gazetelerinde yayımlanmıştır. Kısa sürede yüzlerce müftünün de fetvayı onayladığı *Hâkimiyet-i Milliye*'de ilan edilmiştir. Fakat Rifat Efendi'nin başını çektiği bu hareket İstanbul'da tepkiyle karşılanmış, Börekçizade'nin görevinden azledilerek İstanbul'a getirilmesi ve yargılanması kararı alınmıştır. Nitekim müftü işgal altındaki başkentte verilen bu kararı kabul etmemiş ve Mustafa Kemal Paşa tarafında konumlanmayı sürdürmüştür.

Büyük Millet Meclisi'nde mebus olarak yer almasının yanı sıra 1924'te ihdas edilen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilk reisi olarak 1941 yılındaki vefatına kadar bu görevi sürdürmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

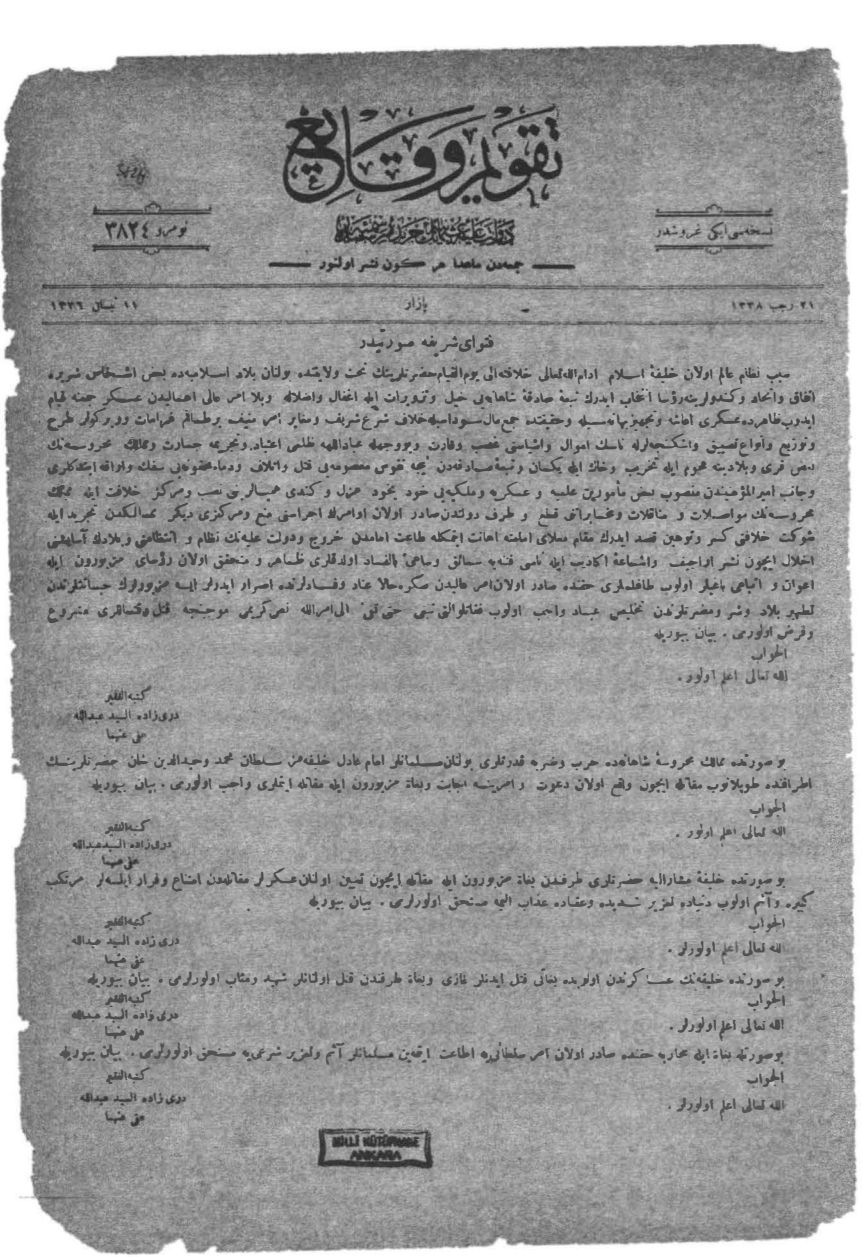
Dürrizade Abdullah

(1869-1923)

Asker ve sivil orta-alt sınıfa mensup Rumeli kökenliler, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında devletin yıkılmasının önüne geçmek için çabalar, Milli Mücadele başladığında ise bilfiil mücadeleye katılırlarken, Rumeli kazaskeri Dürrizade Mehmet Efendi'nin oğlu son Şeyhülislam Abdullah Efendi, Milli Mücadele'nin karşısında konumlanmayı tercih eder. İstanbul'da dünyaya gelen ve eğitimini payitahtta tamamlayan Abdullah Efendi ilmiye sınıfının farklı kademelerinde görev yaptıktan sonra Anadolu kazaskeri payesini kazanmıştır. Ancak, İttihat ve Terakki'nin iktidardaki gücünü artırmasından sonra görevinden istifa edecek ve Cemiyet'in iktidarının sürdüğü Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek herhangi bir makama tayin edilmeyecektir. Eski bir ulema hanedanından gelen Dürrizade'nin devlet kapısına geri dönmesi, ancak Damat Ferit Paşa'nın 1919'daki ilk sadrazamlığıyla mümkün olabilecektir. 1920'deki bir sonraki Damat Ferit hükümetinde şeyhülislamlık makamı kendisine tahsis edilmiştir.

Bu makama gelmesinden altı gün sonra, hükümetin talebiyle 11 Nisan 1920 günü Kuva-yı Milliye aleyhine fetvalar çıkarmış olmasaydı, muhtemelen bugün kendisini çok az insan hatırlıyor olurdu. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nda şeyhülislamlık otonom bir makam değildi ve her ne kadar kritik anlarda belirleyici roller oynasalar da şeyhülislamlar padişah tarafından atanan devlet memurlarıydı. La-

Levent Şahverdi Arşivi

تقويم وقايع

نسخه‌سی ایکی غروشدر

نومرو ۳۸۲٤

جمعدن ماعدا هر کون نشر اولنور

۲۱ رجب ۱۳۳۸ — پازار — ۱۱ نیسان ۱۳۳۶

فتوای شریفه صورتیدر

سبب نظام عالم اولان خلیفهٔ اسلام ادام‌الله‌تعالی خلافته‌الی یوم‌القیام حضرتلرینك تحت ولایتده بولنان بلاد اسلامیه‌ده بعض اشخاص شرور، آفاقی واتحاد وکندولرینه روسا انتخاب ایدرك تبعهٔ صادقهٔ شاهانه‌یی خیل وتدویرات ایله اغفال واضلاله وبلا امر عالی اهالیدن عسکر جمعه قیام ایدوب ظاهرده عسکری اعانه وتجهیزیه‌مسیله وحقیقتده جمع مال سوداسیله خلاف شرع شریف وستار امن منیف برطاقم جرامات ودورکولر طرح وتوزیع وانواع تضییق وانتکیجارله ناسك اموال واشیاسنی غصب وغارت ووجوهجه عبادالله ظلمی اعتیاد وتجریه جسارت وملکك خروسه‌نك بعض قری وبلادینه هجوم ایله تخریب وخلك ایله یکسان وتبعهٔ صادقه‌دن بعضی مقتول واتلاف ودماء معصومه‌نی سفك واوراق اعتکاریی جانب امیرالمؤمنیندن منصوب بعض مأمورین علیه وعسکریه وملکیه‌یی خود بخود حمل وکندی عیالرینی نصب ومرکز خلافت ایله ملکك خروسه‌نك مواصلات و مناقلات وتجاراتی قطع و طرف دولتدن صادر اولان اوامر لله احراسنی منع ومرکزی دیگر ممالکدن تجرید ایله شوکت خلافتی کسر وتوهین قصد ایدرك مقام سلطانی اهانت اعانت ایتمکله طاعت امامدن خروج ودولت علیه‌نك نظام و آسایشنی وبلادك آسایشنی اختلال ایجون نشر اراجیف واشاعهٔ اکاذیب ایله ناسی فتنه‌یه سائق وساعی الفساد اولدقلرینی ظاهر و متحقق اولان رؤسای مزبورون ایله اعوان و اتباعی باغیلر اولوب طائفه‌لری حقنده صادر اولان امر طائفه‌دن عاکسلرینك عاد وفسادلرندن اضرار ابدوکر ایله مزبورلرك جانبلرندن تطهیر بلاد وشر ومضرتلرندن تخلیص عباد واجب اولوب فقاتلوا التی تبغی حتی تفی الی امرالله نص کریمی موجبنجه قتل وقتالری مشروع وفرض اولوریی . بیان بیوریه

الجواب

الله تعالی اعلم اولور .

کتبه الفقیر

دری زاده السید عبدالله

عفی عنهما

بو صورتده ممالك محروسهٔ شاهانه‌ده حرب وضربه قدرتلری بولنان سلطانلر امام عادل خلیفه‌من سلطان محمد وحیدالدین خان حضرتلرینك اطرافنده طوپلانوب مقاله اینجون وقع اولان دعوت و امریه اجابت وبناء مزبورون ایله مقاله اینلری واجب اولوریی . بیان بیوریه

الجواب

الله تعالی اعلم اولور .

کتبه الفقیر

دری زاده السید عبدالله

عفی عنهما

بو صورتده خلیفهٔ مشارالیه حضرتلری طرفندن بناء مزبورون ایله مقاله اینجون تعیین اولنان عسکرلر مقاتلدن امتناع وفرار ایله‌لر مرتکب کبیره وآثم اولوب دنیاده لعزیر شدیده وعقباده عذاب الیمه صنحق اولورلری . بیان بیوریه

الجواب

کتبه الفقیر

الله تعالی اعلم اولورلر .

دری زاده السید عبدالله

عفی عنهما

بو صورتده خلیفه‌نك عسکر جمع کردن اولوبده بناءً قتل ایدنلر غازی وبناء طرفندن قتل اولنانلر شهید وعقاب اولورلری . بیان بیوریه

الجواب

کتبه الفقیر

الله تعالی اعلم اولورلر .

دری زاده السید عبدالله

عفی عنهما

بو صورتده بناء ایله محاربه حقنده صادر اولان امر سلطانیه اطاعت ایتمین مسلمانلر آثم ولعزیر شرعیه صنحق اولورلری . بیان بیوریه

الجواب

کتبه الفقیر

الله تعالی اعلم اولورلر .

دری زاده السید عبدالله

عفی عنهما

MILLI KÜTÜPHANE
ANKARA

Dürrizade'nin meşhur fetvaları. *Takvim-i Vekayi*, 11 Nisan 1336 (1920).

kin Dürrizade, Damat Ferit'in isteğiyle bu fetvaları yayımlayacak ve kötü bir şanla da olsa tarihe geçmeyi başaracaktı.

Takvim-i Vekayi'de fetva-yı şerife adı altında yayımlanan birbirini tamamlayıcı beş fetva, Kuva-yı Milliye'ye ve lider kadrolarına çok ağır ithamlar içerir. İlk fetvada Halife Vahdettin'e karşı çıkanların, yani her ne kadar ismen zikredilmemiş olsalar da Mustafa Kemal liderliğinde örgütlenen Milli Mücadelecilerin katlinin vacip olduğu belirtiliyordu. İkinci fetvada kudreti olan herkesin Vahdettin için savaşması gerektiğinin altı çiziliyordu, ki aynı günlerde bir Kuva-yı İnzibatiye Ordusu'nun kurulduğu düşünülürse bu fetvayı bir bağlama oturtmak daha da kolay olur. Üçüncü fetva halifenin tarafını terk edenlerin ya da firar eden askerlerin öteki dünyada karşılaşacağı zorluklardan dem vuruyor, dördüncü fetvada ise isyancılara karşı gelmenin bir gaza olduğundan bahsediliyordu. Son fetvada da gene halifenin emirlerine karşı çıkanların cezalandırılacağı söyleniyordu.

Benzer yönde kararları içeren Sultan Vahdettin'in fermanı ve Damat Ferit Paşa'nın genelgesi, şeyhülislam mührü taşıyan fetva ile birleştirilmiştir. Bu fetvaların halkın eline geçmesi için yoğun bir çaba sarf edilecektir. Bir taraftan İngiliz uçakları semalardan fetva-yı şerife savururken, öte yandan birçok yerde bunlar elden dağıtılmış ve okuma yazma bilmeyen halka okunması için tertibat yapılmıştır. Fetvalar, Kuva-yı Milliyecilerin kontrolündeki bölgelerde de okutulmuş ve etkisini göstererek asker arasında firarlara ve halk arasında isyanlara neden olmuştur.

İstanbul'daki şeyhülislamın fetvasına karşı, Meclis de Ankara müftüsü Börekçizade Rifat Efendi'den bir karşı fetva alır. Börekçizade, Milli Mücadele lehindeki bu fetvasının bedelini 25 Nisan 1920'de görevden alınmakla ve ardından da gıyabında yargılanarak idamlık olmakla ödeyecektir. İstanbul hükümetinin bir destekçisi olarak kısa sürede taltif edilen Dürrizade ise hem Saltanat Şurası'na üye seçilecek hem de Damat Ferit Paşa, Paris Barış Konferansı müzakerelerine katıldığında sadaret makamına vekâlet edecektir.

Ancak son gülen iyi gülecektir. Kader bazen de diğerkâm[1] fedakârların yüzüne güler. Börekçizade genç Cumhuriyet'in ilk diya-

1. (Far.) Diğer + kâm (sevgi). Başkalarını seven. Latince "diğer" (*alter*) kelimesinden türeyen *altruist*'in birebir karşılığıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

net işleri başkanı olurken, sülalesinin çıkardığı altıncı şeyhülislam olan sistemin adamı Dürrizade'nin payına 1922'de ülkeden firar etmek ve ertesi sene hayata gözlerini yummak düşmüştür. Ama gene de kendisi gibi cumhuriyet karşıtı bir din adamı için iki teselli vardır: Birincisi, ölümünün hac vazifesini eda ederken gerçekleşmesi, ikincisi de dâr-ı bekaya irtihalinin Nisan 1923'te, yani katlini vacip gördüğü kadroların cumhuriyeti ilan edip halifeliği kaldırmasından önce vuku bulmasıdır.

Hamdullah Suphi Tanrıöver

(1885-1966)

Bir paşazade olarak başladığı imtiyazlı hayatını Anadolu ve Rumeli'de yaşayan Türklerin hürriyeti ve refahı için adamış bir edebiyat adamıdır Hamdullah Suphi. Bu amaçla Türk Ocakları'nın faal bir üyesi olarak çalışmıştır. Galatasaray Lisesi'nden mezuniyetinin ardından memuriyete atılmış, bir yandan da yazdığı şiirleri dönemin önemli dergilerinde yayımlamıştır. Fecr-i Ati grubunun içinde sürdürdüğü edebî yaşamının yanı sıra, Ayasofya Askerî Rüşdiyesi'nde ve Darülfünun'da dersler de vermektedir.

Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında görevli olarak Avrupa'ya giden Hamdullah Suphi, savaşın bitmesiyle kendisini siyasetin içinde bulur. İzmir'in işgalini protesto etmek maksadıyla Sultanahmet Meydanı'nda düzenlenen mitinge katılarak Milli Mücadele'nin organizasyonu ve halkın desteğinin sağlanması hususunda aktif olarak çalışmaya başlar. Üstelik İngiliz işgal güçleri tarafından tertiplenen birkaç suikast teşebbüsüyle karşılaşsa da, işgal aleyhtarı mitinglerdeki coşkulu nutuklarından vazgeçmez.

İstanbul'un resmen işgaliyle birlikte Türk Ocakları'nın da kapatılması üzerine Milli Mücadele'nin kalbi Ankara'ya giderek Meclis'e girer. Bir yandan da yeni rejimin yayın organı *Hâkimiyet-i Milliye*'de Milli Mücadele taraftarı yazılar kaleme almaya başlar. Mustafa Kemal Paşa'yı "Çobanyıldızı"na benzeten Hamdullah Suphi,

Levent Şahverdi Arşivi

"Genç Cumhuriyetimizin genç Maarif Vekili ve ateşîn hatibi Hamdullah Subhi Bey"

birçok yoldaşı Kuva-yı Milliyeci gibi padişah tarafından gıyabında idam cezasına çarptırılmıştır.

İşgal karşıtı mitinglerdeki etkileyici hatipliği hayatının geri kalanında tekrar tekrar karşımıza çıkacaktır. Mehmet Âkif Ersoy'un "İstiklal Marşı"nı Meclis kürsüsünde okuyan ve şairin duygularının dinleyenlerde canlanmasını sağlayan da odur. Şiirin gücüyle birlikte, Hamdullah Suphi'nin coşkulu okuyuşu da marşın kabulünde etkili olmuştur. Kendisine boşuna "Milli Hatip" lakabı layık görülmemiştir.

Hamdullah Suphi, Meclis'teki en zorlu ve çetin tartışmalar sırasında her defasında Mustafa Kemal'e destek olmuştur. İlk hükümet-

te ve daha sonra 1925'te iki kez maarif vekili olarak, Osmanlı'da maarif nazırlığı yapmış dedesi ve babasının izinden gitmiştir. 1931 yılında diplomat olarak ayrıldığı Meclis'e 1946 yılında dönecek, 1950'li yıllarda da Demokrat Parti'den iki kez seçilmeyi başaracaktır.

Milli Mücadele'nin sona ermesini müteakiben Türk Ocakları ile tekrar meşgul olmaya başlamış, ancak siyaseten biraz fazla otonomlaşan Cemiyet'in 1931'de kapatılmasıyla büyükelçi olarak atandığı Bükreş'e gitmiştir. Elçiliği sırasında Romanya başta olmak üzere tüm Balkanlar'daki Türklerin birliği ve Türk kültürünün yaşatılması için çaba göstererek kendi edebî ve siyasi ideallerini gerçekleştirmek için mücadele etmiştir. Aynı zamanda yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kendisini tarihsel olarak kadim Anadolu uygarlıklarına bağlama fikrinin sembollerinden olan Etnografya Müzesi'nin kurucuları arasındadır.

Levent Şahverdi Arşivi

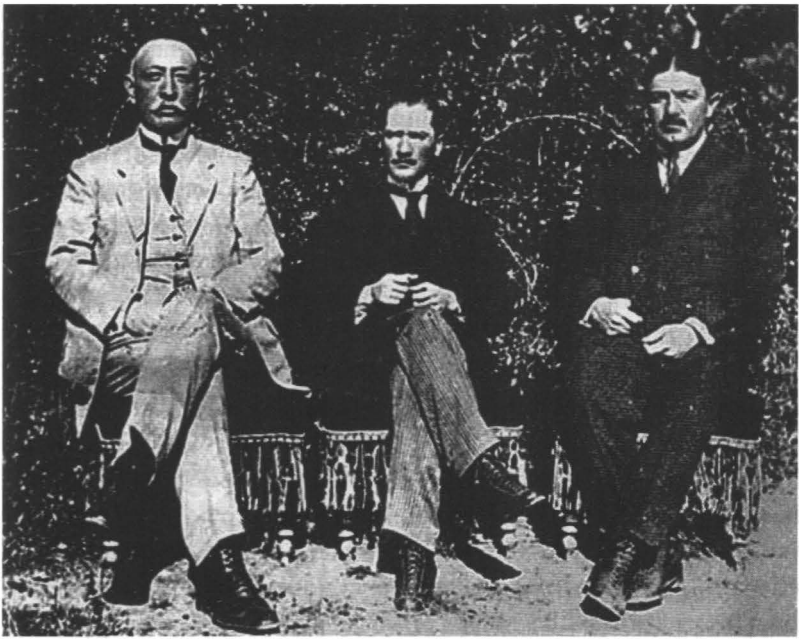
Bekir Sami Kunduh

(1867-1933)

Kafkasya'da doğmakla birlikte, Osmanlı payitahtına gelip devlet hizmetine giren bir ailenin üyesi olan Bekir Sami Bey, Mekteb-i Sultani'de aldığı eğitimden sonra diplomatlığa geçmiş ve sivil bir Osmanlı memuru olarak görev yapmıştır. Amasya'da mutasarrıflık, Van, Trabzon, Bursa, Halep ve Beyrut'ta valilik görevlerini üstlenmiştir. Son görev yeri olan Halep'te Cihan Harbi yıllarının Suriye Valisi Cemal Paşa ile anlaşmazlığa düştüğünde de görevinden ayrılacaktır.

Bu istifa, Bekir Sami Bey'i aktif İttihatçıların saflarından ayıracak ve liberal muhalefete katılmasına yol açacaktır. Nitekim Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından fiilî işgal altındaki başkente gelecek ve Milli Ahrar Fırkası'nın kurucuları arasında yer alacaktır. Kişisel olarak Amerikan mandası taraftarı olan Bekir Sami, Erzurum Kongresi'ne çektiği bir telgraftaki, "Bağımsızlığı tam olarak istersek vatanın bölüneceği kesindir," şerhiyle tam bağımsızlık için mücadele etmenin sakıncalarını kendi görüşüne göre ifade edecektir.

Milli Mücadele'nin öncü kadrolarıyla "tam bağımsızlık" gibi temel bir ilke düzeyinde ayrılık yaşasa da, Mustafa Kemal'in davetiyle Anadolu'ya geçmiştir. Kişisel olarak katılmadığı halde, Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal'in isteğiyle Heyet-i Temsiliye'ye seçilecektir. Bizzat katıldığı Sivas Kongresi'nde de mandacı görüşle-

Bekir Sami, Mustafa Kemal ve Rauf Orbay Sivas Kongresi'nde

rini sürdürmüştür. Mustafa Kemal'in Bahriye Nazırı Salih Paşa ile gerçekleştirdiği Amasya Mülakatı'na, Heyet-i Temsiliye üyesi olarak Rauf Bey ile birlikte o da katılmıştır. Bu görüşmelerin sonucunda İstanbul hükümetiyle ulaşılan mutabakata göre yapılan seçimlerde Amasya mebusu seçilecektir. İstanbul'da toplanan bu son Osmanlı meclisinde Milli Mücadele yandaşı vekillerden oluşan Felah-ı Vatan Grubu'nun yönetim kurulu üyeleri arasında yer almıştır.

İstanbul'un işgal edilmesi ve bu meclisin dağıtılması sonrası Ankara'ya geçmiş ve yeni Meclis'te siyasi faaliyetlerine devam etmiştir. Kurulan ilk hükümette hariciye vekili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sırada, 15 Haziran'da diğer Kuva-yı Milliyecilerle birlikte İstanbul tarafından idama mahkûm edilmiştir. Ağustos 1920'de Moskova'ya gidecek ve burada Türk-Sovyet Dostluk ve Yardımlaşma Antlaşması'na imza koyacaktır. Kurtuluş Savaşı'nın bu döneminde Milli Mücadele'nin para ve silah yardımı alabileceği tek ülke olan Bolşevik Rusya ile bu antlaşmanın imzalanması oldukça önemli bir gelişmedir.

Ankara hükümeti tarafından diplomatik görevlerde kullanılacak olan Bekir Sami çoğu kez kendisine verilen talimatların dışına çıkıp Ankara'nın başına ağrıtmaktan geri durmayacaktır. Örneğin Moskova'dan dönerken akrabalarıyla görüşmek üzere Gürcistan'a uğradığında, Tiflis'te İngiliz ve Fransız heyetleri ile kendi inisiyatifle görüşmeler yapmış, bu da ortalığı karıştırmaya yetmiştir. Komünist ve antiemperyalist bir devletle yapılan anlaşmanın daha dumanının tüttüğü günlerde, bu temaslar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dış politikasına kararsızlık gölgesi düşürecektir. Rusya'yı ürkütmenin zamanı mıdır?

Moskova dönüşü yeni adresi Londra'dır; burada yapılacak konferansta Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni o temsil edecektir. Mustafa Kemal Paşa kendisine kesin bir dille "Barış ilkelerinin Türklerin milli emellerini kesin güvence altına alması gerektiği ve kendisine verilen yetkinin Misak-ı Milli'nin saptadığı sınırları aşmayacağı" direktifini vermiştir. Ancak bu yönlendirmeyi tam takip edememiş olsa gerek ki, Fransa, İtalya ve İngiltere hükümetleriyle imzaladığı antlaşmalar Meclis'te Misak-ı Milli şartlarına uygun olmadıkları gerekçesiyle onaylanmayacaktır. Meclis kürsüsünden yapılan sert eleştiriler sonucunda, Mustafa Kemal'in de isteğiyle, istifasını sunmak zorunda kalmıştır. Kendi kafasının dikine gitme huyu, Bekir Sami Bey'in resmî diplomatik görevlerinin sonu olmuştur. İleride Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görüşlerini ve iddialarını anlatmak üzere bir kez daha Avrupa'ya gönderilse de, kısa süre sonra Ankara hükümeti kendisinin artık resmî bir vazifesi olmadığını açıklamak zorunda kalacaktır.

Bekir Sami kendi inisiyatifiyle Avrupa'da temaslarına devam eder, ki görüştüğü kişiler arasında İttihatçıların eski maliye nazırı Cavit Bey'in olması dikkat çekicidir. Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından Ankara'ya dönüp ikinci dönemde de mebus seçilir. Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından Cumhuriyet Halk Fırkası'nın içinde yaşanan bölünme sırasında, hızla yapılan inkılapları radikal bulan Kâzım, Ali Fuat ve Refet paşalar ile Rauf ve Adnan beylerle birlikte hareket eder. 1924'te kurdukları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ömrü, o sırada Şeyh Sait İsyanı'nın patlak vermesi ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkmasıyla kısa olur. Fırka, İstiklal Mahkemeleri tarafından 3 Haziran 1925'te kapatılsa da, Te-

rakkipervercilerin mebuslukları düşürülmez. Grup olarak Meclis'te muhalefet etmeye bir müddet daha devam ederler.

Ta ki İzmir Suikastı'na kadar... Bekir Sami'nin Mustafa Kemal Paşa ile sürdürdüğü gergin ve ikircikli ilişki bu suikastla ayyuka çıkmıştır. Cumhurbaşkanına suikast düzenlemekle suçlananlar arasında Bekir Sami de vardır. Basit bir suikast davası olmaktan çıkan ve Terakkipervercilerle eski İttihatçıların siyasi bir yargılamasına dönüşen bu davalarda beraat etse de, artık siyasi ömrünü tamamladığı ortadadır. İstiklal Mahkemesi'nin önünde kendisiyle sanık sandalyesini paylaşan Kâzım, Ali Fuat ve Refet gibi diğer Milli Mücadele önderlerinin aksine, o sahneye bir daha hiç dönmeyecek, Frenklerin deyimiyle rehabilite edilmeyecektir. Zira bu barışmadan çok önce, 1933'te, bu kitabın muharririn doğum gününde, İstanbul'da hayata gözlerini yumacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Yusuf Kemal Tengirşenk

(1878-1969)

Askerî okul öğrencisi olarak başladığı eğitim hayatını geçirdiği bir kaza neticesinde yarıda bırakarak tahsiline Tıbbiye'de devam eden Yusuf Kemal Bey, 1897'de okuldaki hürriyet taraftarı öğrencilerden biri olduğu gerekçesiyle tutuklanır. Abdülhamit döneminin diğer muhalifleri gibi o da kendini bir anda sürgünde bulmak üzeredir. Fakat askerî okuldan çıkarılmasına sebep olan maluliyetini ileri sürerek Fizan çöllerine sürülmekten kurtulur ve yarıda kalan eğitim hayatını birkaç yıl gecikmeli de olsa girdiği Hukuk Mektebi'nde tamamlar.

Mezuniyetinin ardından bir ara memleketi Kastamonu'ya gidip memurluğa başlar. Ancak payitahta dönmesi pek uzun sürmeyecektir. İlerleyen yıllarda bir yandan mezun olduğu Hukuk Fakültesi'nde ders verirken öte yandan avukatlık ve siyasetle meşgul olmaya devam eder. Bir yandan da *Sabah* gazetesinde yazmaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip yapılan seçimlerde Kastamonu mebusu sıfatıyla parlamentoya girer. Ancak Meclis sıralarında bir sene dayanabilecek ve soluğu Paris'te alacaktır. Burada bir yandan devlet adına tahsile gönderilen öğrenciler hakkında müfettişlik görevini ifa etmekte, bir yandan da siyasal bilimler alanında doktorasını yapmaktadır. Avrupa başta olmak üzere tüm dünyanın kaderini değiştiren Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla tekrar İstan-

bul'un yolunu tutmak zorunda kalır. Adliye Nezareti'nde çalışmaya başlar.

Cihan Harbi'nin bitişiyle beraber 1919 Seçimleri'nde yine Kastamonu'dan mebus seçilerek son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin üyesi olur. Bu Meclis'in 16 Mart 1920'de basılıp iş yapamaz hale getirilmesinden sonra Ankara'ya giderek Milli Mücadele saflarına katılır. Bir ara iktisat vekilliği yapsa da, esas katkısı diplomasi alanında olacaktır. Sovyetler'e gönderilen heyetlerde üye olarak bulunur. 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nı Ankara hükümeti adına imzalayan isimlerden biri de yine Yusuf Kemal Bey'dir. Moskova'daki temasları sırasında dahiliye vekilliğine seçilen Tengirşenk, Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Fransa ile imzalanan ve Anadolu'nun güney sınırlarını güvence altına alan Ankara Antlaşması ve İngiltere ile imzalanan esir değişimi antlaşmasının da mimarıdır. Bu sonuncusu sayesinde, aralarında Rauf Orbay ve Ali Fethi'nin de bulunduğu Malta'daki tutuklular serbest bırakılır.

19 Mayıs 1921'de başladığı hariciye vekâleti görevinden Lozan Konferansı başlamazdan evvel istifa eder. Müzakereleri daha iyi yöneteceğini ifade ederek İsmet Paşa lehine çekilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci döneminde memleketi Sinop'tan mebus seçilir. 1924'te yeni Cumhuriyet'in Londra temsilcisi olsa da, vekillik ve diplomatik vazifesi arasında bir tercih yapması gerekince Meclis'teki görevini tercih ederek Ankara'ya dönecektir. Ankara Hukuk Mektebi'nin açılmasıyla birlikte bu yeni öğretim kurumunda görevlendirilir ve Cumhuriyet'in ekonomik politikaları doğrultusunda milli iktisat dersleri verir.

1931'de kurulan İsmet Paşa kabinesinde adalet bakanı olarak görev yapmaya başlasa da, iki sene sonra istifa edecek ve Ankara'daki Hukuk Mektebi'nde verdiği derslere odaklanacaktır. 1941 yılında çıkan bir kanun dolayısıyla akademisyenlikle mebusluk arasında bir seçim yapmak zorunda bırakıldığında, ikincisini yeğleyecektir. Çok partili seçime geçilince Demokrat Parti listesinden milletvekili seçilecek, ancak parti ileri gelenleriyle anlaşmazlığa düşmesi uzun sürmeyecektir.

1948'den itibaren bağımsız olarak sürdürdüğü milletvekilliği görevi 1950 yılında sona erince, bir kez daha avukatlığa ve hocalığa dönmüştür. Siyasete tekrar dönüşü ancak 1960'ta olacaktır. 27 Ma-

yıs İhtilali sonrasında kurulan Temsilciler Meclisi'ne, sonradan Milliyetçi Hareket Partisi olacak siyasi hareketin ilk organizasyonu olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi listesinden seçilir. Hukuk, diplomasi ve siyaset üçgeni üzerine bina edilmiş hayatı 1969'da sona erer.

Falih Rıfkı Atay

(1894-1971)

Osmanlı devletinin yıkılışına dair kaleme alınan adeta bir "ağıt" niteliğindeki *Zeytindağı*'nın yazarı Falih Rıfkı, 1894 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Meşrutiyet ilan edildiğinde henüz son sınıfta bir idadi öğrencisiydi. Darülfünun'da hocalığını yapan Halit Ziya edebî kimliğine yön verirken 31 Mart sonrasında yakınlaştığı Talat Paşa, kendisinin Cemiyet'te yükselmesini sağlayacaktı. Gene aynı dönemde Hüseyin Cahit'in *Tanin*'inde ilk yazılarını yazarak gazeteciliğe de adımını atmıştır. Cihan Harbi'nin başlamasıyla bir manada taraf ve vazife değiştirecek, bu defa Cemal Paşa ile yakınlaşırken elindeki kalemin yerine kılıcı ikame ederek yedek subay sıfatıyla savaşa katılacaktır.

Savaşın sona ermesinin ardından kendisine yeni bir yol çizen Falih Rıfkı, artık gazeteci ve köşe yazarı olarak ismini duyurmaya başlamıştır. İzmir'in işgalinin ardından kaleme aldığı "Bedbaht İzmir" başlıklı yazısı ile hem işgale karşı çıkmış hem de Yunan ordusunun İzmir'e çıkmasının Wilson İlkeleri'ne aykırı olduğunu vurgulamıştır.

Ankara hükümetinin kazandığı askerî başarılar, Falih Rıfkı'nın eski İttihatçı, yeni Kuvvacı ekiple daha fazla yakınlaşmasını sağlar. İnönü muharebelerinin ardından yazdığı makalelerde mevcut durumun yerinde bir tespitini yaparak, artık "çete devri"nin sona erdiğini belirtmiş ve Anadolu hareketinin amacını "Misak-ı Milli sınırla-

Levent Şahverdi Arşivi

rı içinde siyasi, idari ve milli bir istiklal" olarak tarif ederek adeta Ankara'nın gayriresmi sözcülüğüne soyunmuştur. İstanbul'daki hükümet ve matbuata da tavır alacaktır. Anadolu'da kazanılan zaferlerin İstanbul'da yankı bulmamasını "İttihatçı kompleksi" olarak ifade etmekten geri durmamıştır. Kuva-yı Milliye yanlısı yazılarının başını belaya sokması uzun sürmeyecek ve idam isteğiyle Divan-ı Harb-i Örfi mahkemesinin önüne çıkacaktır. Ancak, İkinci İnönü Zaferi'nin yarattığı olumlu havanın da etkisiyle üç buçuk aylık tutukluluğun ardından beraat etmiştir.

Türk ordusunun İzmir'de nihai zaferi kazanmasının ardından muzaffer Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile ilk röportaj yapan gazetecilerden biri o olmuştur. 21 Eylül 1922 tarihli *Akşam*'ın ilk sayfasının tamamını bu mülakata ayıracak ve zaferi Paşa'nın ağzından şu sözlerle duyuracaktır: "[Askerlerimiz] düşmanı ezip İzmir'e yürümekte birbiriyle müsabaka etmişlerdir. İzmir rıhtımında süvarilerimizin kılıçları denizde teressüm ederken [resme dökülürken], piyadelerimiz Kadifekale'de Türk bayrağını semaya yükselttiler." Bu mülakat, Falih Rıfkı'nın Gazi ile tanışmasına ve zaman içinde en yakınında yer almasına vesile olacaktır ki kendisinin her dönemin en güçlü isminin çevresinde bulunma alışkanlığı şayan-ı dikkat bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Şayan-ı dikkat olduğu kadar şayan-ı takdir olamamış bir özelliktir bu.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından Yunan ordusunun Batı Anadolu'yu işgali sırasında işlediği suçları ve sivil halka uyguladığı zulümleri araştırmak üzere kurulan Tetkik-i Mezalim Komisyonu'nda Halide Edib, Yakup Kadri ve Mehmet Asım Us gibi isimlerle görev almış, bu incelemeler sonunda kaleme aldıkları yazılar *İzmir'den Bursa'ya Yunan Mezalimi* adlı eserde yayımlanmıştır.

Mustafa Kemal ve yeni devletin kurucu kadroları ile geliştirdiği yakın ilişkiler sayesinde kendi düşüncelerinin etkisi zamanla artmıştır. Özellikle 20, 21 ve 22 Mart 1923 tarihlerinde *Akşam* gazetesinde "Yeni Mücadelemiz" başlığıyla kaleme aldığı yazılarda irtica ile mücadele, Türk inkılabının esasları ve Mustafa Kemal Paşa'nın kuracağı siyasi örgütün ana ilkelerine yer verecektir.

Yazıları ve fikirleriyle ismini duyuran Falih Rıfkı, İkinci Meclis'te Bolu mebusu olarak yer alır. Ancak, buradaki ormanlık arazilerin korunması yönündeki faaliyetleri yerel elitleri rahatsız edince

Halide Edib ve arkasında Falih Rıfkı

"ağaçsız bir yerden mebus" yapılması uygun görülecek ve 1935 yılından sonra Ankara'dan aday gösterilecektir. 27 yıl süren mebusluğu sırasında esas mesleği yazarlıktan da geri kalmamıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Milliyet* gazetelerinin başyazarı olarak gündemi belirlemeyi ve hükümeti etkilemeyi hep bilmiştir.

Mustafa Kemal'in yanındaki yerini gitgide sağlamlaştıran Falih Rıfkı, adım adım yeni devletin sivil alandaki en üst mevkilerine yükselmeyi başaracaktır. Latin alfabesine geçiş sürecinde Dil Encümeni'nde görev yapmış, Rusya gezisinde İsmet Paşa'ya eşlik etmiştir. Ankara şehrinin planı için açılan yarışmada jürilik ve İmar Komisyonu'nda başkanlık yapmıştır. II. Meşrutiyet'in ilan ediliş tarihi olan 24 Temmuz'un[1] Basın Bayramı olmasında önemli bir rol oynamıştır. Ama hepsinden önemlisi, Atatürk'ün masasında yerini her daim korumayı bilmiştir.

Yazarlığı hayatının sonuna dek sürdüren Atay, İttihatçılıktan Kemalizme uzanan süreçte, genç Cumhuriyet'in ideolojisini belirleyen en simge isimlerinden birisi olarak tarih sahnesinde arz-ı endam etmiştir.

1. Rumelili İttihatçılar için meşrutiyet 23 Temmuz değil, 24 Temmuz'da ilan edilmiştir. Bkz. Emrah Safa Gürkan, *Cumhuriyet'in 100 Günü - İnkılabın Ayak Sesleri*, "Otuz Yıllık Özlem: II. Meşrutiyet" bölümü.

Hüseyin Cahit Yalçın

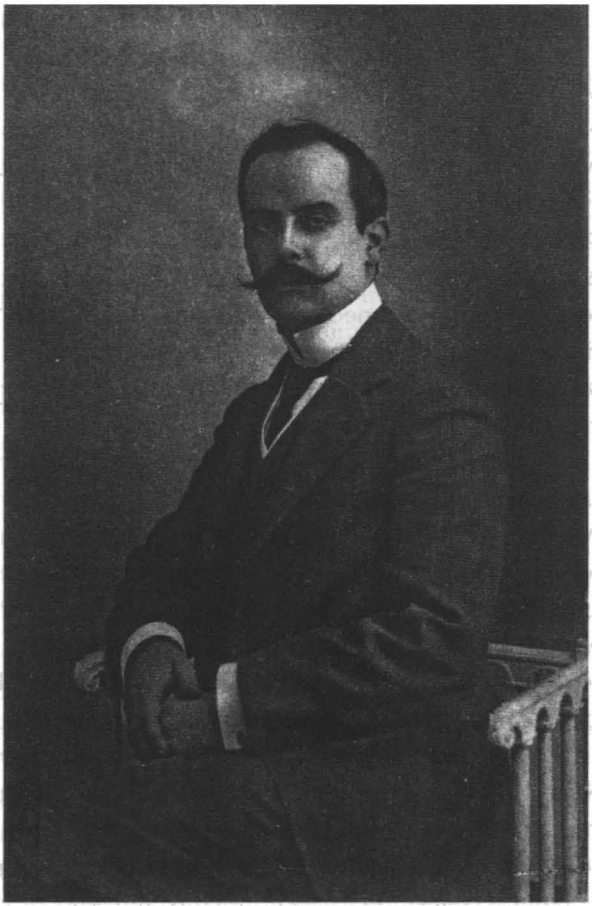
(1875-1957)

Edebiyatçı kimliğinin yanı sıra makale ve polemik yazılarıyla da bir neslin önde gelen kalemşorlarından Hüseyin Cahit'in hayatının dönüm noktası II. Meşrutiyet'in ilanıdır. Bu tarihe kadar edebiyatla ilgilenen Hüseyin Cahit, *Servet-i Fünun* gibi dergilerde yazdığı yazılarla ve Edebiyat-ı Cedide akımının öncülerinden biri olarak tanınıyordu. İlk romanını daha 16 yaşında yazan ve Mülkiye'yi ikincilikle bitiren bu parlak beyin, 1908 Ağustosu'nda Hüseyin Kâzım Kadri ile beraber *Tanin* gazetesini yayımlamaya karar verdiğinde, nasıl meşakkatli bir yola girdiğinden haberdar değildir.

İttihat ve Terakki'nin en büyük savunucularından biri olan Hüseyin Cahit'in başına gelen ilk bela, 31 Mart Vakası'nda vuku buldu. Meşrutiyetin yeniliklerinden rahatsız olup başkenti ele geçiren isyancıların ölüm listesinde yer alıyordu. Ancak talih yüzüne gülecek ve asilerin kurbanı kendisi değil, kendisine benzettikleri Lazkiye Mebusu Aslan Bey olacaktı. Ölümle bu denli yakınlaşmanın dehşetiyle tebdil-i kıyafet olarak Rus Elçiliği'ne sığınmış ve Odessa'ya giderek bir müddet İstanbul'daki olayların sakinleşmesini beklemiştir. Yaklaşık iki hafta sonra, II. Abdülhamit'in hal' edilip Şehzade Reşat Efendi'nin tahta çıkmasının ardından başkente geri dönecektir.

Gazeteciliğinin yanı sıra siyasetçi kimliği ile de sahnede belirir Hüseyin Cahit. Meclis-i Mebusan'da İstanbul mebusudur. İttihat ve Terakki'nin 1916'da yapılan genel kurulunda parti yönetimine gir-

Levent Şahverdi Arşivi

Hüseyin Cahit

miş ve bir süre partinin genel sekreterlik görevini yürütmüştür. Talat Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinin ardından sırasıyla hariciye ve dahiliye nazırlıklarını istemiş, bu taleplerinin reddedilmesi üzerine de Latin harflerinin benimsenmesi şartıyla maarif nazırlığının kendisine verilmesini talep etmiştir. Lakin istediğini alamayacak, kendisine bunların yerine teklif edilen nafia nezaretini de kendisi beğenmeyecektir. Kolay uzlaşan biri değildir Hüseyin Cahit. İttihat ve Terakki ile de ayrı düştüğü olacaktır. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile yapılan ittifaka karşı çıktıysa da hükümet politikası gereği eleştirilerine son vermek durumunda kalmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'un işgali ile Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra bir anlamda siyaset hayatının ilk bölümü sona erer. 30 Ocak 1918'de işgal kuvvetlerince tutuklanır ve Malta'ya gönderilir. 2 Haziran 1919'da başlayan esareti yaklaşık iki yıl sürer. Serbest kaldıktan sonra Milli Mücadele'ye destek verdiğini ifade etse dahi Anadolu'ya geçmek yerine Avrupa'da kalmaya devam eder. Avrupa'da kalmasında sağlık sorunlarını gerekçe göstermiştir, ancak Mustafa Kemal'in eski İttihatçılara güvenmediği yolundaki söylentilerden etkilenmesi tereddüdünün asıl nedenidir. Kendisi de İttihatçılık yerine zaman içinde yeni bir fikir benimseyerek cumhuriyetçi olur. Hatta Malta'daki sürgünlüğü sırasında, cumhuriyet ilkelerini savunan bir parti kurma fikrine kapılır.

İstanbul'a döndükten sonra tekrar çıkarmaya başladığı gazetesindeki yazılarıyla bir kez daha tehlikeli sularda yüzmeye başlamıştır. Gazi Mustafa Kemal'in tek adamlıkla özdeşleştirdiği bazı tasarruflarını eleştirerek, cumhurbaşkanlığı ve parti başkanlığının aynı kişide toplanmasına kesinlikle karşı olduğunu ifade eder. *Tanin* gazetesinde hilafetin kaldırılmasını tenkit eden yazılar kaleme alması üzerine İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde yargılananlardan biri de o olur. 2 Ocak 1924'te yapılan son duruşmada berat edecektir etmesine, ama bu, İstiklal Mahkemeleri'nin karşısına son çıkışı olmayacaktır. Şeyh Sait Ayaklanması ve sonucunda çıkan Takrir-i Sükûn Kanunu, tüm muhaliflerin üstündeki baskıyı artırmıştır. Bu sıralarda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul şubesinin polis tarafından aranması, *Tanin* gazetesinde "baskın" olarak nitelendirilmiştir. Bu cesur manşet Hüseyin Cahit'in Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmasına ve mahkeme sonrasında da ömür boyu sürgün cezasına çarptırılmasına neden olacaktır.

Ama bu da son kez hâkim karşısına çıkışı değildir. İstiklal Mahkemesi sürgünde bile yakasını bırakmayacaktır. İzmir Suikastı'na karıştığı şüphesiyle bu sefer Ankara İstiklal Mahkemesi'nin konuğu olur. Allahtan olayla bir alakası olmadığı anlaşılmış da beraat etmiştir. Aynı mahkemenin yargıladığı ve suikastla bir alakasını ispatlayamadığı halde darağacına yollamaktan gocunmadığı yakın dostu Cavit Bey'in geride bıraktığı oğlu Şiar'ı kendi evladı gibi yetiştirmesi ise karakterinin yüksekliğine en büyük delildir.

Çorum'daki sürgün hayatına devam ederken ceza yasasında yapılan değişiklikten yararlanarak kefaletle serbest bırakılır. Bir süre siyasetten uzak duracaktır. Kendisine Sanayi ve Maadin Bankası'nda bir görev de verilmiştir. Ancak, sıkıcı bürokrat hayatı Hüseyin Cahit gibilere göre değildir; seçtiği soyadı bize çok şey söylemektedir. Gene rahat duramamış ve I. Türk Kurultayı'nda devletin dile müdahale etmemesi gerektiğini savunmuştur. Bankadaki görevine son verilir.

Atatürk'ün vefatından sonra İsmet İnönü'nün muhaliflere zeytin dalı uzatması sayesinde siyasete dönme şansı elde eder. 1939-1954 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi'nden Çankın, İstanbul ve Kars milletvekili olarak görev yapmıştır. Gazeteciliği de bırakmaz. *Tanin* ve *Ulus* gazetelerinde kaleme aldığı yazılarla özellikle 1948'den sonra Demokrat Parti'ye karşı çok sert bir mücadeleye girişecektir. Bu yazıları nedeniyle Aralık 1954'te 79 yaşında iken 26 ay hapse mahkûm edilir. Mahkûmiyetine yönelik tepkiler üzerine üç buçuk ay sonra serbest bırakılır, fakat Bayar ve Menderes'e ateşli saldırılarına devam eder. 1957 Seçimleri'nde yine milletvekili adayı olsa da, seçimlerin gerçekleşmesinden önce 18 Ekim 1957'de hayatını kaybedecektir.

Muhalif kişiliği nedeniyle sürekli hedef gösterilen, sürgüne yollanan, sayısız kere yargılanan, defalarca gazetesinden, işinden ve ekmeğinden olan bu her dönemin muhalifi, yeri geldiğinde kendi gördüğü zulmü başkalarına empoze etmekten geri durmamıştır. Zekeriya ve Sabiha Sertel'i komünizm propagandası yapmakla suçladığı 3 Aralık 1945 tarihli ve "Kalkın Ey Ehl-i Vatan" başlıklı yazısı, *Tan* Gazetesi Baskını'nın fitilini ateşleyecektir. Yazının ertesi günü bir grup sağ görüşlü öğrenci, İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt kapısı önünde toplanacaktır. "Kahrolsun komünizm" sloganları atarak Sertel çiftine ait *Tan* gazetesini basmışlardır. Gazetenin binasını yağmalamışlar, matbaasını paramparça etmişler, ardından da *Büyük Doğu* dergisi önüne giderek Necip Fazıl lehine slogan atmışlardır. İstanbul'da sıkıyönetim olduğu halde, aralarında Süleyman Demirel ve İlhan Selçuk gibi sonradan Türk siyaset hayatında önemli rol oynayacak figürlerin de bulunduğu yağmacılardan hiçbiri adalet önüne çıkarılmamıştır. Ancak, gene de mahkemelerin boş durduğunu söylemek haksızlık olur. Sertel çifti, daha sonradan temyizde bozulacak hukuk dışı bir kararla hapsi boylayacaktır.

Türkiye'nin en muhalif gazetecilerinden birinin karşıt görüşteki meslektaşlarına reva gördüğü bu davranış, bize mazlumların ne kadar çabuk zalime dönüşebildiğini gösteren en güzel örneklerden biridir. Zaten insanlık tarihinin her döneminde, her coğrafyasında karşınıza çıkan şu zulüm de binlerce yıl ayakta, ancak böyle bir mekanizma ile, zulme değil zalime karşı olan insanlarla kalabilmiş değil midir?

Yunus Nadi Abalıoğlu

(1879-1945)

Türkiye Cumhuriyeti ile akran ve adaş sayılabilecek, 99 yıldır kesintisiz olarak yayımlanan *Cumhuriyet* gazetesinin kurucusu olan Yunus Nadi, 19. yüzyılın son çeyreğinde Muğla'da dünyaya gelir. Rodos'ta başladığı eğitim hayatı İstanbul'da Süleymaniye Medresesi'nde ve ardından da Mekteb-i Sultani'de tamamlanmıştır. Geleceğin namlı gazetecisi böylece iki farklı kültür dünyasında eğitim almış olacaktır. İmparatorluğun başkentinde henüz bir öğrenci iken matbuat dünyası ile tanışarak gazeteciliğe başlamış, böylece tüm yaşamını adayacağı mesleğini edinmiştir.

Öğrencilik yılları, taşradan merkeze gelen meraklı ve hevesli bu gencin fikirlerini şekillendirerek siyasi konumlanışını belirler. İstibdada karşı ses çıkaranlar safında yer aldığından, 1901'de tutuklanarak vatan şairi Namık Kemal'e de ev sahipliği yapan Midilli Adası'na sürgün edilir. Cezasının sona ermesinden ve 1909'da II. Meşrutiyet'in ilanından sonra "Kâbe-i Hürriyet"e, yani Selanik'e gider. Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organlarından *Rumeli* gazetesinde başyazarlık yapmaya başlar.

1912 yılında patlayan Balkan Savaşı'nın Yunus Nadi'nin mesleki ve siyasi kariyeri üzerinde önemli etkileri olacaktır. Bir yandan *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin başyazısını yazmakta, öte yandanda Talat Paşa'nın desteğiyle faaliyet gösteren bir propaganda örgütü olan ve

Levent Şahverdi Arşivi

Yunus Nadi

Balkan Savaşı'nda Müslümanların maruz kaldıkları mezalimi Osmanlı ve Avrupa kamuoyuna duyurmayı amaçlayan Neşr-i Vesaik Cemiyeti'nde çalışmaya başlar.

Yunus Nadi, bilfiil cephede mücadele etmese de kaleme aldığı yazılar ile kamuoyu oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda askerlere moral vermeyi kendisine vazife edinmiştir. Bu sırada Sofya'daki ataşeliği esnasında tanıştığı Mustafa Kemal'le dostluğu da yıllar

içinde gelişecektir. Bu dostluk, on yıl sonra Yunus Nadi'yi matbuatın en güçlü isimlerinden biri haline getirecektir.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle, Nadi bir "İttihatçı" refleksi göstererek yıllardır çalıştığı *Tasvir-i Efkâr*'dan ayrılır ve *Yeni Gün* gazetesini yayımlamaya başlar. Ayrılık gerekçesini kendisinin İttihatçı, gazetenin sahibi Velid Ebuzziya'nın ise İttihatçı düşmanı ve hilafetçi olmasıyla izah edecektir.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne İzmir mebusu olarak girmiştir. Ancak İngilizlerin Meclis'i basması üzerine Ankara'ya gidecek ve o zamana kadar İstanbul'da yayımladığı *Yeni Gün*'ü 12 Nisan 1920'den itibaren Ankara'da yayımlamaya başlayacaktır. İsmini *Anadolu'da Yeni Gün* şeklinde değiştirdiği gazetesi, yeni filizlenen hareketin adeta sözcülüğünü üstlenmiştir. Yazılarını nihai zafere olan kesin inancıyla "Düşman yıkılmalıdır, yıkılacaktır!" cümlesiyle bitirmesi, yazarın alamet-i farikası olur. Mustafa Kemal'in en güvendiği isimlerden birisi olarak hem Anadolu Ajansı'nın hem de Milli Mücadele için Sovyetler Birliği'nin desteğini sağlamak üzere kurulan Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın kurucuları arasında yer alır. Kıdemli bir propagandacı olduğu için Birinci İnönü Muharebesi akabinde toplanan Londra Konferansı'na katılmış, yurda dönüşünden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandan seçilmesini destekleyerek muhalif mebusları ikna etmeye çalışmıştır. Sakarya Zaferi'nin ardından gazetenin önüne toplanan halk, Nadi'nin devamlı kullandığı mottoyu biraz değiştirecek ve, "Düşman yıkıldı!" nidalarıyla tezahüratta bulunacaktır. Gazi'ye ve Milli Mücadele'ye sadakatiyle inancının ödülünü ise 1923'ün Ekim ayında alacaktır. 29 Ekim günü İzmir mebusu olarak bulunduğu Meclis'te, cumhuriyet idaresinin kuruluşunu müjdeleyen anayasa değişikliğini kürsüden Yunus Nadi ilan edecektir.

7 Mayıs 1924'te Türk matbuatına yeni bir gazete armağan edecektir. Yeni rejimle aynı adı taşıyan *Cumhuriyet*, ideolojik olarak zaman zaman dalgalanmalar gösterse de, kesintisiz bir şekilde varlığını bugüne dek sürdürecektir. Aynı şeyi Yunus Nadi için söylemek mümkün değildir. İnsanların kendisine "Yunus Nazi" lakabını takmalarına yol açacak kadar açık bir şekilde desteklediği Nazilerin mağlup olmasından iki ay sonra, 28 Haziran'da, İsviçre'de hayata gözlerini yumacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Yakup Kadri Karaosmanoğlu

(1889-1974)

Osmanlı devletinde nesiller boyu varlığını sürdüren ayan ailelerinden birine mensup olan Yakup Kadri, Kahire'de dünyaya gelir. Birçok kuşakdaşı gibi Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet, kendisinin hayatında da belirleyici bir role sahiptir. Zira ailesinin maddi gücü sayesinde uzun yıllar yurtdışında eğitim aldıktan sonra "hürriyetin ilanı"yla birlikte başkente dönmüş ve Hukuk Mektebi'ne kaydolmuştur.

Dünya Savaşı'nın en ateşli günlerinde verem tedavisi görmek üzere İsviçre'ye giden yazar, ancak Mütareke'den sonra ülkeye geri gelir. Damat Ferit ile Mustafa Kemal arasında bir seçim yapmakta çok zorlanmayacak ve Milli Mücadele'nin tarafında yer alacaktır. Fiziken İstanbul'da bulunsa da ruhu Anadolu'dadır. *İkdam* gazetesinde kaleme aldığı Milli Mücadele taraftarı yazıları ile Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularına ve Mustafa Kemal Paşa'ya açık destek verir.

Makaleleri dikkati çeken genç edebiyatçı bir süre sonra Anadolu hareketinin merkezi Ankara'dan bir davet alacak ve bu çağrıya olumlu cevap verecektir. Hayatının yeni bir safhasına adım atmaktadır. Zafer kazanılınca, Yunan ordusunun işgal yıllarında İzmir başta olmak üzere Batı Anadolu'da sivil halka karşı işlediği suçları tespit etmek ve hem iç hem de dış kamuoyuna duyurmak üzere ku-

Levent Şahverdi Arşivi

rulan Tetkik-i Mezalim Komisyonu'nda Halide Edib, Falih Rıfkı ve Mehmet Asım Us ile birlikte görev yapar. Komisyonun raporu *İzmir'den Bursa'ya Yunan Mezalimi* adı altında kitaplaştırılır.

1921'den itibaren yazılarını *Hâkimiyet-i Milliye*'de yazmaktadır. Zaman zaman ayrılıklar yaşansa da, artık yaşamının sonuna dek yeni devletin kurucu kadrosu içinde bulunacağı bir kariyer başlamıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yazarlık uğraşı ve sıfatının yanına bir yenisi daha eklenecektir. Gençliğinde daha ziyade "batın" ile ilgilenen ve Bektaşi tekkelerinde vakit geçiren Yakup Kadri, artık mebus olarak Meclis kürsüsünde zahiri dünya işleriyle meşgul olmaktadır.

1930'larla birlikte Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin ve Burhan Belge gibi dönemin önde gelen entelektüelleriyle beraber *Kadro* dergisini çıkarmaya başlar. Halka Türk inkılabını, inkılabın mantığını ve resmî ideoloji Kemalizmi anlatmayı amaçlayan dergi, 1932-1936 yılları arasında sadece 36 sayı yayımlanabilecektir. Dergiyi çıkaran ekipteki diğer isimlere nazaran dünya görüşü "sol"dan ziyade merkezde yer alan Karaosmanoğlu, aynı zamanda Çankaya Köşkü ile dergi idarehanesi arasındaki bağlantıyı sağlayan ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın direktiflerini ileten isim olur. *Kadro*'da vurgulanan en önemli iddialardan biri, Türk inkılabının öncü bir hareket olduğu ve "esir dünya" halklarına ihraç edilmesi gerektiğidir. Yakup Kadri'nin savunuculuğunu yaptığı bu düşünce günümüzde hâlâ revaçta olan Türk Kurtuluş Savaşı'nın "mazlum milletler"e örnek olduğu yargısının ilk nüvelerinden olmalıdır. Dergiye göre, Türk devrimi yalnızca emperyalizme karşı konum almamış, aynı zamanda devletçilik fikrinin de savunuculuğunu yapmıştır.

Bu ülkede bağımsız fikir üreten her gazete ve derginin başına gelen onların da başına gelecektir elbet. Kadrocuların taraftarı olduğu iktisadi politikalar dönemin hükümetinin siyasetine ters düştüğünden dergi ve yazarları zamanla gözden düşeceklerdir. Özellikle İnönü'nün tepkisini çeken mecmua, Recep Peker'in, "Eğer gerekiyorsa CHP'ye biz ideoloji üretiriz," beyanatının ardından kendi kendini fesheder. Yakup Kadri'ye de bir nevi gönüllü sürgünlük düşmüştür. Ankara'dan uzaklaştırılarak Arnavutluk'un başkenti Tiran'a elçi olarak tayin edilir; artık kendisi bir "zoraki diplomat"tır.

Fakat yeni görev yerine gittiğinde geçmişin gölgesinden kurtulamaz. Zira Türkiye Cumhuriyeti elçisinin resmî aracını gören bir Arnavut çoban, "Bu, İstanbul'dan Tiran'a yeni gelen paşa mı?" demekten kendisini alamayacaktır. Doğu Avrupa'da başladığı diplomatlık kariyerinde yıllar içinde Prag, Lahey, Bern gibi Avrupa şehirlerinde görev yaptıktan sonra, yüzünü tekrar doğuya dönerek genç Cumhuriyet'i Tahran'da temsil edecektir.

Emekli olduktan sonra yurda dönen Karaosmanoğlu, 1957 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayın organı *Ulus* gazetesinin başyazarlığını üslenecektir. 27 Mayıs İhtilali'nden sonra bir dönem milletvekillik yaptıktan sonra siyasetten çekilecek, 1974 yılında ise hayatını gözlerini yumacaktır. Kahire'de başlayan hayat yolculuğunun son durağı Beşiktaş'taki Yahya Efendi Dergâhı'nın haziresi olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Kemal

(1867-1922)

Gerçek adı Ali Rıza olmasına karşın Namık Kemal'e duyduğu hayranlık nedeniyle yazılarında Ali Kemal imzasını kullanan, fakat bunu yaparken "vatan şairi"nin mirasını sahiplenen İttihatçıların karşısında konumlanmaktan da geri durmayan yazar ve gazeteci, İstanbul'un önde gelen ailelerinin yaşadığı Süleymaniye semtinde doğar. Mekteb-i Mülkiye'de okurken sürgün edileceğini öğrenince Paris'e kaçar. Mektepteki hocalarından Mizancı Murat sürgündeki Jön Türklerin liderliğini yapmaktadır; Ali Kemal de ilk başta bu muhalif gruba dahil olur. Ancak yeni arkadaşlarıyla anlaşmazlığa düşmesi uzun sürmeyecektir. Sultan Abdülhamit'in Jön Türkleri ikna edip ülkeye dönmelerini sağlaması için Avrupa'ya gönderdiği Ahmet Celalettin Paşa'ya jurnaller sunar ve Jön Türklerin takip ettiği çizgiden savrularak karşı bir örgüt kurmaya dahi teşebbüs eder.

Zaman içinde sultan ve saray çevresi ile kurduğu yakınlığı kuvvetlendirmesine karşın padişahın kendisine teklif ettiği diplomatik görevleri kabul etmeyerek matbuat dünyasına atılacaktır. II. Meşrutiyet'le birlikte siyasete de atılacak ve Ahrar Fırkası'nı kuracaktır. Aynı zamanda Mülkiye Mektebi'nde ders vermeye de başlamıştır. Özellikle gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesinin ardından derste yaptığı konuşmasıyla başlayan öğrenci protestoları, 31 Mart Vakası'nın tetikleyicisi olacaktır. Hareket Ordusu İstanbul'a gelmeden

Levent Şahverdi Arşivi

پیام صباح

۱۳ / ۱ / ۱۳

مصطفی کمالك مسخره لقلری

حرمی حضورت ، ملتت ، هیچ شائبه ایله
توأم اولمیان خدا وترلی کی معلوم
برقوتدن مالکدر شمدیلرك آن قوزری توغرلی
یولده اولمق ، یولی ایچنده یره سرلمش بلان
یولوندن ایلکلیکه ایله سوق شرعاری ایتدیرمش
اولمك فالی ایچون ، وصمانلی کال وسوزلی
شمدی ، استقلال ، ملی وطنی مطلب ، وبو
آمللرده جالشق دیو سوی قاره یازیلر ، دلی
اسلر ، ! بو توغرلقلری وسیله کی بر
کسوة ریا ایله توه اعانیزی یکدن کم بیلر
داها نلر ایچون ، فال ایلك سوداسنه دوشیورز!
یوق قوروقیر دولت وملتیه یوق دیجه دم
چیقارمه حقاله ، وسلطنته قارشی صمیمان
یاپراقلی بیهانلر آچیلوب حرکتلر ماهیتی ، طغری ،
اخلاقی کسلك مقابل ، وکیلیمز ! اعاده وتوسیله
ایتدکلری بری ایله بزدن قورتدقلری اولدیغی ،
حتی مبادی ، اخلاقیه ، حسن اعمالرك وسیله
لوشماله الاقارمه جمت حسابیله چالیشدقلری
قطعاً سهلیتله اوقویان وبلدکلری کبی بر
قهرمانلغه شایان ، فعالیتلر اولدیغی ، بزدن بر
عدد ایله یکیدیکی حرب قوصمه ، یوق
قدر کی اوپاله اوکلنمدن اولق ، مادامکه
دولتله اوزه پروتو رقب چیکمل ، سامسون
پاپاسلرمان حتمیلی طاقلدی ، دیارکر ، قلمطلی
وسائره جبه اوزمیله کیمسه‌ی بیلمدن
حتی ذوق وسفاسن کری قالدی ، انکله برده
بو سیله ایله مرکز سلطنت کلدکده ، ایشلرا
الهیه طرفکلره ، بازمقوا ماده‌سنه بك وقتلی
سطی اقلیان خصوصی بر دائره سفته اوزره
قوردی ، هیچ ایشیدیز ، وحتی کوروردك ، ه
مهاجم طارفی یاپاردی ، هر طاقه حرکتی
قارشو ، طوتاً توقیعه کلدی ، بوسون ایکی
سامسونیه ، صمانلی ، سوه ، اشقودره ، قاسطامونی
، وطرفلرنه برای شاوی زمان زمان ، وایله ، و
برلیه کیدی ، اوراده‌کی عسکر سلیم افندی‌یه ، وسوق‌الیه ، قارشی یوقه کیدیلن بری
مصیبت ایچنده یورلرلیان یوقلوق ویرسکی ،
یوسوفچی‌لر دوکیلدیکی ، وارده‌کی بوکه اتمالاتده
طلم ایتکلی چکمه‌دیکی اورتالقده‌ده کوره
جقلك ایچون ، دیمدر ، بوزلمش ایشی کی
شو وجهله کلیه تلقیه‌ایدیلمشدر :

« بو کونکی اعتبارله مرکز ولایتده وقوع بلان
حقیر بر حرکت بزیده بیم وهراسی شرقیه‌لوشه
جاق ، اولمش ، وبتم شرعیله سوق الناسی دوکلن
جمعیت بازمق ، مرکز دائره خصوصیه اوکلنمه
کلکلر ایدیلمش ، »

دیو بیوروللر ، ماهیت معنویه وبایه
واهمیتی ، درجه علامه ایله بلدکز مصطفی
کمالکر قدره در واهالی اعتبارله دشمن اکثری
جوقلق بیلدیکز حالده اولدی ، آکر ، دشمنلر
کثر ماهیتلر ، حالی ایچون طارلق وسائره کوره
بر شیکه حالکه ، وکمره قالق کیمسه‌دن
؟ دیمیلر ، سیله واها اوزه‌نده آنطولیلك

یوق برکوشه‌سنی یوق بلدکری ایچون مجلس
فوق العاده‌لری فوزیسورلر ! حکومتلر ونظارتلری
تشکیل ایتیورلر ! فقط شمدی ، ناصل اولدیغی
کبی بیر وقعه ایله انقلاب آکلر ، لاماه جدی
داولتلی آنطولیلرلی وسفره یوق زعمه دعوی
ذومله قورولدقلرك بولمیه لایق اعتبارلر ،

اتحاد وترقی اوجاقلری و بو اوجاقلرك اوتو ،
ملت ، جال ، معطلی کبی لوقه ، قالی ، اعضاء
ارکانلك ، سرب عضوی اولمیه‌لری ، اك بیوک
توهینلره کوروندیکی اوزره ، « التعظیم لمن قام
للقعود حل مثلی » ، دستور قدیمه ، فرمه‌سه
رعایتی برقدر ، چونکه اساساً هیچ شبهه یوق
حضوطری واردی ، وخصوصی یوزیاز ، ایلك
ایتدای اعلانلری اعتباراً ، خصوصیله ۳۰ مارت
حادثه‌سنده بلدیکز کبی ، فقط بو حالده
اسلامی مقام مبارکلرندن مالکی وسلطنتی
بیلدیریلیر ، « سوره‌کی جلم ایتدیلر ، سلوشدیلر ،
یوق اولدیلر ، یك علیه‌سنه ، چونکه اتحادوترقی
جمعی ملاحکه‌سی تأسس ایتدیکی وقت اك زیاده
قرآن ناموسنه تشبث صمانی ایتدی ، درجه
لایقیله ایله انتشار ایتدی ،

وداها بالجمله سوقیه‌لره جانلرینجه ، و
فداسنه‌جق فداکارلره ، وزلفن وذلك دوشمکلکی
کوردیکز بارواقیار ، قرآن ناموس ، وسائره یوزیه
صاقلادیغی یوز چویردیلر ، اوده یولسلی اوزرینه
قوشیه ، وحکیلی محافظ ، واولده ایچون مالکه
وچاره ، زادی ، وداکارلغه دوشمیه استعدادکاه
اتخاذ ایچنکه مالکیتدی ، اتوز ، جال ، ملت
وسائره کبی شروطلر اسلامی اولدیغه شوفه
دورسون ، بالکه حقیقه سایلیابیلن مخالفتلر بولمه
وسائره وسیله‌لرله ، طلبی ایچینسز
واعتدالسز ، دوام ایچمیلر ، فقط هیچ زمانده
سیاستمزدن ایدیلی اوزره هیچ‌بر مقاصدیمیزدن
آشاغی هلته ازتکلمدیه بیلکه‌مدیلر ،

شمدی اوطرفك شرائطلری ، معطلی کال ،
آمرلر وسمع وسائره کبی اعتبارلری ، شکوکلر ،
فقط ارتجاعلری عاجز یه‌کلرلر هیچ بسالله زوجه
سالله اولوزلر ، ارکلریتی ، قادینی ، تعریف ،
طرفدارلری ، بالکه هرزمانده رکوه اوغرامقلری ،
بیله‌دکلری وطنپاورلغی ماهیتاسیله ، مناسبتسز
اعمالی ، قارشی آچره آچلدن قوی ایتیورلر ،

آی ، بولوردی ، شوآنطولی اهالیسی حائیه
حالات وسیاستدنه استدلال ، وعدتی استرداد ایچینکی
وسیله‌ده وسائره مناقشات سیاسیی سوق‌یاره
وریمدی ، جلوه ، خلیفه‌لك ، وازمیر ، بی‌تولوردی ،
برکره ، دوداق بوکون ، به‌ناطه ، آلتنده
اولدیکی کوز اوکه کیریکن ، برکره‌ده
یوقاریلرك ، اره اوغرامقدیمی دوشونیکز ،
حاضر ، وکرکلدن دها ضعیف بیلدکز برملت اولده که
یالنیز حضرتلری ، خصمنه بولنمه‌سنه موافق
اولمیلرده ، حالا ، این ، وصورتده ، یاریم
ربه کلمیز ، حاضر ، حقوق ، مقدسه‌مزی حتی
مقاصدیه کلنجه ، تولوزلر ،

علی کال

Ali Kemal'in 7 Mayıs 1920 tarihinde *Peyam-ı Sabah* gazetesinde çıkan yazısı: "Mustafa Kemal'in Maskaralıkları"

önce apar topar başkenti terk eder. İsyana sebep olan odur; ortalıkta gözükmemesi en iyisidir. İronik bir şekilde, yıllar evvel Jön Türklere katılmak için gittiği Paris'e, bu sefer onların mirasçısı İttihatçılardan kaçmak için gitmektedir.

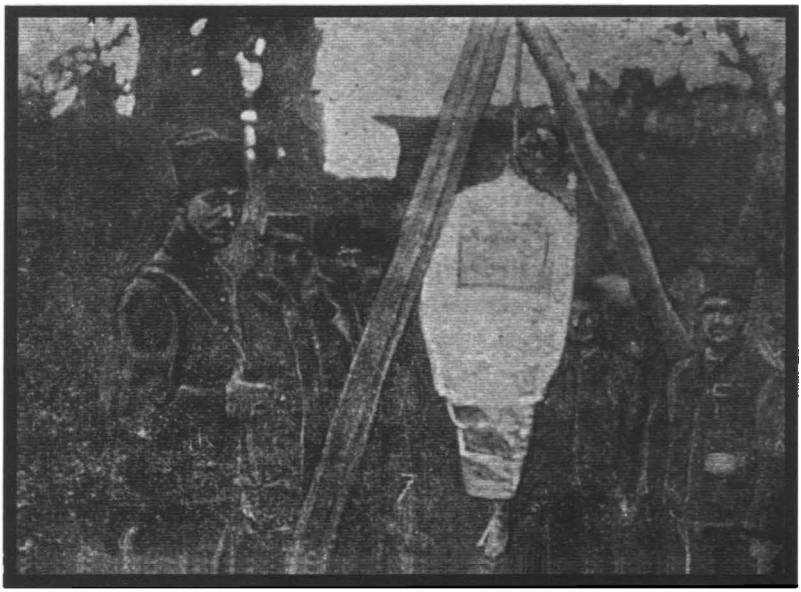
Bu tarihten itibaren hayatı adeta İttihatçılarla köşe kapmaca oynayarak geçer. 23 Ocak 1913'teki Bab-ı Âli Baskını sonrasında hapse dahi düşecektir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Cemiyet'in iktidardan düşmesiyle, daha rahat hareket etmeye başlamıştır. Ekim 1918'den itibaren *Sabah* gazetesinin başyazılarını yazmasının yanı sıra, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla siyasi faaliyetlerini canlandıran Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın genel sekreterliği görevini üstlenir. İttihatçılar gitmiş, meydan yeniden Ali Kemal'e kalmıştır. Mart 1919'da teşkil edilen ilk Damat Ferit Paşa kabinesinde maarif nazırlığı, ikinci kabinede ise dahiliye nazırlığı yapar. O da sadrazamı gibi bir İngiliz hayranıdır; İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin de kurucuları arasındadır. İçişlerinden sorumlu olduğu dönemde çoğunlukla eski İttihatçıların liderlik ettiği Milli Mücadele karşıtı emirler yayımlar.

Bakanlıktan ayrıldıktan sonra yayımlamaya devam ettiği Milli Mücadele aleyhindeki yazılar tepki çekerken İttihatçıların Ermeni nüfusa yönelik tutumunu eleştirmesi ve açıktan tavır alması isminin kimi zaman "Artin" Kemal olarak zikredilmesine sebebiyet verir. Ankara'ya muhalif konumlanışı, ders verdiği Darülfünun öğrencilerinin protestosuyla karşılanır ve tepkilerin devam etmesi üzerine Eylül 1922'de üniversitedeki dersleri sonlandırılır.

Milli Mücadele zafere doğru ilerlerken, yine Eylül 1922'de Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından yazıları yasaklanır. Her ne kadar nihai zaferden sonra 9 Eylül'de "Türk'ün Bayramı" ve 10 Eylül'de "Gayelerimiz Birdi ve Birdir" başlıklı köşe yazıları yayımlansa da, bu biraz geç kalmış bir U dönüşüdür. 10 Eylül tarihinde kaleme aldığı, son makalesi olacaktır. Zira 4 Kasım'da İstanbul'da Tokatlıyan Hoteli'nin berberinde tıraş olurken kaçırılacak ve Ankara'ya gönderilmek üzere İzmit'te Sakallı Nurettin Paşa'ya teslim edilecektir. Lakin bu bozkır başkentini görmek kendisine nasip olmayacaktır; büyük ihtimalle Nurettin Paşa'nın ayarladığı öfkeli bir güruh tarafından linç edilir. 6 Kasım'da cansız bedeni İzmit İstasyonu'ndaki bir direkte asılı haldeyken Lozan Konferansı'na katılmak üzere Anka-

مهم بر وثیقه :

علی کمالك دار آغاجنده آلنمش صوك رسمی

"Mühim bir vesika: Ali Kemal'in darağacında alınmış son resmi"

ra'dan İstanbul'a yolculuk yapan İsmet Paşa'nın tepkisi ve müdahalesi neticesinde indirilmiş ve isimsiz bir mezara defnedilmiştir.

Ölümünden 28 yıl sonra defnedildiği isimsiz kabir tespit edilecek ve uzun tartışmalar sonunda Kurtuluş Savaşı'nın azılı muhalifinin cezasını çektiğine ve bir mezardan mahrum bırakılmaması gerektiğine karar verilecektir. Müzmin muhalif gazetecinin ikinci eşinden "evlad u iyali" kuşaklar boyunca diplomat olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne hizmet ederken, İngiliz olan ilk eşinden devam eden soyu İngiltere siyasetinde etkili olan Johnson ailesi ile sürmüştür. 2019-2022 yılları arasında başbakan olarak İngiltere'yi yöneten Boris Johnson, kendisinin öz torunudur.

Selahattin Adil

(1882-1961)

İmparatorluğa seyfiye sınıfı mensubu olarak kuşaklarca hizmet eden bir ailenin çocuğu olan Selahattin Adil, on yıllar sonra komutanlığını yapacağı payitahtta dünyaya gözlerini açar. Amiral olan babası ağabeyini Bahriye Mektebi'ne kaydettirirken, kendisi evin diğer erkeklerinden farklı olarak karacı eğitimi alacaktır. Kariyerinin ilk yıllarında Suriye ve Selanik'te görev yapmış, doğduğu kente Mart 1909'da Hareket Ordusu'nun bir üyesi olarak geri dönmüştür. Birçok kuşakdaşı gibi Trablusgarp'ta savaşarak on yıllık savaş dönemine en başından dahil olmuştur.

Balkan ve Birinci Dünya savaşlarının ardından Milli Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya geçmiş ve Güney Cephesi'ndeki Fransızlara karşı oluşturulan direnişin liderliğini üstlenmiştir. Adana'dan sonraki durağı Batı Cephesi olacak, Sakarya Meydan Muharebesi'nde bilfiil muharip olarak yer alacaktır. Mirliva rütbesini alıp paşa olmasını bu muharebedeki performansına borçludur. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasını takiben işgal güçleri İstanbul'u terk etmeden önce işgalci birliklerin şehirden ayrılışını organize etmek ve bu süre zarfında payitahtın askerî denetimini sağlamak üzere İstanbul komutanlığı görevine getirilmiştir.

Cumhuriyetin ilan edilmesinden çok kısa bir süre önce, Eylül 1923'te askerlikten istifa ederek, yeni devlete bir müteşebbis olarak

Levent Şahverdi Arşivi

Selahattin Adil Paşa, yüzünde haklı bir gülücükle General Harington'ın yanında, Dolmabahçe Sarayı, 2 Ekim 1923.

iktisadi alanda katkıda bulunmayı seçer. Yıllar sonra, çok partili Türkiye'de, 1950 Seçimleri'nde Demokrat Parti listesinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girip siyaseti geç de olsa bir deneyecektir. Lakin üç yılın ardından, seçim dönemini bile tamamlamadan istifa eder. 1923'te aldığı karar en doğrusudur.

Asker olarak başlayıp müteşebbis sanayici ve işadamı olarak sürdürdüğü hayatına 1961 yılında İstanbul'da noktayı koymuştur.

Şükrü Naili Gökberk

(1876-1936)

Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen komutanlarından birisi olan Şükrü Naili Paşa, imparatorluğun son yıllarında Anadolu'yu kurtarmak üzere Milli Mücadele'ye katılan birçok akranı gibi Selanik'te dünyaya gelir. II. Meşrutiyet öncesinde, Rumeli'de asayişi sağlamak üzere görev yapan birliklerde bulunmuş, ardından sırasıyla Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı'nda çarpışmıştır.

Dünya Savaşı ertesinde, bir süre Trakya'da Yunan ordusuna karşı direnişte bulunduktan sonra, 1921 yılında Milli Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçer. Eskişehir-Kütahya Muharebeleri'nin ardından Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde görev yapan Şükrü Naili, aynı zamanda Bursa ve Eskişehir'i de düşman işgalinden kurtarır.

Lozan'ın imzalanmasının ardından, antlaşma hükümleri gereği işgal kuvvetlerinin şehri boşaltması gerekmektedir. Bugün hâlâ "İstanbul'un Kurtuluşu" olarak kutlanan 6 Ekim'de, Şükrü Naili Paşa "Demir Fırka" olarak da adlandırılan Türk birliklerinin başında sabık başkente girer. Aynı gün Damat Ferit'in Nice'te sürgünde hayata gözlerini yumması, ilginç bir tesadüf olarak karşımıza çıkmaktadır. Birkaç hafta sonra gerçekleşecek cumhuriyetin ilanını şehirdeki diplomatlara duyurmak da Şükrü Naili Paşa'ya düşmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

نومرو : ۵ — ۵ ۱

ایکنجی طبع

جمعه ایرتسی ۶ تشرین اول ۱۳۳۹

رسملی غزته

* هر هفته جمعه ایرتسی کونلری نشر اولنور هرشیدن بحث ایدر ، مسلکی افکار و ترفیدور ، سیاسی ، رسملی تورك غزته سیدر. *

استانبول صاحبلریك الده..

درت سنه اول بولانیق ، قابل ر ژون ایدیك مالك واشیلر کوزل مرحومك افتدیسیاه کوردیکی کیبلری دیزم دیزم کوردیکی زمان هرکسه یونون شهره اولدیغی ر کاوس پیشلمشدی. آرتق عصرلردن دشمن آیاغی یاصاغی شهره باصمیه قوتلرك اشغالی آلتنه کیرمشدی، و اوکون سونکونی بر کونکه ، نامومزه ، مقدساتمزه واردیجه قدر هر شیمزه آیاق باصمشدی . اون آلتی مارت کونی ، قصبه ر سونکی محدیکی یاقمشدی اوبوز التی اولدیردی . اپیرکین و جیلتین بر کروه مفر خلاقدی. درت سنه سرخوش آغیزلرله نعره آتارق هوراسدی وسوکره دورلو ظلم ، دورلو تجاوز پشمه یورمش کی تورکی یوس یوتون اولدیرمك ایچون آنا طونی به صالدیرمقدن یوتانه اوراده قاردمشلرینی تسمن ، کویلرینی یاقان قاتلره ! یوراده الك بویوك پایه ویردیلر . اورتك پاچاوراسنی کتدیتکلرك ، کدیسنی کندی کیبرینك اوکنه عسکرینی کندی عسکرلرینك قارشیسنه دیکدیلر.. فقط محمد جك بو قهر ایدیجی حقارتلرك حراسی ویرمکدنه کچیکمدی و آتاطولیدن یوتانك سوداسنه طالان و یوتون بوکسانلغنی ، یاسقارالغنی و جنایتلری اودیون برطوقات اولدیرمکی بر طوقات یوراده کیرك سوداسی قیزارتدی و بش تورك پارمافنك براقدیغی قیزیلی اوفصحه سوراتلرده رایکك دامغاسی کی قالدی.. ایشته بونك اوزرینه درکه ، تمالی اولان سنجاغنی الوکنده تعظیم ایله آکیرك اولی سلاملادیلر و نهایت مظفراً کلنلر مهوراً چکیدیلر. شیمدی شهرده مقدس و مسعود بر شنلك کوکلری دولدیران عسکری واردی. شیمدی دویولان یورو و و ترانیه سلردن کوکلری سوینجه قاپارلان بر هوا داغیلیور شیمدی سوقاقلردن «جادهلردن» قیرمزی بر کونکه آلتنده عاجز ، طوغ یوزلی ، قهرمان فیصل ، آرسلان یوركلی محمدجکر کچیور !..

آجی و اوزون فلاکت سنلرندن صوکره نهایت قاووشدیغمز قهرمان اردوسنك قوماندان عسکری نائلی پاشا

Şükrü Naili Paşa

Levent Şahverdi Arşivi

1923'te toplanan İkinci Meclis'te mebusluk da yapan Şükrü Naili Paşa, parlamento sıralarıyla apoletleri arasında bir tercih yapması istendiğinde birliklerinin başına dönmeyi tercih edecektir. Gururla taşıdığı üniformasını on sene sonra çıkardığında Meclis'te tekrar yeri hazırdır. Ama kaderin başka hesapları vardır. 1936'da, müdafaası için yıllarca çabaladığı Edirne'nin Kurtuluş Günü törenlerinde kalp krizi geçirmiş ve 60 yaşında hayata gözlerini yummuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali İhsan Sabis

(1882-1957)

Askerlik mesleğinin hayatlarının her âlını etkilediği bir kuşağın mensubu olan Ali İhsan Paşa, soyadını Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde İngiliz ordusuna karşı Sabis adlı bölgede kazandığı zafere borçludur. Ayrıca öğrencilik yıllarında Almanya'ya gitmesi ve bu ülkenin sosyal, siyasal ve kültürel yapısından son derece etkilenmiş olarak geri dönmesinin izleri ve mirası hayatının ileriki yıllarında son derece belirleyici olacaktır. Birçok akranı gibi Harp Okulu'nda başlayan askerî ve mesleki kariyeri, meşrutiyet ve on yıllık savaş döneminin tamamıyla iç içe geçmiş durumdadır.

Birinci Dünya Savaşı'nı Osmanlılar için sona erdiren Mondros Mütarekesi imzalandığında, Ali İhsan Paşa ordusuyla birlikte Musul'da, şehri İngilizlerden korumak için konuşlanmış durumdadır. Mütarekeyi müteakiben İngilizler Osmanlı birliklerinin şehirden çıkmasını istemiş; ancak, Ali İhsan Paşa bunu şiddetle reddetmiştir. Direnişini ancak İstanbul'dan gelen kesin bir emir kıracaktır. Muhtemelen dişlerini gıcırdata gıcırdata Musul'u boşaltacak ve Nusaybin'e çekilecektir.

Bu inatçılığı yüzünden olsa gerek, İngiliz işgal güçleri tarafından tutuklanıp Malta Adası'na gönderilenler arasındadır. Ancak kendisini Akdeniz'in ortasındaki bu taşlı adada uzun süre tutmak mümkün olmayacaktır. Kurt İttihatçı Kara Kemal Bey'in hazırladığı

Levent Şahverdi Arşivi

Ali İhsan Sabis

bir plan çerçevesinde yaklaşık 20 arkadaşıyla Malta'dan kaçarak 25 Eylül 1921'de Kuşadası'na gelir. Anadolu'ya varır varmaz Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek Milli Mücadele'de görev almak istediğini belirtmesi üzerine Ankara'ya davet edilir. 7 Ekim tarihinde Garp Cephesi Komutanlığı emrinde yeni oluşturulan Birinci Ordu komutanlığına tayin edilir. Her ne kadar kendisinden daha kıdemsiz olan İsmet Paşa'nın emrine verilmekten memnuniyetsizliğini belirtse de görevi kabul eder.

Yeni vazifesinde askerî başarılar elde etmiştir, ancak İsmet Paşa ile anlaşmazlık yaşamaktadır. 1922 yılının yaz aylarında geçimsizlik şiddetli bir hal alınca, Büyük Taarruz'un arifesinde Mustafa Kemal Paşa tarafından Birinci Ordu kumandanlığından azledilir. 41 gibi genç bir yaşta emekli edilmiştir. Belki de buna "emeklilik" yerine "tasfiye" demek daha yerindedir.

Kuşakdaşlarına nispeten erken başladığı sivil hayatında ticaretle uğraşır. İkinci Dünya Savaşı başladığında ise ilkgençlik yıllarında Almanya'nın kendi üzerinde bıraktığı tesirlerin etkisiyle açıktan ve şiddetli bir Nazi Almanyası taraftarı olarak yazılar kalem almaya başlar. İsmet Paşa ile Milli Mücadele yıllarında başlayan uyuşmazlıkları bu defa sivil hayatta, İsmet Paşa cumhurbaşkanı, Ali İhsan Paşa eski bir asker iken yeniden su yüzüne çıkar. İsmet Paşa'nın tarafsızlık politikasını hakarete varan bir üslupla ağır şekilde eleştiren

Sabis Paşa, Şubat 1944'te tutuklanır ve sıkıyönetim mahkemesinde yargılandıktan sonra 15 ay ağır hapse mahkûm edilir. Cezası sona erdikten sonra İsmet Paşa'ya muhalefetini bu defa Demokrat Parti saflarında Afyonkarahisar milletvekili olarak yürütmeye başlar. 1957'de hayatını kaybettiğinde erken yaşta emekliliğinden sorumlu tuttuğu İsmet Paşa'dan istediği intikamı almış mıdır bilinmez, lakin İsmet Paşa'nın Sabis'ten sonra uzun yıllar aktif bir şekilde siyaset içinde yer aldığı hakikattir.

Nuri Conker

(1881-1937)

Hayata gözlerini Mustafa Kemal'le aynı sene, aynı şehirde açan Mehmet Nuri Bey, Rumeli'de başlayan hayat yolculuğunun her adımını ileride Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olacak çocukluk arkadaşı ile birlikte atacaktır. Beraber geçirdikleri okul yıllarının ardından Mustafa Kemal'le yolları kurmay subaylık yıllarının başında kısa süreliğine ayrılacak, ancak ikili 31 Mart İsyanı'nı bastırmak için İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu subayları olarak başkentte tekrar buluşacaktır. Trablusgarp çöllerinde ve Birinci Dünya Savaşı'nda hem Gelibolu'da hem de Şark Cephesi'nde beraber savaşmışlardır. Nuri Bey'in 1914 yılında yazdığı *Zabit ve Kumandan* isimli eser, Mustafa Kemal'i de *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* isimli bir kitap yazmaya yöneltecektir. Kitabı arkadaşına ithaf etmeyi de ihmal etmemiştir.

Ankara'da başlayan harekete ilk katılan subaylardan olan Nuri Bey, çocukluk arkadaşını giriştiği bu çetin mücadelede de yalnız bırakmaz. 13 Haziran 1920 tarihinde Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Milli Mücadele'nin merkezine geldikten sonra Büyük Millet Meclisi tarafından Basın ve İstihbarat genel müdürlüğüne atanır. Bu, Mustafa Kemal'in kendisini getireceği birçok mevkiden sadece ilkidir. 11 Eylül 1920 tarihinde Ankara komutanlığına tayin edilecek, 11 Şubat 1921'de, Kurtuluş Savaşı'nın en hararetli döneminde, 41. Tümen komutanlığı ve Adana vali vekilliğine atanıp Güney

Levent Şahverdi Arşivi

Conkbayırı kahramanı Nuri Conker, eşi ve çocukları

Cephesi'nde Fransızlarla çarpışmaya gönderilecektir. 27 Şubat 1921'de bu kez görev yeri yurtdışıdır. Silah satın almak için Almanya'ya gönderilmiştir. Bu görevine ek olarak 2 Mart 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Berlin mümessilliğini de üstlenecektir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, muharebeye katkılarından ötürü 1 Eylül 1923 tarihinde erkân-ı harb miralay (kurmay albay) rütbesine terfi ettirilmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

1923'ten sonra muhalif konuma geçen birçok silah arkadaşının aksine Nuri Conker, Mustafa Kemal'e sadık kalmaya devam etmiştir. Ancak 1930 senesine gelindiğinde, Mustafa Kemal'in en yakınındaki dostlarının kaderinden Nuri Conker de kaçamayacaktır. Bizzat Gazi tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda Mustafa Kemal'e muhalefet yapmakla görevlendirilmiştir. Bu denemeden maksat kontrollü bir muhalefet yaratmak ve ülkenin demokratik kurumlarının gelişmesini sağlamaktır. Ancak halktan gördüğü ani teveccüh, inkılapları tehlikeye atacağı korkusu yaratmış ve fırka hemen kapa-

tılmıştır. Fırka üyesi birçok kişi bu kısa denemeden tasfiye edilmiş olarak çıksa da, Nuri Conker gene Mustafa Kemal'in yanındaki yerini alacaktır.

Nuri Conker ile Mustafa Kemal'in birlikte başlayan hayatları kaderin dikkat çekici bir tesadüfü olarak çok yakın tarihlerde sona erecektir. 1937'de Conker'in vefatının ardından Atatürk, kendisine "Kemal" olarak hitap edebilen yegâne kişinin kaybıyla daha da yalnızlaşacak ve derin üzüntülere gark olacaktır. Vefatından sonra Nuri Conker'in mezarına gidip, "Beni niçin yalnız bıraktın Nuri?" diyecek kadar kadim dostunun eksikliğini hissetmiştir. Öyle ya, Selanik'in sokaklarında, vatanın dört bir köşesinde siperlerde, Dolmabahçe ve Yalova'daki sofralarda, bitmek bilmez seyahatlerde hep yanında olan o değil midir? Çanakkale'deki Conkbayırı'ndan mülhem Conker soyadını kendisine bizzat Mustafa Kemal vermemiş midir?

Levent Şahverdi Arşivi

Salih Bozok

(1881-1941)

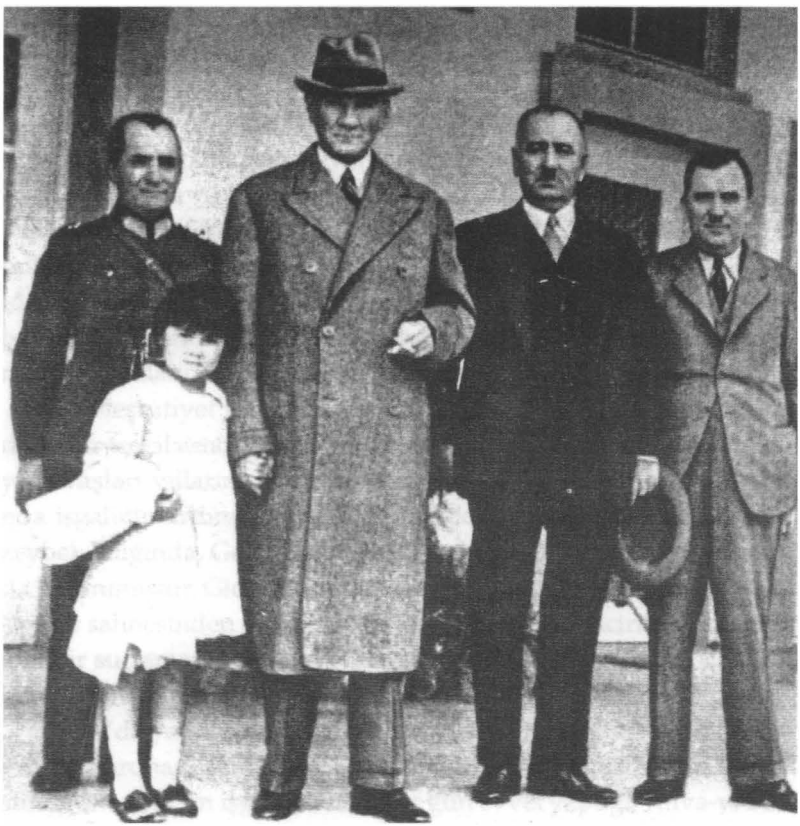
Atatürk'ün son ânına dek başucundan ayrılmayan Salih Bozok'un kaderi adeta daha başlangıcından itibaren Mustafa Kemal'inkiyle kesişir. Zira tıpkı Gazi gibi, Salih Bey de 1881 senesinde Selanik'te dünyaya gelmiştir. Mahalleden okul arkadaşı olan Mustafa Kemal ve Salih, Şemsi Efendi'de, Selanik Askerî Rüşdiyesi'nde, Manastır Askerî İdadisi'nde ve Mekteb-i Harbiye'de hep beraber okuyacaklardır. Yolları ancak Harbiye'den sonra, Mustafa Kemal kurmay sınıfına seçilip Salih kıtaya çıktığında ayrılacaktır.

II. Meşrutiyet'in arifesinde Salih Bozok olayların merkezinde, Bulgaristan sınırında görev yapmaktadır. Bu dönemde İttihat ve Terakki üyesi olmuş, 31 Mart Vakası'ndan sonra tahttan indirilerek Selanik'e sürgüne gönderilen sabık sultan II. Abdülhamit'in ikametine tahsis edilen Alatini Köşkü'nde muhafız olarak görevlendirilmiştir. 1912 sonbaharında Balkan Savaşı başlayıp Selanik'in işgal edilmesi ihtimali ortaya çıkınca Beylerbeyi Sarayı'na nakledilen Abdülhamit'le beraber İstanbul'a dönecektir. Birinci Dünya Savaşı'nın büyük bölümünde Beylerbeyi Sarayı'nda eski hükümdarın muhafızı olarak görev yapmıştır. 1917'de Mustafa Kemal'in yaverliğine atanmasıyla iki eski dostun yolları önce Diyarbakır'da, sonra Halep'te bir kez daha kesişecektir.

Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Mütareke hükümleri gereği ordunun terhis edilmesi üzerine İstanbul'a geri döner. Mustafa Ke-

mal Paşa'nın Anadolu'da Milli Mücadele'yi örgütlemeye başlamasından sonra Ankara'ya gitmiş ve bir kez daha çocukluk arkadaşının yaverliğini üstlenmiştir. Milli Mücadele'nin hemen başında Yozgat'ta başlayan isyanı bastırmadaki çabalarına atfen, İkinci Meclis'e bu şehirden mebus olarak girecektir. Cumhuriyetin ilanının ardından ihdas edilen cumhurbaşkanlığı başyaverliği makamına da gene kendisi tayin edilmiştir.

Atatürk'ün son anlarında dahi yanında olan kadim dostu Salih Bozok, büyük kurtarıcının vefatının kendisinde yarattığı üzüntü neticesinde intihara teşebbüs edecektir. Ancak son anda eli titreyince kalbini ıskalamış, günlerdir kendisine söz verdiği gibi canına kıyamamıştı. Oysa Atatürk'ün ölümünün yakın olduğunu anladığından

Mustafa Kemal, elini tuttuğu manevi kızı Ülkü ve sağında Salih Bozok'la

Levent Şahverdi Arşivi

beri bu âna hazırlanmaktaydı. En kesin intihar yöntemini öğrenmek için bir doktora bile danışmış, ardından da kalbin üstünü her gün tentürdiyotla işaretlemeye başlamıştı. Oysa şimdi tüm bu hazırlık boşa gitmişti. Yıllardır yanından ayrılmadığı hamisini Azrail'in yanında yalnız bırakmıştı.

İntihar girişiminin başarısız olması, çok da uzun yaşayacağı anlamına gelmemektedir. İki sene sonra hayata gözlerini yumacaktır. Öteki tarafta çocukluk arkadaşına kavuştu mu bilinmez, ama vasiyeti üzerine bir başka yakın dostunun, aynı zamanda kayınbiraderi olan Nuri Conker'in yanına gömülmüştür.

Celal Bayar

(1883-1986)

Kurtuluş Savaşı'nın meşhur Galip Hoca'sı, genç Cumhuriyet'in iktisat ve maliye politikalarına yön veren faal siyasetçisi, ileriki yılların cumhurbaşkanı ve siyasi suçlusu Mahmut Celal Bayar, yüz yılı aşan yaşamına gözlerini 1883 yılında Bursa'da açar. İlmiyeye mensup bir müderris olan babasından ilk eğitimini aldıktan sonra Gemlik Reji İdaresi'nde çalışmaya başlamış, bir süre sonra da Deutsche Orientbank'a geçmiştir. 20'li yaşlarının başında II. Abdülhamit'e yönelik muhalefete dahil olmuş ve 1907'de İttihat ve Terakki'ye katılmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından, partinin önce Bursa, sonra da İzmir teşkilatında görev yapan Celal Bey, Balkan ve Birinci Dünya savaşları yıllarını İzmir'de geçirecektir. Bu şehrin 1919 Mayısı'nda işgalinin ardından Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmış ve zeybek kılığında, Galip Hoca mahlasıyla işgale karşı direnişe katkıda bulunmuştur. Giderek daha fazla göze batması üzerine kendisini siyaset sahnesinden indirmek amacıyla Ermeni Tehciri'ne karışmak gibi bir suçlamayla Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılasalar da, suçu sabit görülmediğinden beraat edecektir.

1919'da yapılan seçimlerle birlikte son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Saruhan, yani Manisa mebusu sıfatıyla katılır. Meclis kürsüsünde İstanbul'un işgalinden birkaç gün evvel yaptığı, Kuva-yı Milliye'ye açıktan destek veren konuşmasını müteakiben payitahttan

Levent Şahverdi Arşivi

ayrılarak Milli Mücadele'nin merkezi Ankara'ya geçer. Milli Mücadele'nin merkezine geldiği andan itibaren hızla yükselmiş, 1921-1922 arasında henüz 40 yaşını doldurmadan iktisat vekâleti koltuğuna oturmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın da güvenini kazanan Mahmut Celal, Lozan Konferansı'na katılan heyette Ankara adına iktisat müsteşarı unvanıyla yer almıştır.

1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci döneminde de yine parlamentoya seçilir. 1924 yılında kurulan Türkiye İş Bankası'nın genel müdürlüğünü yapmak üzere, 6 Mart'ta başlamış olduğu mübadele ve iskân vekâletindeki görevinden ayrılır. 1932'de Atatürk'ün isteğiyle tekrar iktisat vekâletine getirilmiş ve bakanlığı sırasında Beş Yıllık Sanayi Planı ile desteklenmiş planlı ekonomi modelinin hayata geçirilmesini sağlayan isim olmuştur.

İsmet Paşa ile Mustafa Kemal'in kırgınlık yaşadıkları dönemde 1937'den 1939'a kadar başbakanlık koltuğu Celal Bayar'a emanet edilir. Atatürk'ün bir sene sonraki ölümü, İsmet Paşa'nın iktidara geri dönmesi demektir. Batı Cephesi'nin kurt kumandanı, politikalarını beğenmediği Celal Bayar'ı bir kalemde harcamak yerine, basında yolsuzluk haberleri çıkartarak onu yıpratmayı seçer. Gazi'nin vefatından bir yıl sonra da görevden alır. Bayar, İkinci Dünya Savaşı yıllarını gözden düşmüş bir şekilde, sadece İzmir milletvekili olarak geçirir. Ancak savaştan sonra dengelerin değiştiği bir ortamda, 1945 yılı bütçe görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmayla dikkatleri tekrar üzerine çekmeyi bilecektir.

7 Haziran 1945'te Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Mehmet Fuat Köprülü ile birlikte sundukları Cumhuriyet Halk Partisi tüzüğünde birtakım değişiklikler öneren "Dörtlü Takrir"in reddedilmesi ve Köprülü ile Menderes'in partiden ihraç edilmesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Yolun sonuna geldiğini anlayan Bayar, aynı yılın Aralık ayında, en başından beri parçası olduğu partiden istifa etmekte tereddüt etmez. Dört milletvekilinin kopuşu Türk siyasi hayatını temelinden sarsacak gelişmelerin habercisi olur.

7 Ocak 1946'da Halk Partisi'nden ihraç edilen arkadaşlarıyla birlikte Demokrat Parti'yi kurarak çok partili hayata geçişin başat aktörlerinden biri olur. Daha önceki denemelerin aksine, bu sefer muhalefet partileri yaşayacak gibidir. Şaibeli 1946 Seçimleri'nde İstanbul milletvekili seçilir. Demokrat Parti asıl sıçramasını dört yıl

sonra, 14 Mayıs 1950 Seçimleri'nde gerçekleştirecektir. Genel seçimlerin hemen ardından yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 22 Mayıs 1950 günü selefleri Atatürk ve İsmet Paşa'nın koltuğuna oturan Bayar, 1954 ve 1957 Seçimleri'nde de makamını koruyacaktır.

27 Mayıs 1960 İhtilali ile iktidardan tardedilen Bayar ve Demokrat Parti'nin ileri gelenleri, Yassıada'da, İstiklal Mahkemeleri'ni aratmayacak bir ortamda yargılanacaklardır. Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile birlikte Bayar da idam cezasına çarptırılmıştır. Ancak ilerlemiş yaşı göz önünde bulundurularak bu ceza müebbet hapse çevrilir. 1964 yılında sağlık gerekçeleri ileri sürülerek serbest kalacak, 1966'da ise dönemin cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından cezası affedilecektir.

Tutukluluk yıllarından sonra aktif siyasetle meşgul olmasa da, Demokrat Parti geleneğinden gelen siyasi organizasyonları desteklemeye devam etmiştir. Reji eksperliğinden komitacılığa, milletvekilliğinden bakanlığa, başbakanlıktan cumhurbaşkanlığına dek tüm siyasi makamları işgal etmiş Mahmut Celal Bayar, 1986 yılında, bir asrı üç sene aşan ömrünün son nefesini İstanbul'da verecektir. Vermeden bir yıl önce, kendisini Kenan Evren'in yanında Gazi Koşusu'nu izlerken görmek, insanı derin düşüncelere sevk etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mahmut Esat Bozkurt

(1892-1943)

Cumhuriyet'in kurucu kuşağının en genç, fakat en etkin isimlerinden olan Mahmut Esat, 1892 yılında Kuşadası'nda dünyaya gelir. Hukuk Mektebi'nde okumak için geldiği İstanbul'da aynı zamanda gazetecilikle meşgul olmaya başlar. İstanbul'da yarıda kalan eğitimini tamamlamak üzere İsviçre'ye gider ve Osmanlı devletinin kapitülasyonları tek taraflı kaldırabileceğini iddia ettiği teziyle mezun olur. Ülkeye dönmeye çalışırken kendisi hakkında çıkarılan tutuklama emri nedeniyle Anadolu'ya kaçak yollarla geçmek zorunda kalır.

Birinci Meclis'e İzmir mebusu olarak girmesi gelecekteki yıllarını da şekillendirecektir; yaşamının sonuna dek meşgul olacağı siyasete işte ilk adımını atmıştır. Yükselişi hızlı olacak ve mebuslukla yetinmeyecektir. 1922'den 1924'e kadar iktisat, ardından da adalet vekilidir. Kurtuluş Savaşı'nın henüz başında Mustafa Kemal'in isteğiyle kurulan Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın üyelerindendir. Siyasi görevlerinin yanı sıra, Mahmut Esat Bey'in en önemli faaliyetlerinden biri de, Lozan Konferansı'na ara verildiği sırada İzmir İktisat Kongresi'ni toplamasıdır.

Adalet bakanlığı sırasında bugün hâlâ yürürlükte olan Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunu, İcra-İflas Kanunu, Deniz ve Kara Ticaret kanunları, Şapka Kanunu gibi önemli yasaların hazırlanmasında etkili olmuştur. Yine Türkiye Cumhuriyeti'nin en gözde eğitim kurumlarından Ankara Hukuk Mektebi'nin kuruluşu da

Mahmut Esat Bozkurt ve Şükrü Saracoğlu

Mahmut Esat Bey'in bakanlığı sırasında gerçekleşir. *Bozkurt* isimli Türkiye bandıralı gemi ile *Lotus* tesmiye edilen[1] Fransız gemisinin çarpışmaları üzerine açılan davada Lahey Adalet Divanı'nda Türkiye'yi temsil eden de gene kendisidir. Türk toprakları ya da karasularında işlenen bir suçta taraflardan birinin Türk vatandaşı olması durumunda davaya Türk mahkemelerinin bakması ilkesini kabul ettirmesi, Avrupalıların yüzlerce yıldır kapitülasyonlarla Osmanlı yargısından kaçtıkları düşünülürse, oldukça büyük bir başarıdır. Bu davadaki üstün performansından dolayı, Mustafa Kemal kendisine soyadı olarak batan geminin ismini verecektir. O artık Mahmut Esat "Bozkurt"tur.

1. (Ar.) Tesmiye: "İsim"den; isimlendirilen, adlandırılan.

Levent Şahverdi Arşivi

"Mahkemede mütehassısların tahmin ve tariflerine göre Bozkurd faciası!"

1930'ların hemen başındaki Serbest Cumhuriyet Fırkası olayının siyasi hayata yönelik olumsuz etkileri nedeniyle adalet bakanlığından istifa edecek ve üniversitede hocalık yapmayı tercih edecektir. Hukukçu ve siyasetçi kimliğinin yanı sıra tecrübeli de bir gazeteci olan Bozkurt, yıllarca *Hâkimiyet-i Milliye*, *Sada-yı Hak*, *Anadolu'da Yeni Gün* gibi gazetelerde yazılar kaleme almıştır. 1943'teki ölümü de *Yeni Sabah* gazetesindeki masasının başında geçirdiği kalp krizi sonucu gerçekleşecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Cavit Bey

(1875-1926)

Mensubu olduğu kuşağın ve siyasi hareketin önde gelen birçok ismi gibi, Cavit Bey de Selanik'te dünyaya gelmiştir. Hatta ilkokulu o da Mustafa Kemal gibi Şemsi Efendi Mektebi'nde okuyacaktır. Orta ve lise öğrenimini sivil rüşdiye ve idadilerde tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Mülkiye Mektebi'nde tahsilini tamamlamıştır. Buradan mezun olunca tekrar Selanik'e dönüp burada okul müdürlüğü yapacak ve bu sırada İttihat ve Terakki'ye katılacaktır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra artık İttihatçıların kontrolündeki İstanbul'a gelerek hem parlamenterlik yapacak hem de liberal iktisadi görüşler doğrultusunda yayın yapan *Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*'nı yayımlayacaktır. Mebusluğun yanı sıra, kimi zaman kesintilere uğramış olsa da, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar muhtelif hükümetlerde maliye bakanı olarak görev yapmış, imparatorluğun para politikalarına yön vermiştir. İttihat ve Terakki hükümetlerinde söz sahibi ve etkin bir konumda bulunmasına rağmen, özellikle Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ve Almanya ile ittifak yapması hususunda diğerlerinden farklı düşünüp çekincelerini sıralamıştır.

Mehmet Cavit Bey'in maliye bakanlığı, savaş yıllarında yapılan harcamalar yüzünden sürekli açık veren bütçeyi yamamak için dışarıdan, özellikle de müttefik Almanya'dan borç para aramakla ge-

Levent Şahverdi Arşivi

çer. Bu anlamdaki mahareti sayesinde İttihat ve Terakki kabinelerinin vazgeçilmezi olmayı başarmıştır. Unutulmamalıdır ki savaş, özellikle de mekanize savaş, cesaret değil, para işidir, "*Nervi belli pecunia infinita [est]*" çok tekrar edilmiş birçok cümlenin aksine, boşuna edilmiş bir laf değildir.

Ne yazık ki uluslararası finans çevreleriyle ilişkisi hakkında pek bir şey bilmediğimiz Mehmet Cavit Bey, imparatorluğun öz kaynaklarını oluşturmak yönünde de birtakım adımlar atmıştır. Liberal görüşlerine paralel bir şekilde Osmanlı ülkesinde özel teşebbüsü teşvik etmek maksadıyla İtibar-ı Milli Bankası adında bir banka kurmuştur. Bu banka, cumhuriyet döneminde kurulan ve kendisinden daha ufak bir banka olan İş Bankası ile birleştirilecektir.

Savaşla birlikte Cavit Bey'in maliye bakanlığı da sona erer. Mütarekenin imzalanması ve İstanbul'un fiilen işgale uğramasının ardından İngiliz birlikleri ve Damat Ferit hükümetince arananlar listesine alınır. Tutuklanmamak için Fransa üzerinden İsviçre'ye firar edecek kadar tedbirlidir. Avrupa'daki yıllarında kendi gibi İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalan İttihatçı liderlerle buluşmanın yanı sıra Ankara hükümeti adına da çeşitli görüşmelere katılır. Özellikle Şubat 1921 tarihli Londra Konferansı'nda Büyük Millet Meclisi hükümeti lehindeki eylemleri neticesinde Ankara'nın güvenini kazanmış ve böylece ülkeye geri dönme imkânı elde etmiştir. Yurda dönüşünde Düyun-ı Umumiye'de müşavir olarak çalışmaya başlamış ve Ankara ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde Lozan Konferansı'na giden heyette İsmet Paşa'nın delegeleri arasında yer almıştır.

Tüm bu ümitvar başlangıca rağmen eski rejimin maliye bakanı ile yeni devletin kadroları arasındaki bahar havası uzun sürmez. İktisadi politikalar konusunda yaşanan görüş ayrılıkları, Cavit Bey'in gözden çıkarılmasına ve siyasi hayattan dışlanmasına sebep olur. Eski devrin eylemleriyle yüklü siyasi geçmişinin ve halihazırdaki bağlantılarının da etkisi ile Cavit Bey de Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik İzmir Suikastı teşebbüsü davasına eklenir. Yargılamaları yapan mahkemenin 26 Ağustos 1926 tarihli kararı uyarınca anayasayı kısmen veya tamamen kaldırmaya ve Meclis'in görevine son vermeye teşebbüs suçları sabit görülerek idam cezasına çarptırılır. Hiçbir zaman şiddete başvurmamış az sayıdaki İttihatçıdan biri olan Mehmet Cavit Bey'in son sözü, "Bir gün Allah sizden intikam alır," olacaktır.

Cavit Bey, yeni rejimin kendini sağlama almak ve geçmişle bağları tamamen koparmak için Osmanlıvari bir "siyaset" cezası ile elimine ettiği birçok İttihatçıdan sadece biridir. Kara Kemal'in ağzından aktarsa da, Kemal Tahir haklıdır: Kurtlukta düşeni yemek hakikaten de kanundur.

Levent Şahverdi Arşivi

İsmail Hakkı Canbulat

(1880-1926)

Anadolu'ya Çerkes sürgünüyle gelip yerleşen bir aileye mensup olan İsmail Canbulat, Mekteb-i Harbiye'deki eğitiminin ardından başladığı subaylık kariyerinde Manastır ve Selanik gibi İttihat ve Terakki'nin iki önemli merkezinde görev yapar. Hem Cemiyet'in önemli isimleriyle hem de Mustafa Kemal ile tanışıklığı bu yıllara dayanmaktadır. 1906'da Selanik'te teşkil edilen ve 1907'de İttihat ve Terakki ile birleşecek Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alır.

İsmail Canbulat, İttihat ve Terakki'de önemli bir konumdadır. II. Meşrutiyet'in ilanının hemen öncesinde, Enver Paşa'nın eniştesi olan Abdülhamit yanlısı Selanik Merkez Kumandanı Kaymakam Nazım Bey'e yapılan suikasta bizzat katılmıştır. Cemiyet'in yaptığı plana göre, Canbulat terfiiyle ilgili bir problemi konuşmak için kumandanının evine gidecektir. Enver Paşa da eniştesini oturma odasına indirerek, camdan kendisine ateş edecek Mustafa Necip'in görüş alanına girmesini sağlayacaktır. Ancak son anda bir şeyler ters gitmiş ve kurşun Nazım Bey yerine bizzat İsmail Hakkı'yı bulmuştur.

1908'de "hürriyetin ilanı"nın ardından payitahta gelecek ve bir zamanlar öğrenci sıralarında oturduğu Harbiye'de hocalık yapmaya başlayacaktır. 31 Mart Vakası'nı bastıran Hareket Ordusu'nda Cemiyet'ten arkadaşlarıyla birlikte o da yerini almıştır. İsyanın bas-

İsmail Canbulat, İzmir Suikastı sonrası İstiklal Mahkemesi önünde

tırılmasının ardından askerlik görevinden ayrılan Canbulat, 1912 Seçimleri'nde İzmit'ten mebus seçilecektir. Ancak, Sadrazam Kâmil Paşa'nın tutuklama listesinde yer alması nedeniyle kendisini derdest etmeye gelen zabiti öldürdüğü için, Romanya üzerinden Viyana ve ardından da İtalya'ya firar etmek durumunda kalacaktır.

Ülkeye geri dönüşü, Bab-ı Âli Baskını'ndan sonra İttihatçıların nihayet iktidarın dizginlerini eline almasıyla olacaktır. Cemiyet'in

Levent Şahverdi Arşivi

önde gelen isimlerinden Talat Paşa dahiliye nazırı olmuş ve bu eski arkadaşını hemen affetmiştir. Canbulat, sırasıyla Beyoğlu mutasarrıflığı, polis müdürlüğü ve emniyet umum müdürlüğü, İstanbul vali vekilliği ve şehreminliği, yani belediye başkanlığı görevlerini yürütecektir. 1917'de kısa bir süre Stockholm büyükelçiliği de yaptıktan sonra Talat Paşa'nın sadrazam olmasıyla yurda dönüp dahiliye nazırlığı görevini üstlenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İttihat ve Terakki triumvirasından uzaklaşarak Mustafa Kemal Paşa ile yakınlaşmaya başlar. İttihat ve Terakki'nin 1 Kasım 1918'deki kongresinde Enver, Talat, Cemal üçlüsünün yurtdışına çıkmasına karar verilir; yokluğunda partinin liderliği İsmail Canbulat'a emanet edilmiştir. Canbulat liderliğindeki İttihat ve Terakki kendisini fesheder ve Teceddüt Fırkası adıyla yeniden örgütlenir. Amaç, İttihat ve Terakki adıyla özdeşleştirilen hezimeti silmektedir. Fakat yeni partinin ömrü uzun olmaz; zira herkes bu partinin üyelerinin imparatorluğu yıkan kadroların ta kendisi olduğunun farkındadır. 5 Mayıs 1919'da parti kapatıldıktan sonra, İsmail Canbulat ve ülkede kalan diğer İttihatçılar İngilizlerce tutuklanarak Malta'ya gönderilirler.

1921'de Malta'daki esareti sona erse de bir süre ülkeye dönmez ve Avrupa'da ikamet eder. 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci dönemi için yapılan seçimlere katılır ve Meclis'e girer. Fakat savaş ve mahkûmiyet sonrasındaki yeni vekillik hayatı da uzun sürmeyecektir. Zira Halk Fırkası'ndan ayrılarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında o da vardır. Bir zamanlar evinin anahtarının bir kopyasını verecek kadar güvendiği Mustafa Kemal ile siyaseten ayrı düşmüşlerdir. Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra fırka kapatılsa da başına gelecek en kötü şey bu değildir; 1926 yılında Mustafa Kemal'e İzmir'de gerçekleştirilecek olan suikasta adı karışanlar arasında kendi ismi de zikredilmiştir. Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından suçlu bulunarak 13 Temmuz 1926'yı 14 Temmuz'a bağlayan gecenin şafağında idam edilir.

Ayıcı Arif
(Miralay Mehmet Bey)

(1883-1926)

İnegöl'de yanında bulduğu bir yavru ayıyı büyütüp sürekli yanında dolaştırdığı için kendisine Ayıcı Arif denen Miralay Mehmet Arif Bey, Adana'da dünyaya gelmiştir. Balkan Savaşları'nda ve Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde savaştıktan sonra, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal ile Samsun'a çıkmış ve Milli Mücadele'nin çekirdek kadrosunda yer almıştır. Fiziksel olarak aşırı benzediği[1] ve Harbiye'den tanıdığı Mustafa Kemal'in bu dönemde en güvendiği isimler arasında yer almaktadır.

Doğu Karadeniz'de başlayan Milli Mücadele hizmetinde Güneydoğu'da Fransızlara karşı savaşmış, Batı Anadolu'da ise Çerkes Ethem ve Düzce isyanlarının bastırılmasında ve İnönü muharebelerinde görev almıştır. Sakarya Muharebesi sırasında gene Mustafa Kemal'in yanı başında, kendisinin kurmay heyetindedir. İkinci Meclis'e de Eskişehir mebusu olarak girmeyi de başarmıştır. Oldukça aktif bir parlamenter olan Arif Bey, Meclis'te sayısız konuşma yapmış ve özellikle ordu ve askerî personeli ilgilendiren konularda birçok soru önergesi vermiştir.

1. Arif Bey'in Mustafa Kemal'in dublörlüğünü yaptığı bile iddia edilmiştir. İlginç olan; bazı fotoğraflarda hakikaten Mustafa Kemal'e çok benzediği halde, diğerlerinde tamamen farklı iki insanla karşı karşıya oluşumuzdur.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayıcı Arif'i belinde Çerkes kamasıyla Mustafa Kemal'in sağında görüyoruz.

Mustafa Kemal ile arasındaki yakın dostluk, kısa sürede anlaşmazlığa dönüşecektir. Zaten geçimsiz bir insan olan Mehmet Bey, başta milli müdafaa vekilliği olmak üzere istediği makamları elde edememiştir; üstüne üstlük Başvekil İsmet Paşa'yla da arası bozuktur. Kenara itildiğini düşünecek ve kendisi gibi Milli Mücadele'ye ilk günden dahil olmuş, ancak Anadolu'ya sonradan geçen İsmet, Ali Fethi ve Fevzi gibi isimlerin gerisinde kalmış Kâzım, Rauf, Ali Fuat ve Refet paşalar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurduğunda, bu yeni oluşuma katılan 28 Halk Fırkası mebusundan biri olacaktır.

Cumhuriyet'in bu ilk muhalefet partisinin ömrü uzun olmayacak ve bir yılını doldurmadan hükümet tarafından kapatılacaktır. Milli Mücadele'nin muhalif kumandanları siyaseten tasfiye olmuşlardır. Lakin başlarına gelecek bunlarla sınırlı değildir. 1926 yılında Gazi'ye karşı İzmir'de tertiplenen bir suikast girişimine isimlerinin karışması, İstiklal Mahkemeleri önüne çıkmalarına yol açacaktır. Her ne kadar paşaların olayla direkt bir alakası kurulamasa da, Ayıcı Arif için aynı şey söylenememektedir. İzmir'den önce Ankara'da

da bir suikast planı yapan failler, Mustafa Kemal'in Çankaya'ya dönerken geçtiği yolun üzerinde, Kavaklıdere'de bulunan Mehmet Arif Bey'in evini kullanmayı planlamışlardır. Arif Bey iddiaları ne kadar reddederse etsin, başta şoförü ve hizmetçisinin tanıklıkları olmak üzere her şey suçluluğuna işaret etmektedir. Zaten en ufak bir kuşkuda bol keseden ceza dağıtan İstiklal Mahkemesi'nin kendisini darağacına yollaması pek zor olmamıştır.

Eski dostluklarına binaen Gazi'ye bir mektup yazmak istemişse de bu isteği kabul görmemiş ve 13 Temmuz'u 14'üne bağlayan gece İzmir'de idam edilmiştir. Cumhuriyet'in kurulması sonrasında yaşanan yaprak dökümünün kurbanlarından biri olan Arif Bey'in Kurtuluş Savaşı'nı beraber başlattığı dostuna bir suikast tertip edecek kadar ileri gitmesi, komitacılığın hâlâ ölmediğinin en güzel kanıtıdır. Ona son darbe ancak Arif ve benzerleri İstiklal Mahkemeleri'nin darağacında sallandığında vurulabilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Tevfik Rüştü Aras

(1883-1972)

İmparatorluğun son yıllarında doğmuş ve hayatlarının ileriki safhalarında önemli mevkilere gelmiş akranlarının birçoğu gibi, Tevfik Rüştü'nün çocukluğu da Rumeli ve Anadolu'nun farklı şehirlerinde geçer. İzmir'de başladığı ilköğrenimine Üsküp'te devam etmiş, yükseköğrenimini ise Beyrut'taki Tıbbiye Mektebi'nde tamamlamıştır. Mesleğine İzmir'de atıldıktan sonra tayin olduğu Selanik'te yaşamının gidişatını değiştirecek insanlarla tanışarak yeni bir sosyal çevreye girecektir. Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olmakla kalmamış, ileride kader ve fikir birliği edeceği Mustafa Kemal ile de tanışma fırsatı bulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nda sivil bir doktor olarak cephelerdedir. Savaş sona erdiğinde ise yüzbaşı rütbesini taşımaktadır. İstanbul'un İtilaf ordularınca işgal edilmesinin ardından İttihatçı "kardaş"larının çoğunun yaptığı gibi Anadolu'ya geçmiş ve Milli Mücadele kadrosuna dahil olmuştur. İlk Büyük Millet Meclisi'nde Menteşe mebusu olarak yer almasının yanı sıra, Kurtuluş Savaşı yıllarında Sovyet Rusya ile sağlanan dostane ilişkilerin devamı için Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile kurulan Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın kurucu kadrosundadır.

Moskova'ya elçi olarak tayin edilen Ali Fuat Cebesoy'un maiyetinde Sovyetler Birliği'ne yaptığı seyahat, Tevfik Rüştü Bey'in

mektepli tıp doktorluğundan alaylı diplomatlığa geçişi olacaktır. Moskova'dan döndükten sonra 1923'te İzmir mebusu unvanıyla yeniden Meclis'tedir. Lozan Antlaşması uyarınca oluşturulan Mübadele Komisyonu'ndaki vazifesiyle olgunlaşan diplomat kimliği, 1925'ten başlayarak 1938 yılına değin Türkiye Cumhuriyeti dışişleri bakanlığı görevini üstlenmesiyle taçlanacaktır. İttihat ve Terakki zamanlarından beri Atatürk'ün en yakınlarından biri olarak, "Ebedî Şef"in "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi doğrultusunda şekillenen dış politikasının yürütücüsü olmuştur. Öyle ki, Aras zamanındaki dış politika hem kuzeydeki eski "düşman" Rusya ile dostane ilişkiler kurmak hem de Balkan ve Sadabat paktlarıyla bölgede barışı tesis etmek ilkesini benimsemiştir.

Mustafa Kemal'in vefatının ardından güçten düşenler arasında kendisi de vardır. Yeni dönemin muktediri "İkinci Adam" ile arası pek yoktur. 11 Kasım itibarıyla artık bakan değildir. Ankara'dan uzaklaştırılacak ve Londra'ya elçi olarak tayin edilecektir. İnönü ile yaşadığı anlaşmazlık ileride kendisinin Cumhuriyet Halk Partisi'nden kopup Demokrat Parti'ye destek vermesiyle sonuçlanacaktır. Ancak, hayatının geri kalanında bir daha önemli bir siyasi göreve gelemeyecek ve 1972 yılında hayata gözlerini yumacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Yusuf Akçura

(1876-1935)

Osmanlı devletinin son yıllarında İstanbul ve Anadolu'da fikrî ve siyasi eylemlerde bulunan isimlerden biri olan Akçurin Yusuf Bey, Tataristan'ın başkenti Kazan'da dünyaya gelmiştir. Fabrikatör olan babasının vefatının ardından annesi ile birlikte İstanbul'a göçer ve eğitimine Osmanlı payitahtında devam eder. Başarıyla bitirdiği Harbiye Mektebi'nin ardından erkân-ı harbiye sınıfına ayrıldıysa da, arkadaşlarıyla bir ayaklanma planladığı ithamıyla "Şeref Kurbanları"ndan birisi olarak Fizan'a sürülür. Ancak, Libya'nın çöllerinde bile kendisini zapt etmek öyle kolay olmayacaktır. Tunus üzerinden Fransa'ya kaçarak École libre des sciences politiques'e, yani bugün artık Sciences Po diye bilinen Paris Siyasal Bilimler Akademisi'ne kaydolur. Aynı zamanda sürgündeki muhaliflerle bağlantı kurmuş, Ahmet Rıza'nın da yönlendirmesiyle *Şura-yı Ümmet* gazetesinde yazılar kaleme almaya başlamıştır.

İstanbul'a dönmesine izin verilmediği için Paris'teki eğitiminin ardından doğduğu şehre, Kazan'a dönmüş ve Osmanlı-Türk siyasi tarihinde derin izler bırakan kısa fakat çok etkili çalışmasını, yani *Üç Tarz-ı Siyaset*'i yayımlamıştır. Osmanlı devletinin kurtuluşunun Osmanlıcılık ya da İslamcılık ideallerini benimseyerek değil, Türkçülük politikasının uygulanmasıyla mümkün olduğunu ileri süren bu eser, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu elitleri üzerinde büyük

etki yaratacaktır. Türkçülükle yoğrulan siyasi düşüncelerini yaymak maksadıyla makaleler ve kitaplar yazıp konferanslar veren Akçura, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra dönebildiği İstanbul'da kendisiyle aynı idealleri paylaşan isimlerle Türk Derneği adlı bir cemiyet kurmuştur. 1911'e gelindiğinde Ahmet Ağaoğlu ve Mehmet Emin Yurdakul gibi isimlerle *Türk Yurdu* dergisini çıkaracaktır; dergi 17 yıl gibi Türkiye şartlarında oldukça uzun bir süre yayımlanmıştır. Ertesi yıl siyasi hayatımızın ilk Türkçü partilerinden olan Milli Meşrutiyet Fırkası'nın kurucularından olurken, aynı zamanda İstanbul Darülfünunu'nda tarih dersleri vermeye başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu işgale uğrayınca Akçura, Ankara'daki Milli Mücadelecilerin safında yer almış, Meclis hükümetinde hariciye vekili olarak görev yapmıştır. Parlamentonun ikinci döneminde de İstanbul mebusu sıfatıyla parlamenterliğe devam etmiştir. Sonradan Türk Tarih Kurumu adını alacak Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin 1931 yılında kurucuları arasında bulunurken, bir yıl sonra da Cemiyet'in başkanı olmuştur. Cumhuriyet'in kurucularına fikirsel yakınlığı neticesinde, Darülfünun'u elden geçiren kapsamlı bir üniversite reformuyla beraber adeta en baştan kurulan İstanbul Üniversitesi'nde de kendisine bir pozisyon elde etmeyi bilmiş, 1935 yılındaki vefatına kadar burada siyasi tarih dersleri vermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Ferit Tek

(1878-1971)

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş yıllarındaki sosyal, kültürel ve bürokratik sürekliliğin en önemli halkalarından biri olan Ahmet Ferit Bey 1878'de doğar. Askerî okulda eğitim görmesine ve hatta Harbiye'yi başarıyla bitirip Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne gitmeye hak kazanmasına karşın, Sultan Abdülhamit'i tahttan indirme teşebbüsüne katıldığı gerekçesiyle "Şeref Kurbanları"ndan birisi olarak Fizan'a sürülür. Trablusgarp'taki sürgünün ilk yılında affedilip rütbeleri iade edilecektir gerçi, ama bu, Ahmet Ferit Bey'in 1898'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmasına engel olmayacaktır.

Bu sırada yakın arkadaşı Yusuf Akçura ile birlikte Trablusgarp Valisi Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey'in destek ve himayesini de kazanmıştır. Öyle ki hem Ahmet Ferit hem de Akçura, Şevket Bey'in birer kızıyla evleneceklerdir. Üstüne üstlük, Şevket Bey bu iki gencin Avrupa'da eğitimlerini tamamlayabilmeleri için Paris'e kaçmasına göz de yummuştur. Siyasal bilimler tahsil ettiği Paris'teki hayatı II. Meşrutiyet'in ilanıyla sona erer; Ahmet Ferit 1908'de tekrar İstanbul'dadır. Payitahta gelmesinin ardından İttihat ve Terakki'ye yakın olan ve bir nevi resmî yayın organı gibi neşriyatta bulunan *Şura-yı Ümmet* gazetesinde yazılar kaleme almaya başlar. Bir yandan da Meclis'te başkâtip olarak görev yapmakta, Mekteb-i Mülkiye'de dersler vermektedir.

İttihatçılarla arasının bozulması pek uzun sürmeyecektir. Maliye Nazırı Cavit Bey'in bir İngiliz şirketinin imtiyazını uzatmasını eleştirmesi ve bir hükümet krizine yol açtığı halde geri adım atmaması üzerine partiden ihraç edilir. Aralarında Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi isimlerin bulunduğu dostlarıyla birlikte 25 Mart 1912'de Türk Ocağı'nı kurar. Cemiyet'in yönetim kurulu başkanı kendisidir.

1912 yılı kendisi için oldukça hareketli geçecektir. Temmuz ayında Türk milliyetçiliğini savunan Milli Meşrutiyet Fırkası'nı kuracak ve partinin yayın organı olarak *İfham* adlı bir gazete çıkarmaya başlayacaktır. Balkan Savaşları çıkınca siyaseti ve yazarlığı bir süre bırakıp askere yazılsa ve Çatalca Cephesi'nde savaşsa da, o da dönemin diğer aktörleri gibi politikadan ancak kısa bir süre uzak kalmayı başarabilmiştir. Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa suikastının ardından eski yoldaşları İttihatçılara yönelttiği eleştiriler nedeniyle tutuklanarak 1917 yılına kadar ikameti haline gelecek Sinop'a sürgüne gönderilir. Cihan Harbi yıllarında orduda görev almak istediğini belirtse de cepheye gönderilmez.

Harbin sona ermesiyle birlikte Ukrayna'ya Osmanlı diplomatik temsilcisi olarak gönderilir. Ancak Ukrayna'nın Sovyetler Birliği'ne katılmasıyla tekrar İstanbul'un yolunu tutmak zorunda kalacaktır. Payitahta dönünce, normalde siyaseten farklı uçlarda bulunduğu Damat Ferit Paşa kabinesinde bir süre nafia, ardından da maliye nazırı olarak görev yapar. Lakin sadrazamla kısa sürede ters düşecek ve kabineden ayrılacaktır. 1919 Temmuzu'nda, altı yıl önce kapatılan gazetesi *İfham*'ı tekrar çıkarmaya başlar. Gazete açıktan açığa Milli Mücadele'yi desteklemektedir. Öyle ki, Sivas Kongresi'nde alınan kararları içeren beyannameyi tüm baskılara karşın yayımlamaktan geri durmaz.

Aynı 1912 yılı gibi, 1919 da Ahmet Ferit için gazeteciliğin yanı sıra siyasete de döndüğü, oldukça faal bir sene olur. Aralık ayında Milli Türk Fırkası adıyla yeni bir parti kurar. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçilmeyi de başarmıştır. Ancak İngilizlerin 16 Mart 1920'de bu meclisi işlevsiz hale getirilmesinden sonra, o da soluğu Ankara'da alır. İstanbul mebusu olarak katıldığı Büyük Millet Meclisi'nde Temmuz 1920'de maliye vekilliğini de üstlenir. Lakin bütçe görüşmeleri sırasındaki tartışmalar nedeniyle 16 Mayıs 1921'de ba-

kanlıktan istifa edecektir. Bu görevde bir yıl bile kalamamıştır, fakat o dönem vekillerin Meclis'e karşı bir kabine olarak toplu halde değil, tek başlarına sorumlu olduklarını ve bu yüzden de diğer mebuslar tarafından acımasızca eleştirildiklerini unutmamak gerekir.

Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte, Ekim 1921'de Büyük Millet Meclisi'nin Paris temsilciliği görevine tayin edilir. Burada edindiği diplomatik tecrübelerin de etkisiyle Lozan Konferansı'na giden heyetin içinde görevlendirilir. Vazifesi, ikinci delege Hasan Saka'yı ekonomik ve mali konularda bilgilendirmektedir. Bunu pek iyi yerine getirmiş olacak ki, Fransız basınının hedefi haline gelmeyi başarmıştır. Konferans çıkmaza girip görüşmelere ara verildiğinde artık kendisi Paris'te "istenmeyen adam"dır. 6 Şubat 1923 tarihinde Fransız başkentini terk edip Ankara'nın yolunu tutacaktır.

Cumhuriyetin ilanının hemen ardından oluşturulan kabinede yeni rejimin ilk dahiliye vekili olmuştur. Ancak, 22 Mayıs 1924'te vekâletten bir kez daha istifa edecektir. Bu seferki sebep, Lozan'da belirtilen kısıtlamalar çerçevesinde hazırlanması gereken Genel Af Yasası ve sürgüne yollanacakların belirlendiği Yüzellilikler listesidir. Dahiliye vekâletinin uhdesinde olan bu sorumluluk, basında can sıkıcı tartışmalara yol açmıştır. Yüzellilikler listesine kara liste gibi isimler takılmış, Genel Af Yasası çerçevesinde ülkeye dönen zengin Ermenilerin memlekete giriş çıkışları sırasında yolsuzluk yapıldığı iddiaları basında sıklıkla yer almaya başlamıştır. Hedefteki adam Ahmet Ferit'in bunlara cevabı görevden affını istemek olacaktır.

Kısacası, ne gazetecilikte ne de siyasette bir istikrar yakalayabilmiştir. Belki de şansını tekrar diplomaside deneme zamanı gelmiştir. 1925'ten itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin Londra, Varşova, Tokyo büyükelçilikleri görevlerinde bulunur. 1943'te emekli olan Ahmet Ferit'in siyasi tartışmalar, diplomatik vazifeler ve gazetecilikle dolu yaşamı 1971 yılında İstanbul'da sona ermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Ağaoğlu

(1869-1939)

Türkçülük düşüncesinin önde gelen temsilcilerinden Ağaoğlu Ahmet Bey bugün Azerbaycan toprağı olan Şuşa'da dünyaya gelmiş, eğitim hayatının ilk kısmını Rus Çarlığı'nın o dönemki payitahtı St. Petersburg'da tamamlamıştır. Mühendislik Enstitüsü'nde yarıda kalan öğrenimini ikmal etmek üzere Paris'e gitmiştir. Burada Renan gibi Fransa'nın önde gelen müsteşrikleriyle tanışmış, bilimsel kongrelere katılmış ve Fransa, Rusya ve Kafkasya'daki gazetelere yazılar yazmaya başlamıştır.

1894 yılında ülkesine dönen "Agayef" Ahmet, bir yandan öğretmenlik yaparken, öte yandan Gaspıralı İsmail Bey'in "Usul-i Cedid" olarak adlandırdığı modern eğitim metotlarını uygulamaya çalışmıştır. Gazeteciliğe de devam etmektedir; *Kaspi*'nin başyazarıdır. Ancak siyasi faaliyetleri nedeniyle çarlık polisi peşine takılınca gizlice İstanbul'a geçmek zorunda kalmıştır. Burada Yusuf Akçura etrafında şekillenen Türkçü gruba dahil olmuş ve *Türk Yurdu* dergisinin yayımlanmasına katkı sağlamıştır. Bu sırada İttihat ve Terakki'ye de üye olmuş ve Cemiyet'in listesinden mebus seçilerek parlamentoya girmiştir.

Birinci Dünya Harbi'nin sonuna doğru, Rusya'nın ve Rusya hâkimiyetindeki halkların kaderini değiştiren Bolşevik Devrimi'nin yarattığı boşluktan istifade etmek için kurulan Kafkas İslam Ordu-

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Ağaoğlu

su'nda siyasi müşavir olarak kendisi de bulunmaktadır. Osmanlılar Bakü'yü alınca, Azerbaycan parlamentosuna seçilerek iki ülkede birden mebus olmuştur. Ancak Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanıp Osmanlı birlikleri Bakü'den çekilince o da tekrar Osmanlı payitahtına dönmüştür. Azerbaycan'ın geleceği için Ruslara karşı İngilizlerin desteğini almaya çalışmıştır. Doğduğu ülke adına Paris Barış Konferansı'na gitmeyi planladığı günlerde İngilizlerce tutuklanacak ve Malta'ya sürgüne gönderilecektir.

1921'de sürgünden kurtulunca soluğu Milli Mücadele'nin merkezi Ankara'da almıştır. Burada halka Milli Mücadele'nin amacını anlatmak için İrşat Heyetleri'nde üyelik yapacak, Anadolu'yu baştan sona dolaşıp gazetelerde yazılar yazacaktır. Milli Mücadele'nin resmî yayın organı *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin başyazarı da odur. Matbuat umum müdürlüğü ve Anadolu Ajansı müdürlüğü gibi bürokratik görevler de üstlenmiştir. Mustafa Kemal'in güvenini kazanması sayesinde İkinci Meclis'te mebusluk payesini elde etmeyi de başarmıştır.

1930'a gelindiğinde Ağaoğlu'nun siyasi kariyerini sekteye uğratan bir gelişme yaşanacaktır. Ahmet Bey bizzat Gazi'nin tavsiyesiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda görev yapmıştır. Kendisi yeni muhalefet partisi için ideal bir seçimdir. Zira daha 1920'lerde İsmet Paşa hükümetinin ve İstiklal Mahkemeleri'nin sert tavrını eleştirmiş, tek parti rejiminin yarattığı istibdattan şikâyet

eden bir raporu 1926 yılında bizzat Mustafa Kemal'e sunmuştur. Yeni bir muhalefet partisiyle sistem liberalleştirilecekse, kendisinin de bu oluşumun bir parçası olması en doğrusudur. Ancak işler beklendiği gibi gitmeyecektir. Rejimin güdümünde çalışması beklenen, lakin birkaç ay içinde kontrolden çıkarak inkılapları riske edecek derecede halk teveccühüne mazhar olan parti kapatılacaktır. Bu, zaten İsmet Paşa'nın öfkesini çeken Ağaoğlu'nun siyasete ara vermek zorunda kalması demektir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın birçok üyesinin Halk Fırkası'na dönmesine izin verilirken kendisi dışarıda bırakılmıştır.

Küskündür. Ankara'ya dönmez ve İstanbul Darülfünunu'nda hocalık yapmaya başlar. Meclis'ten uzak kaldığı bu yıllarda *Akın* isimli bir dergi yayımlayacaktır. İsmet Paşa hükümetine ağır eleştiriler içeren gazeteyi kapatmasını bizzat Mustafa Kemal isteyecek, fakat beklenmedik bir şekilde Ağaoğlu buna direniş göstererek Gazi'yi kızdıracaktır. Kendi kapamazsa idare kapamasını bilecektir elbette. Ancak direnişinin de bir bedeli olacaktır. İstanbul Üniversitesi'ndeki kürsüsünü de yitirmiştir. Genç Cumhuriyet rejimi ile arasına kara kedi girmiştir bir kere.

Geçimini sağlamak için farklı gazetelerde yazılar kaleme alsa da, cumhuriyet hükümetleri nezdinde gözden düşmesinin ardından çok yaşamayacak, 1939'da İstanbul'da hayata gözlerini yumacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Süleyman Nazif

(1869-1927)

Çocukluk ve eğitim hayatının ilk yılları, doğduğu Diyarbakır'ın o zamanlardaki kozmopolitliğini yansıtır şekilde Ermeni bir papazdan Fransızca ve Muş müftüsünden Arapça öğrenerek başlayan Süleyman Nazif, son dönem Osmanlı fikir dünyasının önde gelen diğer isimleri gibi namını gazetecilikle duyurur. İstanbul üzerinden Jön Türklerle bağlantı kurmak amacıyla 1897'de Paris'e gider. Ancak, Abdülhamit'in mansıp teklifini kabul ederek Osmanlı payitahtına geri döner ve Bursa'da memuriyete başlar.

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından memuriyeti bırakıp ilk meşgalesi olan gazeteciliğe dönmekte tereddüt etmez. Fakat bu defa siyasi yönelimi de değişmiş, *Yeni Tasvir-ı Efkâr*'da İttihat ve Terakki aleyhinde yazılar kaleme almaya başlamıştır. Bu yazıları sonucunda, Basra'ya vali atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılır. Ardından da Kastamonu, Trabzon, Musul ve Bağdat valilikleri gelecektir. Sivri dilinin faturasını şerefli bir sürgünle ödemiş gibidir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, Anadolu'nun işgaline karşı koymayı hedefleyen Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alır. Nitekim Süleyman Nazif'i kitlelere esas tanıtan olay, İstanbul'da Fransız General Franchet d'Esperey'nin at sırtında Beyoğlu'nda attığı zafer turuna tepki olarak 9 Şubat 1919 tarihinde *Hadisat* gazetesinde yayımladığı

"Kara Bir Gün" başlıklı yazıdır. Kısa ancak çarpıcı yazı doğrudan Fransız işgalcilere yönelik tepkiyi yansıtmaktadır:

> Fransız generalinin dün şehrimize vürudu [gelişi] münasebetiyle bir kısım vatandaşlarımız tarafından icra olunan nümayiş [gösteri], Türk'ün ve İslam'ın kalbinde ve tarihinde müebbeden [sonsuza dek] kanayacak bir ceriha [yara] açtı. Aradan asırlar geçse ve bugünkü hüzün ve idbarımız [talihsizlik] şevk ve ikbale münkalib olsa [dönse] da yine bu acıyı hissedecek ve bu hüzün ve teessürü evlad ü ahfadımıza nesilden nesile ağlayacak bir miras terk edeceğiz.
>
> Almanya orduları 1871 senesinde Paris'e dâhil olarak, –Büyük Napolyon'un neşide-i mütehaccire-i muzafferiyatı [zaferinin taşlaşmış şiiri] olan– tak-ı zafer [*Arc de Triomphe*, zafer takı] altından geçerlerken bile Fransızlar bizim kadar hakaret görmemişti. Ve bizim dün sabah saat dokuzdan on bire kadar hissettiğimiz ye's ve azabı duymamıştı. Çünkü (Fransız) namını taşıyan her ferd, çünkü yalnız Hristiyanlar değil, Yahudi Fransızlarla Cezayirli Müslümanlar, o matem-i milli karşısında aynı telehhüf [keder] ve hicab ile ağlamış ve kızarmışlardı.
>
> Biz ise mevcudiyet-i milliye ve lisaniyelerini [milli kimliklerinin ve dillerinin varlığını] bizim ulüvv-ı cenabımıza [büyüklüğümüze] medyun [borçlu] olan bir kısım halkın hay u huy şematetiyle [kuru gürültüsü, şamatasıyla] bu matem-i muazzezimize [aziz matemimize] en acı hakaretlerin birer tokat şeklinde atıldığını gördük. (Buna müstahak değil idik) diyemeyiz. Müstahak olmasaydık, bu felakete duçar [yakalanmış] olmazdık. Her kavmin sahaif-i hayatında [hayatının sayfalarında] birçok ikbal ve idbar sahifeleri vardır. Fransa Kralı Birinci Fransuva'yı Şarlken'in mahbesinden [hapishanesinden] kurtarmış ve koca Viyana şehrini kerrat ile [defalarca] sarmış [kuşatmış] bir ümmetin defter-i mukadderatında [kader defterinde] böyle bir satr-ı elîm [acıklı bir satır] de mestûr [yazılmış] imiş. Her hâl muhavveldir [Her şey geçici, değişkendir]. Arapların güzel bir sözü var:

"Isbır, fe-inne'd-dehre lâ yesbır" [Sen sabret, çünkü zaman sabretmez] derler.

Bu yazıyla adeta "mim"lenen Süleyman Nazif, 23 Ocak 1920'de İngiliz işgal güçleri tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilir. Buradan kurtulduktan sonra Ekim 1921'de İstanbul'a dönen yazar hayatını kalemiyle kazanmaya devam eder.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Ankara-İstanbul ayrışmasında İstanbul tarafında kalması nedeniyle yeni rejimin kadrolarında yer bulamamış, 4 Ocak 1927'de eski imparatorluğun payitahtında, henüz Mustafa Kemal İstanbul'la barışmadan önce zatürreeden vefat etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Tunalı Hilmi

(1871-1928)

Çağının ötesinde bir insan olarak birçok cumhuriyet inkılabına ilham kaynağı olan ve hatta bazılarını ilk kez gündeme getiren Tunalı Hilmi, Bulgaristan'da dünyaya gelmiştir. 93 Harbi sırasında ailesi İstanbul'a kaçmış, Hilmi de babasının memuriyeti nedeniyle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde eğitim görmüştür. İdadiyi bitirmesinin ardından Askerî Tıbbiye'ye yazılacak, en hür düşüncelerin yuva yaptığı azılı bir muhalife dönüşecektir.

Osmanlı devletinin sosyal ve siyasal bakımdan karşılaştığı zorlukları II. Abdülhamit'in yanlış politikalarına bağlayan birçok Tıbbiyeliden biridir. "Dünyayı iki azıdişinin arasına almış, dilinin ucuyla döndürüp duruyor," diye niteleyecek kadar azılı bir Abdülhamit karşıtıdır. Üstelik mücadelesi sadece fikrî değildir. Sultana karşı başarısız bir suikast tertibinin içinde bile yer alacaktır.

Birçok Tıbbiyeli gibi o da gönüllü sürgünü seçecek ve Avrupa'ya gidecektir. Buradaki Jön Türklerin Cenevre Grubu içinde ihtilalci söylemleriyle sivrilir. Doğrudan iktidar değişimini savunduğu görüşleriyle dikkat çeker ve şöhret kazanır. Özellikle "Ahali Hâkimliği" projesi ve "Şart" adını verdiği anayasa taslağı ile "batmakta" olan devleti "kurtarmak" amaçlı geçici bir meşrutiyet anlayışından ziyade, kurumsal manada bir anayasal monarşi tesis etmek niyetinde olduğunu ortaya koymuştur. Bu kısım çok önemlidir; zira Jön

Levent Şahverdi Arşivi

Türklerin birçoğunun anayasa, güçler dengesi, parlamenter sistem gibi siyasi mekanizma ve kavramlar hakkında pek bir fikri yoktur. Abdülhamit'e muhalefet etmekte ve Batı'da gördükleri bu kavram ve mekanizmaları modern addettikleri için ülkenin sorunlarına ilaç addetmektedirler. Ancak bir kez iktidara geldiklerinde bunları nasıl uygulayacakları hususunda hiçbir fikirleri yoktur, ki Şevket Süreyya Aydemir'e göre, II. Meşrutiyet'in bunların elinden çıkıp eli silahlı bir avuç genç komitacı subayın eline geçmesinin en önemli nedeni bu nadanlıktır.[1]

Bu cümleye belki bir istisnadır Tunalı Hilmi. Birçok İttihatçıdan çok daha derin ve kapsamlı fikirleri vardır. Ayrıca, doğrudan cumhuriyetçi olmasa da anayasaya bağlılık ve hükümdarın yetkilerinin sınırlandırılması ile hak ve görevlerinin belirlenmesi konularına önem vermektedir. Kendisini diğer Jön Türklerden ayıran bu özelliği, ileride Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak kadrolar ile en azından düşünsel manada bir yakınlık kurması demektir.

1902'deki I. Jön Türk Kongresi'nde "yoldaş"larıyla fikir ayrılığına düşmesi sonucu Kahire'ye yerleşir. 1909'da 31 Mart Vakası'nın ardından "şahsi ve siyasi düşmanı" Abdülhamit'in Selanik'e sürgün edilmesinden sonra İstanbul'a gelir. Ancak burada çok kalmaz ve Anadolu'ya geçerek 1916'ya değin Karadeniz Ereğlisi, Silivri, Bayburt, Ordu, Beykoz ve Gemlik'te kaymakamlık yapar. Daha sonra savaş nedeniyle ülkeye göç eden muhacirlerin ve sığınmacıların durumlarını denetlemek ve düzenlemekle görevlendirilir. 1919'a kadar sürdürdüğü yeni görevinden son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Bolu'yu temsilen katılmasıyla ayrılacaktır. İngilizlerin İstanbul'un işgali ve Meclis'i basıp Rauf Orbay ve Kara Vasıf Bey gibi önde gelen isimleri tutuklamasına karşı, Meclis'in toplantılarını süresiz olarak ertelemesi yönündeki önergeyi sunan odur. Böylece, Meclis'in toplantılarına devam etmesi gerektiğini savunan saray ve işgal kuvvetlerinin oyununu bozmuş, Ankara'da yeni bir meclis toplanmasının önünü açmıştır.

İstanbul'un resmen işgalinden sonra Ankara'ya geçerek Milli Mücadele saflarına katılan ve Büyük Millet Meclisi'nde de Bolu me-

1. (Far.) Nadan: "na-" olumsuzluk eki + "danesten" (bilmek); bilmeyen, cahil. "Danışman" kelimesi de aynı fiilden türemiştir ve aslı "danişmend"dir.

busu olarak görev yapan Hilmi Bey, Düzce Ayaklanması'nın bastırılmasında ve Karadeniz Ereğlisi'ni işgal etmek isteyen Fransız ordusunu engelleyecek direnişin örgütlenmesinde görev alır. Eylem adamlığının yanı sıra Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun (1921) hazırlık komisyonunda çalışır. Son Osmanlı Meclisi'ni kapatan adam, yeni rejimin kurucu belgesini hazırlayanlardan da biri olmuştur.

1923 ve 1927 yıllarında yapılan seçimlerde bu defa Zonguldak'tan mebus seçilen Tunalı Hilmi, bu iki görev döneminde emekçilerin, özellikle de Ereğli'deki maden işçilerinin sosyal ve hukuki haklarının verilmesi ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi için soru önergeleri yöneltmiştir. Siyasi hayatının ilk yıllarından itibaren monarşiye karşı kesin bir şekilde konumlanan Hilmi Bey, eşit yurttaşlık ve hak sahipliği konusunda da öncülük yapacaktır. Henüz 1923 yılında, hemcinslerinden çokça tepki almasına rağmen Meclis kürsüsünden kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınması gerekliliğini dile getirmiş, hatta "Hanım Paşa" görmek istediğini bildirmiştir. Konuşmaları, getirdiği kanun teklifleri ve önergelerinin birçoğu ilk başta kabul görmese de, birkaç yıl sonra yapılacak Kemalist devrimlere ilham verdiği görülecektir.

İmparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinin en dikkat çekici figürlerinden olan Tunalı Hilmi, entelektüel hayatının önemli bir kısmında zaman ayırdığı Türk dilinin sadeleştirilmesi faaliyetlerinin belki de en önemli aşaması olan Latin harflerinin kabulünü göremeden, 26 Temmuz 1928 tarihinde dünyaya gözlerini yumacaktır.

Demirci Mehmet Efe

(1883-1961)

Ege Bölgesi'nde, Osmanlı devletinin son yıllarında merkezî otoritenin zayıflamasıyla ortaya çıkan başıbozuk silahlı çetecilerden biri olan Demirci Mehmet, Birinci Dünya Savaşı sonrasında kendisi gibi bir köylüden beklenmeyecek bir tarihî öneme kavuşacaktır. İzmir'in 15 Mayıs 1919'daki işgalinin ardından, emrindeki silahlı adamlarıyla birlikte Kuva-yı Milliye'ye katılmakta gecikmemiştir. İşgal ordularına karşı mücadele etmekle kalmamış, Delibaş ve Beyşehir'de çıkan Kuva-yı Milliye aleyhtarı ayaklanmaları bastırmada da önemli rol oynamıştır.

Bu tip birliklerin Kurtuluş Savaşı'nın bu ilk safhasında, Ankara henüz düzenli birlikleri muharebe meydanlarına süreememişken önemi büyüktür. Ancak, Kurtuluş Savaşı'nın tecrübeli komutanları kesin bir zafer için başıbozuk kuvvetlerden fazlasına ihtiyaç olduğunun farkındadırlar. Aralık 1920'de bölgedeki atlı birliklerin düzenli ordu saflarına katılması emredildiğinde Demirci Mehmet Efe gibiler için karar ânı gelmiştir. Refet Paşa ve emrindeki birlikler Meclis'in bu kararını Demirci Mehmet Efe'ye tebliğ etmek üzere Aydın'a kadar gelirler. Fakat Çerkes Ethem'in Demirci Mehmet Efe başta olmak üzere bu başıbozuk çeteleri üzerindeki etkisi çok daha güçlü olduğundan Refet Paşa'nın telkinleri başta olumsuz karşılanır. Mehmet Efe'nin düzenli orduya katılmayı reddetmesi ve isyancı

Çerkes Ethem kuvvetlerine katılma ihtimali üzerine, kendisine karşı Denizli civarında bir harekât başlatılır.

Ancak Ankara ile ters düşen diğer çetecilerin aksine Demirci paçayı kurtarmayı başaracaktır. Bunu Refet Paşa ile arasındaki girift ilişkiye borçludur. Batı Cephesi'ndeki bazı komutanların bu başıbozuk birliklerle fazla içli dışlı olmaları çok da şaşırılacak bir şey değildir. Örneğin, cepheden Ankara'ya geldiğinde Ali Fuat Paşa'nın üstünde subay üniforması yerine çeteci kıyafeti olduğunu gören Mustafa Kemal gözlerine inanamayacaktır. Bir Osmanlı subayının başıbozukların bu kadar etkisi altına girmesinden rahatsız olmuştur. Refet Bele samimiyeti daha da ilerletmişe benzemektedir. Demirci'nin kuvvetlerini dağıtması emri verildiğinde, kendisine önceden haber verip kaçmasına göz yummaya kadar götürecektir işi. Demirci de kendisine teşekkür babında arkasında 100 bin lira ile bazı değerli silahlar bırakmıştır. Yıllar sonra, 1 Ağustos 1962'de Sabahattin Selek'e söylediğine göre, Refet Paşa bunları devlete teslim etmemiştir. Bu parayla Demirci Efe'ye yıllarca maaş ödediğini söylemektedir. Silahların Askerî Müze'ye teslimi ise ancak 1961 yılında gerçekleşmiştir.

Her ne kadar bir ara isyancı konumunda düşse de, Milli Mücadele'ye olan katkıları nedeniyle Demirci Mehmet Efe herhangi bir ceza almaz. Ankara hükümetinin gözetimi ve denetimi altında yaşamına devam eder. Emrindeki efelerin çoğu ise düzenli ordu saflarına dahil edilir. Savaşın sonlarına doğru yeniden silahına sarılacak ve memleketi Nazilli'yi düşman işgalinden kurtaran birliklere katılacaktır. Milli Mücadele tamamına erdiğinde isyanı unutulmuştur; artık milli bir kahraman mertebesindedir. Yaşamının geri kalanını Nazilli'de geçirecektir.

Eşkıyalık günlerinden kalma hasımları tarafından birkaç kez öldürülme riski atlattığında, mafya mensupları gibi çetecilerin de huzur içinde bir emeklilik yaşayamayacaklarını anlamış olmalıdır. Demirci Mehmet'in 1961'deki ölümüne kadar memleketinde neler yaptığı hakkında pek bir bilgiye sahip değiliz. Sadece hayatta kalmayı başardığını ve kendisine Demokrat Parti tarafından yapılan tekliflere rağmen aktif siyasetten uzak durduğunu biliyoruz. En azından tarihte bir kez olsun, tesadüflerin kendisine boyundan büyük roller biçtiği biri haddini bilmeyi başarmış gibidir.

Ahmet Anzavur

(?-1921)

Rusya'nın Kafkaslar'a yayılma politikasının yarattığı kırımlardan kaçarak Anadolu'ya yerleşen bir Çerkes ailesine mensup olan Ahmet Anzavur, ata yurdu Kafkaslar'dan binlerce kilometre uzakta, Batı Anadolu'daki Biga'da dünyaya gelir. Sultan II. Abdülhamit zamanında alaylı bir jandarma zabiti olarak devlet hizmetinde çalışmaya başlar. Kız kardeşinin padişahın haremine cariye olarak alınması saray tarafından kollanmasına yol açtıysa da, yolsuzluk suçlamaları nedeniyle Kütahya'ya sürülmesi çok sürmeyecektir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile kendisini hürriyetperver biri gibi lanse eden Anzavur, alaylı olmasına rağmen binbaşı rütbesine kadar yükselmeyi başaracaktır. Cihan Harbi yıllarını mütekait bir zabit olarak Çanakkale'de geçirmiştir. Yıllar önce emekli olmasına karşın ilginç bir şekilde Nisan 1919'da tekrar devlet hizmetine girmeyi becermiştir. Doğru düzgün okuma yazma bilmemesine rağmen İzmit mutasarrıflığı gibi yüksek bir göreve tayin edilmesi, İstanbul'un içinde bulunduğu çıkmazın en güzel göstergelerinden biridir. Mutasarrıflık görevi süresince hem bölgedeki İttihatçıları derdest etmeye hem de Kuva-yı Milliye direnişini engellemeye çalışarak Mütareke yıllarındaki tarafını ifşa etmiştir.

1919 sonbaharından itibaren, Anadolu'da güçlenmeye başlayan Kuva-yı Milliye hareketini kırmak için bölgesel isyanlar düzen-

Levent Şahverdi Arşivi

lemeye başlamış ve Milli Mücadele karşıtı yerel cemiyetleri Cemiyet-i Ahmediye adında kendi liderliğindeki bir çatı organizasyonda birleştirmiştir. Bursa ve Balıkesir'de örgütlenen Kuva-yı Milliye'yi engellemek amacıyla memleketi Biga'da kurulmuş olan Kuva-yı Muhammedî adındaki bir oluşuma da kumanda etmektedir. İlk başta soydaşı olan Çerkesleri örgütlemişken sonrasında Bursa ve Balıkesir civarında yerleşik farklı etnik grupları da Milli Mücadele karşıtı hareketine dahil etmeye başlayacaktır.

Cahil bir eşkıyadan fazla bir şey olmayan Anzavur ve adamlarının herhangi bir siyasal programı yoktur; yanındakiler de İstanbul'un himayesinden ve ellerindeki silahlardan yararlanarak zenginleşmeye çalışan başıbozuklardan başka bir şey değildir. Ekim 1919'da Manyas, Susurluk ve Gönen civarında başlattığı ilk isyan yaklaşık bir ay sonunda Kasım 1919'da bastırılır. Fakat Anzavur ve emrindekiler Şubat 1920'de yeni bir ayaklanma başlatırlar. İlk isyanı Kuvvacılar tarafından bastırılmışken, bu ikinci isyana son veren Anzavur'un soydaşı ve henüz o tarihte Ankara'ya isyan bayrağını açmamış Çerkes Ethem olur. Kendi tertip ettiği isyanların başarısız olması üzerine, Anzavur bu sefer de Mayıs 1920'de Adapazarı ve Geyve'de Kuva-yı Milliye karşıtı hücumlara iştirak eder. Sultan Vahdettin ve İstanbul hükümetinin desteğiyle hareket eden Kuva-yı İnzibatiye'ye katılan Anzavur için bu tercih adeta sonun başlangıcı olur. Çatışmalarda yaralanacak ve geri çekildiği memleketi Biga yakınlarında pusuya düşürülerek öldürülecektir. Oğlu Kadri ise iki sene sonra adamlarıyla birlikte Yunanistan'dan Anadolu'ya geçmeye çalışırken yakalanmış ve idam edilmiştir.

Ahmet Anzavur ve emrindeki çetelerin etkisiz hale getirilmeleri, bir içsavaşın sonu olarak değerlendirilebilir. Bu düzensiz kuvvetlerin tasfiyesinin ardından, Ankara hükümetinin artık doğrudan işgalci güçlerle mücadele etme zamanı gelmiştir.

Topal Osman

(1883-1923)

Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e giden sallantılı yılların en tartışmalı figürlerinden biri olan Topal Osman doğduğu şehir Giresun'da kayıkçılık yapan sıradan biridir. On yıllık savaş dönemi hayatını komple değiştirecek ve adını tarih kitaplarına yazdırmasını sağlayacaktır. Bu savaş döneminde hizmetlerine sıkça başvurulan başıbozuk milislerden biridir Osman. Yaptıkları, düzenli orduların ve meşru hükümetlerin neden zorunda kalmadıkça gayrinizami birlikler kullanmaması gerektiğinin bir delilidir.

Balkan Savaşı'nın başlamasının ardından gönüllü olarak orduya yazılan Osman, Çorlu yakınlarındaki muharebelerin birinde diz kapağından yaralanmıştır; artık topaldır. Cihan Harbi başladıktan sonra ise Doğu Karadeniz'deki Rum çetelerinin köy baskınları ve yerel Müslüman halka saldırılarına karşı bir milis örgütü kurmuştur. Teşkilat-ı Mahsusa'nın emriyle, adamlarıyla birlikte Doğu Cephesi'nde Rus ordusuna karşı yürütülen harekâtlara katılır. Ancak kendisinin başıbozuk faaliyetleri şikâyet konusu olunca Divan-ı Harb'e verilir. Ceza almasa da cephe gerisinde kalması şart koşulur.

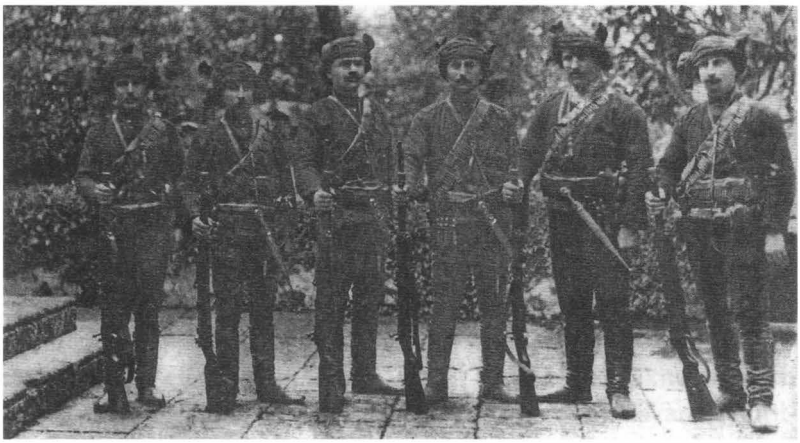
Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başına geçer. İzmir'in işgali Karadeniz kıyısındaki bu kentte de bir infial yaratmış ve 17 Mayıs 1919'da Yunan işgalini protesto etmek üzere Topal Osman öncülüğünde bir miting düzenlen-

miştir. Aynı zamanda bölgede bir Rum Pontus devletinin kurulmasını engellemek amacıyla kendi silahlı birliklerini örgütleyecektir. Giresun'un da dahil olduğu Doğu Karadeniz'de, Patrikhane ve işgal güçlerinin desteğini alan Rum çeteler ile Topal Osman'ın liderlik ettiği Türk ve Müslüman birliklerinin mücadelesi adeta düşük yoğunluklu bir içsavaş halini alır.

Milli Mücadele'nin başından itibaren Mustafa Kemal'e destek veren Topal Osman, Erzurum Kongresi'nde Paşa'ya muhalefet edenleri susturmak için şiddete başvurarak ileride yapacaklarının ilk işaretini vermiş gibidir. Ölümle tehdit ettiği Dr. Ali Naci Duyduk ve mühendis İbrahim Hamdi Elgen isimli iki hemşerisi yurtdışına kaçmasaydı, başlarına neler geleceğini tahmin etmek pek de zor değildir.

Topal Osman ve milisleri 1921'den itibaren Ankara'nın kontrolü ve gözetiminde, Anadolu'daki Milli Mücadele karşıtı isyanları ve muhalefeti bertaraf etmek üzere faaliyet gösterir. Öyle ki Koçgiri Ayaklanması'nı bastırmak için bile Topal Osman ve milislerinden yararlanılır. Sakarya Muharebesi'nden başlayarak Büyük Taarruz'un sonuna dek, Osman ve adamları Büyük Millet Meclisi orduları saflarında çarpışır.

1923 yılı, Topal Osman'ın kariyerinin ve hayatının ani sonuna tanıklık edecektir. Bu kabına sığmayan çeteci, Meclis'in maruf muhaliflerinden Ali Şükrü Bey'i acımasızca öldürerek haddini aşmış

Topal Osman ve milisleri

Levent Şahverdi Arşivi

gibidir. Meclis oturumlarında Mustafa Kemal'e karşı kullandığı saygısız ifadelere sinirlenen Osman, bir adamını yollayarak Ali Şükrü'yü kahve içmeye çağırmış, ardından da misafirini boğdurup cesedini bir köşeye atmıştır. "Kabe-i Millet"e mensup bir mebusun kendisi gibi bir çeteci tarafından soğukkanlılıkla katledilmesi herkesi şoke etmiştir. Bu mebusun muhalif olması hükümeti daha da zor durumda bırakmıştır. Hemen harekete geçilmeli, bu menfur tecavüz cezasız bırakılmamalıdır.

Hakkında bizzat Meclis tarafından idam kararı verilen Topal Osman'ın yakalanması o kadar kolay olmamıştır. Meclis'i koruyan Osman'ın bölükleri, diğer birliklerle değiştirilmiş, sonra da Mustafa Kemal ve eşi Latife Hanım sessizce Çankaya Köşkü'nden istasyondaki başka bir eve nakledilmişlerdir. Ardından da Osman ve adamlarıyla uzun bir çatışmaya girmek zorunda kalınmıştır. Yaralı bir şekilde yakalanan Topal Osman, hakkındaki idam kararına rağmen, kafası kesilerek gömülmüştür. Cansız bedeni Meclis kapısının önünde asıldığındaysa, sembolik bir şekilde seçilmişlerin üstünlüğü vurgulanmak istenmiş olmalıdır.

Kurbanı Ali Şükrü'nün karısı ve yetim çocuklarına bir emekli maaşı bile bağlanmazken, Topal Osman'ın naaşı kardeşlerinin ricası üzerine gömüldüğü yerden çıkarılıp Giresun Kalesi'nin tepesinde bir anıtmezara gömülecektir.

Şeyh Sait

(1865-1925)

1865 yılında Palu'da doğan Sait, küçük yaşlarda başladığı dinî eğitiminin ardından babasının vefatıyla birlikte onun postuna oturarak Nakşibendi Tarikatı'nın Palevî kolunun şeyhi olur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Erzurum yakınlarındaki Hınıs'a taşınır ve burada kurduğu medresede hocalık yapmaya devam eder.

Türk tarihine ise ilmî çalışmalarından ziyade, kendi adıyla anılan isyan ile geçecektir. Sebepleri ve özellikle de sonuçları dikkate alındığında genç Türkiye Cumhuriyeti açısından bir dönüm noktası teşkil eden Şeyh Sait İsyanı, 13 Şubat 1925 günü Diyarbakır'a bağlı Piran köyünde başlayacak ve kısa bir süre zarfında bölgenin tamamını etkisi altına alacaktır.

İsyancıların arasına bağımsız bir Kürdistan hayali kuran bazı ayrılıkçı kimseler karışmışsa da, hareket esasen dinî bir nitelik göstermektedir. Zaten milliyetçi bir ayrılıkçı hareketin oluşması için gerekli toplumsal şartların bölgede ne kadar olduğu da şüphelidir; yörenin dindar halkının seküler bir milliyetçilik yerine dinî bir retoriğe teveccüh göstermesi çok da şaşırtıcı değildir. İsyan, hilafetin kaldırılmasına, şeyhülislamlık makamının ilga edilmesine ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu gibi radikal reformlara bir tepki olarak çıkmıştır. Şeyh Sait'in dağıttığı bildirilerde halk sürekli halife adına isyana çağırılmaktadır. Şeriattan bahsedilmekte, dinle alay edildiğinden, İslami-

Levent Şahverdi Arşivi

Şeyh Sait ve arkadaşları: "Millete hücum ederken başları ezilen cehl ve ihtiras yılanları"

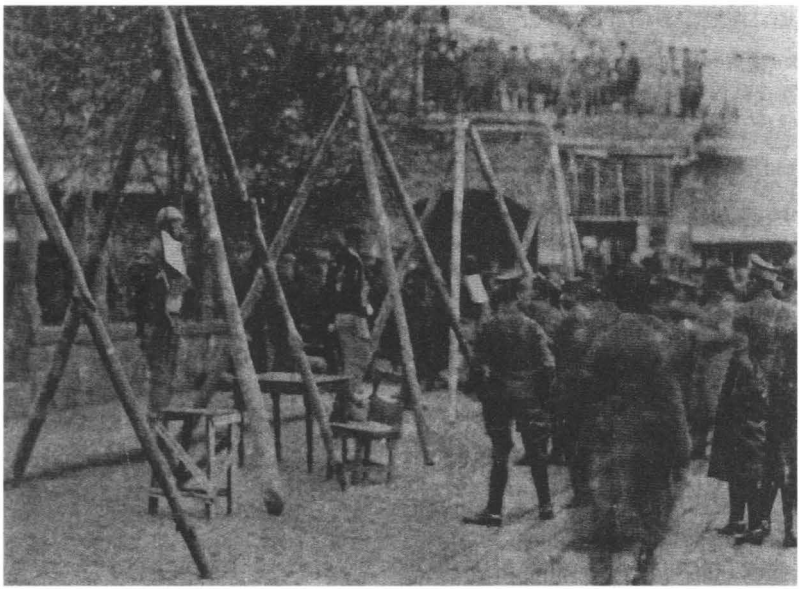
yetin esaslarının değiştirildiğinden, din erbabına savaş açıldığından yakınılmaktadır. Mustafa Kemal ve arkadaşları dinin temel hükümlerine aykırı hareket etmekle, hatta Allah ve Peygamber'i inkâr etmekle suçlanmaktadır. Böylelerinin "mal ve canlarının şeriat-ı garra-yı Ahmediyye'ye göre helal" olmasından doğal ne vardır?

İsyanın hedefinde modernleşmeden rahatsız muhafazakâr ve reaksiyoner kesimler olduğu, Şeyh Sait'in bölgedeki aşiret reislerine yazdığı mektuplardaki suçlamalardan da anlaşılabilir. "Emirü'l-mücahidin" olarak imzaladığı bu mektuplarda Şeyh Sait, muhataplarını "din-i mubin-i Ahmedi'yi kâfir olan Mustafa Kemal'in yed-i zulmünden tahlis etmek gazası"na çağırmaktadır. Kadınların artık örtünmediğinden, yabancılarla dans ettiğinden, zina ve içkiye izin

verilmesinden,[1] dans salonu, tiyatro, sinema ve bar gibi binalar inşa edilmesinden, kısacası dinin elden gittiğinden şikâyet etmektedir.

İsyancılar birkaç gün içinde çevre ilçeleri ve kuzeye doğru ilerleyerek kısa bir süreliğine de olsa Elazığ'ı ele geçirmeyi başarmışlardır. Bu sırada başvekil olan Ali Fethi Bey ilk başta sert önlemler almak istememiş ve bölgede sıkıyönetim ilan etmekle yetinmiştir. Ancak, bu önlemler isyanı bastırmaya yetmeyince, görevini Mustafa Kemal'in devreye girmesiyle şahin kanadı temsil eden İsmet İnönü'ye bırakmak zorunda kalmıştır. İsmet Paşa isyanı bastırabilmek için derhal Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkaracak ve asilerin cezalandırılması amacıyla İstiklal Mahkemeleri'ni tekrar faaliyete geçirecektir. Ayaklanma, bölgeye sevk edilen ordu birliklerinin Nisan ayında başlattıkları harekâtın ardından Şeyh Sait'in Muş ile Varto arasındaki Çarınçur köyünde 15 Nisan'da yakalanmasıyla son bulmuştur.

Şeyh Sait, üyeleri mebuslardan oluşan ve kararları temyiz edilemeyen İstiklal Mahkemesi tarafından idama mahkûm edilir. Cezanın

Şeyh Sait İsyanı sonrasında kurulan darağaçları

1. Birinci Meclis tek oy farkla da olsa aslında alkolü yasaklamış ve çıkarılan Men-i Müskirat Kanunu 22 Mart 1926'ya, yani isyanın sona ermesinden bir yıl sonrasına kadar yürürlükte kalmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

infazı 29 Haziran 1925 tarihinde Diyarbakır'da gerçekleştirilir. Elebaşı ölmüş, isyan bitmiştir. Lakin hükümetin sertleşme politikaları bölgeyle sınırlı kalmayacaktır. Meclis'in tek muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da isyanla ilişkilendirilerek kapatılır.

Öte yandan Şeyh Sait İsyanı, Lozan'da çözülemeyip Cemiyet-i Akvam'a havale edilen Musul sorununda Türkiye'nin elini de oldukça zayıflatmıştır. İnceleme Komisyonu'nun Musul vilayetinde çalışmalara başlamasından sadece iki gün sonra başlayan isyan, Türkiye'nin Musul Kürtlerinin Türkiye ile birleşmeyi arzu ettikleri yönündeki argümanlarını zayıflatacak ve hükümetin Musul üzerindeki hak iddialarından vazgeçmesine neden olacaktır.

Mustafa Sabri Efendi

(1869-1954)

Milli Mücadele'ye ve Kuva-yı Milliye hareketine karşıt olarak konumlanan ulema arasında öne çıkan isimlerden biri olan Mustafa Sabri Efendi, Anadolu'nun farklı şehirlerinde dinî eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelir ve Beşiktaş'ta Asariye Camii imamlığına getirilir. Buradaki görevi süresince Sultan II. Abdülhamit'in de katıldığı huzur derslerinde hazır bulunur ve genç yaşta saray ile bir bağlantı sağlamış olur. Dinî vazifelerinin yanı sıra *Peyam-ı Sabah, İkdam, Yarın, Alemdar* gibi gazetelerde yazılar kaleme alır.

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından doğduğu şehirden, yani Tokat'tan mebus seçilerek parlamentoya girer. Bu dönemde siyasi bakımdan İttihat ve Terakki'ye yakınlık duymasına karşın kısa sürede düşünceleri tam ters istikamete yönelecek ve önce Ahrar Fırkası sonra da Hürriyet ve İtilaf saflarına geçecektir. Ocak 1913'teki Bab-ı Âli Baskını'nın ardından tutuklanma ihtimali karşısında önce Mısır'a, oradan da Romanya'ya firar eder. Nitekim Romanya'da tutuklanır ve sürgün olarak Bilecik'e gönderilir.

Mustafa Sabri Efendi Birinci Dünya Savaşı yıllarını Bilecik'te geçirecektir. İstanbul'a ancak İttihatçıların ülkeyi terk edişlerinden sonra, Ocak 1919'da dönebilmiştir. 1919 Seçimleri'nde yine Tokat'tan mebus seçilmesinin yanında, Damat Ferit Paşa kabinesinde de şeyhülislam olarak yer alır. Mütareke yıllarında, dönemin gözde

Levent Şahverdi Arşivi

bir figürü olarak sadrazam vekilliğinden Ayan Meclisi üyeliğine birçok farklı görevler üstlenir. Fakat kendisi başından beri Milli Mücadele karşısında konumlanacak, hatta Mustafa Kemal'in Sultan Vahdettin tarafından Anadolu'ya gönderilmesine dahi karşı çıkacaktır. Dahası, Saltanat Şurası üyesi olarak Sèvres Antlaşması'nın onaylanması yönünde görüş bildirecek, Anadolu'daki milli harekete karşı tedbirler alınmasını teklif edecektir. Öyle ki, üyesi olduğu Teali-i İslam Cemiyeti adına Kuvvacıları "kudurmuş haydutlar" olarak nitelediği bir beyanname dahi kaleme alacaktır. Teklifinin kabul görmemesi üzerine resmî görevlerinden istifa edecek kadar da Milli Mücadele aleyhtarı bir isimdir.

Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra, bu derece aleyhtar birinin ülkede kalması artık imkânsızdır. Lozan'da belirlenen limit doğrultusunda 150 kişiyle sınırlandırılan sürgün edilecekler listesine alınır. 1924'te vatandaşlıktan da çıkarılan Mustafa Sabri Efendi, affedilince memlekete dönen birçok "Yüzellilik"in aksine hiçbir zaman geri gelmeyecek ve hayata gözlerini Kahire'de yumacaktır.

Refik Halit Karay

(1888-1965)

Türk edebiyatının en verimli yazarlarından Refik Halit, 1888 yılında İstanbul'da dünyaya gelir. Galatasaray Lisesi ve Hukuk Mektebi'nden mezun olduktan sonra matbuat âlemine girmiş, *Kalem* ve *Cem* gibi gazete ve mecmualarda "Kirpi" mahlasını kullanarak yazılar kaleme almıştır. Takma ad olarak seçtiği "Kirpi"nin dikenleri kariyerinin daha ilk yıllarında başına dert açacak ve 1913'te Sinop'ta kalebentliğe, yani sürgün cezasına çarptırılacaktır. İttihatçılar eleştiriyi kaldıramamaktadır. Sürgünlüğü sadece Karadeniz kıyısıyla sınırlı kalmayacak, Çorum, Ankara ve Bilecik gibi Anadolu şehirlerinde de ikamet etmek durumunda kalacaktır.

Savaşın son yılında Ziya Gökalp'in aracı olmasıyla, hakkındaki hüküm kaldırılmadan da olsa, İstanbul'a geri dönmesine izin verilmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte İttihatçılara karşı açıktan tavır almaya başlamış, tekrar açılan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na üye olmuştur. Milli Mücadele'yle karşı da aktif bir şekilde mücadele edecek ve bunu sadece "Kuzum Mustafa, Sen Deli Misin?" gibi ifadeler içeren köşe yazılarıyla yapmayacaktır. O yıllarda posta ve telgraf umum müdürü kendisidir. Emrindeki posta ve telgrafhanelere Kuva-yı Milliyecilerin haberleşmelerini engellemeyi emretmiştir. Kitabın birçok yerinde de belirttiğimiz gibi, özellikle ilk yılında Kurtuluş Savaşı bir telgraf savaşıdır. Uygulan-

Levent Şahverdi Arşivi

saydı, bu emrin Anadolu'daki direnişi daha başından felç etmesi işten bile değildir.

Tüm bu faaliyetlerinin kendisini "Yüzellilikler" listesinde sokması pek de şaşılacak bir şey değildir. O da bunu öngörmüş olacak ki, sürgüne gönderilmeden ülkeyi kendisi terk edecek ve Beyrut'a yerleşecektir. Ancak, aynı listedeki bazı isimlerin aksine, sürgün yıllarında cumhuriyetle barışmıştır. İnkılapları destekler mahiyetteki yazıları ve Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması yolundaki çabaları neticesinde Temmuz 1938'de affedilecek ve memlekete dönecektir.

Affedilişinin hikâyesi de ilginçtir. Sürgünde yazdığı *Deli* adlı piyesinde akıl hastanesinde 20 sene yattıktan sonra bir anda şuuru yerine gelen bir adamın Türkiye'deki değişikliklere ayak uyduramaması konu alınmaktadır. Kahramanımız Latin harfleriyle basılan Türkçe gazeteyi Fransızca sanmakta, erkeklerle kadınların dans etmesi karşısında küçük dilini yutmaktadır. Çareyi Merkez Efendi Tekkesi'nde kendisine "bir nefes ettirmek"te bulduğu anda, tekke ve zaviyelerin kapatıldığını öğrenecektir. En sonunda da gördükleri karşısında tekrar delirecektir. Aslında rejimin örtülü bir eleştirisini de yapan bu piyes bir şekilde Mustafa Kemal'in eline geçmiş ve Gazi'nin çok hoşuna gitmiştir. Akşam sofrasında çevredekilere, "Size bir ziyafet-i edebiye çekeceğim," diyerek piyesi okurken kahkahalarına engel olamamıştır. En sonunda da Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya dönecek ve Refik Halit'in memlekete dönmesi için gerekli işlemlerin yapılmasını isteyecektir.

Dönüşünün ardından tekrar matbuat hayatına atılan Karay, sürgüne gitmeden de yayımlamakta olduğu *Aydede* mizah dergisine yeniden hayat verir. 1965'teki vefatına değin son dönem Osmanlı ve erken cumhuriyet dönemindeki sosyal ve kültürel hayatın nasıl olduğuna dair eşsiz nitelikte kaynak mahiyeti taşıyan eserler bırakacaktır.

Refi' Cevat Ulunay

(1890-1968)

Osmanlı devletinden genç Cumhuriyet'e devrolan gazeteci ve yazarlar kuşağının son temsilcilerinden olan Refi' Cevat Ulunay, akranları içinde muhalif kimliği ile öne çıkar. *Tanin* gazetesinde başlayan gazetecilik serüveni giderek İttihat ve Terakki karşıtı bir yöne kaymış, nihayet düşünsel savrulması neticesinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır. Haziran 1913'teki Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra İttihat ve Terakki tarafından partiye muhalif birçok kişiyle birlikte Sinop'a sürgüne gönderilecek ve yayımlamakta olduğu *Alemdar* gazetesi kapatılacaktır. Ağustos 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus savaş gemilerinin Sinop'u bombalaması üzerine sürgün yeri değiştirilmiş ve yeni ikametgâhı Çorum olmuştur. Harp sırasında Orta Anadolu'dan İstanbul'a yazdığı af dilekçeleri karşılıksız kalmış, başkente dönüşü ancak savaşı kaybeden İttihatçıların iktidardan düşmesiyle mümkün olmuştur.

Ulunay'ın İttihat ve Terakki düşmanlığı, Mustafa Kemal'e mesafeli durmasına ve Milli Mücadele'ye muhalif bir tavır takınmasına neden olmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında yerel direniş örgütlenirken İttihatçı subayların önemli bir rol oynadığını ve Enver-Talat-Cemal çizgisinde olmasa da, Mustafa Kemal'in de eski bir İttihatçı olduğunu unutmayalım. Gene hatırdan çıkarılmaması gereken başka bir nokta, Cihan Harbi'nde mahvolan bir ülkede İttihat-

çılara karşı inanılmaz bir tepki olduğudur. Kendileri tarafından sürgüne gönderildiği için zaten öfkeli olan Refi' Cevat da, doğal olarak bu tepkililerden biridir.

Kurtuluşu sağlayacak tek güç olarak padişahı görmekle birlikte İngiliz mandasına da taraftardır Refi' Cevat. İttihatçı karşıtlığının etkisiyle Kuva-yı Milliye'ye sırtını dönen muhalif yazar, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasının ardından, Lozan Barış görüşmelerinin başlamasını bile beklemeden 1922 yılı Kasım ayında İngilizlere sığınarak Türkiye'den ayrılır. Terk-i vatan etmiş olsa da gıyabında vatana ihanet suçlamasıyla idam cezasına çarptırılacaktır. Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye'ye ayrılan yüz elli kişilik sürgün kotasında kendisine yer bulup Yüzellilikler'den biri olmayı da başarmıştır. 1927'de vatandaşlıktan da çıkarılacaktır.

Firari olarak önce Suriye'ye, oradan da Fransa'ya giden Refi' Cevat, Paris'te kendisi gibi bir Yüzellilik olan eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in çıkardığı *La République enchainée* (Zincire Vurulmuş Cumhuriyet) isimli gazetede Mustafa Kemal ve yeni rejimi eleştiren yazılar kaleme almaya devam eder. Maddi sıkıntıya düştüğü dönemlerde ise af çıkması umuduyla kaleminin keskinliğini azaltacak ve eleştirilerine ara verecektir.

Atatürk'ün 1938'deki ölümünün ardından İsmet Paşa'yla başlayan yumuşama döneminde nihayet tüm Yüzellilikler'i kapsayan bir af çıkarılmış ve Refi' Cevat da ülkesine dönebilmiştir. Hayatının geri kalan kısmında siyasetten uzak durmaya ehemmiyet vermiştir. Siyasi yazılar yerine eski İstanbul yaşantısına ve kültür hayatına dair yazılar kaleme almaya başlar, ki eserleri hakikaten okuyucuya büyük keyif verecek cinstendir. Sürgünden döndükten 30 yıl sonra, zamanında kıyasıya eleştirdiği Milli Mücadelecilerin kurtardığı vatanında, özgür bir yurttaş olarak 1968'de hayata gözlerini yumacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Rıza Tevfik Bölükbaşı

(1869-1949)

Rıza Tevfik, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tevarüs eden kuşak içinde siyasi kimliğinin yanı sıra felsefe alanında telif eser veren bir düşün insanı olarak öne çıkar. Tıbbiye'de okurken akranlarının çoğu gibi İttihat ve Terakki üyesi olur. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından, devrim ateşinin taze harlandığı ilk günlerde meydanlarda sesi duyulan isimlerden biridir. Halka nutuklar atan tutkulu bir hatip haline gelmiştir.

1908 Seçimleri'nde Edirne mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girmekle birlikte, bir süre sonra konuşmaları kendisine sorun yaratacak ve İttihat ve Terakki ile arasının açılmasına neden olacaktır. Cemiyet'ten ayrılarak tam karşıt görüşteki Hürriyet ve İtilaf saflarına katılır. 1912 Seçimleri için yeni partisine destek konuşması yaparken Gümülcine'de eski "kardaş"ları tarafından dövülür. Bu olay sonrasında bir süre siyasetten uzak durarak Rehber-i İttihad-ı Osmani Mektebi'nde felsefe dersleri verir.

Aktif siyasete verdiği arayı 1918'de Tevfik Paşa kabinesinde maarif nazırı olarak sonlandırır. Siyasete bu geri dönüşü, kendisi için pek hayırlı olmayacaktır. Rıza Tevfik, Osmanlı devletinin İtilaf Devletleri'nce parçalanmasını öngören Sèvres Antlaşması'na imza atan heyetin içinde yer alacak ve antlaşmanın imzacılarından biri olacaktır. Bu teslimiyet belgesine imzasını koymasının yanı sıra,

Milli Mücadele'ye mesafeli oluşu nedeniyle ders verdiği Darülfünun talebelerinin protestosuyla karşılaşacak ve üniversiteden ayrılmak zorunda kalacaktır.

Yakın arkadaşı Ali Kemal'in İzmit'te linç edilmesinin de yarattığı korkuyla Kasım 1922'de kararı firara tebdil edecek ve Mısır'a geçecektir. Hem Milli Mücadele aleyhinde tavır alışı hem de Sèvres'i imzalamış olması 23 Nisan 1924 tarihinde açıklanan Yüzellilikler listesine girmesine yetecek de artacaktır. Ama o zaten sürgünde olduğu için hayatında pek bir şey değişmişe benzemez. Zaten Yüzellilikler 1938'de affedilince de ülkeye hemen dönmeyecektir.

1943 yılında tekrar memlekete döndükten sonra da bir daha siyasetle ilgilenmemiş, 1949'daki vefatına dek entelektüel faaliyetlerde bulunmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Şehzade Ömer Faruk Efendi

(1898-1969)

Son Osmanlı Halifesi Abdülmecit Efendi'nin oğlu olan Şehzade Ömer Faruk, "uzun 19. yüzyıl"ın sona ermesinden hemen önce dünyaya gelir. İktidara gelen İttihatçılar Osmanlı şehzadelerinin iyi bir eğitim almasına çok önem verdiği için, bir önceki neslin şehzadeleri gibi dünyadan bihaber biri değildir. İstanbul'da Mekteb-i Sultani'den mezun olduktan sonra, önce Viyana'ya, ardından da Potsdam'a giderek askerî eğitimini tamamlar. Bu sırada patlayan Dünya Savaşı'nın ateşine Şehzade Ömer Faruk Efendi de maruz kalacak ve Alman ordusu saflarında Fransa'ya karşı Verdun Cephesi'ndeki muharebelere katılacaktır. Böylece iki asır sonra Osmanoğulları mensubu bir şehzade, fiilî olarak bir harbe iştirak etmiş olur.[1] Muharip gazilik sıfatının yanı sıra, Almanya'daki yıllarında Kayzer II. Wilhelm'in hususi muhafız alayında da görev yapar.

Savaşın sona ermesinin ardından İstanbul'a dönmüş ve bir zamanlar Mustafa Kemal Paşa'nın da talip olduğu Sultan Vahdettin'in

1. Ordu başında sefere çıkan son Osmanlı padişahı II. Mustafa'dır (hük. 1695-1703). Ancak bu durum sanıldığı gibi bir zaafa işaret etmez. Bilakis devlet sisteminin oturduğuna işarettir. Saraydan çıkmamış, ömrü billah hiçbir kararı sorgulanmamış, hayatla bağı kopuk, tek özelliği doğru ailede doğmuş biri yerine, bürokrasi ve ordu kademelerinde tecrübe edinmiş profesyonel asker ve bürokratların idareyi ele alması pozitif bir durumdur ve patrimonyal imparatorluktan Weberyen anlamda rasyonel bürokrasiye geçiş yönünde önemli bir adımdır. Bu kadar basit bir şeyin akademik tarihçiliğimizde bile hâlâ kanon haline gelmemiş olması, tarihçiliğimizin hâlâ takvimcilik seviyesinde olduğunu gösteren can sıkıcı bir durumdur.

Şehzade Ömer Faruk Efendi

kızı Sabiha Sultan ile dünya evine girmiştir. Mütareke yılları sarayın gözde şehzadesi için son derece hareketli geçer. Öyle ki, 1919 yılında henüz 21 yaşında iken Fenerbahçe Spor Kulübü'nün reisliğini üstlenir. Fenerbahçe'nin işgal güçlerinin karma futbol takımıyla karşılaşıp kazandığı ve böylece esir şehir İstanbul halkına moral verdiği maç, Ömer Faruk Efendi'nin başkanlığı zamanında oynanmıştır.

1921 yılına gelindiğinde Ömer Faruk Efendi, Milli Mücadele'ye olan desteğini göstermek ve harekete katılmak üzere Anadolu'ya geçmeye teşebbüs eder. Fakat bu girişim İnebolu yakınlarında Ankara'da gelen bir telgrafla yarım kalacaktır. Mustafa Kemal, "erkân-ı saltanat-ı seniyye arasında bazı suitelakkiyata mahal verebileceği"ni

söylemekte, "vahdet-i tamme halinde bulunan efkâr-ı umumiye-i milliyeyi yeniden teşevvüşe düşürmek"ten bahsetmektedir. Yavan bir Türkçe ile anlatmak istersek, şehzadenin Ankara'ya gelişinin saltanat üyeleri arasında kötü düşüncelere yol açabileceğinden ve tam bir birlik halinde olan Milli Mücadele'de karmaşa yaratabileceğinden dem vurulmaktadır. Oysa bir sene önce babası Abdülmecit Efendi'ye Anadolu'ya geçme teklifi götürülmüştür. Ancak, artık meşruiyetini ispatlamış bir mecliste hanedanın bir üyesine ihtiyaç kalmamıştır.

3 Mart 1924 tarihinde halifeliği kaldıran ve hanedan mensuplarını yurtdışına sürgüne yollayan kanun uyarınca, 4 Mart günü tüm Osmanoğulları'yla birlikte o da İstanbul'dan ayrılır. Ailesiyle önce İsviçre'nin Lozan kentine gidecek, ardından da Fransa'nın Nice şehrine yerleşecektir. 1925 yılında bir ara Arnavutluk tahtına çıkması ihtimali belirecektir. Lakin hayatındaki birçok girişimin yarıda kalması gibi, Devlet-i Aliyye'nin yerine Arnavutların hükümdarı olma ihtimali de akim kalır. Ömer Faruk Efendi'nin sürgündeki son durağı Kahire olur ve 1969 senesinde Mısır'ın başkentinde hayata gözlerini yumar. Buradaki kabri 1977 yılında çıkarılan özel bir izinle İstanbul'a getirilir ve Cağaloğlu'ndaki II. Mahmut Türbesi'nin haziresine defnedilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Cevat Emre

(1876-1961)

Ahmet Cevat 1876 yılında, Girit'in Resmo kentinde dünyaya gelir. Dönemin Girit Valisi Cevat Paşa'nın yardımlarıyla Kuleli Askerî İdadisi'ne kaydolur. Üç buçuk yaşında yetim kalmasının ardından paşanın himayesi altında eğitimini sürdürmüş ve hamisinin hatırasını yaşatmak için Cevat ismini kullanmaya başlamıştır. Kuleli Askerî İdadisi'nden sonra girdiği Harbiye'de, Mektepler Nazırı Zeki Paşa'ya karşı düzenlenecek bir suikasta katıldığı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olduğu gerekçesiyle 1897 senesinde "Şeref Kurbanları"ndan biri olarak Trablusgarp'a sürgün edilir. Sürgün cezası 1905 yılına dek devam etmiştir. 1905'ten 1908 yılına değin Fransızca dersleri vermiş, 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a gelerek *Şurâ-yı Ümmet* gazetesinde çalışmaya başlamıştır. Yüksek Öğretmen Okulu'nda dersler vermesinin yanı sıra okulda kullanılan ders kitaplarından biri olan *Lisan-ı Osmani* adlı eseri kaleme almıştır, ki bu çalışması ile hayatının ileriki safhalarında çokça meşgul olacağı dil konusuna yönelik ilk adımını atmış olur. Dil üzerine faaliyetleri nedeniyle ileride kendisine "Gramerci Cevat" bile denecektir. Bir süre sonra gazetenin Sofya muhabiri olan Ahmet Cevat, *Yeni Asır*, *İkdam*, *Akşam*, *İfham*, *Sabah* ve *Vakit* gazetelerinde de muhabir olarak çalışmıştır.

Balkan Savaşı sadece Rumeli Müslümanlarının hayatını değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda Ahmet Cevat'ın yazgısında da

önemli etkiler bırakır. Savaş sırasında Bulgaristan başta olmak üzere tüm Rumeli coğrafyasındaki Türk ve Müslümanların maruz kaldıkları kötü muameleyi Avrupa kamuoyuna sunmak amacıyla kurulan Neşr-i Vesaik Cemiyeti'nin genel sekreteri olarak raporlar kaleme alır ve *Kırmızı-Siyah Kitap* adlı çalışmayı hazırlar. Birinci Dünya Savaşı'na muvazzaf bir asker olarak katılmasa da, İstanbul'da kalıp eğitim neferliği vazifesi üstlenerek çok sayıda ders kitabı yazmıştır. Muharebenin kaybedilmesinin ardından İttihatçı kadrolar arasında yaşanan kırılmada, Enver Paşa grubuna tepki göstererek Mustafa Kemal Paşa'nın tarafını tutar. 1920'lerin hemen başında gittiği Bakü'de Türkiye Komünist Partisi üyesi olmuş ve Mustafa Suphi ile birlikte çalışmıştır. Ardından memlekete dönerek 1923 yılından sonra, hem İstanbul Darülfünunu'nda hocalık yapmış, hem de IV. ve V. dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Çanakkale mebusu olarak yer almıştır.

Farklı siyasi hareketlerin mensubu bulunarak, fakat her zaman ateşli bir inkılapçı olarak sürdürdüğü hayatı 1961'de sona erecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yahya Kemal Beyatlı

(1884-1958)

Doğduğu topraklar olan Rumeli'yi en güzel şekilde tasvir eden isimlerin başında gelen Yahya Kemal, günümüzde Kuzey Makedonya topraklarında kalan Üsküp'te doğar. Nüfusa Agâh Kemal olarak kaydedilir. Üsküp'te başlayan eğitimini Selanik'te sürdürürken "Kabe-i Hürriyet" olarak da adlandırılan bu şehirde Jön Türklerle tanışması hayatını komple değiştirecektir. Öyle ki, II. Abdülhamit istibdadı altında yaşamayı reddederek Paris'e gidecek ve burada hem üniversite eğitimi alacak hem de önde gelen Jön Türk liderleriyle samimiyet kuracaktır. Edebiyat dünyasına girişi de gene bu dönemde olmuştur

1912 senesinde memlekete dönen Yahya Kemal, ilk önce Darüşşafaka Lisesi'nde, ardından da Darülfünun'da ders vermeye başlar. Milli Mücadele yıllarına gelindiğinde Ankara'daki Milli Mücadelecileri destekleyen yazılar kaleme almakta ve orduya manevi desteğini sunmaktadır. Öte yandan Fransa'da geçirdiği yılların tecrübesiyle edinmiş olduğu dil hâkimiyeti Yahya Kemal'e yeni kapılar da açar. Kurtuluş Savaşı sonrasında toplanan Lozan Konferansı'na giden Türk heyetinin üyeleri arasında kendisi de bulunmaktadır. Konferans dönüşünde Ankara hükümeti taraftarı düşünce ve eylemlerinin bir nevi karşılığını alacak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci döneminde mebus sıfatıyla yasama çalışmalarına katılacaktır.

Edebî üretkenliğine ilaveten siyasi ve diplomatik kariyeri de hızla ilerlemiş ve Varşova, Madrid ve Lizbon'da orta elçi vazifesinde bulunduktan sonra 1947 yılında payesi yükselerek büyükelçi sıfatı ile Pakistan'a tayin edilmiştir. Ancak yeni unvanını iki yıldan fazla kullanamaz ve 1949'da emekli olarak İstanbul'a geri döner.

Cumhuriyet idaresine ve devrimlerine inanmış ve hükümete yakın bir kişi olmasına rağmen eserlerinde devamlı geçmişteki Osmanlı dünyasını tasvir etmiştir. "Eski güzel ve görkemli günler"i canlandırmaya çalışan Beyatlı, 1958'de uğuruna şiirler kaleme aldığı İstanbul'da son nefesini vererek ve "gök kubbede hoş bir sada" bırakarak terk-i diyar eyleyecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ruşen Eşref Ünaydın

(1892-1959)

Mustafa Kemal Paşa'nın Selanik'ten hemşerisi olan Ruşen Eşref Bey'in bir yazın insanı olarak kariyerinin en siyasi aşaması, Milli Mücadele'ye destek vermek için 1921 yılı Ocak ayında Anadolu'ya geçmesiyle başlar. Ancak bu aydın edebiyatçının Mustafa Kemal ile yolu aslında Ankara hareketine katılmasından önce kesişecektir. 1918'de *Yeni Mecmua*'da Çanakkale Muharebeleri hakkında hazırladığı bir yazı dizisi, Paşa'yı sadece askerler arasında tanınan bir subay olmaktan çıkararak tam manasıyla halka mal edecek ve şöhretini artıracaktır. Mütareke yıllarında Mustafa Kemal ile daha da yakınlaşan Ruşen Eşref, Mazhar Müfit Kansu ile birlikte Paşa'nın gelecekte gerçekleştirmeyi hedeflediği siyasi tasarılarını ilk olarak paylaştığı kişiler arasındadır.

Ankara'ya geçtikten sonra Milli Mücadele'nin amaçlarını halka açıklamak üzere çalışmaya başlamış, bu faaliyetlerinin akabinde de Anadolu Ajansı'nın yönetim kuruluna tayin edilmiştir. Galatasaray Lisesi mezunu olan Ruşen Eşref, yabancı dile hâkimiyeti sayesinde İtilaf Devletleri'nin Sèvres Antlaşması'nın küçük değişikliklerle Büyük Millet Meclisi hükümetine kabul ettirmek amacıyla topladığı Şubat 1921 tarihli Londra Konferansı'na Türk heyetinin bir üyesi olarak katılır. Sèvres Antlaşması'nı tam manasıyla tarihin tozlu sayfaları arasına terk eden heyetin mağrur bir azası olarak yurda dön-

Mustafa Kemal, Ruşen Eşref ile

dükten sonra Kurtuluş Savaşı'nın propagandasını yapmak üzere Milli Mücadele'nin resmî yayın organı *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin muhabiri olarak sıcak çatışmaların sürdüğü cephe hattına gider.

Milli Mücadele'ye destek vermesi ve Mustafa Kemal'in en yalnız kaldığı zamanlarda bile Paşa'ya inanması, Ruşen Eşref'e gazetecilik ve öğretmenlik dışında üst düzey görevler verilmesine yol açacaktır. 1933'e kadar mebusluk yapan Ünaydın, sonrasında Dil Encümeni ve Türk Dili Tetkik Heyeti'nde çalışmış, 30'lu yılların ortasından itibaren Tiran, Atina, Roma, Budapeşte, Londra gibi Avrupa başkentlerinde diplomatik vazifeler üstlenmiştir. 1952 yılında emekli olduktan sonra köşesine çekilip yedi sene sonra kapısını çalacak Azrail'i beklemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Memduh Şevket Esendal

(1884-1952)

Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi içinde dahi bitmek tükenmek bilmeyen muhacir kafilelerinden biriyle Girit'ten Çorlu'ya yerleşmiş bir ailenin çocuğu olan Memduh Şevket Bey, daha çok edebî eserleri ve yazar kimliği ile tanınsa da, aslında ilkgençlik yıllarından itibaren aktif siyasetin içinde yer almıştır. Bir yandan imparatorluktan ulus devlete geçiş dönemine tanıklık ederken, öte yandan da Osmanlı devletini ihya çabalarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte yeniden yapılanma aşamalarında rol oynamıştır.

1906'da Cemiyet'in "Küçük Efendi" lakaplı örgütçülerinden Kara Kemal'in tesiriyle İttihat ve Terakki'ye katılması, Memduh Şevket için bir dönüm noktası, kendi ifadesiyle "hayatının ihtilali" olacaktır. Cemiyet'e katılmasının ardından, kaleminin kuvvetinin de etkisiyle kısa süre sonra İstanbul teşkilatının yazıişleri kendisine verilir. Esendal, İttihat ve Terakki içinde aktif ve önemli görevler üstlenmenin yanı sıra, 1913'teki Bab-ı Âli Baskını'nın hazırlanması ve uygulanması sürecinde de aktif olarak yer alır. Yine aynı dönemde, Cemiyet'teki hamisi Kara Kemal'in de sorumlu olduğu esnaflara yönelik çalışmalarda bulunmuş ve oda temsilciliği yaparak esnaf cemiyetlerinin örgütlenmesi ve ekonominin millileştirilmesi için çaba göstermiştir. Cemiyet'teki konumu zaman içinde iyice sağlamlaşmış ve İttihat ve Terakki'nin İstanbul kâtib-i mesulü olmuştur. Birinci

Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından 1915'te Cemiyet'in Ankara temsilciliği görevine de gene kendisi getirilecektir. Aynı yıl Ankara'da İttihat ve Terakki kulüp binasının yapım aşamasında görev alacaktır, ki Cihan Harbi sırasında inşaatı akamete uğrayan bu bina tamamlandığında Büyük Millet Meclisi'ne ev sahipliği yapacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'da başlayan İttihatçı avından kurtulmak amacıyla İtalya'ya kaçan Memduh Şevket, Mustafa Kemal Paşa'nın davetiyle Ankara'ya gelmiş ve Milli Mücadele hareketine katılmıştır. Türkiye Büyük Meclisi hükümetini temsilen Bakü'ye gittiğinde, yurtdışına gönderilen ilk elçi olmuştur. Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nin bir parçası haline gelmesinden sonra yurda dönmüş ve bir müddet öğretmenlik yapmıştır. 1925'te görevlendirildiği Tahran Elçiliği'nde Türk-İran ilişkilerinin düzelmesi ve iki ülkenin yakınlaşması için çalışmıştır. Fakat 1930'daki Ağrı İsyanı ve hükümetin bu isyanı bastırmak amacıyla İran içlerine dek uzanan bir alanda operasyonlar yapması, hem iki ülke ilişkilerinin gerginleşmesine hem de Memduh Şevket Bey'in Ankara'ya geri gelmesine yol açacaktır.

Bu sırada bir dönem milletvekilliği de yapan Esendal, Cumhuriyet'in onuncu yıldönümünde Kurtuluş Savaşı'nın başından itibaren Ankara ile yakın ilişkiler kuran Afganistan'ın başkenti Kâbil'e elçilik göreviyle gönderilir. 1941'de Türkiye'ye ve parlamentodaki görevine geri döner. Bu sırada getirildiği Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterliği görevini 1945 yılına dek sürdürecektir. 1950 senesi Türkiye'de iktidarın değiştiği tarih olarak kayda geçerken, Esendal için de yaklaşık yarım asırlık siyasi kariyerinin sonuna işaret etmektedir. İki yıl sonra da Ankara'da hayata gözlerini yumacaktır.

Ahmet Emin Yalman

(1888-1972)

İmparatorluktan cumhuriyete geçiş kuşağının, elinde silah yerine kalem tutan mensuplarından biri olan Ahmet Emin Bey, babasının (ki baba Osman Tevfik Bey, aynı okulda Mustafa Kemal'in de öğretmenidir) askerî rüşdiyede öğretmenlik yaptığı Selanik'te doğar. Askerî mektepte başlayan öğrenciliği mezuniyetinden hemen önce geçirdiği bir rahatsızlığın etkisiyle yarıda kalacak ve eğitim hayatını sivil bir okulda tamamlayacaktır. İstanbul'daki Alman Lisesi'nden mezun olduktan hemen sonra *Sabah* gazetesiyle matbuat dünyasına ilk adımını atar. Aynı zamanda Tercüme Odası'nda çevirmenlik yaparken Hukuk Mektebi'nde yükseköğretime başlar. Buradaki öğrenciliği esnasında da imparatorluğun kaderini değiştirecek örgütün, yani İttihat ve Terakki'nin üyesi olur.

1911 yılında Amerika'ya gönderilen öğrencilerin arasında yer alarak Yeni Dünya ile ilişki kuran az sayıda İttihatçının arasına ismini yazdırır. Gazeteciliğin en prestijli isimlerinden Pulitzer Gazetecilik Okulu'nun ilk öğrencileri arasında yer alır ve lisans diplomasını Columbia Üniversitesi'nden alır. Gene doktorasını da New York'ta tamamlayacaktır. Amerika'dan dönüşünün ardından, bir gazeteci olarak Almanya başta olmak üzere Avrupa'daki cepheleri gezer. İlginç bir rastlantı olarak, dönüş yolunda Veliaht Vahdettin Efendi ve Mustafa Kemal ile aynı trene denk gelir ve böylece Paşa ile şahsi bir ilişki kurma fırsatını bulur.

İstanbul'a dönüşünün ardından Asım Us ile *Vakit* gazetesini kurar ve aynı zamanda gazetenin başyazarlığını üstlenir. *Vakit*, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak memleketin birçok noktasının düşman tarafından işgal edilmesine karşı Türk halkının tepkisini yansıtmada önemli bir oynayacaktır. Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasının gündemde olduğu günlerde kendisiyle Pera Palas Oteli'nde yaptığı mülakat ile Mustafa Kemal'in Meclis'in kapatılması ihtimalini "bir felaket" olarak değerlendirdiğini tüm yurda duyurur. Gene bu sıralarda yaptığı yayınlarla, ülkenin kurtuluş reçetelerini tartışan farklı aydınların görüşlerinin geniş kitlelere ulaşmasını sağlar.

Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucularından birisi olmakla birlikte, 10 Mart 1919'da önde gelen İttihatçılarla birlikte tutuklanır. Serbest kaldıktan sonra da Amerikan mandası lehindeki görüşlerini ileri sürmeye devam eder. 1919 Seçimleri'ne İstanbul adayı olarak katılsa da seçmenden teveccüh görmez. Zaten bu sırada tutuklanıp Malta'ya gönderilmiştir.

Sürgünden dönüşünün sonrasında Ankara'ya gider ve Milli Mücadele'ye katılır. Mustafa Kemal ile yaptığı üç saatlik mülakatta, çocukluğundan başlayarak, Paşa'nın tüm hayatını okuyucularıyla paylaşır. Aynı zamanda Batı Cephesi'ni gezip komutanlarla da görüşecek ve gözlemlerini geniş kitlelere aktaracaktır.

Ahmet Emin'in Mustafa Kemal ile kurduğu yakın ilişki, cumhuriyetin ilanından sonra hızla değişecektir. Zira Yalman'a göre Gazi'nin artık köşesine çekilmesi gerekmektedir. Böyle düşündüğüne göre, kendisini Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı desteklerken görünce şaşırmamalıyız. O da tüm muhalifler gibi rejimin savcılarından payını çok geçmeden alacaktır. İzmit Suikastı'nın akabinde, İstiklal Mahkemeleri onu da es geçmemiştir. Kendisi beraat etse de başında bulunduğu *Vatan* gazetesi kapatılır. Zaten bir gazeteciyi susturmak için elinden kalemini almak yeterlidir; ayrıca demir parmaklıklar arkasına koymaya ne gerek vardır?

Matbuat dünyasından uzak kaldığı yıllarda hayatını ticaret ve çeviri yaparak kazanır. Çeşitli Amerikan firmalarının Türkiye mümesilliklerini alır. Fethi Bey'in Serbest Fırkası'na katılmaktan imtina ettiğine göre, siyasetten tamamen uzak durmak istiyor gibidir.

Atatürk'ün ölümünden az önce eski mesleğine geri dönecektir. Eski tanışıklıklarına istinaden Gazi kendisine yayın yapma izni ver-

Ahmet Emin Yalman, Mustafa Kemal ile röportaj yaparken

miştir. 1936'da haftalık *Kaynak* gazetesini çıkarmaya başlar. Matbuat dünyasına tekrar adım atmasının ardından, önce *Tan* gazetesine ortak olur, sonrasında ise 1940'ta *Vatan* gazetesini yeniden yayımlamaya başlar. Eleştirel tavrından hiçbir şey kaybetmemiş gibidir. Bir yandan hükümetin politikalarını ve özellikle Varlık Vergisi uygulamasını şiddetli bir şekilde tenkit ederken, öte yandan Nâzım Hikmet'in tutukluluk süresinin uzunluğunu eleştiren yazılar kaleme alır.

Çok partili düzene geçişten sonra Demokrat Parti destekçisi olarak öne çıkan Ahmet Emin, 1950'li yılların dikkat çeken örgütü Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti'nin de ikinci başkanlığını üstlenir. Demokrat Parti iktidarının ilerleyen yıllarında basın üstündeki baskılar artınca, hükümetle arasını bozmaktan ve sert eleştiriler kaleme almaktan çekinmeyecektir. Bu, iktidar yanlısı basın tarafından kendisine karşı bir linç kampanyası düzenlenmesine yol açmıştır. Örneğin Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu*'su, *Vatan* gazetesinin güzellik yarışmasına katılan kızların kandırılarak Amerikalı ve Avrupalılara peşkeş çekilmesi gibi pespaye suçlamalar yöneltiyor ve soruyordu: "Bu adamın boynuna

kement atacak bir iman sahibi çıkmayacak mı?" Çıktı. 1952 yılında Malatya'da Adnan Menderes'in düzenlediği bir akşam yemeğinden ayrılmış, oteline dönüyordu. Karanlıkta yaklaşan bir grup altı-yedi el ateş etmiş, kendisini yere yığmıştı. Allahtan kurşunlar ölümcül bir hasara yol açmamıştı da Yalman kurtulabilmişti.

Başına gelenler bununla da bitmeyecekti. Eleştiriye tahammülü her geçen gün azalan iktidarın tepkisi, halkınkinden daha programlı, daha profesyonel olacaktı. Ahmet Emin Yalman'a bir kez daha mahkeme koridorları görünmüştü. Adnan Menderes ile ilgili Amerikan basınında yer alan birtakım yazıları çevirip yayımladığı için 15 ay hapis cezasına çarptırılacaktı. 75 yaşındaki Yalman'ın kodesi boylaması, hangi parti iktidarda olursa olsun Türkiye'de gazetecilik yapmanın ne kadar zor olduğunun bir kanıtıdır.

Her dönemde muhalif ve aykırı konumunu korumada Hüseyin Cahit Yalçın'la rekabet edebilecek tek kişi olan Ahmet Emin Yalman'ın Selanik'te başlayan hayat yolculuğu 1972'de İstanbul'da son bulur.

Levent Şahverdi Arşivi

Recep Peker

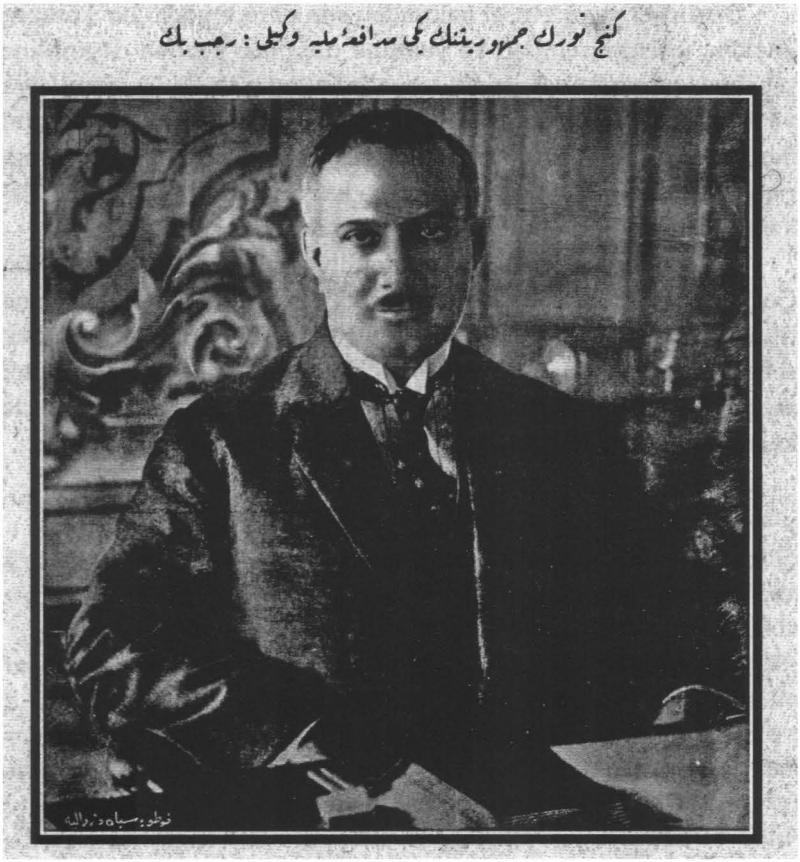
(1889-1950)

Cumhuriyet kuran kuşağın çoğunluğunu oluşturan Rumelili isimlerden farklı olarak, Mehmet Recep Bey, İstanbul'a daha doğudan göç eden bir ailenin ferdidir. Kökeni farklı olsa da, gerek Harbiye'de aldığı eğitimi gerekse mesleki hayatı dikkate alındığında kuşakdaşlarıyla benzer bir *cursus honorum*'dan[1] geçtiği görülür. Trablusgarp'ta başlayan cephe hayatı, Milli Mücadele'nin sonuna dek farklı coğrafyalara savrularak devam etmiş, Recep Bey de diğerleri gibi memleketin dört bir yanında batmakta olan bir imparatorluğa ve doğmakta olan bir cumhuriyete hizmet vermiştir.

Sadece silah değil, aynı zamanda bir kalemşor da olan Recep Peker, bir yandan Büyük Millet Meclisi'nde genel sekreterlik yapmış, öte yandan da bir süre *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin başyazarlığını üstlenmiştir. 1923'te askerlik mesleğini terk etmiş ve artık mebus olarak siyasete atılmıştır. Uzun yıllar parlamenterlik ve bakanlık vazifeleriyle uğraşmanın yanı sıra Halk Fırkası'nın ve hükümetin ideolojik yönelimlerini belirleyen isimlerin de başında gelmektedir. Fırkanın isminin başına "Cumhuriyet" ibaresinin eklenmesi onun fikridir. Siyasi kariyeri İsmet Paşa'nınki ile birebir bağlantılı-

1. (Lat.) Siyasete heveslenen bir Roma vatandaşının sırasıyla üstlenmesi beklenen kamu görevlerine verilen bu ad, kariyer çizgisi manasında kullanılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

"Genç Türk Cumhuriyeti'nin yeni Müdafaa-i Milliye Vekili: Receb Bey"

dır. Her ikisi de sert politikaların savunucusudur. Hakikaten Meclis kürsüsünde İstiklal Mahkemeleri'ni ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nu en ateşli biçimde savunanlardan biri Recep Peker'dir.

1930'lu yıllarda cumhuriyet ideolojisinin benimsetilmesi amacıyla alınan birçok kararın hazırlayıcısı ve de uygulayıcısıdır. Hatta bizzat Atatürk'ün isteğiyle Ankara Üniversitesi'nde inkılap tarihi dersleri vermeye başlamıştır. Dahası Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve Kemalizm ideolojisinin sembolleri olan ilkeleri "Altı Ok" simgesiyle özdeşleştiren isim yine cumhuriyetin en güçlü hatip ve yazarlarından Recep Peker'dir.

Düşünsel ve eylemsel bakımdan son derece güçlü bir konumdayken, faşizme sempati ve yakınlık duyması gözden düşmesine sebebiyet verecektir. Başvekil İsmet İnönü'nün isteği üzerine İtalya ve Almanya'ya seyahatler yapıp burada incelediği parti tüzüklerini baz alan bir program hazırlamış, ancak faşist izler taşıyan bu program Mustafa Kemal'in sert tepkisiyle karşılaşınca 1936'da Halk Fırkası genel sekreterliğinden istifa etmek zorunda kalmıştır.

Siyasete ancak 1942 yılında dahiliye vekili olarak dönecektir. Çok partili Türkiye'nin ilk hükümetini kurmak da 1946 yılında ona düşmüştür. Lakin bu görevi ancak bir sene yürütebilecek ve sağlık sebeplerini gerekçe göstererek istifa edecektir. Artık siyasetten elini eteğini çekmiştir. CHP haricinde bir hükümet görmeyi iki ay farkla kaçırarak, 1950 yılının Nisan ayı başında aramızdan ayrılacaktır.

Hasan Saka

(1886-1960)

Cumhuriyet'in kurucuları arasında aristokrat aile köklerine sahip nadir isimlerden birisi olan Hasan Saka, sonradan soyadı olarak da kullanacağı Trabzonlu Sakazadeler ailesine mensuptur. Trabzon'da başladığı eğitim hayatını İstanbul'da sürdürmüş, Mülkiye'yi bitirdikten sonra Divan-ı Muhasebat, yani bugünkü adıyla Sayıştay'da memuriyete başlamıştır. 1909 yılında Maarif Nezareti'nin açtığı bir sınavı kazanınca Paris'e gitmeye hak kazanacak ve burada siyasal bilgiler tahsili görecektir. Balkan Savaşı devam ederken ülkeye geri dönerek bir yandan memuriyetle meşgul olmuş, bir yandan da Mülkiye'de iktisat dersleri vermiştir.

Bu âna kadar hareketsiz geçen hayatı, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla bir anda değişecektir. Trabzon'un önde gelen ailelerinden birine mensup biri olarak son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Trabzon mebusu olarak yerini alacaktır. İngilizlerin İstanbul'u işgal edip Meclis-i Mebusan'ı kapatması üzerine, Ankara'ya geçerek Büyük Millet Meclisi'ne katılmakta tereddüt etmeyen Hasan Saka, burada maliye ve iktisat vekillikleri yapacaktır. İlk diplomatlık tecrübesini ise Lozan Konferansı'nda müzakereleri yürüten Türk heyetinin üyelerinden birisi olarak elde edecektir. Görevi, İsmet İnönü'ye iktisadi ve mali konularda danışmanlık yapmaktır.

Cumhuriyet'in kurulmasının ardından Milli Mücadele'yi yöneten kadro arasında bir ayrışma yaşanırken, kendisi sadık bir bürok-

Levent Şahverdi Arşivi

rat olarak pozisyonunu korumasını bilmiştir. 1926 yılında seçildiği meclis başkanvekilliği görevini 1935 yılına kadar sürdürecektir. 1944 yılında Türk Dışişleri'nin başına geçerek Birleşmiş Milletler'in kurulduğu toplantı olan San Francisco Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden heyetin liderliğini yapacaktır. 1947 yılında başbakanlığa getirilmişse de iki yıl sonra bu görevden ayrılacak, 1954'te Demokrat Parti iktidarında ise aktif siyaseti tamamen bırakacaktır. Akademisyenlikle başlayıp siyaset ve bürokrasi ile devam eden ve yürütme makamının en üstüne ulaşan hayatı, 1960 yılında İstanbul'da sona erecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Şemsettin Günaltay

(1883-1961)

Her ne kadar daha çok akademik çalışmaları ile tanınsa da, Osmanlı devletinde başladığı hayat yolculuğunu siyasi mücadelelerle Cumhuriyet yıllarında da devam ettiren isimlerden biri olan Mehmet Şemsettin Bey, 1883 yılında Erzincan'a bağlı Kemaliye'de dünyaya gelir. Küçük yaşta ailesiyle beraber İstanbul'a gelmiş, 1909'da devlet tarafından Lozan Üniversitesi'ne doğal bilimler tahsili için gönderilmiştir. Üniversitede farklı bir disiplinde eğitim almasına karşın, yurda geri döndüğünde İstanbul Darülfünunu'nda tarih dersleri vermeye başlamıştır. Meşrutiyet yıllarında İslamcı tandanslı *Sebilürreşad* dergisinin yazı ekibinde yer alsa da, Birinci Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki listesinden Ertuğrul (Bilecik) mebusu seçilerek Meclis'e girmiştir. İttihat ve Terakki'nin Cihan Harbi sonunda kendisini feshetmesi üzerine örgütlenen Teceddüd Fırkası'nın kurucularından da birisi olacaktır.

Kurtuluş mücadelesi yıllarında şahsen Ankara'da bulunmasa da, Milli Mücadele'yi örgütleyen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul şubesinde Kuva-yı Milliye lehine çalışmalar yürütmüştür. Kurtuluş Savaşı yıllarındaki faaliyetleri Ankara'da da yankı bulmuş ve 1923 yılında, yani Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci döneminde Sivas mebusu olarak parlamenterliğe adımını atmıştır. 1931 yılında tesis edilen Türk Tarihi Tetkik Cemi-

Levent Şahverdi Arşivi

yeti'nin kurucularından birisi odur ve kurumun başkanlığını 1941' den 1961'e dek sürdürmüştür.

Akademisyen kimliğinin yanı sıra, her seçim döneminde aktif siyasetin içinde yer almıştır. Sebatının meyvesini 15 Ocak 1949'da başbakan olarak alacaksa da, bu görevine ancak bir yıl, Demokrat Parti'nin iktidarının başladığı Mayıs 1950'ye kadar devam edebilmiştir. 1954 Seçimleri'nde Cumhuriyet Halk Partisi sandıktan ağır bir yenilgiyle çıkınca parlamentodaki koltuğunu da kaybedecektir. Ancak bu, parti içinde ağırlığını koruduğu gerçeğini değiştirmeyecektir. 1958-1959 arasında kendisini partisinin İstanbul il başkanı olarak görüyoruz.

27 Mayıs 1960 İhtilali sonrasında teşkil edilen senato ve meclisten oluşan yeni düzende Cumhuriyet Halk Partisi listesinden senatör olarak seçilecekse de, taze aktörlerin piyasaya çıktığı bu yeni dönemde siyaseten bir ağırlığı kalmamıştır. Zaten bir sene sonra, 20 Ekim 1961 tarihinde de vefat edecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Fuat Köprülü

(1890-1966)

Yaşlı Osmanlı İmparatorluğu ile genç Türkiye Cumhuriyeti arasındaki süreklilik zincirinin en önemli parçalarından biri olan Mehmet Fuat, meşhur Köprülüler ailesinin bir ferdi olarak İstanbul'da dünyaya gelir. Genç yaşlarından itibaren edebiyat ile meşgul olur. Fecr-i Ati grubuna yakınlıkla başladığı yazı kariyeri, Ziya Gökalp ile tanışmasından sonra milli edebiyata doğru yön değiştirecektir. 1913'te Halit Ziya Uşaklıgil'den boşalan kadroya atanarak İstanbul Darülfünunu'nda Türk edebiyatı dersleri vermeye başlayacak ve kendisini dünyaca ünlü bir biliminsanı yapacak akademik kariyerinin ilk adımlarını atacaktır. Henüz 23 yaşındadır ve Mekteb-i Hukuk'tan üçüncü sınıf terktir. Ama bilgisi ve yorum kabiliyetiyle herkesin takdirini kazanmıştır.

Edebiyat tarihinden Türk ve Osmanlı tarihine geniş bir spektrumda birçok çığır açıcı kitap ve binin üzerinde makale kaleme almıştır Fuat Köprülü. Üstüne üstlük henüz ilmî tarih çalışmalarının emekleme aşamasında olduğu bir dönemde, eserleri uluslararası alanda yankı yapmayı başarmıştır. 1934'te Sorbonne Üniversitesi'nde Osmanlı devletinin kuruluşu üzerine verdiği üç konferansı Fransızca olarak kitaplaştırmış ve *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Üzerine Bazı Mülahazalar* adlı başka bir eseri Fransızca ve İtalyanca dahil birçok dile çevrilmiştir. Bugün bile çok az sayıda Türkçe

Levent Şahverdi Arşivi

monograf yabancı dile tercüme edildiğine göre, bu küçümsenebilecek bir başarı değildir. Memleketimizin yetiştirdiği en önemli müverrihlerden biri olan Köprülü, bilimsel tarihçiliği ülkemizde kuran kişidir. Bugün bile başvurulan eserleriyle ve aralarında Halil İnalcık, Pertev Naili Boratav, Abdülbaki Gölpınarlı ve Nihal Atsız gibi isimlerin bulunduğu öğrencileriyle mirası hâlâ yaşamaktadır.

O dönemki tarih incelemeleri kaynakların yeni cümlelere dökülmesinden öteye gitmezken, Köprülü derin analizler yapmakta ve daha önce tarihin kapsamında kabul edilmeyen sosyal ve kültürel alanlarda eser vermektedir. Eserlerinin sosyolojik ve antropolojik özellikleri kadar lafını sakınan biri olmaması da kendisine birçok düşman kazandırmıştır. Bunlardan biri olan Ali Emiri, işi Köprülü'nün nesebine kadar götürecektir. Kendisinin Köprülü ailesinden değil, bu ailenin kaynı Kıbleli Mustafa Paşa'nın soyundan geldiğini ileri sürecek ve hatta bir şecere hazırlayarak bunu herkese gösterecektir. Köprülü'nün dostları da bu iddiaya karşı çıkmak için çareyi kendisinin simaen Fazıl Ahmet ve Fazıl Mustafa Paşa'ya ne kadar benzediğine dikkat çekmekte bulmuşlardır. Dönemin entelektüelleri arasındaki bu kısır çekişme bugün bile akademik çevrelerin yüzlerinde müstehzi bir gülümsemeyle andıkları bir garip hadisedir.

Ciddi bir entelektüel olan Fuat Köprülü inkılaplara koşulsuz destek vermemiştir. Özellikle Harf Devrimi'ne karşı çıkışı ve Garp medeniyetine temessül etmek, yani benzemek için harfleri değiştirmekten çok daha fazlasına ihtiyaç olduğunu söylemesi şayan-ı dikkattir. Gene 1930'larda oldukça popüler olan Güneş Dil Teorisi gibi saçmalıklara da itibar etmemiştir.

Akademik kariyerinde de hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet devrinde muteber kalabilmiş sayılı isimlerden birisi olan Fuat Köprülü 1934'te yeni bir uğraşa, siyaset sahnesine atılır. Kars mebusu olarak Meclis'tedir. Bir yandan akademik faaliyetlerine devam ederken, öte yandan Türkiye'nin siyasi bakımdan köklü dönüşümlere uğrayacağı kırılma anlarının da önemli aktörlerinden birisi olur. Dörtlü Takrir'i veren ve Demokrat Parti'yi kuran dört isimden biri kendisidir. 14 Mayıs 1950 Seçimleri'ni kazanarak iktidara gelmeleri üzerine dışişleri bakanı olur. NATO'ya katılmak gibi Türkiye açısından milat olarak değerlendirilebilecek bir gelişme onun bakanlığı döneminde gerçekleşmiştir.

Ancak, yıllar geçtikçe partinin diğer kurmaylarıyla arası açılmıştır. Siyasi baskının artışı neticesinde parti politikalarını eleştiren Köprülü, 1957'de kurucusu olduğu bu siyasi oluşumdan istifa eder. Ancak bu istifası 1960 yılında Yassıada Mahkemesi'nde yargılanmasının önüne geçmez. Dört ay hapis yattıktan sonra serbest kalacaktır, ancak başka bir talihsizliğin yakasına yapışması çok uzun sürmemiştir. Ankara'da Akay Kavşağı'nda kendisine bir araba çarpacak ve son günlerini ağır acılar içinde geçirmesine yol açacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Necmettin Sadak

(1890-1953)

Osmanlı devletinin son yıllarında gazeteci, cumhuriyet idaresinin ilk yıllarında ise siyasetçi ve diplomat kimliği ile öne çıkan Necmettin Bey, 1890 yılında Isparta'da hayata gözlerini açar. Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra Maarif Nezareti tarafından Fransa'ya gönderilir. Döndüğünde nezarette Fransızca tercümanı olarak göreve başlasa da, Ziya Gökalp'ın dikkatini çekmesi sonucu Darülfünun'da ders vermeye başlar. 1927 yılının sonlarına kadar burada sosyoloji hocasıdır. Solidarist fikirlerine büyük saygı duyduğu ve birçok eserini Türkçeye çevirdiği Fransız sosyolog Émile Durkheim gibi o da sosyolojinin felsefe ve psikolojiden ayrı bir alan olduğunu iddia eder.

1918 yılında üniversitedeki hocalığına ilaveten başladığı gazetecilik uğraşının meyvesi, aynı yıl yayımlanmaya başlanan *Akşam* gazetesi olur. Gazete İstanbul'da kalan, ancak fikirleri ve duyguları ile Anadolu'da filizlenen kurtuluş mücadelesine destek veren yurtseverlerin sesi haline gelir. Sadak ve arkadaşları, İstanbul hükümetlerinin ve işgal kuvvetlerinin yoğun sansürüne karşın Milli Mücadele'ye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine destek vermeyi sürdürürler.

Bilfiil cephelerde bulunamasa da, Necmettin Bey önce Mudanya Mütarekesi'ni, ardından da Lozan Konferansı'nı yerinde takip

eder ve izlenimlerini gazetesi aracılığıyla kamuoyuyla paylaşır. Kurtuluş mücadelesini uzaktan desteklemiştir belki ama ismi ve çalışmaları, kalemiyle güç vermeye çalıştığı Cumhuriyet'in kurucu liderlerinin zihinlerinde yer etmiştir. Öyle ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci döneminde bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın davetiyle siyasete atılır ve Sivas mebusu olarak Meclis'e girer. Gazi'ye bağlılığı ve yakınlığının ne kadar güçlü olduğunu, Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulurken kendisine yapılan yeni partiye katılma teklifini reddetmesinden de görmek mümkündür.

Vekilliğinin yanı sıra 1930'lu yıllarda çeşitli diplomatik görevler de üstlenen Sadak, 1936'daki Montreux Boğazlar Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden Tevfik Rüştü Aras liderliğindeki heyette delege olarak yer alır. İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'nde temsil eden isim yine kendisidir. Diplomatik kariyeri 1947 yılında dışişleri bakanı olmasıyla taçlanacaktır.

Türkiye'de 1950'de yaşanan iktidar değişikliği, Sadak'ın hem bakanlıktan hem de aktif siyasetten ayrılmasıyla neticelenir. İsmini ilk defa duyurmaya başladığı *Akşam* gazetesinde yeniden köşe yazıları kaleme almaya başlar. Yazarlık, hocalık ve diplomatlık uğraşlarıyla yoğrulan hayatı 1953 yılında sona erer.

Levent Şahverdi Arşivi

Hasan Âli Yücel

(1897-1961)

Cumhuriyet'in elinde silah yerine kalem tutan savaşçıları saflarında bulunan "çağın en güzel gözlü maarif müfettişi" Hasan Âli Bey, Yüksek Öğretmen Okulu'ndan sonra Darülfünun'da felsefe eğitimi alır. Mezuniyetinin ardından bir yandan öğretmenlik yaparken öte yandan da *Akşam* gazetesinde köşe yazıları kaleme alır. Hasan Âli Bey'in eğitimciliği ve eğitime ilişkin fikirleri, genç Cumhuriyet'in bu alandaki devrimlerinin adeta bir yansımasıdır. Zira henüz meslek hayatına yeni başlamış bir öğretmen iken İzmir'de bir toplantıda karşılaştığı Mustafa Kemal Paşa'ya yöneltiği "yeni mekteplerin yanı sıra medreselerin de faaliyetlerine devam edip etmeyecekleri"ne dair sorusunu, Başöğretmen tevhid-i tedrisat prensipine işaret ederek cevaplar. Yani, inkılapların devrinde medreselere yer olmadığını belirtir.

İzmir'in akabinde İstanbul'da da bir süre öğretmenlik yapan Hasan Âli Bey, sonrasında müfettiş olarak Maarif Nezareti emrinde çalışmaya başlar. Dilde ve yazıda sadeleşme konularında incelemeler yapmak üzere görevlendirilir ve 1932 yılında kurulan Türk Dil Kurumu'nda etimoloji çalışmaları yürütür.

1935'te bürokrat kimliğine siyasetçi kimliğini de ekleyecek ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne İzmir'den mebus seçilecektir. 28 Aralık 1938'de kurulan yeni kabinede üstleneceği milli eğitim bakanlığı ise hem kendi yaşamı hem de Türk eğitim ve kültür hayatı için bir dönüm noktası olacaktır. Zira Hasan Âli'nin bakanlığı, eğitim ve öğ-

Levent Şahverdi Arşivi

retimdeki en etkili ve köklü dönüşümlerin yaşandığı bir zamanı işaret eder. 1933'te başlayan üniversite reformunun bir devamı olarak Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nin açılışı, Yüksek Mühendis Okulu'nun İstanbul Teknik Üniversitesi olarak yeniden organize edilmesi, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kuruluşu ve tabii ki Köy Enstitüleri'nin açılması hep onun milli eğitim bakanlığı zamanında gerçekleşir. Aynı zamanda bakanlık bünyesinde kurulan Tercüme Odası ile Avrupa ve dünya klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi, ilk Türkçe telif ansiklopedi olan *Türk Ansiklopedisi*'nin yayımlanması da Yücel'in kültür hayatımıza bıraktığı büyük katkılar arasında sayılabilir.

En büyük projesi Köy Enstitüleri'ne yöneltilen eleştirilerin yıpratıcılığı karşısında istifa etmek zorunda kalan Hasan Âli'nin başına gelenler bununla bitmeyecektir. Kendisini enstitülerde komünistleri korumakla suçlayan Kenan Öner'e açtığı dava, bir anda enstitüdeki tüm uygulamaların tartışmaya açıldığı ve müşteki Hasan Âli'nin kendisini savunmak durumunda kaldığı siyasi bir hal aldı. Sonunda davayı kazansa da, süreç onun için yıpratıcı olmuştu. Öte yandan Soğuk Savaş'ın ilk yıllarındaki uluslararası konjonktür Türkiye'ye de yansımış ve kendisine siyasette yer kalmamıştır.

Hayatının son yıllarında, ilk uğraşı gazeteciliğe dönen Hasan Âli, Türk halkına bugün hâlâ okunan eşsiz değerde bir klasik eserler külliyatı ve Can Yücel'i de miras bırakarak 1961'de İstanbul'da hayatını kaybedecekti.

Hasan Âli Yücel ve ailesi, en solda Can Yücel

Levent Şahverdi Arşivi

Şükrü Kaya

(1882-1959)

Cumhuriyeti kuran kadronun sivil kanadında yer alan ve yeni rejime hem diplomat hem de ideolog olarak hizmet eden isimlerden biri de, sonradan Kaya soyadını alacak Şükrü Bey'dir. Doğum yeri İstanköy'de aldığı ilk ve orta eğitimden sonra, önce Mekteb-i Sultani'ye, ardından da hukuk tahsili yapmak için Paris'e gitmiştir. Memlekete dönüşüyle genç bir hariciyeci sıfatıyla bakanlıkta kâtip olarak başladığı memuriyet hayatında hâkimlikten müfettişliğe bir dizi görevde bulunur.

Bu sıradan memur, Kurtuluş Savaşı'nın ilk mevkuflarından[1] biri olacaktır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra düşman işgaline karşı tepki gösteren İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ndeki faaliyetleri nedeniyle, Yunan işgalinin gerçekleşmesinden üç ay önce tutuklanmış ve bir anda kendisini Akdeniz'in ortasında taşlık bir adada, Malta'da bulmuştur. İki yıllık bir esaretin ardından arkadaşlarıyla kaçmayı başarmıştır. İlk işi İtalya ve Almanya üzerinden memlekete dönüp Ankara'daki Milli Mücadele'ye katılmak olacaktır.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından Lozan Konferansı'nin birinci evresindeki heyette danışman göreviyle yer alan Şükrü

1. (Ar.) Mevkuf: "Vakf"tan (durdurma, v-k-f); durdurulan, tevkif edilmiş, tutuklu.

Kaya'nın kariyerindeki esas yükseliş cumhuriyetin ilanından sonradır. Kurtuluşu için mücadele ettiği İzmir'in belediye başkanı seçilmesinin yanı sıra, yasama faaliyetine 1923'te başlayan İkinci Meclis'te de parlamenter olarak yer alacaktır. Oldukça faal bir vekildir; İsmet İnönü'nün 1924 yılında kurduğu hükümette ziraat vekilliği yapacak, 1927'de 11 yıl boyunca bırakmayacağı dahiliye vekâleti koltuğuna otırarak cumhuriyet tarihinin en uzun görevde kalan içişleri bakanı olacaktır.

Vekillik görevinin yanı sıra, 1936-1938 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi'nin genel sekreteri sıfatıyla parti politikalarının ana belirleyicisi olmuştur. Mustafa Kemal'in sağlık durumu kötüleştiğinde İsmet İnönü'yü diplomatik görevle Washington'a yollamak fikri ona aittir. Böylece, Gazi ile bir sene önce kavga eden ve an itibarıyla gözden düşmüş bir siyasetçi olan İsmet İnönü'nün tekrar iktidara gelmesini önlemeye çalışmıştır. Ancak İsmet Paşa böyle ayak oyunlarına biraz fazla aşinadır. Öneriyi şiddetle reddedip intikamını alacağı günü bekler. 11 Kasım'da o gün gelip Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci reisicumhuru seçildiğinde ilk işi Şükrü Kaya'nın siyasi kariyerini bitirmek olacaktır.

Esasında teorisyenlerinden olmasa da parti genel sekreterliği süresince Kemalist ideolojinin en önemli uygulayıcılarından biri haline gelir. Atatürk ilke ve inkılaplarının ulusun istikbali ve refahıyla alakalı olduğu, birbirlerinden ayrılamayacağı düşüncesini yazıları ve konuşmalarında ısrarla dile getirmiştir. İsmet Paşa tarafından siyaseten ortadan kaldırılmasının ardından, 1930'ların bu kudretli ismi 1959'da sessizlik içinde hayata gözlerini yumar.

Levent Şahverdi Arşivi

Kuşçubaşı Eşref (Eşref Sencer Kuşçubaşı)

(1873-1964)

19. yüzyıldaki Çerkes sürgünü neticesinde Osmanlı topraklarına gelen ailelerden birinin çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya gelen Kuşçubaşı Eşref Bey, Osmanlı'nın son yıllarında eğitim alma imkânı bulmuş birçok akranı gibi Mekteb-i Harbiye'de okur. İkinci sınıftayken ailesiyle birlikte Hicaz'a sürgün edilir ve Mekteb-i Harbiye'den kaydı silinir. Mekke, Taif ve Medine'de geçen esaret hayatı firarla biter. 1906'da yakalanarak İzmir'deki ailesinin yanına gönderilen Eşref Bey, 1907'de gittiği Makedonya'da İttihat ve Terakki Cemiyeti ile irtibata geçer ve böylece hayatının en hareketli dönemi başlar.

II. Meşrutiyet'in ilanı arifesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli karar alıcılarından Dr. Nazım'ın İzmir'deki çalışmalarına destek verir. 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'a asker çıkarmasından sonra direnişi örgütlemek ve gerilla savaşı yapmak üzere gönüllü subaylar ile Kuzey Afrika'ya gitmiş, İtalyanları gerilettikten sonra yeni durağı Balkan Savaşı'nın etkilemeye başladığı Rumeli toprakları olmuştur. İşgal altındaki Edirne, Çorlu, Tekirdağ gibi merkezlerin kurtarılması için yürüttüğü mücadeleye ilaveten, 1913 yılında Gümülcine merkezli olarak kurulan Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nin (devamında Garbî Trakya Hükümet-i Müstakilesi) kuruluşunda yer alır.

Birinci Dünya Savaşı'nda gayrinizami harp faaliyetlerine devam eder. İtilaf Devletleri'ne karşı Teşkilat-ı Mahsusa'nın Sina-Filistin Cephesi'ndeki organizasyonuna iştirak eder. Ardından Mehmet Âkif Ersoy ve Salih Şerif et-Tunusi gibi önemli isimlerden oluşan bir heyetle Arap Yarımadası'nda propaganda ve arabuluculuk faaliyetleri yürütür. Özel bir görevle Yemen'de zor durumda kalan Osmanlı kuvvetlerine para götürürken Medine'nin kuzeyinde yer alan Hayber'de Emir Abdullah kuvvetleriyle girdiği çatışmada yaralanarak esir düşer. İngilizler kendisini Malta'ya gönderecektir, ancak Eşref kendisini sürgün yerine götüren hastane gemisinden kaçmayı başarmıştır. Döner dönmez ilk işi Karakol Cemiyeti ile irtibata geçmek ve Milli Mücadele'ye katılmak olmuştur. Kuva-yı Milliye kumandanı olarak Marmara'da savaşacak, Ege'de Yunan güçlerine karşı taarruzlara katılacaktır.

Çerkes Ethem İsyanı'nın ardından Yunan birliklerine sığınması nedeniyle, Kurtuluş Savaşı sonunda Eşref Bey Yüzellilikler arasına dahil edilir. 1938'de af çıksa da, 1950 yılına kadar Türkiye'ye dönmeyerek Mısır'da yaşamayı tercih eder. 1950'de Türkiye'ye döndükten sonra "bilinen" herhangi bir siyasi faaliyete katılmaksızın kalan ömrünü İzmir ile Aydın arasında mekik dokuyarak geçirir. 1964'te hayatını kaybeder.

Mustafa Suphi

(1882-1921)

Karadeniz açıklarında bugün dahi aydınlatılamamış bir cinayet neticesinde öldürülen Mustafa Suphi, Türkiye Komünist Partisi'nin kurucusu ve ilk genel başkanıdır. 1883'te Giresun'da dünyaya gözlerini açmasına karşın babasının valilik görevleri nedeniyle ilk eğitimini Kudüs ve Şam'da almış, Erzurum'da başladığı ortaöğrenimini nihayet Galatasaray Lisesi'nde tamamlamıştır. İmparatorluğun farklı şehirleri arasında gidip gelerek başladığı hayatı ileriki yıllarda da göçebe bir halde devam edecektir. Lise eğitiminden sonra Paris'e giderek École libre des sciences politiques'te iktisat ve siyaset bilimi okumuş, bir yandan da İttihatçıların yayın organı konumundaki *Tanin* gazetesinin Paris muhabirliğini yapmıştır. İstanbul'a dönüşünün ardından İttihatçılara muhalif bir görüş benimsemeye başlayacaktır, ki bu konumlanış Mustafa Suphi'nin sonraki yıllarını da derinden etkileyecektir.

1913 yılı Haziran ayındaki Mahmut Şevket Paşa suikastının ardından diğer muhaliflerle birlikte Sinop'a sürgün edilir. Sinop kalebentliği başladığında Mustafa Suphi henüz komünist değildir. 1914'te firar ederek ulaştığı Rusya'da, bu defa da çar tarafından Urallar'a sürülür ve işte bu yeni sürgün yerinde Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katılarak Bolşevik kanatla birlikte hareket etmeye başlar. Bu şekilde sosyalizmle tanışan Suphi, Birinci Dünya

Levent Şahverdi Arşivi

Savaşı süresince Rusya'daki savaş esirleri ve Müslüman halklar arasında propaganda faaliyeti yürütür. Ekim Devrimi'nden sonra Müslüman Halklar Komiserliği'ne katılır ve *Yeni Dünya* gazetesini yayımlamaya başlar, ki gazetenin adı birkaç yıl sonra Anadolu'daki sol hareketin simge yayınlarından *Seyyare-i Yeni Dünya*'ya da ilham olacaktır. Suphi'nin *Yeni Dünya*'daki yazıları Kurtuluş Savaşı'nı destekleyici ve saltanat aleyhtarı niteliktedir. Bu durum Türkiye'deki sol hareketlerin Kemalistlere bakışını da uzun yıllar boyunca etkileyecek, komünist ve Kemalist hareketlerin antiemperyalist, saltanat karşıtı bir ortak paydada buluşmalarına temel olacaktır.

Türkiye Komünist Partisi, 10 Eylül 1920'de, Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nı müteakip Bakü'de yapılan bir kongre ile resmen kurulmuştur. Sürgündeki Türk komünistleri vakit kaybetmeden Kurtuluş Savaşı'na destek vermek üzere girişimlere başlayacaklardır. Mustafa Suphi ve Ethem Nejat'ın da dahil olduğu 15 kişilik bir heyet Anadolu'ya geçme kararı alır.

O dönem henüz tam anlamıyla kontrol altına alamadığı Milli Mücadele hareketinde alternatif güç odağı olabilecek insanları Anadolu'ya sokmamakta kararlı olan Ankara, ülkeye girenleri sıkı bir denetim altında tutmaktadır. Ancak, Suphi ve Nejat'ın açıkça sınırdan döndürülmelerinin yüklü miktarda para ve silah yardımı yapan Bolşevik Rusya'nın tepkisine yol açacağı da ortadır. Peki, ortalığı karıştıracağı kesin olan bu Bolşevikleri ne yapıp da geri göndermelidir? Çözümü Kâzım Karabekir bulmuştur. Bölge halkının Suphi ve arkadaşlarına olan tepkisinin Rusya'yı karşılarına almadan sınır dışı edilmelerine olanak sağlayacağını hesaplamaktadır. Bu sebeple kafilenin ayrı ayrı yola çıkmasına izin vermez ve hep birlikte seyahat etmelerini sağlayarak kendilerine karşı olan tepkiyle burun buruna gelmelerine neden olur. Ardından da bu tepkileri bahane ederek kendilerini denizyoluyla sınır dışı edilmek üzere Trabzon'a yollar.

Kafile, Trabzon'dan denizyoluyla İnebolu'ya, oradan da karayoluyla Ankara'ya gönderileceklerini düşünmektedir, ancak bindirildikleri takanın batıya değil doğuya doğru yol aldığını anladıklarında artık iş işten geçmiştir. Üstüne üstlük, işler daha da kötüye gitmekte gecikmeyecektir: Bölgeyi haraca bağlamış kıyıcı çete reisi Yahya Kâhya ve adamları bir başka motorla kafileyi yakalayacak ve

Mustafa Suphi ile arkadaşlarını acımasızca katledecektir. 28 Ocak'ı 29'una bağlayan gece, bu idealist devrimcilerin hayalleri cansız bedenleriyle birlikte işte böylece Karadeniz'in soğuk sularına gömülmüş, geriye bu menfur katliamın esas müsebbibinin kim olduğu sorusu kalmıştır.

Heyetten öldürülmeden kurtulan tek kişi Mustafa Suphi'nin eşi Maria Suphi'dir. Ancak onu bekleyen de ölümden beter bir sondur. Bu talihsiz *komsomolka* önce Yahya Kâhya'ya cariye yapılacak, sonra da bölgenin zenginlerinden Nemlizade Ragıp Bey'e satılacaktır.

Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürülmelerinin nihai nedeni hâlâ aydınlatılamamış olsa da, birbirine yakın tarihli hadiseler Ankara hükümetinin geniş bir tasfiye hareketine girişerek tüm ipleri kendi eline almak niyetinde olduğunu göstermektedir. Zira Mustafa Suphi ve arkadaşlarının 28/29 Ocak 1921'de öldürülmelerinden beş gün önce, 23 Ocak'ta Yeşil Ordu takibatı başlamış, 2 Şubat'ta ise, Türkiye Komünist Partisi'nin Ankara'daki siyasi organı Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kapatılmıştır. 1 Şubat'ta ise hükümetteki solcu vekil Nazım Bey dahiliye vekâletinden ayrılmak zorunda bırakılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şeyh Servet Efendi (Abdullah Servet Akdağ)

(1880-1962)

1880 Tosya doğumlu olan Servet Efendi bir Nakşibendi şeyhidir ve medrese mezunu olmamasına karşın vaizlik ve müderrislik yapmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin birinci döneminde Bursa mebusu olarak görev yapan Şeyh Servet Efendi, İslam ile Bolşevizmi harmanlamaya çalışan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin önde gelen isimleri arasında da yer almaktadır. 1920'de yayımlanan *Asr-ı Saadetten Bir Yaprak* isimli risalesinde İslamiyetin halihazırda Bolşevizmin ileri sürdüğü prensiplerin hepsini 1.300 sene önce gündeme getirdiğini iddia etmiştir.

1920 yılında kurulan Bolşevik Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurucuları arasında yer alnuş ve partinin Ankara şubesi adına konferanslar vermiştir. 1921 başlarında partinin kapanması üzerine dokunulmazlığı kaldırılıp İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanacak ve beraat edecektir.

1923'te görev süresi dolunca siyasetten çekilen Servet Efendi, 1939 yılında atandığı Hatay müftülüğünden 1942 yılında emekli olacak ve 1962'de vefat edecektir. Kurtuluş Savaşı sırasında mebus olması hasebiyle Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası sahibidir.[1]

1. Meclis üyelerine yeşil, askerlere kırmızı şeritli madalya verilmektedir; Mustafa Kemal ve İsmet İnönü gibi her iki alanda da rüştünü ispatlayan az sayıda insansa kırmızı-yeşil şeritli madalya ile ödüllendirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Şefik Hüsnü Değmer

(1887-1959)

Cumhuriyet'in ilk yıllarında öne çıkan birçok tarihî şahsiyet gibi Selanik'te dünyaya gelen Şefik Hüsnü, 1912'de Sorbonne Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden sinir ve kalp hastalıkları uzmanı olarak mezun olur. Öğrenciliği sırasında sosyalist akımın etkisinde kalan Şefik Hüsnü, Fransız Sosyalist Partisi lideri Jean Jaurès ile de tanışmıştır. Tahsilinin ardından yurda dönecek ve Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nde tabip yüzbaşı olarak görev yapacaktır.

Mütareke döneminde Berlin'deki Türk sosyalistlerin (Türk Spartakistleri) çıkardıkları *Kurtuluş* dergisinde yazılar kaleme almış ve 1919'da Türkiye'nin ilk legal Marksist örgütü olan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın (TİÇSF) kurucuları arasında yer almıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarının önemli bir yayını olan *Aydınlık*'ı yayımlayan da gene Şefik Hüsnü olmuştur. 28/29 Ocak 1921'de Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürülmelerinin ardından sosyalist hareketi sürükleyen isim haline gelmiştir. Özellikle hilafetin kaldırılması konusunda Kemalist hükümete destek vermiş, saltanat ve emperyalizm karşıtlığında cumhuriyet hükümetleriyle paralel bir siyaset takip etmiştir.

Tüm ihtilallerde olduğu gibi, Türk Devrimi'nde de ilk yıllarda ortak bir düşmana karşı birleşen gruplar bir süre sonra karşı karşıya gelmiştir. Ülkedeki farklı sesleri ve muhalefeti susturan Takrir-i

Sükûn Kanunu, Şefik Hüsnü'nün yurtdışına çıkmak zorunda kalması demektir. İstiklal Mahkemesi kendisine 15 yıl hapis cezası vermiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türkiye'ye dönmek üzere başvuru yapınca ülkeye girmesine izin verilmiştir. Savaş sonrası başlayan çok partili siyasal hayata kendi fırkası Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi ile dahil olmayı ihmal etmeyen Şefik Hüsnü kaldığı yerden devam edeceğe benzemektedir. Müesses nizamın da kendisinden farklı yanı yoktur; âdetlerini hiç değiştirmeyecektir. Partiyi hemen kapatıp kurucularını hapse atacaktır. Şefik Hüsnü'yü demir parmaklıkların arkasından kurtaran Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi olmuştur. Ancak, o da gücünü pekiştirince eski ezberlere geri dönmekten kaçınınayacaktır. 1951 Tevkifatı'nda gene hapse girdiyse de, ilerleyen yaşından dolayı cezası sürgüne çevrilmiştir. 1959 yılında dâr-ı bekaya irtihal eylemiş, yani hayatını kaybetmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ethem Nejat

(1887-1921)

Ekim Devrimi ile Rusya'da iktidarı ele geçiren Bolşeviklerin siyasi ideolojisini benimseyecek ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında birçok coğrafyada büyük umutlar yaratan bu ideolojiyi Osmanlı topraklarında yaymaya çalışırken faili meçhul bir suikasta kurban gidecek olan Ethem Nejat, II. Meşrutiyet'in ilanından önce İttihatçılarla kurduğu ilişkiler nedeniyle yurtdışına kaçmış, meşrutiyetin ilanının ardından İstanbul'a dönerek öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Cihan Harbi öncesindeki yıllarda Manastır, Bursa, İzmir darülmuallimlerinde müdürlük görevlerinde bulunan Ethem Nejat, bu dönemde *Şura-yı Ümmet*, *Ulum-i İçtimaiye*, *Siper-i Saika*, *Say ve Amel* (Edirne) gibi gazete ve dergilere yazılar yazmıştır.

Dünya Savaşı sırasında Eskişehir maarif müdürlüğünde bulunmuş ve gönüllü olarak askerlik yapmıştır. Daha sonra Maarif Nezareti neşriyat dairesinde vazifeli iken, Eylül 1918'de tetkikat için Almanya'ya gitmiştir. Bu ülkede bulunan ve *Kurtuluş* adlı bir dergi yayımlayan devrimci öğrenci grubu, memlekete döndükten sonra "sosyalizmden bahseder, ilim ve sanat mecmuası" ibaresiyle dergiyi bu kez İstanbul'da yayımlamaya başlamıştır. *Kurtuluş*'un İstanbul'da yayımlanan ilk sayısında Ethem Nejat da "Proletarya Kimdir?" başlıklı yazısıyla yer almıştır. 22 Eylül 1919'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası resmen kurulunca dergi aynı zamanda partinin yayın organı olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Ethem Nejat, Aralık 1919'da yapılacak olan Meclis-i Mebusan seçimlerinde Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın (TİÇSF) adayı olarak Eskişehir'e seçim propagandası için gitmiştir. TİÇSF İstanbul dışında Anadolu'da sadece üç kentte, Eskişehir, Niğde ve Çorum'da seçimlere girebilmiştir. Ethem Nejat, 1915-16 yıllarında Eskişehir'de maarif müdürlüğü yaptığından Eskişehirlilerin yakından tanıdığı ve sevdiği bir siyasetçidir. İki dereceli olarak yapılan seçimlerde mebus seçilemese de, üçüncü en çok oyu alan aday olması Eskişehir'deki sol damar hakkında bize fikir vermektedir.

Maarif müdürü olarak çalıştığı yıllarda Ethem Nejat'ın Eskişehir'in eğitim hayatına büyük katkıları olmuştur. Bu hizmetlerini de seçim beyannamesinde anlatmıştır. Eskişehir'in ilk yerel gazetesi olan *Karacahisar* kendi kurduğu Liva Matbaası'nda yayımlanmaya başlamıştır; birçoklarına göre, "bu yoldaş sayesinde Eskişehir, sosyalistlerin etkisi altına geçmiş" bulunmaktadır.

Ethem Nejat'ın da katıldığı 10 Eylül 1920'de Bakü'de düzenlenen Doğu Halkları Kurultayı'nın ardından, aynı şehirde düzenlenen başka bir kongrede Türkiye Komünist Partisi kurulur. Böylece İstanbul ve Anadolu'daki ilk komünist örgütlenmelerin arasında bir birlik sağlanmıştır. Ethem Nejat'ın teklifiyle, kongrede "Türkiye komünist teşkilatlarının birleştirilmesi" kararı alınmıştır. Birinci ve Umumi Türk Komünistleri Kongresi adını alan bu kongrede, partinin tüzüğü, programı, stratejisi ve taktikleri karara bağlanmıştır. Söz konusu kararlar arasında en önemlilerinden biri "emperyalizme karşı Milli Kurtuluş hareketinin derinleşmesine yardımcı olmak, bununla birlikte işçi sınıfının gerçek ve son amacı olan emekçilerin egemenliğini kurmak için, gereken durumu, koşulları, zemini hazırlamaya çalışmak" ilkesidir. 10 Eylül tarihli kongrede Mustafa Suphi Türkiye Komünist Partisi başkanlığına, Ethem Nejat da sekreterliğe seçilmiştir.

Kongreden yaklaşık dört ay sonra, Ankara ile yapılan görüşmelerin ardından 1921 yılının başında Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve kalabalık bir komünist topluluk Ankara'ya, "Anadolu kıyamı"nın kalbine ulaşmak amacıyla Türkiye'ye geçmeye karar vermiştir. Kars üzerinden başladıkları yolculuklarında heyet Erzurum'a ulaşınca gergin bir hava ile karşılaşır. Kâzım Karabekir Paşa ile yaptıkları görüşme sonrasında geri dönmeleri tavsiye edilir, ancak Mustafa

Levent Şahverdi Arşivi

Suphi ve diğer Türk komünistleri Ankara'ya ulaşmak üzere yollarına devam ederler. Ta ki Trabzon'a gelene kadar... Sürmene açıklarında motora bindirilir ve sonrasında bölgenin önde gelen çetecilerinden Yahya Kâhya ve adamlarınca öldürülürler.

Nazım Resmor

(1868-1935)

Sanıldığının aksine, Kurtuluş Savaşı sırasında tüm mebuslar Mustafa Kemal'i koşulsuz desteklememekteydi. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelen mebusların yanı sıra, kendi inisiyatifiyle seçilen ilk Meclis üyelerinin de arasında, Mustafa Kemal önderliğindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden bağımsız hareket eden ve hatta ona birçok konuda sert muhalefet eden, ancak kendi aralarında da bir birlik oluşturamamış kişiler bulunmaktaydı.

Bunlardan biri olan Tokat Mebusu Nazım Bey, 1869'da Erzurum'da doğmuştu. Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra çeşitli valiliklerde görev yapmış, ancak İttihatçı olduğu için Damat Ferit Paşa tarafından görevinden alınmıştı. Nazım Bey, ilk Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal'in adayı Refet Bele'den daha fazla oy alıp dahiliye vekili seçilince, Paşa'nın tepkisiyle karşılaşacak ve 48 saat içinde başkanlıktan çekilmek zorunda kalacaktı.

Nazım Bey 1920 ilkbaharında, henüz düzenli bir ordunun kurulmasından önce, İslamiyet ile komünizmin sentezini savunan Yeşil Ordu'nun kurulmasında önemli rol oynamıştır. Haziran ayı ortalarında Yeşil Ordu Nizamnamesi'nin hazırlanması çalışmalarına katılacak ve örgütün genel sekreterliğini üstlenecektir. Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın da onayıyla Yeşil Ordu'nun Meclis grubu niteliğindeki Halk Zümresi'nin kuru-

Levent Şahverdi Arşivi

luşunda öncülük etmiştir. 1920 sonbaharında Yeşil Ordu'nun dağıtılmasının ardından, 7 Aralık 1920'de Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kuruluşuna katılıp kısa bir süre de bu partinin geçici başkanlığını yapacaktır.

1921 yılı başlarında, Büyük Millet Meclisi hükümetinin aşırı güçlenen sol hareketleri baskılama politikası doğrultusunda, Nazım Bey'in dokunulmazlığının kaldırılmasına ve sonra da İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmasına karar verilmiştir. Mahkemesinin ardından, 9 Mayıs 1921'de 15 yıl kürek cezasına çarptırılacaktır. Nazım Bey ile birlikte Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kurucuları Sakarya Muharebesi'ni izleyen günlerde Büyük Millet Meclisi'nin yeni bir kararı ile serbest bırakılmışlar ve bir süre sonra da *Yeni Hayat* dergisini çıkararak partiyi yeniden örgütlemeye çalışmışlardır. Nazım Bey derginin imtiyaz sahipliği ve yazışleri müdürlüğünü de üstlenmiştir.

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kapatılmasının ardından Nazım Bey ve birçok fırka kurucusu, partinin yasaklı olmasına karşın faaliyetine devam etmekle suçlanmışlardır. Sonunda para cezasına çevrilen üç aylık bir mahkûmiyetle kurtulmalarından, rejim için artık bir tehlike olarak görülmedikleri anlaşılmaktadır.

Hayatının son yıllarını siyaseten tasfiye edilmiş olarak geçiren Nazım Bey, 4 Temmuz 1935'te hayatını kaybetmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Arif Oruç

(1893/94-1950)

Sürekli yanlış ata oynayan uslanmaz bir muhalif olmasına rağmen, ilginç bir şekilde diğer rejim karşıtlarının akıbetine uğramayan Arif Oruç, 1893/94 yılında Elazığ'da doğmuştur. 1913 yılında *Tanin* gazetesinde başladığı muhabirlik görevini 1914'te *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde sürdürmüş, sonrasında *Sabah* gazetesi adına Balkanlar'a siyasi muhabir olarak gitmiştir. Ayrıca Sofya'da *Türk Sadası* isimli Türkçe gazetenin başyazarlığını yapacaktır.

İstanbul'un işgali sonrasında önce Ankara'ya, ardından da Eskişehir'e giderek Ağustos 1920'de yayımlanmaya başlayan ve "İslam Bolşevik gazetesi" olmak iddiasındaki *Seyyare-i Yeni Dünya* gazetesinin imtiyaz sahibi ve başyazarı olmuştur. Bolşeviklikle İslamı harmanlamaya çalışan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kapatılıp üyelerinin Mustafa Kemal'in kontrolünde kurulan Türkiye Komünist Fırkası'na katıldığının ilan edilmesi ve düzenli orduya girmeyi reddedip Ankara'ya kafa tutan Çerkes Ethem'in tasfiyesi ile gazetesi de kapatılacaktır. Ethem'in adamlarından biri olarak görülen Arif Oruç da Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanacak, ancak "mevkuf kaldığı müddet kâfi görülerek" yani tutuklu kaldığı süre yeterli sayılarak tahliye edilecektir.

Tahliyesinin ardından kısa süreliğine de olsa "makbul" bir siyasi çizgiye gelen Arif Oruç, Büyük Taarruz öncesinde Antalya'ya gi-

Levent Şahverdi Arşivi

derek *Yeni İzmir* isimli bir gazete çıkarmış ve Milli Mücadele'yi destekleyen yazılar kaleme almıştır. 1923'te İzmir'e geçip burada *Yeni Turan* adlı bir başka gazete çıkardıktan sonra, halifeliğin kaldırıldığı gün İzmir'de bir hilafet kongresinin toplanacağına dair attığı manşet sebebiyle Ankara ile tekrar ters düşmüştür. Hapis ve para cezasına çarptırılacak ve gazetesi kapatılacaktır. 1926 yılında Mustafa Kemal'i hedef alan suikast girişimine karışmakla suçlanıp Ankara'ya gönderilmişse de, daha sonra serbest bırakılmıştır.

İzmir'den İstanbul'a geldikten sonra çeşitli gazetelerde tefrikalar ile fikir yazıları yazan Arif Oruç, yayın faaliyetine kuruculuğunu ve başyazarlığını üstlendiği *Yarın* gazetesi ile devam edecektir. Bu gazete de 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı desteklemiş, hatta çoğu zaman da partinin yayın organı gibi davranarak Halk Fırkası'na muhalif tavır takınmıştır.

Genç Cumhuriyet'in bir muhalefet partisini kaldıramayacağına kanaat getirilip Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın üç ay içinde kapatılmasından sonra, Arif Oruç İstanbul'da Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası adında bir fırka kurma girişiminde bulunmuş ve partinin nizamnamesi, *Yarın* gazetesinin 22 Haziran 1931 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Atatürk'ün bizzat kurulmasına ön ayak olduğu ve kız kardeşini üye yazdırdığı bir partinin bile yaşayamadığı bir siyasi iklimde böyle bir girişim, Arif Oruç'un hayalperest kişiliğinin en açık göstergesidir. Beklenen olmuş, kuruluş için yapılan başvuru reddedilmiş ve parti tüzel kişilik kazanamamıştır.

Çok partili hayata geçişin ardından 9 Eylül 1948 tarihinde İstanbul'da Müstakil Sosyalist Partisi'ni kurmuştur. Ancak Arif Oruç'un planlarını bu kez de Azrail bozacak, 1950 Seçimleri'nin hemen öncesindeki ölümü, partinin herhangi bir etkinlik gösteremeden dağılmasına yol açacaktır.

Hakkı Behiç Bayiç

(1886-1943)

Mekteb-i Mülkiye mezunu olan Hakkı Behiç Bey, Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'ne delege olarak seçilmiştir. Esasında bir tür "İslam komünizmi" taraftarı olan Hakkı Behiç'in Edirne'nin 1913'te Bulgar işgalinden kurtarılmasının ardından bu eski başkente vali tayin edilecek kadar İttihatçılarla yakın ilişkisi vardır. Bu görevden önce, Adana'da Cemal Paşa'nın mektupçusu olarak görev yapmıştır.

Hakkı Behiç Bey, aynı zamanda Büyük Millet Meclisi hükümetinin ilk maliye vekilidir. 15 gün süreyle de dahiliye vekilliği yapmıştır. Ankara'ya silah ve para yardımı yaptığı yıllarda Ruslarla iyi geçinmek için tahammül gösterilen ve antiemperyalist yapısı nedeniyle bir ara sempatiyle de karşılanan Bolşevizmin siyasi olarak örgütlenmesine ilk başta karışılmamışsa da, zamanla sosyalistlerin hükümetin kontrolü dışında hareket etmeye başlaması tedirginlik yaratmıştır. İslami Bolşevizmi savunan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin bir de Çerkes Ethem gibi bir silahlı güç tarafından destek görmesi, alternatif güç odaklarının ortaya çıkma ihtimalinden çekinen hükümeti endişeye sevk etmekte gecikmeyecektir. Tam bu noktada dizginleri eline almaya karar veren Mustafa Kemal Paşa siyasi zekâsını bir kez daha gösterip 18 Ekim 1920'de Resmî Türkiye Komünist Fırkası adlı güdümlü bir parti kurduracak ve kurucuları arasında ko-

münizmle uzaktan yakından alakası olmayan Kâzım Karabekir, Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Tevfik Rüştü Aras, Mahmut Esat Bozkurt, Yunus Nadi, Kılıç Ali, Refik Koraltan gibi isimlerin de bulunduğu bu partinin genel sekreterliğini Hakkı Beyiç Bayiç'e teslim edecektir.

Bu dönemde İslami Bolşevizm çizgisindeki *Seyyare-i Yeni Dünya* adlı gazete de Çerkes Ethem'in elinden alınacak ve Ankara'ya taşınacaktır. Bu taşınma sonrası Bayiç, gazetenin sorumlu müdürü ve başyazarı olmuştur. Gazete Ankara'ya gidince ismindeki "Seyyare" sıfatını da terk edecek ve Resmî Türk Komünist Fırkası'nın yayın organı haline gelecektir.

Hakkı Behiç, "İslam komünizmi" idealini "Benim gayem İslam âleminde bir inkılap davasıdır. [...] Er geç Sosyalist İslam Cumhuriyeti tezahür edecek ve eşya vahdetine amil olacaktır," şeklinde ifade etmektedir.

1921'de Bolşevikler tasfiye edilip gazetesi kapatıldıktan sonra bir dönem mebusluğa devam etmişse de, 1923 Seçimleri'nden sonra siyasetten çekilmiştir.

Zümrezade Şakir Ahmet Bey (Şakir Zümre)

(1885-1966)

1885 yılında Varna'da dünyaya gelen Zümrezade Şakir Ahmet Bey ya da Şakir Ahmet Zümre, Cenevre'de hukuk tahsil etmiştir. Bulgaristan'a dönüşünde bir süre avukatlık yapmış, sonrasında Bulgaristan Meclisi Sobranya'da Varna mebusu olarak yer almıştır. Sofya ataşemiliterliği sırasında Mustafa Kemal Bey ile tanışması hayatını değiştirecektir. Kurtuluş Savaşı sırasında Bulgaristan'dan Kuva-yı Milliye için silah ve mühimmat kaçırmak ve para toplamak gibi gizli faaliyetlerde bulunmuştur.

İstiklal Harbi'nin zaferle neticelenmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın davetiyle Türkiye'ye göç etmiştir. 1925 yılında Haliç'te Türkiye'nin ilk özel teşebbüs silah fabrikasını kuran kendisidir. Bu fabrika uzun yıllar boyunca Türk ordusunun gereksinim duyduğu silah, mühimmat ve cephane üretimini üstlenecektir. Şakir Zümre'nin Bulgaristan'daki bağlantıları sayesinde Bulgar ustalar bu tesiste görev yapmışlar ve yerli ustaların yetişmesine katkıda bulunmuşlardır. Böylece Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'ye yönelik başlattığı yardımlar, savaşın ardından Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında da devam etmiştir. Türk Hava ve Deniz kuvvetlerinin ihtiyaç duyduğu, aralarında denizaltı silahlarının mühimmatının da bulunduğu bombaların bir bölümü de yine bu tesislerde üretilmiştir.

Şakir Zümre Sanayi Harbiye ve Madeniye Fabrikası, Ş.Z. Soba, Ziraat Alet ve Makineleri Fabrikası, Mermer Sınai ve Ticari Zümreler Türk Anonim Şirketi, Zümrezade Şakir Bey'in Türkiye'de kurduğu diğer sanayi tesisleridir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Marshall Yardımı kapsamında Amerika Birleşik Devletleri'nden Türkiye'ye yapılan silah yardımları, Şakir Zümre Fabrikası'nın savunma sanayiine dönük üretimine son vermesine neden olmuştur. Fabrika 1946 yılında anonim şirkete dönüştürülür. Zümrezade Şakir Bey'in 16 Haziran 1966'da hayatını kaybetmesinin ardından Şakir Zümre Fabrikası da 1970 yılında kapatılır.

Osman Zeki Üngör

(1880-1958)

Orkestra şefliği, keman virtüözlüğü, senfoni orkestrası kuruculuğu gibi kendisini tanımlayacak birçok sıfatı bulunsa da, Osman Zeki Üngör'ün ismini tarihe nakşeden en önemli unvanı, güftesini Mehmet Âkif'in kaleme aldığı "İstiklal Marşı" bestekârlığıdır.

Müzisyen bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Dedesi Santuri Hilmi Bey, Mızıka-yı Hümayun'da Fasl-ı Cedid tertip etmektedir, ki Fasıl-ı Cedid, Batı müziği ile klasik Osmanlı musikisi arasında bir köprü görevi görmektedir. Yeteneği daha çocuk yaşta dönemin padişahı II. Abdülhamit'in dikkatini çekmiş, bu sayede saraydaki müzisyenlerden ders alma imkânı yakalamıştır. Mızıka-yı Hümayun'da başkemancı olarak birçok Batı eserini ilk kez icra eden odur. Bu sırada sultanı da çok etkilemiş olacak ki genç yaşında binbaşı rütbesi elde etmeye hak kazanmıştır.

Osman Zeki'nin yetişmesinde Sultan Abdülhamit'in payı mevcutsa da, kendisine ikbal kapısını açanlar İttihatçılar olacaktır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Mızıka-yı Hümayun'un Orta Avrupa'da Kızılhaç yararına konser vermesi planlanmıştır. Nitekim dönemin saray orkestrası şefi Saffet Bey'in topluluğun henüz bu çapta bir konseri veremeyeceğini söylemesi üzerine, Osman Zeki Bey orkestranın yeni şefi olarak atanacaktır. Bir Türk orkestrasının Avrupa'da çıktığı bu ilk turne başarıyla sonuçlanacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Osman Zeki Üngör

Milli Mücadele'nin ardından yeni rejimle de iyi ilişkiler kurmuş ve Mustafa Kemal'in kendisini "halkın müzik ihtiyacını karşılamak üzere" Ankara'ya çağırmasıyla başkentin yolunu tutmuştur. Şehrin tarihindeki ilk senfonik konseri vermesinin yanı sıra Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti'nin, yani geleceğin Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın başına geçmiştir. İleride Ankara Konservatuvarı'na dönüşecek Musiki Muallim Mektebi'nin de 1924-1934 yılları arasında on sene boyunca müdürlüğünü yapacaktır.

Ancak Osman Zeki Bey'in ismini bugün hâlâ anıyor olmamızın esas nedeni, "İstiklal Marşı"nın bestecisi olmasıdır. Mehmet Âkif Ersoy'un güftesine yapılan ilk beste aslında Ali Rıfat Çağatay'a aittir. Osman Zeki Bey 1922'deki ilk beste yarışmasına da katılmış, an-

cak eseri beşinci gelmiştir. 12 Temmuz 1923 yılından beri çalınan ve Ali Rıfat Bey'in Acemaşiran makamında yaptığı beste, inkılapların ardı adına geldiği yıllardan sonra, 1930'da artık zamanın ruhuna ters düşmeye başlamıştır. Daha modern, daha Batılı bir beste bulmak şarttır. Osman Zeki Bey'in "Türk süvarilerinin İzmir'e girişini müzikle canlandırdığı" bir açılışa sahip bestesi işte bu sebeplerle "İstiklal Marşı"nın yeni bestesi olacaktır.

"İstiklal Marşı"nın bir marşa göre temposunun ağır olduğu sıklıkla dile getirilen bir eleştiridir. Bunun nedenini Osman Zeki Bey, kayıt yapılan plağın boş kalmaması için stüdyoda enstrümanların yavaş çalınması olarak açıklayacaktır. Üngör'e göre, kayıtta marş biraz ağırdan çalınırsa plak dolacak, daha sonra dinlenirken de cihaz hızlıya alınmak suretiyle istenilen ritim elde edilecektir. Ancak söz konusu uyarı açıkça belirtilmediği için beste yıllarca yanlış tempo ile çalınagelmiştir. 1958'de cenazesinde "İstiklal Marşı" çalınan ikinci kişi olma unvanını elde ettiğinde, bestelediği marşın yanlış icra edildiğini duyamaması belki de kendisi için daha hayırlı olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Sait Molla

(1880-1930)

Sait Molla

Milli Mücadele döneminin Kuva-yı Milliye'ye en şiddetli muhalefet yürüten isimlerinden olan Sait Molla, hem bürokraside Şura-yı Devlet azası olarak görev almış hem de gazetecilik yapmıştır. Eski bir ulema ailesinden gelen Sait, Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin de yeğenidir.

İşgalci İngilizler lehine faaliyet gösteren ve Osmanlı devletinin İngiliz mandasını kabul etmesi gerektiğini savunan İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kurucularından olmasının yanı sıra, Kürt Teali Cemiyeti'nin de aktif bir üyesidir. Kuva-yı Milliye karşıtı yazılarını kendi çıkardığı *Yeni İstanbul* gazetesinde yayımlar. (Bu gazete daha sonradan *Türkçe İstanbul* adını alacaktır.) İngiliz istihbaratıyla işbirliği içinde çalışan İngiliz Muhipleri

Cemiyeti, Osmanlı nüfusunun İslam duyarlılığından faydalanmak için Sait Molla'nın din adamı kimliğini kullanmayı planlamaktadır. Ancak Milli Mücadele'nin başarıları, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin ve Sait Molla'nın Anadolu'daki etkisinin kısıtlı kalmasına neden olur.

Ankara hükümetince "vatan haini" olarak nitelendirilen Sait Molla'nın adı Lozan Antlaşması sonrasında sürgüne gönderilecek-lerin listesine yazılır. Bu, tüm Milli Mücadele karşıtları arasında ilk 150'ye girmek demektir; zira Lozan'da Batılı devletler kendileriyle işbirliği yapan Müslümanları korumak amacıyla sürgün edilecekle-rin sayısını 150 ile sınırlamışlardır.[1] İngilizler, hakikaten de muhip-lerini unutmamışlardır.

Sait Molla sürgün listesi hazırlanmadan çok önce, daha 1922'de İngiliz işgal güçlerinin kendisine verdiği özel statüdeki bir pasa-portla yurtdışına kaçmıştır bile. Romanya, Fransa, İtalya, Mısır, Kıb-rıs gibi birçok ülkede bulunduktan sonra son durağı olan Yunanis-tan'da 1930 yılında hayatını kaybedecektir.

1. Bir kişilik kontenjan boş bırakılmış ve 149 kişi sürgün edilmiştir. 150. bedbaht, bir sene sonra, 1 Haziran 1924'te *Köylü* gazetesinin sahibi Refet Bey olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kara Fatma
(Fatma Seher Erden)

(1888-1955)

Genellikle hatalı olarak ufak tefek bir kadın oluşuna referansla "Kara" sıfatını aldığı düşünülen Fatma Hanım ya da daha doğrusu "gözü kara" olduğu için bu sıfatı taşıyan Fatma Seher Erden, Kurtuluş Savaşı'na bilfiil katılmış ve cephe hattında önemli başarılar kazanmış bir askerdir. 4 Eylül 1919'da başlayan Sivas Kongresi'ne şahsen Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere gitmiştir. Paşa'ya orduya katılmak istediğini bildirmiş ve olumlu yanıt almasıyla 700 erkek ve 43 kadından oluşan bir birliği komuta etmiştir. Savaş sırasında iki defa Yunan ordusuna esir düşecektir. Savaş sonunda, *Tanin* gazetesinde çıkan bir röportajında ikinci esaretinde doğrudan General Trikopis'in karargâhına götürüldüğünü ve Yunan komutanın kendisiyle şahsen görüştüğünü belirtmiştir.

Her defasında tutulduğu hapishanelerden kaçmayı başaran Kara Fatma, İzmit-Bursa ve İzmir cephelerinde aktif olarak savaş vermiş, kumandasındaki birlik, Karşıyaka bölgesini denetim altına almıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar Türk ordularında herhangi bir kadının resmî olarak görev aldığı vaki değilken, 1919'dan itibaren başta Halide Edib olmak üzere Kara Fatma gibi kadınlar bu teamüle son vermişlerdir. Askerî vazifesine onbaşı olarak başlayan Fatma Seher Erden emekli olduğunda teğmen rütbesindedir.

Silahlar sustuktan sonra kamuoyunun unuttuğu Kara Fatma, 1933'te bir gazetecinin kendisini torunuyla birlikte sığındıkları bir

Levent Şahverdi Arşivi

Kara Fatma

manastırda bulmasıyla tekrar gündeme gelecektir. Bu geç gelmiş ilgi sayesinde maruz kaldığı kötü şartlardan bir nebze de olsa kurtulacak ve ömrünün sonuna dek düzenlenen törenlere davet edilerek savaş kahramanı olarak kazandığı madalyayı sergileyecektir.

1944'te hatıralarını yayımlayan Kara Fatma, 1955'te Darülaceze'de son nefesini vermiştir.

Karayılan

(1888-1920)

Antepliler silâhşor olur.
Antepliler yiğit kişilerdir.
Karayılan
Karayılan olmazdan önce
Antep köylüklerinde ırgattı.
Belki rahatsızdı, belki rahattı,
bunu düşünmeğe vakit bırakmıyordular [...][1]

Nâzım Hikmet'in epik destanı *Kuvâyi Milliye*'de bu dizelerle ölümsüzlüğe kavuşan Karayılan ya da gerçek adıyla Molla Mehmet, Antep ve Maraş arasındaki Pazarcık ilçesinde dünyaya gelir. Lakabına uygun olarak köy imamlığı yapmaktadır. Ailesinin sahip olduğu sürülerle meşgul iken Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bir anda kendisini silah tutarken bulmuştur. Doğu Cephesi'nde, Sarıkamış'ta Rus ordusuna karşı savaşanlar arasındadır. Lakin bir muharebede yaralanmasının ardından terhis edilmiş ve köyüne geri dönmüştür.

Artık kendisini sıradan bir köylü yaşamının beklediğini düşünmüşse, kısa sürede yanıldığını anlayacaktır. Osmanlılar ile İtilaf

1. Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 539.

Levent Şahverdi Arşivi

Devletleri arasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması sonucunda Fransız birliklerinin Güney ve Güneydoğu Anadolu'yu işgal etmeye başlaması, hayatının dönüm noktası olacaktır. Antep'in işgale uğramasıyla Kuva-yı Milliye saflarına katılmış, Fransız güçlerine kayıplar verdirmiştir.

İşgal kuvvetlerini şehirden çıkarmak amacıyla başlatılan Sarımsak Tepe harekâtında hayatını kaybedecek, fakat bunu yaparken ismini Kurtuluş Savaşı ve Kuva-yı Milliye kahramanları arasına yazdırmayı da başaracaktır.

Karayılan der ki: Harbe oturak,
Kilis yollarından kelle getirek,
nerde düşman varsa orda bitirek,
vurun ha yiğitler namus günüdür...[1]

1. *Bütün Şiirleri*, s. 542.

Levent Şahverdi Arşivi

Şahin Bey

(1877-1920)

Kuva-yı Milliye hareketinin Güney Cephesi'nde, Fransız ordusunun Antep ve çevresini işgaline karşı başlatılan direniş hareketinin kahramanlarından olan Şahin Bey, 1877 yılında Antep'te dünyaya gelir. Gerçek adı Mehmet Sait'tir. Alaylı bir asker olarak önce Yemen'de görev yapmış, ardından Trablusgarp ve Balkan savaşlarında yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Galiçya ve Sina cephelerindedir. Başka bir deyişle, imparatorluğun son dönemindeki uzun savaşlar silsilesinde memleketin dört köşesinde bilfiil savaşmıştır.

Sina Cephesi'nde İngiliz kuvvetlerine esir düşen Mehmet Sait, mütarekeden sonra Aralık 1919'da serbest bırakılır. Mısır'dan İstanbul'a gelip bizzat Harbiye Nezareti'ne giderek kendisine yeni bir vazife verilmesini ister. Nezaret kendisini Urfa'ya tayin etmişse de, Antep'in Fransızlarca işgal edilmesinin ardından doğduğu şehre geri dönecek ve kendisine Antep Heyet-i Merkeziyesi'nce verilen görev üzerine Kilis-Antep yolunun savunmasına katılacaktır. Direnişte bizzat yer almasının yanı sıra Antep ve Kilis köylerinde de dolaşarak bölgenin savunması için takviye kuvvet toplamaya çabalar. Şubat 1920'deki Fransız hücumlarını püskürtmeyi başaran Şahin Bey ve Kuvvacılar, bir ay sonra Mart 1920'de daha iyi teçhizatlı ve daha kalabalık olarak yeniden hücuma geçen Fransız işgal birlikleri

karşısında gerilerler. Çatışmalar sona erdiğinde, 28 Mart 1920 tarihinde birçok direnişçiyle birlikte Şahin Bey'in de Antep savunmasında hayatını kaybettiği ortaya çıkar.

Bedeni ebediyete intikal etse de, anısı Kurtuluş Savaşı'nda birçoklarına ilham olan Şahin Bey, Kurtuluş Savaşı'nın hakkı ödenmeyecek binlerce fedakâr kahramandan biridir.

Levent Şahverdi Arşivi

Çopur Musa

Milli Mücadele karşıtı isyanlardan kendi adıyla bilinen ayaklanmayı tertip eden Çopur Musa, askere alınmadan önce günümüzde Denizli'ye bağlı Çivril ilçesinde bir çobandır. Yanında çalıştığı ağayı öldürdükten sonra eşkıyalık yapmaya başlamıştır. Milli Mücadele başladığında önce Kuva-yı Milliye saflarındadır, ancak İç Anadolu'da Yozgat Ayaklanması başlayınca, o sırada görevli olduğu Uşak hücum taburundan firar edecektir.

21 Haziran 1920'de Osmanlı tarihindeki birçok isyanın da mottosu olan "Din elden gidiyor!" sloganıyla tarihe Afyon ya da Çopur Musa Ayaklanması olarak geçecek kalkışmayı başlatır. Ayaklanmanın tarihine bakıldığında, Ankara'daki Milli Mücadele hareketini batıdan tehdit etmek gayesinde olduğunu söylemek mümkündür. Çopur Musa'nın başlattığı isyan kısa sürede yayılacak ve isyancıların Afyon sınırları dışına da çıkarak Çivril'e kadar uzanmaları Milli Mücadele'nin örgütlenmesini tehlikeye düşürecektir. Padişahın emrinde olduğunu ve Kuva-yı Milliye'yi dağıtacağını iddia eden Çopur, üzerine gönderilen birliklerden kaçarak bir süre dağlarda firari olarak dolaşır.

Milli Mücadele'ye bağlı kuvvetler tarafından sıkıştırıldığında, Çopur Musa da padişahı ve dini kendisine paravan yapmış birçok eşkıya gibi soluğu Yunan saflarında almıştır. Ancak burada da rahat

durmayacaktır; zira bu disiplinsiz ve kıyıcı tiplerin sorunu yanlış tarafı seçmeleri değil, seçtikleri tarafa dahi herhangi bir yararlarının olmamasıdır. Yunanlar da bunu fark etmiş olacaklar ki kendisini Yunanistan'a gönderip Atina'da enterne etmeyi akıl etmişlerdir.

Kurtuluş Savaşı'nın bitişiyle Çopur Musa Anadolu'ya döner. Hükümet kendisini affetmiştir. Ancak elinde eşkıyalıktan başka bir meziyet yoktur; yağmanın ve paranın tadını almış eski bir çetecinin tekrar çobanlığa dönmesini beklemek hayalcilik olur. "Kılıçla yaşayan kılıçla ölür," kavlince ölümü jandarmaların elinden olacaktır.

Ne doğum ne de ölüm tarihi bellidir. Adi bir suçla başlayan başıbozukluğu Kuva-yı Milliye'ye zarar vermek üzere isyan etmeye kadar varacak, kendisinden geriye hemşerilerinin dahi reddettikleri bir miras kalacaktır. Öyle ki Osmanlı idari sisteminde Afyon'a bağlı olan Çivril ilçesi, bu şehrin Kurtuluş Savaşı'ndaki müstesna yerini ve ismini gölgelememesi için cumhuriyet döneminde Denizli'ye bağlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

"28-29 Ocak 1921'i Unutma!": Mustafa Suphi ve Yoldaşları, INFO-Türk Ajansı, Brüksel, 1975.

Abadan, Yavuz, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972.

Adamof, E.E., *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı*, çev. Hüseyin Rahmi, Belge Yayınları, İstanbul, 1972.

Adıvar, Halide Edib, *Ateşten Gömlek*, Can Yayınları, İstanbul, 2007.

_____, *Halka Doğru: Büyük Mecmua (1919) ve Yedigün (1936-1939) Yazıları*, (yay. haz.) Feyza Hepçilingirler, Can Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, *Türk'ün Ateşle İmtihanı: İstiklâl Savaşı Hatıraları*, Can Yayınları, İstanbul, 2007.

The Turkish Ordeal: Being the Further Memoirs of Halidé Edib, John Murray, Londra, 1928.

Adil Selahattin Paşa, *Hayat Mücadeleleri: Selâhattin Adil Paşa'nın Hatıraları*, Zafer Matbaası, İstanbul, 1982.

Afetinan, A., *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982.

_____, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

_____, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Ankara, 1973.

Ağaoğlu, Ahmet, *Malta Sürgünlüğünden: Gözümün Nurlarına Mektuplar*, (yay.haz.) Ömer Erden, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

_____, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Ağaoğlu, Samet, *Kuvayı Milliye Ruhu: "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi"*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Akal, Emel, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde: İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

_____, *Milli Mücadelenin Başlangıcında: Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Akbaş, Rahmi, *Mareşal Fevzi Çakmak 1876-1950*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011.

Akbulut, Erden ve Tunçay, Mete, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923): Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Aksoley, İhsan, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye: Kahraman Bir Türk Subayının Anıları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

Akşin, Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I: Mutlakıyete Dönüş 1918-1919*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

_____, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-II: Son Meşrutiyet 1919-1920*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

_____, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-III: İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-IV: Savaş ve Etnik Temizlik: Yumuşatılmış Sevr Dönemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

_____, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-V: Büyük Zafer: İyonya Niyetlerini Çökerten Muharebe (1921-1922)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022.

_____, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara, 2017.

Aktar, Ayhan, *Türk Milliyetçiliği, Gaynmüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

_____, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Akyol, Taha, *Bilinmeyen Lozan*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

Albayrak, Mustafa, *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri: (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

Alkan, Necmettin ve Üçüncü, Uğur (yay. haz.), *Ali Şükrü Bey: Mücadeleyle Geçen Bir Ömür*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

Alp, İlker, *Millî Mücadele Sürecinde Türk-Bulgar İlişkileri ve Bulgaristan Türklerinin Yardımları*, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü, Edirne, 2019.

Alpkaya, Faruk, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Altay, Fahrettin, *On Yıl Savaş ve Sonrası (1919-1922)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022.

Ambarcıoğlu, Namık (der.), *Mütareke Yıllarından Vesikalar: Ahmet Emin Yalman'ın Mütareke Devrinde Yazdıkları*, Vakit Kitabevi, İstanbul, 1946.

Arai, Masami, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.

Aralov, Semyon İvanoviç, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, çev. Hasan Âli Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Aras, Tevfik Rüştü, *Görüşlerim*, Semih Lütfi Kitabevi, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1968.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Arıburnu, Kemal (yay. haz.), *Millî Mücadele ve İnkılâplarla İlgili Kanunlar: Esbabı Mucibeleri ve Meclis Görüşmeleriyle Cilt: I*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1957.

_____, *Millî Mücadele'de İstanbul Mitingleri*, Yeni Matbaası, Ankara, 1951.

Arıoğlu, Damar, *Hatıralarım: Milli Mücadele*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961.

Arıkan, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1989.

Arif Cemil, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, Arma Yayınları, İstanbul, 1992.

_____, *Talât Paşa'nın Son Günleri: Bir Türk Vurulmuş Diyorlar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

_____, *Teşkilat-ı Mahsusa: Kafkasya ve Balkanlar'da Operasyonlar*, yay. haz. Erhan Çifçi, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

Armstrong, Harold C., *Bozkurt: Mustafa Kemal*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.

Artuç, İbrahim, *Büyük Dönemeç: Sakarya Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1985.

_____, *Başkomutan Meydan Muharebesi: Büyük Taarruz*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1986.

Artuç, Nevzat, *Cemal Paşa: Askeri ve Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

Arslan, *Modern Türkiye*, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, çev. Fatma Arıkan, İstanbul, 2002.

Aslan, Yavuz, *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri: Türk Sovyet ilişkilerinde Zirve*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

_____, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Aşkun, Vehbi Cem, *Sivas Kongresi*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1963.

Atacanlı, Sermet, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Ataç, Osman Ata, *Karmaşa ve Bir Düzen: Türkiye Cumhuriyeti*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, *Hatıralarla Karşılaştırmalı Nutuk*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2020.

_____, *Nutuk*, Ankara, 1927.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

_____, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya: Atatürk Devri Hatıraları I-II*, Dünya Yayınları, İstanbul, 1958.

_____, *Kurtuluş*, Pozitif Yayınevi, İstanbul, 2022.

_____, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınevi, İstanbul, 2013.

Ateş, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.

Avcıoğlu, Doğan, *Millî Kurtuluş Tarihi: 1838'den 1995'e* (4 Cilt), Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996.

Avşar, B. Zakir, *Bir Türkçü'nün Portresi Dr. Rıza Nur*, Bengi Kitap Yayınları, İstanbul, 2011.

Aybars, Ergün, *İstiklâl Mahkemeleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

_____, *İstiklâl Mahkemeleri I-II*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988.

_____, *Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam 1884-1938 Cilt I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

_____, *İkinci Adam 1938-1950 Cilt II*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

_____, *İkinci Adam 1950-1964 Cilt III*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

_____, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1860-1908 Cilt I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

_____ *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1908-1914 Cilt II*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015.

_____ *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1914-1922 Cilt III*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015.

_____ *Tek Adam: Mustafa Kemal 1881-1919 Cilt I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020.

_____ *Tek Adam: Mustafa Kemal 1919-1922 Cilt II*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020.

_____ *Tek Adam: Mustafa Kemal 1922-1938 Cilt III*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2020.

Aydın, Mesut, *Millî Mücâdele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

Ayışığı, Metin, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004.

Aykut, Mehmet Şeref, *Trakya Milli Mücadele Tarihi Malta Hatıratı ve Malta'da Türkler*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Babacan, Hasan, *Mehmed Talât Paşa 1874-1921*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacîm Muhittin Çanklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920), (Haz.) Timuçin Faik Ertan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2014.

Bardakçı, Murat, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2019.

_____ *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

_____ *İttihadçı'nın Sandığı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

_____ *Son Osmanlılar: Hanedanının Sürgün ve Miras Öyküsü*, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2021.

_____ *Şahbaba*, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2021.

_____ *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2022.

_____ *Yıkılış ve Kuruluş: Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Belgeleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

Bayar, Celal, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

_____ *Ben de Yazdım I-III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

Bayar, Methi, *İstiklal Savaşı'nda Türk Denizcileri: Milli Mücadele'nin Deniz Tarihi*, Kenan Matbaası, İstanbul, 1945.

Baykal, Bekir Sıtkı (yay. haz.), *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2016.

Baykan, Ayşegül ve Ötüş-Baskett, Belma (yay. haz.), *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Baykara, Tuncer, *Milli Mücadele (1918-1923)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri (Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1997.

Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e: İstiklâl Harbi Hatıraları: Tenkitler, Tahliller*, Doğuş Matbaası, Ankara, 1962.

Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e: İstiklâl Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

_____, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

Belli, Şemsi, *Makbule Atadan Anlatıyor: Ağabeyim Mustafa Kemal*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2005.

Berktay, Halil, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983.

Beyoğlu, Süleyman, *Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa*, Bengi Kitap Yayın, İstanbul, 2009.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da: 1919-1921*, Kent Basımevi, İstanbul, 1981.

_____, *Trakya'da Millî Mücadele I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

_____, *Trakya'da Millî Mücadele: Vesikalar, Resimler Plan ve Haritalar II. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

Bilsel, M. Cemil, *Lozan* (2 Cilt), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.

Birgen, Muhittin, *İttihat ve Terakki'de On Sene* (2 Cilt), yay. haz. Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.

Bleda, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.

Borak, Sadi, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.

_____, (yay. haz.), *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977.

_____, *Yeşil Ordu ve Çerkes Ethem*, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul, 2004.

Bozok, Salih ve Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985.

Bozdağ, İsmet, *Atatürk ve Eşi Latife Hanım*, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1974.

_____, *Latife ve Fikriye: İki Aşk Arasında Atatürk*, Truva Yayınları, İstanbul, 2020.

_____, *Mustafa Suphi'yi Kim Öldürttü: Atatürk Mü? Lenin Mi?*, Emre Yayınları, İstanbul, 1992.

Bozkurt, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2019.

Böke, Pelin, *Son Osmanlı Meclisi'nin Son Günleri*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

Cebesoy, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü*, Temel Yayınları, İstanbul, 2011.

_____, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2019.

_____, *Moskova Hatıraları: Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Temel Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1981.

_____, *Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete*, (Cilt I-II), Temel Yayınları, İstanbul, 2007.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, yay. haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

Cengiz, Halil Erdoğan (yay. haz.), *Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

Cilasun, Emrah, *Bâki İlk Selam: Çerkes Ethem*, Versus Kitap, İstanbul, 2006.

Clark, Bruce, *İki Kere Yabancı: Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, çev. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Coşar, Ömer Sami, *Atatürk'ün Muhafızı Topal Osman (Osman Ağa)*, Harman, İstanbul, 1971.

_____, *Milli Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1988.

Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

Çakır, Ahmet, *Milli Takım ve Dünya Kupası*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2002.

Çaldağ, Cevdet ve Tuncel, İbrahim Ethem, *Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi'nin İki Yanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

Çalık, Ramazan, *Alman Basınında Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa (1919-1923)*, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

Çapa, Mesut, *Pontus Meselesi: Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993.

_____, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Trabzon Belediyesi, Trabzon, 1998.

Çavdar, Tevfik, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.

_____, *Talât Paşa: Bir Örgüt Ustasının Yaşamöyküsü*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2001.

Çelebi, Mevlüt, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 1999.

Çelik, Kemal, *Milli Mücadele'de Adana Havalisi (1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Çelik, Muammer, *Erzurumlu Hüseyin Avni Ulaş: Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Gür ve Demokrat Sesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.

Çerkes Ethem, *Çerkes Ethem'in Hatıraları*, Dünya Yayınları, İstanbul, 1962.

Çetinkaya, Ali, *Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1993.

_____, *Malta'dan Mefharet Hanım'a Sürgün Mektupları*, yay. haz. Oktay Şimşek, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Çetiner, Yılmaz, *Son Padişah Vahideddin*, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2017.

Çevik, Zeki (yay. haz.), *Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Erzurum Mebusu: İsmail Naim Bey'in Hatıraları*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, *Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

Çiçek, M. Talha, *Cemal Paşa Suriye'de: Birinci Dünya Savaşı Yılları*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

Çifçi, Erhan (yay. haz.), *Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

Çil, Yücel, *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

Çoker, Fahri (yay. haz.), *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, I. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı, Ankara, 1994.

_____ (yay. haz.), *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem: Tutanaklardan Mudanya Ateşkes Anlaşması ve Lozan Barış Konferansı İlk Aşaması*, II. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı, Ankara, 1995.

_____ (yay. haz.), *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem: 1919-1923: I, Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, III. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı, Ankara, 1995.

Çolak, İbrahim, *Milli Mücadele Esnasında Kuvâ-yı Seyyare Kumandanlığıma Ait Hâtıratım*, Emre Yayınları, İstanbul, 1996.

Çolak, İsmail, *Zaharoff: Yunan İşgalinin Gizli Patronu*, TÜRDAV Yayınları, İstanbul, 2018.

Çoruk, Ali Şükrü, *Mizah Penceresinden Millî Mücadele: Ya İstiklâl Ya Ölüm*, Kitabevi, İstanbul, 2008.

Çulcu, Murat, *İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası (Hilafetin Sonu)*, İkinci Cilt, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1993.

Demiralay, Hafız İbrahim, *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Milli Mücadele ile İlgili Belgeler*, yay. haz. Bayram Kodaman, Hasan Babacan, Süleyman Demirel Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, Isparta, 1998.

Demirel, Ahmet, *Ali Şükrü Bey'in* Tan *Gazetesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

_____ *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

_____ *İkinci Grup'un Kuruculanından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

_____ *İlk Meclis'in Vekilleri: Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

_____ *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

_____ *Tek Partinin Yükselişi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Demirel, Fatmagül, *Cumhuriyet Kurulurken Hayaller ve Umutlar*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2019.

Demirel, Yücel (yay. haz.), *Atatürk: Belgeler, El Yazısıyla Notlar, Yazışmalar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017

Demirci, Sevtap, *Belgelerle Lozan: Taktik-Stratejik Diplomatik Mücadele*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.

Demirözü, Damla, *Savaştan Barışa Giden Yol: Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Dinç, Mehmet Emin, *Kûtü'l Amâre'nin Muzaffer Komutanı Halil Kut Paşa*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018.

Diriker, Ahmet (yay. haz.), *Cephelerde Bir Ömür: Tuğgeneral Ahmet Nuri Diriker'in Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Doğan, Fazıl, *Milli Mücadele Hatıralarım*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

Doğanay, Rahmi, *Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

Doğruöz, V. Türkan, *Milli Mücadele Yıllarında Kırklareli (1918-1922)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Duru, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Dündar, Can (yay. haz.), *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor: Salih Bozok'un Anıları*, Can Yayınları, İstanbul, 2015.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmed Âkif Ankara'da: Millî Mücadele Yılları*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara, 2013.

Efe, Ahmet, *Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref*, Bengi Kitap Yayın, İstanbul, 2010.

Eken, Halit, *Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları: Kapancızâde Hamit Bey*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.

Emrence, Cem, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Erdaş, Nilgün, *Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921)*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1994.

Erdeha, Kamil, *Yüzellilikler Yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998.

Erdem, Hamit, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet: Yeşil Ordu Cemiyeti, (Hafi) -Gizli- Türkiye Komünist Partisi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2019.

Erdinç, Erol Şadi, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları* (3 Cilt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

Erdoğan, Selim, *Büyük Taarruz: Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

———, *İstiklal: Vatanımda Bir Tek Düşman Kalmasın*, Kronik Kitap, İstanbul, 2022.

———, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

Ergeneli, Adnan, *Çocukluğumun Savaş Yılları Anıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Ergil, Doğu, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981.

Erikan, Celâl, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Erman, A. Nihat, *İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul, 1971.

Eroğlu, Nazmi, *Ayıcı Ârif: Atatürk'ün Okul ve Silah Arkadaşı Miralay Mehmed Arif Bey, Hayatı, Konuşmaları ve Eseri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.

Eroğlu, Nazmi, *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.

Ertaş, Mehmet Yaşar ve Kılıçaslan, Hacer (yay. haz.), *Kûtü'l Amâre 1916: Olaylar, Hatıralar, Raporlar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

Esengin, Kenan, *Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar*, Ağrı Yayıncılık, İstanbul, 1975.

Eski, Mustafa, *Kastamonu Basınında Milli Mücadele'nin Yankıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Ezherli, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992.

Fortna, Benjamin C., *Kuşçubaşı Eşref: Efsane Teşkilat-ı Mahsusa Subayının Hayatı*, çev. Selçuk Uygur, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

Gawrych, George W., *Genç Atatürk: Osmanlı Zabitinden Türk Devlet Adamına*, çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

Georges-Gaulis, Berthe, *Çankaya Akşamları*, çev. A. Gökçe Bozkurt, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007.

Gingeras, Ryan, *Dertli Sahiller: Şiddet, Etnisite ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu, 1912-1923*, çev. Melike Neva Şellaki, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.

Goloğlu, Mahmut, *Atatürk İlkeleri ve Bursa Nutku*, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1973.

_____, *Milli Mücadele Tarihi-I: Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

_____, *Milli Mücadele Tarihi-II: Sivas Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

_____, *Milli Mücadele Tarihi-III: 1920 Üçüncü Meşrutiyet: Birinci Büyük Millet Meclisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, *Milli Mücadele Tarihi-IV: 1921-1922 Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, *Milli Mücadele Tarihi-V: 1923 Türkiye Cumhuriyeti*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

_____, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I: Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

_____, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II: Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

_____, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III: Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV: Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

_____, *Milli Mücadele'de Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 1981.

Gökbilgin, M. Tayyip, *Milli Mücadele Başlarken: Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018.

Gökçen, Sabiha, *Atatürk'le Bir Ömür*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1996.

Göldaş, İsmail, *Takrir-i Sükûn Görüşmeleri: 1923 "Seçim"leri, Atama Meclis ve Sonrası*, Belge Yayınları, İstanbul, 1997.

Gömeç, Saadettin, *Milli Mücadelede Gaziantep*, Kültür Bakanlığı Yayınlığı, Ankara, 1989.

Görgülü, İsmet (yay. haz.), *Atatürk'ün Anıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997.

Görgülü, İsmet, *Atatürk'ün Özel Yaşamı: Uydurmalar Saldırılar Yanıtlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.

_____, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Göyünç, Nejat, *Atatürk ve Milli Mücadele*, Damla Matbaacılık ve Ticaret, Konya, 1987.

Grassi, Fabio L., *Atatürk*, çev. Eren Cendey, Doğan Kitap, İstanbul, 2018.

Grew, Joseph G., *Gazi ve İsmet Paşa: Çalkantılı Dönem 1922-1932*, çev. M. Aşkın ve Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005.

Gurulkan, Kemal; Genç, Yusuf İhsan; Küçük, Mustafa; Demirbaş, Uğurhan; Karaca, Yılmaz; Pakırdağ, Nedim ve Sivridağ, Abdullah (yay. haz.), *Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007.

Güçlü, Muhammet, *Varlık Vergisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019.

Güner, Zekâi, *Milli Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu: Basın, Siyasi Partiler, Cemiyetler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

_____, *Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

Güner, Zekâi ve Kabataş, Orhan (yay. haz.), *Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990.

Güneş, İhsan, *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

_____, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler: Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Gürel, Ahmet ve Akçiçek, Eren, *Uşakizade Köşkü'nden Çankaya Köşkü'ne: Latife Mustafa Kemal*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

Gürel, Ziya, *Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Gürer, Turgut (yay. haz.), *Komitacı: BJK'nın Kurucusu Fuat Balkan'ın Anıları*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2008.

Güven, Zühtü, *Anzavur İsyanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1965.

Halıcı, Şaduman, *Ethem*, E Yayınları, İstanbul, 2016.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Atatürk: An Intellectual Biography*, Princeton University Press, Princeteon & Oxford, 2017.

_____, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük: Cilt I: (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

_____, (yay. haz.), *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yayınları, İstanbul, 1989.

Harington, Charles, *İngiliz Komutan Anlatıyor: İstanbul'da İşgal Yılları*, çev. Tuğçe Akyüz, Kronik Kitap, İstanbul, 2023.

Hatemi, Nilüfer, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri* (2 Cilt), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Hiçyılmaz, Ergun, *Gizli Belgelerle Çerkes Ethem*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1993.

_____, *Muska Tüfek Matara*, Karakarga Yayınları, İstanbul, 2017.

Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, yay. haz. İsmail Kara, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Ilıkan, Selma ve Ilıkan, Faruk, *Ankara İstiklâl Mahkemesi: Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükûmet Davası'na Ait Resmî Zabıtlar*, Simurg, İstanbul, 2005.

İğdemir, Uluğ, *Atatürk'ün Yaşamı 1. Cilt (1881-1918)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

_____, *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

_____, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

İleri, Celâl Nuri, *Taç Giyen Millet*, yay. haz. Şennur Şenel, Berikan Yayınevi, Ankara, 2017.

_____ *Türk İnkılâbı*, yay. haz. Recep Duymaz, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, yay. haz. Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

_____ *Kemal Atatürk'ü Anarken*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2021.

_____ *Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

İnalcık, Halil, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

_____ *Millî Mücadele Tarihi (1908-1923)*, Kronik Kitap, İstanbul, 2022.

İncedayı, Cevdet Kerim, *İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

İnönü, İsmet, *Defterler (1919-1923)*, (2 Cilt), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

İpekçi, Abdi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi: Mondros'tan Mudanya'ya Kadar: (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, I. Cilt, çev. Nimet Arslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970.

_____ *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi: Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar: (11 Ekim 1922-31 Aralık 1923)*, II. Cilt,çev. Nimet Arslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

_____ *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Johnson, Clarence R., (yay. haz.), *İstanbul 1920*, çev. Sönmez Taner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

Kabacalı, Alpay (yay. haz.), *Talât Paşa'nın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

Kalkavanoğlu, İlyas Sami, *Milli Mücadele Hatıralarım*, Ekicigil Yayınevi, İstanbul, 1957.

Kandemir, Feridun, *Atatürk'ün Kurduğu Komünist Partisi ve Sonrası*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1965.

_____ *Enver Paşa'nın Son Günleri*, Güven Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1955.

_____ *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, Nejat Ağbaba, İstanbul, 1965.

_____ *İkinci Adam Masalı*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1968.

_____ *İstiklâl Savaşında Bozguncular ve Casuslar*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1964.

_____ *İzmir Suikastinin İç Yüzü*, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955.

_____ *İzmir Suikastinin İç Yüzü*, İkinci Cilt, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955.

_____ *Kazım Karabekir'in Yakılan Hatıraları Meselesinin İçyüzü*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1964.

_____ *Milli Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal: Arkadaşları ve Karşısındakiler*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1964.

_____ *Siyasî Dargınlıklar*, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955.

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Kantarcı, Şenol, *Osmanlı'da "Onurlu" Bir Diplomat ve Milli Mücadele'nin "Önemli" Sîması Ahmed Rüstem Bey (Alfred Bielinski-Alfred Rüstem Bey)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

Kaplan, Mehmet; Enginün, İnci; Emil, Birol; Birinci, Necati ve Uçman, Abdullah (yay. haz.), *Devrin Yazarlarının Kaleminde Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* (2 Cilt), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.

Karabekir, Kâzım, *İstiklal Harbimiz* (2 Cilt), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

_____, *Hayatım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

_____, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

_____, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, *I. Dünya Savaşı Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

_____, *Günlükler (1906-1948)* (2 Cilt), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.

Karaca, Emin, *150'likler*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2004.

_____, *Birinci Meclis'te Muhalifler*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2008.

_____, *Cumhuriyet Olayı*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1994.

Karacagil, Ö. Kürşad, *Ahmet Rüstem Bey: Osmanlı'dan Cumhuriyete Sıra Dışı Bir Diplomat*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2022.

Karacan, Ali Naci, *Lozan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Karaman, Sami Sabit, *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922: İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa*, Arma Yayınları, İstanbul, 2002.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Ergenekon: Millî Mücadele Yazıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

_____, *Vatan Yolunda*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.

_____, *Yaban*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.

Karay, Refik Halid, *Bir Ömür Boyunca*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Kasalak, Kadir, *Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Kaşıyuğun, Ali, *Millî Mücadele'de İaşe Meselesi (1919-1922)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2021.

Kaya, Halit, *Refet Bele: Askerî ve Siyasî Hayatı 1881-1963*, Bengi Kitap Yayın, İstanbul, 2010.

Kayra, Cahit, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi: Tepkiler ve Yanıtlar*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2018.

Kazancyan, Rem, *Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri: Yeni Belgeler (1920-1922)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1999.

_____, *Esir Şehrin İnsanları*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2020.

_____, *Esir Şehrin Mahpusu*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2020.

_____, *Yol Ayrımı*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2020.

_____, *Yorgun Savaşçı*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016.

Keskin, Mustafa, *Hindistan Müslümanları'nın Milli Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1991.

Kılıç, Sümer (yay. haz.), *İzmir Suikastı: İddianame ve Paşaların Savunması*, Emre Yayınları, İstanbul, 1994.

Kieser, Hans-Lukas, *Talat Paşa: İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı*, çev. Ayten Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

_____, *Türklüğe İhtida: 1870-1939 İsviçre'sinde Yeni Türkiye'nin Öncüleri*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Kili, Suna, *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

_____, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

Kocabaşoğlu, Uygur ve Akan, Aysun, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını: Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve "Mahşer"in 100 Atlısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019.

Kocahanoğlu, Osman Selim, *Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden: Askeri ve Siyasi Belgeler*, Temel Yayınları, İstanbul, 2005.

_____, *Atatürk'e Kurulan Pusu: İzmir Suikastinin İçyüzü*, Temel Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, *Atatürk-Rauf Orbay Kavgası: Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Temel Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, *Divan-ı Harb-i Örfi Muhakematı Zabıt Ceridesi: Tehcir Yargılamaları (1919)*, Temel Yayınları, İstanbul, 2007.

_____, *Hatıraları ve Mektuplarıyla Talât Paşa*, Temel Yayınları, İstanbul, 2008.

_____, *İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması*, Temel Yayınları, İstanbul, 1998.

_____, *İttihat -Terakki'nin Yüce Divan Sorgulaması: Meclis-i Mebusan Beşinci Şube Tahkikatı 1918*, Temel Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, *İzmir Suikastı ve İttihatçılar Davası: Ankara Yargılamaları Cilt: II - Ankara'da Beş İdam Sehpası*, Temel Yayınları, İstanbul, 2017.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

_____, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Koçak, Cemil, *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

_____, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945): Cilt 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

_____, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945): Cilt 2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

Koçer, Kemal, *Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul: İşgal Senelerinde M. M. Grupunun Gizli Faaliyeti*, Vakit Basımevi, İstanbul, 1946.

Koloğlu, Orhan, *Mondros'tan Mudanya'ya Osmanlı'da Son Tartışmalar*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

_____, *Son Sadrazam: Milli Mücadele Taraftarı Ahmed Tevfik Paşa*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

_____ *Sorularla Vahdettin*, Pozitif Yayınevi, İstanbul, 2020.

Konukçu, Enver, *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Korkmaz, Cemil Hakan, *Kurtuluş Savaşı'nın İkinci Cephesi: İç İsyanlar*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2008.

Korkud, Refik, *Milli Mücadele Takvimi*, Ege Matbaası, Ankara, 1963.

Korsun, Nikolay Georgiyeviç, *Türk-Yunan Savaşı: 1919-1922*, çev. Celal Pekşen, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

Köktener, Aysun, *Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Kösoğlu, Nevzat, *Şehit Enver Paşa*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019.

Kuntman, Mehmet Derviş, *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, der. Metin Özata, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2010.

Kuran, Ahmet Bedevî, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Kuruç, Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

Kutay, Cemal, *Halit Paşa Ali Çetinkaya Vuruşması: Yeni Vesikalarla*, Tarih Kütüphanesi, İstanbul, 1955.

Leonid-Friedrich, *Ankara 1922: İki Komintern Gözlemcisinin Kurtuluş Savaşı Değerlendirmesi*, çev. Gizem Gürtürk, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1994.

Lewinsohn, Richard, *Zaharoff: Esrarengiz Avrupalı*, çev. Cem Muhtaroğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar, İstanbul, 2016.

M. Şevki, *İstiklâl Savaşı Nasıl Oldu?*, Akşam Kitaphanesi, İstanbul, 1934.

Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felaket Günleri: Mütareke Devrinin Feci Tarihi I*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felaket Günleri: Mütareke Devrinin Feci Tarihi II*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

Mango, Andrew, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, çev. Füsun Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

_____ *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Mayatepek, Osman ve Bayhan, Fatih, *Dedem Enver Paşa: Hayaller Efsaneler Gerçekler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

Melek, Kemal, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978.

Menç, Hüseyin, *Milli Mücadele Yıllarında Amasya: Olaylar, Belgeler, Portreler*, Amasya Valiliği, Amasya, 2002.

Meray, Seha L., ve Olcay, Osman, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri: Sevr Antlaşması, Mondros Bırakışması, İlgili Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

Meyer, James H., *İmparatorluklar Arası Türkler (1856-1914)*, çev. Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Miralay Mehmet Arif Bey, *Anadolu İnkılabı: Milli Mücadele Anıları (1919-1923)*, yay. haz. Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, İstanbul, 1987.

Mumcu, Uğur, *Gazi Paşa'ya Suikast*, Uğur Mumcu Vakfı Yayınları, Ankara, 2006.

Rozaliyev, Y.N., *Mustafa Suphi, Kavgası ve Düşünceleri*, INFO-Türk Ajansı, Brüksel, 1975.

Müderrisoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1990.

Mütercimler, Erol, *1922 Mudanya Mütarekesi: Diplomasi Savaşı*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.

Nâzım Hikmet, *Kuvâyi Milliye: Şiirler 3*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

Oğuz Uzuner, Şebnem, *Amerikan Basınının Gözünden Millî Mücadele*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2022.

Okday, İsmail Hakkı, *Yanya'dan Ankara'ya*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1975.

Okay, Cüneyd, *Dönemin Mizah Dergilerinde Milli Mücadele Karikatürleri: 1919-1922*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

Okur, Mehmet ve Küçükuğurlu, Murat, *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele 1918-1920*, Serander Yayınları, Trabzon, 2006.

Okyar, Ali Fethi ve Şarman, Kansu (yay. haz.), *Büyük Günlerin Adamı: Fethi Okyar'ın Hayatından Kareler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Okyar, Ali Fethi, *Sultan II. Abdülhamid Han'la 113 Gün*, yay. haz. Eyyup Bostancı, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, *İki Gözüm Galibem: Malta Sürgününden Mektuplar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

_____, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

Okyar, Osman ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye: Fethi Okyar'ın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

Okyar, Osman, *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Orbay, Rauf, *Siyasî Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2019.

Ortaylı, İlber ve Erdinç, Erol Şadi, *İttihat ve Terakki: Osmanlı İmparatorluğu'nda Gizli Örgütlenmeler ve Darbeler*, yay. haz. Alper Çeker, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 2016.

Ortaylı, İlber, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

_____, *Yakın Tarihin Gerçekleri*, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

Ozankaya, Özer, *Cumhuriyet Çınarı*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.

Öke, Mim Kemal, *Hilafet Hareketi: Güney Asya Müslümanları'nın İstiklal Davası ve Türk Milli Mücadelesi: (1919-1924)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1988.

Öktem, Haydar Rüştü, *Mütareke ve İşgal Anıları*, yay. haz. Zeki Arıkan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Önal, Sami (yay. haz.), *Hüsrev Gerede'nin Anıları: Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2022.

Levent Şahverdi Arşivi

Öndeş, Osman, *Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor: Milli Mücadele ve Sürgün Yılları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Özakman, Turgut, *1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Özakman, Turgut, *Dr. Rıza Nur Dosyası*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.

_____, *Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele: Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.

Özalp, Kâzım ve Özalp, Teoman, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1992.

Özalp, Kâzım, *Millî Mücadele 1919-1922 (I-II)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

Özdemir, Ali Ulvi, *Anılarda Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2017.

Özdemir, Hikmet, *Mustafa Kemal'le Anadolu'da Yolculuk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2021.

Özdemir, Zekeriya, *Balıkesir Bölgesinde Milli Mücadele Hareketleri*, Tisamet Basım Sanayi, Ankara, 1997.

_____, *Balıkesir Bölgesinde Milli Mücadele Önderleri*, Balıkesir Belediyesi, Balıkesir, 1998.

Özel, Sabahattin, *Milli Mücadele'de Trabzon*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Özel, Sabahattin ve Hacıibrahimoğlu Çakan, Işıl, *Türk Devrimi Mülakatları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Özerdim, Sami N., *Atatürk Devrimi Kronolojisi*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1966.

Özkan Abdullah (yay.haz.), *A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi* (3 Cilt), Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2007.

Özkan, Hülya, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri: (4 Mart 1919-16 Ekim 1920)*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1994.

Özkaya, Yücel, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın: 1919-1921*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.

Özlü, Hüsnü (yay. haz.), *Millî Mücadele Albümü*, ATASE Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2016.

Özlü, Hüsnü ve Kurt, Deniz (yay. haz.), *Fotoğraflarla Atatürk*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

Özmakas, Yavuz, *Sakallı Vali: Nurettin Paşa'nın İzmir Günleri*, Şenocak Yayınları, İzmir, 2011.

Özoğlu, Hakan, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası: 150'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.

Öztürk, Kâzım, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları I*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.

_____, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları II*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.

Özverim, Melda, *Mustafa Kemal ve Corinne Lütfü*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

Papuççular, Hazal, *Türkiye ve Oniki Ada 1912-1947*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Parla, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 1: Atatürk'ün Nutuk'u*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

_____, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 2: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

_____, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Pehlivanoğlu, A. Öner, *Barış Yolunda Mudanya Mütarekesi*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2002.

Peker, Recep, *İnkılâp Dersleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.

Prens Andre, *Felakete Doğru*, çev. Hüseyin Rahimi [Apak], Askeri Matbaa, İstanbul, 1932.

Pulur, Hasan (yay. haz.), *Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

Renda, M. Abdülhalik, *Hatırat*, yay. haz. Aytaç Demirci ve Sabri Sayarı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.

Renda, M. Abdülhalik, *Günlükler (1920-1950)*, yay. haz. Aytaç Demirci ve Sabri Sayarı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.

Safi, Polat, *Eşref: Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

Sakallı, Bayram, *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi: Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Sakaoğlu, Necdet (yay. haz.), *Milli Mücadele Albümü*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

_____, *Kurtuluş Savaşın'da İkili İktidar*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

Sarıkoyuncu, Ali, *Milli Mücadele'de Din Adamları I: Ahmet Hulusi, Mehmet Rifat, Hacı Tevfik ve Abdurrahman Kamil Efendiler*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1995.

_____, *Milli Mücadele'de Din Adamları II: Fetvalar ve Fetvaları Tasdik Eden Din Adamları*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1997.

Sarıkoyuncu, Ali; Önder, Selahattin ve Erşan, Mesut, *Millî Mücadelede Eskişehir*, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2002.

Sarıkoyuncu Değerli, Esra, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askeri Ataşeliğinin Türk-Bulgar İlişkilerine Yansıması (1913-1938)*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 2006.

Satan, Ali, *Son Halife Abdülmecid Efendi: Saltanatsız Hilafet ve Halifeli Cumhuriyet Günlerinde*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2020.

_____, *Milli Mücadele: Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2020.

_____ (yay. haz.), *İsmet İnönü: Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

Selvi, Haluk, *Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

_____, *Milli Mücadele'de İlk İşgaller İlk Direnişler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.

Selvi, Haluk ve Cırık, Bülent, Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı, Ankara, 2013.

Sevinç, Murat ve Demirkent, Dinçer, *Kuruluşun İhmal Edilmiş İstisnası: 1921 Anayasası ve Tutanakları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Smyrnelis, Marie-Carmen (der.), *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

Solmaz, Gürsoy, *Deli Halid Paşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Sonyel, Salâhi R., *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2010.

_____, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

_____, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

_____, *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı* (3 Cilt), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

_____, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

_____, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

Sorgun, Taylan, *Halil Paşa: İttihad ve Terrakki'den Cumhuriyet'e*, Destek Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, *İmparatorluktan Cumhuriyete: İmparatorluk, İttihat ve Terakki, Cumhuriyet "1902-1938 Üç Devrin Galerisi"*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2004.

_____, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

Soydan, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar: Ankaralı'nın Defteri*, yay. haz. Nejdet Bilgi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Sunata, İ. Hakkı, *İstanbul'da İşgal Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Sunay, Cengiz, *Son Karar Misak-ı Milli: Son Osmanlı Meclisi'nin Yakın Tarihe Yön Veren Kararı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

Sürmeli, Serpil, *Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

Şamsutdinov, A.M., *Mondros'tan Lozan'a: Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

Şapolyo, Enver Behnan, *Kuvayi Milliye Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1957.

_____, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Berkalp Kitabevi Yayınları, Ankara, 1944.

_____, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1967.

_____, *Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi*, Ülkemiz Yayınları, Ankara, 1969.

Şehidoğlu, Süreyya Hami, *Milli Mücadele'de Adapazarı-Bolu, Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1970.

Şemsutdinov, A. ve Bagirov, Y.A., *Bir Karagün Dostluğu: Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyet Birliği İlişkileri*, çev. A. Hasanoğlu, Bilim Yayınları, İstanbul, 1979.

Şen, İsmail, *Asi'den Gazi'ye Karikatürlerde Atatürk 1919-1938: Atatürk'ün Yaşadığı Dönemlerde Yayınlanan Karikatürlerinden Yansıyan Tarih*, Sarnıç Yayınları, İstanbul, 2010.

Şenalp, Leman, *Atatürk Kaynakçası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984.

Şener, Cemal, *Çerkes Ethem Olayı*, Okan Yayıncılık, İstanbul, 1986.

_____, *Topal Olayı I-II*, Cumhuriyet, İstanbul, 2001.

Şimşir, Bilâl, *Dış Basında Atatürk*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020.

_____, *Lozan Telgrafları: 1922-1923* (2 Cilt), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

_____, *İngiliz Belgelerinde Atatürk: 1919-1938* (4 Cilt), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

_____, *Atatürk ile Yazışmalar 1920-1923*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

_____, *Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

_____, *Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

_____, *Lozan Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.

_____, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e: 1921-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2016.

_____, *Ankara... Ankara...: Bir Başkentin Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2018.

_____, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2020.

Taçalan, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.

Tâhirü'l-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemeleri*, yay. haz. Nurcan Boşdurmaz, Büyüyen Yayınları, İstanbul, 2012.

Tamer, Aytül, *İrade-i Milliye: Ulusal Mücadelenin İlk Resmi Yayın Organı*, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004.

Tanör, Bülent, *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010.

_____, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022.

Tansel, Selâhattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* (4 Cilt), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

Tansu, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2020.

Taşkıran, Cemalettin, *Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler (1919-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

_____, *Millî Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Tekir, Süleyman, *Süleyman Askerî Bey: Teşkilat-ı Mahsusa'nın İlk Başkanı*, Kronik Kitap, İstanbul, 2022.

Tepeyran, Ebubekir Hazım, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anılan*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.

Tetik, Ahmet, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi Cilt I: 1914-1916*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

_____, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi Cilt II: 1917*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

_____, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi Cilt III-I: 1918*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Tevetoğlu, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

_____ *Millî Mücâdele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Tezer, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2018.

Toker, Mustafa, *Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kongre Tutanaklan (9 Mayıs 1920-13 Mayıs 1920)*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2016.

Tokça, A. Galip, *İki Mütareke Arasında: Mudanya'nın Tarihi Hatıralan*, Tekinoğlu Matbaası, İstanbul, 1959.

Toparlı, Recep (yay. haz.), *Sivas Kongresi Belgeleri*, Sivas Valiliği, Sivas, 2019.

Toparlı, Recep ve Yasak, İbrahim (yay. haz.), *Sivas Kongresi Delegeleri*, Sivas Valiliği, Sivas, 2019.

Toprak, Zafer, *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

_____ *Cumhuriyet ve Antropoloji*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

_____ *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022.

_____ *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

_____ *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

_____ *Türkiye'de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma 1908-1928*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

Toynbee, Arnold, *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, çev. Kasım Yargıcı ve Nurer Uğurlu, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.

Tör, Vedat Nedim, *Yıllar Böyle Geçti*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

_____ *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2: Mütareke Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

_____ *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Tunçay, Mete, *Bilineceği Bilmek: Türkiye'de Siyasal Gelişmenin Evreleri ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sol Akımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

_____ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Solun Tarihine Düşülen Notlar:* Toplumsal Tarih *Yazılan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.

_____ *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

_____, *Türkiye Sol Tarihine Notlar:* Tarih ve Toplum *Yazıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.

_____, *Türkiye'de Sol Akımlar: 1908-1925*, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

_____, *Türkiye'de Sol Akımlar: 1925-1936*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Tural, M. Akif (yay. haz.), *Hilafet Sevdası Karşısında Milli Hakimiyet Mücadelesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

Turan, Şerafettin, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.

_____, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

_____, *Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2018.

_____, *Türk Devrim Tarihi 1. Kitap: İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2022.

_____, *Türk Devrim Tarihi 2. Kitap: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2022.

_____, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap 1. Bölüm: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2022.

_____, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap 2. Bölüm: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2022.

_____, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap 1. Bölüm: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2022.

_____, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap 2. Bölüm: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2022.

_____, *Türk Devrim Tarihi 5. Kitap: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2022.

Turgut, Hulûsi (der.), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

_____, *Türkiye'de Yunan Fecayii I-II*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1337 [1921].

Türkmen, Zekeriya, *Milli Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri (15 Mayıs 1919: İzmir'in İşgali Üzerine Aydınların Kamuoyu Oluşturma Hareketi)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016.

_____, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

_____, *Mütareke ve İşgalden Millî Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa (1918-1920)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020.

Tüylü Turan, Esin, *İspanyol Basınında Türk Millî Mücadelesi 1918-1923*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2022.

Ulunay, Refi' Cevat, *Refi' Cevad Ulunay'ın Millî Mücadele Devri Makaleleri*, yay. haz. Metin Ayışığı, İnce Ofset, Balıkesir, 1994.

Uğur, Necdet, *İsmet İnönü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021.

Uğurlu, Nurer, *Gizli Belgelerle Rauf Orbay İsmet İnönü Kavgası: 1. Perde (1922)*. Örgün Yayınları, İstanbul, 2005.

_____, *Gizli Belgelerle Rauf Orbay İsmet İnönü Kavgası: 2. Perde (1922-1923)*, Örgün Yayınları, İstanbul, 2007.

_____, (der.), *Sakarya: Savaşanlar Anlatıyor*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007.

Uluğ, Naşit H., *Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.

Umar, Bilge, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2011.

Us, Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım: Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler*, Vakit Matbaası, İstanbul, 1964.

Uyar, Mesut, *Bir Asrın Ardından İstiklal Madalyası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022.

Uzel, Nezih, *İngiliz İstihbarat Subayı Yüzbaşı Bennett Anlatıyor: Atatürk'e Nasıl Vize Verdim*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2008.

Ünal, Muhittin, *Kurtuluş Savaşı'nda Çerkeslerin Rolü*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996.

_____, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları* (2 Cilt), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.

Ünaydın, Ruşen Eşref, *İstiklal Yolunda*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

Ünler, Ali Nadi, *Türkün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması*, Kardeşler Matbaacılık, İstanbul, 1969.

Ünüvar, Veysel, *Kurtuluş Savaşında Bolşeviklerle Sekiz Ay 1920-1921*, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997.

Ürgüblü, Münib Hayri, *Lozan*, Ankara Halkevi Neşriyatı, Ankara, 1936.

Ürgüplü, Ali Suat (yay. haz.), *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Malta Mektupları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Üsküp, Şeref, *Milli Mücadele'de Efeler*, Hür Efe Matbaası, İzmir, 1992.

Üstel, Füsun, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971.

_____, *İlk Meclis: Milli Mücadele'de Anadolu*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2020.

Velikov, Stefan, *Kemalist İhtilal ve Bulgaristan (1918-1922)*, çev. Naime Yılmaer, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969.

Volkan, Vamık D. & Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2021.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Talât Paşa*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022.

Yalçın, Osman, *Türk Hava Gücü Kuruluşu: İlk Seferleri ve Yükselişi (1911-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Yalman, Ahmet Emin, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

_____, *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın: 1831-1913*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

_____, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, (2 Cilt), Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, İstanbul, 1997.

_____, *Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi 1919-1922*, Betik Yayıncılık, Ankara, 1998.

Yamauchi, Masayuki, *Hoşnut Olamamış Adam: Enver Paşa: Türkiye'den Türkistan'a*, çev. Hiranoa Matsutani, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.

Yavuz, İsmail, *Mustafa Kemal'in Uçakları: Türkiye'nin Uçak İmalat Tarihi (1923-2012)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

Yerasimos, Stefanos (yay. haz.), *İstanbul 1914-1923*, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Yerasimos, Stefanos, *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden "Millî Mücadele"ye*, çev. Güneş Bozkaya, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979.

Yıldırım, Tahsin, *İşgal, Feryad ve Direniş: Milli Mücodele'de İstanbul Mitingleri*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019.

Yıldıztaş, Mümin, *Yaralı Payitaht: İstanbul'un İşgali*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019.

Yılmaz, Mustafa, *Millî Mücadelede Yeşil Ordu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Yiğit, Nuyan, *Atatürk'le 30 Yıl: İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

Yunus Nadi, *Ankaranın İlk Günleri*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Yunus Nadi, *Mustafa Kemal Paşa Samsun'da*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Yüce, Mehmet, *Ale'l-Itlak Baldın Çıplak: Hâtırât, Makalât, Mülâkât*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

_____, *İdmana Ruhlar: Futbol Tarihimizin Klasik Devreleri: 1923-1952*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

_____, *Esir Şehirde Spor*, Kültür A.Ş., İstanbul, 2020.

_____, *Osmanlı Melekleri: Futbol Tarihimizin Kadim Devreleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Yücebaş, Hilmi, *Bütün Cepheleriyle Halide Edip Adıvar: Hayatı, Eserleri, Mülakatlan, Milli Mücadele Hatıraları, Seçme Yazıları*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul.

Yüceer, Saime, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Ekin Kitabevi, Bursa, 1997.

Zürcher, Erik Jan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

_____, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

_____, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal, kafasındaki inkılapları neden en yakınındakilerden bile gizlemek zorunda kaldı? Enver Paşa ile arasındaki rekabet Kurtuluş Savaşı'na nasıl yansıdı? Olaylar farklı gelişseydi, Milli Mücadele'nin lideri başkası olabilir miydi? Düşmana karşı direnişi beraber başlattığı silah arkadaşları neden birkaç sene içinde Gazi'ye muhalif oldu? Bir imparatorluğu yıkıp yerine bir cumhuriyet kuran bu istisnai nesli yaratan şartlar nelerdi? Eski İttihatçılar Kurtuluş Savaşı'nda nasıl bir rol oynadı?

Bir devrimi mümkün kılanlar yalnızca ona taraftar olanlar mıdır?

Bir yanda ömrü cepheden cepheye savrulmakla geçenler, bağımsızlık ateşini yakmak için kalemini konuşturanlar, nutuklarıyla kitleleri seferber edenler, ellerindeki her şeyi vatanın kurtuluşu için feda etmekten çekinmeyenler... Öte yanda sürekli yalpalayan müteredditler, liyakatsiz muhterisler, vasat idare-i maslahatçılar... Emrah Safa Gürkan, kimi destek kimi köstek olarak Cumhuriyet'in kuruluşunda rol oynayan 100 ismi, onların hareketlerine yön veren arka planlarıyla kaleme alıyor. Ezbere anlatıların dışına çıkan bu portreler, kişileri olduğu kadar, o günün şartlarını da anlamamız için bize yol gösteriyor.

Emrah Safa Gürkan, ***Cumhuriyet'in 100 İsmi - Büyük Devrimin Portreleri*** ve ***Cumhuriyet'in 100 Günü - İnkılabın Ayak Sesleri***'nde bir şeyi kesin olarak görmemizi sağlıyor: Bir büyük liderin önderliğinde genç yaşlı binlerce insanın çabasıyla yaratılan ve şimdi bir asırlık çınar gibi kök salan Türkiye Cumhuriyeti'ni var etmek, bir "mucize"den çok daha fazlasını gerektirmişti.

Bu kitapta Nezihe Muhittin gibi kadın hakları aktivistlerinden Mustafa Suphi gibi devrimci Bolşeviklere, Mehmet Âkif gibi gelenekçi entelektüellerden Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura gibi fikir adamlarına, Fuat Köprülü gibi biliminsanlarından Ahmet Emin gibi Columbia Üniversitesi'nde doktora yapmış gazetecilere rast geleceksiniz.

Emrah Safa Gürkan

MUNDI
mundikitap.com
mundikitap
mundikitap
mundikitap

Levent Şahverdi Arşivi